

Jaunųjų mokslininkų psichologų darbai

IX Jaunųjų mokslininkų psichologų konferencijos medžiaga

Vilniaus universitetas
2012

Leidinio leidybą parėmė:

VU Klinikinės ir organizacinės psichologijos katedra

VU Bendrosios psichologijos katedra

Leidinį sudarė:

Andrius Lošakevičius

Leidinį redagavo: Vaiva Klimaitė, Olga Zamalijeva, Ieva Dulinskaitė, Ieva Salialionė, Lauryna Rakickienė, Justina Kaliatkaitė

Leidiny yra recenzuojamas. Nuoširdžiai dėkojame mokslininkams, recenzavusiems IX Jaunųjų mokslininkų psichologų konferencijos „Minties laisvė ir tyrimų ribotumai psichologijoje“ pranešimus, kurie buvo atrinkti į šį leidinį:

Doc. dr. Rasa Barkauskienė

Doc. dr. Rasa Bieliauskaitė

Doc. dr. Roma Jusienė

Doc. dr. Rūta Sargautytė

Doc. dr. Laima Bulotaitė

Dr. Asta Zbarauskaitė

Dr. Jurgita Lazauskaitė-Zabielskė

Dr. Ieva Povilaitienė

Dr. Paulius Skruibis

Dr. Donatas Noreika

Dr. Neringa Grigutytė

Dr. Aldona Radzevičienė

Dr. Vytautas Navickas

Dr. Vilmantė Pakalniškienė

Dr. Irena Žukauskaitė

Dr. Vaida Kalpokienė

ISSN 2029-9958

© Vilniaus universitetas, 2012

Konferencijos organizatoriai:

Klinikinės ir organizacinės psichologijos katedra

Bendrosios psichologijos katedra

Konferencijos mokslo komitetas:

Pirmininkė: Prof.habil.dr. Danutė Gailienė

Nariai: Prof.dr. Albinas Bagdonas
Prof.dr.(HP) Gintautas Valickas
Doc.dr. Evaldas Kazlauskas
Dr. Antanas Kairys

Konferencijos organizacinis komitetas:

Pirmininkė: Vaiva Klimaitė

Nariai: Justina Kaliatkaitė
Lauryna Rakickienė
Ieva Dulinskaitė
Olga Zamalijeva
Andrius Lošakevičius

Pratarmė

„Jaunųjų mokslininkų psichologų darbai“ nėra naujas leidinys. Jis pirmą kartą buvo išleistas dar 2003 metais, tik tuomet vadinosi „Jaunųjų mokslininkų psichologų konferencijos medžiaga“. Šiame leidinyje buvo publikuojamos tais metais pirmą kartą surengtos Jaunųjų mokslininkų psichologų konferencijos pranešimų santraukos. Nuo tada, štai jau devynerius metus gyvuojanti, Vilniaus universiteto psichologijos doktorantų iniciatyva išsivystė į nemažos apimties leidinį, kuriame pristatomos nebe pranešimų santraukos, o moksliniai pranešimai, skaitomi konferencijoje. Konferencijai plečiantis ir jau tampa tradicija, didėja ir pats leidinys. Iš to ir kilo mokslinio žurnalo idėja. Konferencijos leidinys yra išleidžiamas periodiškai, kartą per metus. Visi Jaunųjų mokslininkų psichologų konferencijai pateikiami pranešimai yra rengiami laikantis vieningų rekomendacijų ir šie pranešimai yra vertinami ir recenzuojami daktaro laipsnį turinčių nepriklausomų recenzentų.

Šiuo metu Jaunųjų mokslininkų psichologų konferencija bei šios konferencijos leidinys yra bene vienintelė galimybė Lietuvos jauniems psichologijos tyrėjams – baigiantiems bakalauro studijas, magistrantams bei doktorantams – pasidalinti savo patirtimi, pristatyti savo tyrimus bei susipažinti su kolegų darbais. Dėl šios priežasties, siekiant skatinti jaunuosius psichologijos tyrėjus aktyviau įsiliesti į mokslinę bendruomenę bei didinti jų indėlį į psichologijos mokslo plėtrą, norisi žengti dar vieną žingsnį ir sudaryti galimybę rengti bei spausdinti savo straipsnius, o ne tik „gyvai“ pristatyti juos pranešimais.

Kol kas žurnalas „Jaunųjų mokslininkų psichologų darbai“ yra tiesiogiai susijęs su JMPK konferencija, ir jame, kaip ir anksčiau, bus spausdinami konferencijai atrinkti pranešimai. Tačiau tikimės, kad ilgainiui tai išaugs į nepriklausomą žurnalą, kuriame bus spausdinami ne tik konferencijos dalyvių pranešimai, bet visos Lietuvos psichologijos studentų ir jaunųjų tyrėjų darbai.

Konferencijos organizatoriai

TURINYS

Izabelė Grauslienė (VU). Vaikų asmenybės bruožų tyrimai: ieškojimų kryžkelė	9
Rima Breidokienė, Roma Jusienė (VU). Savireguliacijos sunkumų ir psichosocialinės aplinkos veiksnių sąsajos ankstyvoje vaikystėje	18
Ingrida Ilekytė (LEU). Tėvų naudojamos įveikos strategijos vaiko neigiamų emocijų atžvilgiu	27
Ieva Salialionė, Albinas Bagdonas (VU). Raidos sutrikimų turinčių ir bendros populiacijos vaikų intelekto struktūros palyginimas: WISC-III tiriamųjų faktorių analizių rezultatai	35
Antanas Grižas (VU). Monokulinių stimulų kontrastų įtaka suvokto binokulinio objekto padėčiai erdvėje.....	44
Indrė Jurkevičiūtė (VU). Dėmesio valdymo ypatumai daugybinės sąveikos su žiniasklaidos priemonėmis metu	53
Martynas Mačiulis, Reda Gedutienė (KU). Atminties patikimumo problema: klaidinančios informacijos po įvykio efektas	59
Aurelija Auškalnytė (VU). Išmanusis gatvės apšvietimas: merginų subjektyvūs vertinimo kriterijai	68
Ieva Vaskelienė, Danutė Gailienė, Evaldas Kazlauskas, Vėjūnė Domanskaitė Gota, Vilmantė Pakalniškienė (VU). Tarpgeneracinis poveikis: portrauminio streso, nevilties, vidinės darnos jausmo sąsajos tarp tėvų ir jų suaugusių vaikų	76
Olga Leikina (MRU). Seksualinį smurtą patyrusių moterų psichologinės patirties analizė.....	81
Dmitrijus Škulis (VU). Malda išgyvenant artimo žmogaus netektį: subjektyvaus patyrimo analizė.....	89
Vaiva Klimaitė (VU). Nusizudžiusių artimųjų prasmės ieškojimas netekties patyrimo. Žvalgomasis tyrimas	96
Jolanta Žalienė (LSMU). Paauglių laimingumas ir pasitenkinimas gyvenimu: tyrimų aktualumas ir metodologiniai iššūkiai	105
Giedrė Išganaitytė (VDU). Vaikų globos namuose gyvenančių paauglių psichologinio atsparumo ir apsauginių veiksnių sąsajos su sveikatai palankiu elgesiu	113
Eglė Mažulytė (VU). Keturių, šešių ir dešimties metų vaikų emocijų supratimo ypatumai.....	121
Ieva Dulinskaitė (VU). Paauglių, augančių globos namuose, socialinių įgūdžių grupės efektyvumas ir sąsajos su tėvo ir motinos kompleksais.....	128
Rūta Vasiliauskaitė (MRU). Apkalbų sąsajos su galios siekimu organizacijoje (žvalgomasis tyrimas).....	137

Milda Astrauskaitė, Roy Kern (VDU). Kitoks požiūris į priekabiavimo darbe aukos asmenybę	146
Natalija Norvilė (MRU). Prisitaikymas prie bedarbystės: laiko struktūros, kartinio savęs vertinimo ir įsidarbinimo lūkesčių vaidmuo	156
Brigita Gulbinaitė (LEU). Sergančiųjų išsėtine skleroze emocijų dinamika ligos eigoje	165
Danguolė Maslienė (LEU). Paranoidine schizofrenija sergančių suaugusiųjų kognityviniai ligos reprezentacijos veiksniai	173
Vaida Mažonaitė (VU). Depresija sergančių žmonių egzistencinė motyvacija.....	182
Tija Kriščiūnaitė (VU). Savi-diferenciacijos ir mokytojų psichikos sveikatos rodiklių (vidinės darnos, subjektyvaus laimingumo jausmo, pasitenkinimo gyvenimu) sąsajos	190
Arūnas Žiedelis (VU). Karalius nuogas: pliuralistinio nemokšiško įtaka moksleivių patyčioms ir tarpusavio santykių darnos suvokimui	198
Donata Gintalaitė (VDU). Vyresniųjų paauglių rizikingo priklausomybę sukeliančių medžiagų vartojimo sąsajos su bendraamžių, šeimos ir asmeniniais veiksniais, remiantis socialinio vystymosi modeliu	211
Kristina Bražinskaitė, Mindaugas Rugevičius (KU). Policijos pareigūnų patiriamo streso ypatumai: sąsajos su streso įveikos strategijomis.....	221
Dovilė Petkevičiūtė-Barysienė (VU). Inkaro efekto pasireiškimas: kada laisvės atėmimo bausmė gali būti paskirta šališkai?	229
Said Dadašev (VU). Suicidinio elgesio laisvės atėmimo vietose rizikos veiksniai.....	236
Milda Nair (MRU). Psichologinės gerovės ir emocinio intelekto ryšys.....	244
Agnė Jurgaitytė-Avižinienė (VU). Klasikinė grindžiamoji teorija: sunkumai ir tyrėjo laisvė	253
Katažyna Eismontaitė (VU). Ar mūsų naudojami instrumentai yra nešališki?	260
Ieva Bieliauskienė (VU). Psichologinių lyčių skirtumų kilmės teorijų analizė ir lyties veiksnio psichoterapijoje tyrimo galimybės.....	267
Ieva Vasionytė (VU). Muzikinių intervencijų efektyvumas sergantiems demencija. Metaanalizė.....	274
Aidas Perminas, Dovilė Normantaitė (VDU). Jaunesnių ir vyresnių 13-17 metų paauglių vidinės darnos pokyčių palyginimas, taikant intervenciją, grįstą kognityvine-elgesio terapija.....	284

VAIKŲ ASMENYBĖS BRUOŽŲ TYRIMAI: IEŠKOJIMŲ KRYŽKELĖ

Izabelė Grauslienė

Vilniaus universitetas

izabele@kligys.com / izabele.grausliene@fsf.stud.vu.lt

Vaikų asmenybės bruožų tyrimai – tai naujas iššūkis mokslininkams, kuris skatina žengti dar mažai pramintu keliu ir ieškoti atsakymų į daugybę kylančių klausimų: ar į vaiko asmenybę galima žvelgti per bruožų prizmę? Ar vaiko asmenybė gali būti apibrėžta remiantis Didžiojo penketo modeliu? Kiek patikimai ir veiksmingai šis modelis paaiškina įvairaus amžiaus vaikų asmenybės struktūrą? Tokius ieškojimus paskatino Didžiojo penketo modelio sėkmė suaugusiųjų tyrimuose – mokslininkai itin intensyviai pradėjo gilintis į vaikų asmenybės bruožų tyrinėjimus nuo ankstyvosios vaikystės iki vėlyvosios paauglystės. Šiame darbe chronologiškai apžvelgiamos paskutinių dešimtmečių studijos ir nagrinėjama, kaip veiksmingai Didžiojo penketo modelis paaiškina vaiko asmenybės struktūrą. Atlikta analizė išryškina pagrindines šių tyrinėjimų galimybes ir prieštaravimus, į kuriuos galime žvelgti kaip į gaires būsimiems tyrimams mūsų šalyje.

Individualūs skirtumai „jaunėja“ – į mokslinį diskursą įtraukiami vis jaunesnių žmonių asmenybės tyrimai. Tradiciškai individualiems skirtumams apibūdinti vartojamas bruožų terminas (Tackett ir kt., 2009). Asmenybės bruožų mokslinius tyrinėjimus XX amžiaus pradžioje paskatino trys dalykai: sistemingas duomenų rinkimas, statistinių metodų taikymas duomenų analizei ir patikrinamų teorijų plėtojimas (Matthews ir kt., 2009). Asmenybė paprastai aprašoma kaip nuoseklus minčių, jausmų ir elgesio pagrindas, apimantis moralę, vertybes, įsitikinimus ir socialinį pažinimą (Rothbart, Bates, 2006). Bruožai yra dažniausiai apibrėžiami kaip išmatuojami mąstymo, jausenos ir elgesio charakteristikų pagrindų aspektai ir, yra manoma, pastovūs laike ir įvairiose situacijose, be to, gali prognozuoti elgesį ateityje (Tackett ir kt., 2009).

Vaikų asmenybės tyrimų srityje stebima labai aiški takoskyra tarp atskirų, teoriškai nevieningų studijų – ir sistemingų empirinių darbų. Istoriskai vaikų asmenybės bruožais imta domėtis jau XX amžiaus šeštajame dešimtmetyje. Šios srities tyrimų pradininkas yra J. M. Digman (1923–1998), 1959–1967 m. surinkęs mokytojų duomenis apie 1–6 klasių vaikus. 1992 m. paskelbus Penkių faktorių asmenybės modelį (Costa, McCrae, cit. pgl. John, Srivastava, 1999),

vaikų asmenybės tyrimai įgijo naują kryptį. Modelis aprašo asmenybę kaip universalią sistemą, susidedančią iš trijų pagrindinių komponentų – bazinių tendencijų, būdingų adaptacijų ir Aš–konceptijos – tarp kurių vyksta dinaminiai procesai. Remiantis šiuo modeliu, penkios nepriklausomos, labai plačios dimensijos (neurotizmas, ekstraversija, atvirumas patyrimui, sutariamumas ir sąmoningumas) – Didysis penketas (DP) – paaiškina didžiąją dalį vertinamų vidinių suaugusiojo asmenybės skirtumų (Asendorpf, Van Aken, 2003; Ehrler ir kt., 1999; Kairys, 2010; Kotelnikova, Tackett, 2009). DP struktūra nereiškia, kad asmenybės skirtumai gali būti sumažinti tik iki penkių bruožų. Atvirkščiai, šios penkios dimensijos reprezentuoja asmenybę labai abstrakčiai, kiekviena dimensija apjungia daugybę skirtumų, labiau specifinių asmenybės savybių – žemesniojo lygio bruožų (John ir kt., 2008; Scheck ir kt., 2010).

Penkių faktorių asmenybės bruožų modelis sudomino tyrėjus ne tik suaugusiųjų tyrimuose, bet ir vaikų bei paauglių populiacijoje (Barbaranelli, 2003; Halverson ir kt., 2003; Mervielde, De Fruyt, 2000). Pastaruosius du dešimtmečius atliekama vis daugiau vaikų asmenybės bruožų tyrimų ir, atrodo, įgijo didžiulį pagreitį (Klimstra ir kt., 2011; Martin, 1993; Mervielde, De Fruyt, 2000). Tyrimai apima platų žmogaus gyvenimo pradžios laikotarpį: nuo ankstyvosios vaikystės (Deal ir kt., 2007; Grist ir McCord 2010; Halverson ir kt., 2003; Martin 1993; Mervielde, Buyst, De Fruyt, 1995) nuosekliai pereina į viduriniąją vaikystę (Barbaranelli, 2003; Goldberg, 2001; John ir kt., 1994; Mervielde, De Fruyt, 2000), vėliau į paauglystę – link suaugystės (Klimstra ir kt., 2011; Tackett ir kt., 2008). Tačiau kyla klausimas, ar vis tik vaiko asmenybę galima aprašyti per bruožų prizmę, būtent – Didžiojo penketo asmenybės struktūrą? Kiek patikimai ir veiksmingai šis modelis paaiškina įvairaus amžiaus vaikų asmenybės struktūrą?

Remiantis kylančiais klausimais šio *darbo tikslas* – išnagrinėti, kaip veiksmingai Didžiojo penketo modelis paaiškina vaiko asmenybės struktūrą.

Tam tikslui buvo naudotas atliktų mokslinių tyrimų analizės metodas. Tikimasi, jog ši analizė pateiks gairių būsimiems vaikų asmenybės struktūros tyrimams Lietuvoje.

Dar 1993 metais, vos pasirodžius R. R. McCrae ir P. T. Costa darbams, R. P. Martin empiriškai tikrino, ar tradicinė Penkių faktorių asmenybės bruožų struktūra, gali išryškėti ankstyvoje vaikystėje. Jau tada tyrimo rezultatai patvirtino DP asmenybės modelio struktūrą tarp 4,5 m. amžiaus vaikų tarpkultūriniame kontekste. Panašiu metu, vienas pirmųjų vaikų asmenybės bruožų tyrimų buvo atliktas Gento universiteto (Belgija) mokslininkų I. Mervielde, V. Buyst ir F. De Fruyt (1995). Jų tyrime mokytojai apibūdino 4–12 metų vaikus, atsakydami į bipolinius bruožų porų teiginius. Pagrindinių komponentų analizė taip pat patvirtino aiškią penkių faktorių struktūrą tarp 7–12 metų amžiaus vaikų, tačiau ikimokyklinio amžiaus vaikų grupėje atsiskleidė tik keturi asmenybės bruožų faktoriai: sąmoningumas kombinuotas su intelektu / atvirumu, ekstraversija, sutariamumas ir emocinis stabilumas. Aukščiau minėto vaikų tyrimų pradininko J. M. Digman bendradarbis L. R. Goldberg (2001) taip pat pritaikė DP modelį savo kolegės surinktiems duomenims paaiškinti. Jo nuomonė vienareikšmė – modelis įtikinamai aprašo 1–6 klasių vaikų asmenybės struktūrą. Svarbu paminėti, kad iki šiol nėra vieningos nuomonės kaip iš tikrųjų siejasi temperamento bruožai su asmenybės bruožais vaikystėje, ir kokią iš tiesų įtaką daro tolesniam asmenybės vystymuisi (Grist, McCord, 2010). Kol kas ir lieka dvi mokslininkų stovyklos, kuri viena laikosi nuomonės, kad temperamento bruožai atskiri nuo Didžiojo penketo modelio (Carrasco-Ortiz ir kt., 2007; Hagekull, Bohlin, 2003; Muris ir kt., 2009), o kita teigia, kad galima būtų atsisakyti temperamento modelio ir remtis tik Penkių faktorių modeliu aprašant vaiko asmenybę (Grist, McCord, 2010).

O. P. John ir kt. (1994) domėjosi asmenybės bruožų struktūra ankstyvojoje paauglystėje – 12–13 metų berniukų imtyje identifiko penkis faktorius, kurie

atitinka suaugusiųjų asmenybės bruožų struktūrą, ir dar du papildomus faktorius – irzlumą ir pozityvų aktyvumą. Tačiau 2002 m. tam paprieštaravo M. E. Lamb su kolegomis, kurie, nustatė aukštą koreliaciją tarp irzlumo ir neurotizmo, sąmoningumo bei sutariamumo, tarp pozityvaus aktyvumo ir ekstraversijos.

E. M. Donahue (1994) nagrinėjo asmenybės bruožų reprezentaciją vaikų kalboje. Jis teigė, kad vaikai, apibūdindami kitus, savo kalboje vartoja sąvokas, iš esmės atitinkančias visus DP struktūros bruožus, tačiau apie asmenybės bruožus galvoja ir kalba kitaip nei suaugusieji. Šis įdomus tyrimų rakursas gali iš dalies paaiškinti, kodėl gaunami netapatūs DP patvirtinimo rezultatai vaikų ir suaugusiųjų imtyse. I. Mervielde ir F. De Fruyt (2000) atskleidė, kad jei 9–12 metų vaiko asmenybę apibūdina bendraamžiai, ji reprezentuojama tik trimis faktoriais: sutariamumu, kombinuotu ekstraversijos–emocinio nestabilumo ir kombinuotu intelekto–sąmoningumo. Mažesni faktorių skaičių autoriai grindžia vaikų pažintinių gebėjimų ypatumais – vaikai kai kuriuos būdvardžius gali suprasti tiesiogiai, o ne perkeltine prasme.

C. Barbaranelli ir jo kolegos (2003) taip pat tikrino, ar vidurinėsios vaikystės periodu išryškėja penkių asmenybės bruožų konsteliacija. Informacija apie vaikų asmenybę rinkta iš pačių vaikų, jų motinų ir mokytojų. Faktorių kongruentiškumas buvo tikrinamas dviem kryptimis: tarp to paties informanto (4–5 klasių ir 6–8 klasių vaikų atsakymų) ir tarp skirtingų informantų (pvz., vaikų ir mokytojų atsakymų) gautų duomenų. Išsami analizė parodė, kad išsiskiria aiškūs penki asmenybės faktoriai, remiantis tiek pačių vaikų, tiek ir kitų informantų atsakymais. Tačiau J. Allik ir kt. (2004) teigia, kad DP modelis tik apytiksliai pasitvirtina 12 metų amžiaus paauglių imtyje. Autoriai mano, kad toks nesutapimas gali būti todėl, kad šio amžiaus paaugliai pasižymi labai skirtingu refleksijos gebėjimo lygiu. Tyrėjai teigia, kad asmenybės bruožų struktūra bręsta ir tampa pakankamai diferencijuota apie 14–15 metus. Tai įžiebė diskusiją, ar pats vaikas gali patikimai apibūdinti savo

asmenybę. Tokiai nuomonei pritaria kai kurie autoriai (Markey ir kt., 2002; Muris ir kt., 2005; Quartier, Rossier, 2008), teigdami, kad vaikų asmenybei viduriniojoje vaikystėje ir paauglystėje apibrėžti gali būti taikomas Penkių faktorių modelis. Tačiau svarbu būtų pažymėti, kad 8–9 metų vaikų imtyje tėvų ir pačių vaikų nuomonė apie asmenybės bruožų struktūrą mažiau sutampa, nei 11–12 metų vaikų imtyje (Quartier, Rossier, 2008).

Kuo vyresnis vaikas, tuo DP modelis atrodo labiau tinkamas apibrėžti vaiko asmenybę. Taip leidžia manyti 200 tūkst. 10–20 metų amžiaus žmonių tyrimo duomenys įvairiose etninėse kultūrose (Soto ir kt., 2008). Šie rezultatai pasitvirtina 24 skirtingose šalyse, 18 skirtingų kalbų tarp 12–17 metų paauglių – visose kultūrose išskiriama DP struktūra, nors kai kurių labai nedidelių neatitikimų būta (De Fruyt ir kt., 2009). Tačiau intrigą kelia F. P. Holgado–Tello ir kt. (2009) atlikta tiriamoji faktorinė analizė, kuri verčia suabejoti, ar 8–15 metų vaikų imtyje gali būti išskirti penki faktoriai, nes, remdamiesi vaikų savistabos rezultatais, autoriai pastebėjo, kad kai kurie atvirumo patyrimui kintamieji patenka į sąmoningumo faktorių, todėl neatmetė ir keturių faktorių modelio galimybės. Nors paskutinių metų tarpkultūriniai tyrimai vis dėlto patvirtina DP modelį 11–19 metų imtyje (Klimstra ir kt., 2011).

Svarbu paminėti tai, kad daugelyje tyrimų atvirumas patyrimui nėra išskiriamas kaip atskiras bruožas vaikystėje ir paauglystėje. Teigiama, kad šiuo laikotarpiu dar neišryškėja intelektinė, kultūrinė ir socialinė patirtis, kuri įeina į multidimensinį atvirumo patyrimui matavimą tarp suaugusiųjų (Barbaranelli et al., 2003). Atvirumas patyrimui nėra fundamentalus vaiko asmenybės struktūros bruožas ir tampa labai reikšmingas, kai kognityvinis ir socialinis vystymasis leidžia vaikui tapti labiau kompleksiniu individu (Markey ir kt., 2004). Taigi skirtingų autorių supratimu vietoj jo yra išskiriamas vaizduotės (De Fruyt, Mervielde, 1999, cit. pgl. Quartier, Rossier, 2008), intelekto (Halverson ir kt., 2003) arba intelekto / atvirumo (Barbaranelli et al., 2003) asmenybės bruožas. Kai kurie autoriai vietoj sutariamumo išskiria palankumo

(De Fruyt, Mervielde, 1999, cit. pgl. Quartier, Rossier, 2008) bruožą, vietoj neurotizmo – emocinį nestabilumą (Muris ir kt., 2005) arba pasirenka priešingą polių – emocinį stabilumą (Barbaranelli ir kt., 2003) ar emocinę reguliaciją (Masood, 2009).

Apibendrinus galima susidaryti įspūdį, kad vaikų asmenybės tyrėjai yra tarsi ieškojimų kryžkelėje – Didysis penketas yra tinkamas apibrėžti tam tikro amžiaus vaiko asmenybę, tačiau tik atsižvelgus į tai, kas teikia duomenis apie vaiką. Pavyzdžiui, Penkių faktorių struktūra pasitvirtina tuomet, kai vaiką aprašo tėvai ar mokytojai (Barbaranelli, 2003; Mervielde, Buyst, De Fruyt, 1995), bendraamžių apibūdinimuose asmenybės struktūrą atspindi 3 faktoriai (Mervielde, De Fruyt, 2000), o paauglystėje savistabos duomenimis – ir keturi, ir penki (Holgado–Tello ir kt., 2009). Manant, kad Didysis penketas yra adekvatus asmenybės bruožų modelis aprašyti vaiko asmenybę, svarbu išsiaiškinti, kiek kiekvienas bruožas ar jų tam tikra konfigūracija yra pastovi nuo ankstyvosios vaikystės iki vėlyvosios paauglystės.

Išvados

1. Didžiojo penketo modelis vaikų ir paauglių asmenybės tyrimų kontekste yra plačiai taikomas skirtingais amžiaus tarpsniais: nuo ankstyvosios vaikystės iki vėlyvosios paauglystės.
2. Įvairiais tyrimais įrodyta, kad DP modelis yra tinkamas aprašyti vaiko asmenybei viduriniojoje vaikystėje ir paauglystėje, kai ją apibūdina tėvai arba mokytojai. Tačiau nėra aišku, ar vaiko asmenybę galima aprašyti DP modeliu, kai informacija gaunama iš vaiko bendraamžių (gaunami trys faktoriai) ir iš paties vaiko – šiuo atveju išskiriamas ir keturių, ir penkių faktorių modelis. Kai kurių tyrimų duomenimis, intelekto / atvirumo faktorius ne visada išsiskiria kaip nepriklausomas kintamasis, o tampa sutariamumo bruožo subkomponentu.

3. Didžiojo penketo modelis veiksmingai paaikškina vaiko asmenybės struktūrą vidurinėsios vaikystės ir paauglystės laikotarpiu, tačiau dar kyla aršios diskusijos dėl modelio tinkamumo ikimokyklinio amžiaus vaiko asmenybės struktūrai apibūdinti.

4. Planuojant atlikti pirmuosius vaikų asmenybės tyrimus Lietuvoje itin svarbu atkreipti dėmesį į vaikų amžių, duomenų teikėjus apie vaiko asmenybę ir matavimo instrumentą.

Literatūra

- Allik J., Laidra K., Realo A., Pullmann H. Personality Development from 12 to 18 Years of Age: Changes in Means Levels and Structure of Traits // *European Journal of Personality*. 2004, vol. 18, p. 445–462.
- Asendorpf J. B., Van Aken M. A. G. Validity of Big Five Personality Judgments in Childhood: A 9 Year Longitudinal Study // *European Journal of Personality*. 2003, vol. 17, p. 1–17.
- Barbaranelli C., Caprara G. V., Rabasca A., Pastorelli C. A questionnaire for measuring the Big Five in late childhood // *Personality and Individual Differences*. 2003, vol. 34, p. 645–664.
- Carrasco-Ortiz M. A., Barrio Gandara M. V. Temperamental and personality variables in child and adolescent depressive symptomatology // *Psichothema*. 2007, vol. 19, nr. 1, p. 43–48.
- Deal J. E., Halverson Jr. Ch. F., Martin R. P., Victor J., Baker S. The Inventory of Children's Individual Differences: Development and Validation of a Short Version // *Journal of Personality Assessment*. 2007, vol. 89, nr. 2, p. 162–166.
- De Fruyt F., De Bolle M., McCrae R. R., Terracciano A., Costa P. T.. Assessing the Universal Structure of Personality in Early Adolescence: The NEO-PI-R and NEO-PI-3 in 24 Cultures // *Assessment*. 2009, vol. 16, nr. 3, p. 301–311.
- Donahue E. M. Do Children Use the Big Five, Too? Content and Structural Form in Personality Description // *Journal of Personality*. 1994, vol. 62, nr. 1, p. 45–66.
- Ehrler D. J., Evans G., McGhee R. L. Extending Big-Five theory into childhood: a preliminary investigation into the relationship between Big-Five personality traits and behavior problems in children // *Psychology in the Schools*. 2009, vol. 36, nr. 6, p. 451–458.
- Goldberg L. R. Analyses of Digman's Child-Personality Data: Derivation of Big-Five Factor Scores From Each of Six Samples // *Journal of Personality*. 2001, vol. 65, nr. 5, p. 709–743.
- Grist C. L., McCord D. M. Individual Differences in Preschool Children: Temperament or Personality? // *Infant and Child Development*. 2010, vol. 19, nr. 3, p. 264–274.
- Hagekull B., Bohlin G. Early temperament and attachment as predictors of the Five Factor Model of personality // *Attachment & Human Development*. 2003, vol. 5, nr. 1, p. 2–18.
- Halverson Ch. F., Havill V. L., Deal J., Baker S. R., Victor J. B., Pavlopoulos V., Besevegis E., Wen L. Personality structure as Derived From Parental Ratings of Free Descriptions of Children: The Inventory of Child Individual Differences // *Journal of Personality*. 2003, vol. 71, nr. 6, p. 995–1026.
- Holgado-Tello F. P., Carrasco-Ortiz M. A., Barrio Gandara M. V., Chacon Moscoso S. Factor analysis of the Big Five Questionnaire using polychoric correlations in children // *Qual Quant*. 2009, vol. 43, p. 75–85.
- John, O. P., Caspi, A., Robins, R. W., Moffitt, T. E., Stouthamer-Loeber, M. The "Little Five": exploring the nomological network of the Five-Factor model of personality in adolescent boys // *Child Development*. 1994, vol. 65, p. 160–178

-
- John O. P., Naumann L. P., Soto S. J. Paradigm Shift to the Integrative Big Five Trait Taxonomy: History, Measurement, and Conceptual Issues // *Handbook of Personality: Theory and Research*. 3rd ed. / Ed. by L. A. Pervin, O. P. John, R. W. Robins. New York: The Guilford Press, 2008. P. 114–158.
- John O. P., Srivastava S. The Big Five taxonomy: History, measurement and theoretical perspectives // *Handbook of Personality: Theory and Research*. 2nd ed. / Ed. by L. A. Pervin, O. P. John. New York: The Guilford Press, 1999. P. 102–138.
- Klimstra T. A., Crocetti E., Hale W. W., Fermani A., Meeus W. H. J. Big Five personality dimensions in Italian and Dutch adolescents: A cross-cultural comparison of mean-levels, sex differences, and associations with internalizing symptoms // *Journal of Research in Personality*. 2011, vol. 45, p. 285–296.
- Kotelnikova Y., Tackett J. L. Personality and Cultural Correlates of Childhood Psychopathology // *Journal of Undergraduate Life Sciences*. 2009, vol. 3, nr. 1, p. 10–13.
- Lamb M. E., Chuang S. S., Wessels H., Broberg A. G., Hwang C. Ph. Emergence and Construct Validation of the Big Five Factors in Early Childhood: A Longitudinal Analysis of Their Ontogeny in Sweden // *Child Development*. 2002, vol. 73, nr. 5, p. 1517–1524.
- Markey P. M., Markey C. N., Tinsley B. J., Ericksen A. J. A preliminary validation of preadolescents' self-reports using the Five-Factor Model of personality // *Journal of Research in Personality*. 2002, vol. 36, p. 173–181.
- Markey P. M., Markey C. N., Tinsley B. J. Children's behavioral manifestations of the Five-Factor Model of personality // *Personality and Social Psychology Bulletin*. 2004, vol. 30, p. 423–432.
- Martin R. P. Are Behavior Problems in Preschool Children Related to Big-Five Markers // Paper presented at the Biennial Meeting of the Society for Research in Child Development (60th, New Orleans, LA, March 25–28, 1993).
- Masood A. F. Correlations between the Five Factor Model of Personality and Problem Behavior in Children: doctoral dissertation. Auburn, Alabama: Auburn University, 2009.
- Matthews G., Deary I. J., Whiteman M.C. *Personality Traits*. 3d.ed., New York: Cambridge University Press, 2009. P. 3–11; 100–160.
- McCrae R. R., Costa P. T. A five-factor theory of personality // *Handbook of Personality: Theory and Research*. 2nd ed. / Ed. by L. A. Pervin, O. P. John. New York: The Guilford Press, 1999. P. 139–153.
- Mervielde I., Buyst V., De Fruyt F. The Validity of the Big-Five as a model for teachers' ratings of individual differences among children aged 4–12 years // *Personality Individual Differences*. 1995, vol. 18, nr. 4, p. 525–534.
- Mervielde I., De Fruyt F. The Big Five Personality Factors as a Model for the Structure of Children's Peer Nominations // *European Journal of Personality*. 2000, vol. 14, p. 91–106.
- Muris P., Bos A. E. R., Mayer B., Verkade R., Thewissen V., Dell'Avvento V. Relations among behavioral inhibition, Big Five personality factors, and anxiety disorder symptoms in non-clinical children // *Personality and Individual Differences*. 2009, vol. 46, p. 525–529.
- Muris P., Meester C., Diederik R. Psychometric properties of the Big Five Questionnaire for Children (BFQ-C) in a Dutch sample of young adolescents // *Personality and Individual Differences*. 2005, vol. 38, nr. 8, p. 1757–1769.
- Quartier V., Rossier J. A Study of Personality in Children Aged 8–12 Years: Comparing Self- and Parents' Ratings // *European Journal of Personality*. 2008, vol. 22, p. 575–588.
- Rothbart, M. K., Bates, J. E. Temperament // *Handbook of child psychology: Social, emotional, and personality development*, vol. 3., 6th ed. / Ed.-In-Chief W. Damon, R. M. Lerner, Vol. Ed. N. Eisenberg. New York: Wiley, 2006. P. 99–166.
- Scheck A. M., Malesky L. A., Grist C. L., McCord D. M. Personality in Preschool Children: Preliminary Psychometrics of the M5-PS Questionnaire // *American Journal of Psychological Research*. 2010, vol. 6, nr. 1, p. 134–156.
-

- Soto Ch. J., John O. P., Gosling S. D., Potter J. The Developmental Psychometrics of Big Five Self-Reports: Acquiescence, Factor Structure, Coherence, and Differentiation From Ages 10 to 20 // *Journal of Personality and Social Psychology*. 2008, vol. 94, nr. 4, p. 718–737.
- Tackett J. L., Balsis S., Oltmanns T. F., Krueger R. F. A unifying perspective on personality pathology across the life span: Developmental considerations for the fifth Edition of the Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders // *Development and Psychopathology*. 2009, vol. 21, p. 687–713.
- Tackett J. L., Krueger R. F., Iacono W. G., McGue M. Personality in middle childhood: A hierarchical structure and longitudinal connections with personality in late adolescence // *Journal of Research in Personality*. 2008, vol. 42, p. 1456–1462.

INQUIRY INTO CHILDREN'S PERSONALITY TRAITS: AT THE CROSSROADS OF INVESTIGATIONS

Izabelė Grauslienė

Vilnius University

izabele@kligys.com / izabele.grausliene@fsf.stud.vu.lt

Research of children's personality traits – it is a new challenge for scientists, which motivates to step into the almost unknown area and search for the answers to many arising questions: Could we look at the child's personality through the prism of traits? Could child's personality be described according to the model of the Big Five? How reliable and effective this model describes the structure of personality of children of different ages? These investigations were encouraged by success of Big Five model research on adults – scientists quite intensively started to go deeper into research of children personality traits starting from early childhood till late adolescence. This work presents chronological review of studies in the last decades and analyses how effective is Big Five's explanation of child's personality structure. Accomplished analysis emphasizes the main possibilities and contradictions, which could be considered as a milestone for the future research in our country.

SAVIREGULIACIJOS SUNKUMŲ IR PSICHOSOCIALINĖS APLINKOS VEIKSNIŲ SAŠAJOS ANKSTYVOJE VAIKYSTĖJE

Rima Breidokienė
Vilniaus universitetas
r.breidokiene@gmail.com

Doc. dr. Roma Jusienė
Vilniaus universitetas

Ankstyvoji savireguliacijos raida – tai įgimtų temperamento skirtumų ir išorinių veiksnių sąveikos rezultatas. Sudėtingi ryšiai tarp įvairių savireguliacijos raidą veikiančių veiksnių dar ne iki galo ištyrinėti. Pagrindinis tyrimo tikslas yra atskleisti savireguliacijos raidai reikšmingus psichosocialinės aplinkos veiksnius pirmaisiais dviem gyvenimo metais bei analizuoti kompleksinius ryšius tarp šių veiksnių ir vaikų savireguliacijos sunkumų. Tyrimas yra prospektyvus ir ilgalaikis. Anketinės motinų apklausos vyko antrą-trečią dieną po gimdymo, kūdikiams sulaukus 3, 6, 12, 18 ir 27 mėnesių. Tyrime dalyvavo 91 vaikas. Savireguliacijos sunkumų skalė buvo sudaryta iš CBCL / 1½-5 teiginių, atspindinčių afekto, elgesio ir dėmesio reguliaciją. Tyrimo rezultatai parodė, kad tiesiogiai su savireguliacijos sunkumų pasireiškimu 2 metų amžiuje yra susijęs motinų nurodytas sunkumas suprasti kūdikio verkimo priežastį bei motinos suvokiamas saviveiksmingumas. Motinos nuostatos į kūdikio auginimą turi netiesioginę reikšmę vaikų savireguliacijos sunkumams dviejų metų amžiuje. Ryšiai tarp vaikų savireguliacijos sunkumų ir psichosocialinės aplinkos veiksnių taip pat skiriasi pagal lytį.

Šis tyrimas finansuotas Lietuvos mokslo tarybos, sutarties nr.MIP-014/2012.

Per pastaruosius kelis dešimtmečius mokslininkų ir praktikų susidomėjimas savireguliacija kaip vienu iš esminių vaikų, paauglių ir suaugusiųjų funkcionavimą aiškinančių konstruktyvų labai išaugo. Daugybė tyrimų patvirtino savireguliacijos įgūdžių svarbą psichologinei, socialinei ir pažintinei raidai (Eisenberg et al., 2007; McCabe et al., 2007).

Savo tyrime savireguliaciją mes apibrėžiame kaip tarpusavyje susijusius individo gebėjimus valdyti ir moduluoti elgesį, emocijas ir dėmesį prisitaikant prie vidinių ir aplinkos reikalavimų.

Per pirmuosius penkis gyvenimo metus savireguliacijos raidoje vyksta didžiuliai kiekybiniai ir kokybiniai pokyčiai. Ankstyvoji savireguliacija - tai laipsniškas perėjimas nuo diadinio pobūdžio kūdikio ir motinos reguliacijos pirmais gyvenimo metais prie autonominės reguliacijos esant dar tam tikrai suaugusiojo paramai antraisiais gyvenimo metais ir pilnos emocijų ir elgesio kontrolės internalizacijos trečiaisiais – penktaisiais gyvenimo metais (Sroufe, 1996, cit. pgl. Volling et al., 2004). Diadinio funkcionavimo kokybė ypatingai

svarbi vaikų savireguliacijos raidai, nes vaikai mokosi reguliuoti savo emocijas ir elgesį dalyvaudami abipusėse sąveikose su globėjais (Bronsom, 2000).

Ankstyvoji savireguliacijos raida - kartu ir fiziologinės brandos, ir išorinių poveikių rezultatas (Calkins, Fox, 2002). Ją veikia individualūs ir išoriniai aplinkos veiksniai. Individualios charakteristikos siejamos su įgimtais temperamento skirtumais. Dauguma tyrimų taip pat patvirtina lyties reikšmę savireguliacijos raidai: paprastai berniukai pasižymi prastesniais savireguliacijos įgūdžiais, nei mergaitės (Stifter, Spinrad, 2002; Raffaelli et al., 2005). Reikšmingos sąsajos tarp savireguliacijos ir tėvų-vaikų socialinių interakcijų kokybės taip pat patvirtintos gausiais mokslinių tyrimų rezultatais (Raikes et al, 2007). Šiuolaikiniai raidos tyrimai kelia klausimus ne, kokie veiksniai – individualūs ar išoriniai - yra svarbiausi, bet kokios šių veiksmų tarpusavio sąveikos sąlygoja sėkmingą savireguliacijos gebėjimų raidą.

Nepaisant aktyvių tyrinėjimų, savireguliacijos raidos vaizdas vis yra dalinai fragmentiškas ir nenuoseklus. Tą galėjo lemti skirtingas savireguliacijos sąvokos operacionalizavimas bei tai, kad daug tyrėjų analizavo atskirų savireguliacijos gebėjimų ryšį su tam tikrais išoriniais veiksniais neįvertindami šalutinių arba netiesioginių kintamųjų įtakos, pvz. motinų nuostatų į vaiko auginimą arba jų pasitikėjimo savo motinystės kompetencija. Taip pat ne visada atsižvelgiama į psichosocialinio konteksto, kuriame auga vaikas, ypatumus, pvz. kokia santykių tarp tėvų kokybė arba kiek aktyviai tėvas dalyvauja vaiko priežiūroje ir socialinėse sąveikose su vaiku.

Tad šio tyrimo tikslas yra atskleisti savireguliacijos raidai reikšmingus psichosocialinės aplinkos veiksmus pirmaisiais dviem gyvenimo metais bei analizuoti kompleksinius ryšius tarp šių veiksmų ir savireguliacijos sunkumų.

Papildomai siekėme įvertinti, ar skiriasi vaikų savireguliacijos sunkumų sąsajos su įvairiais psichosocialinės aplinkos veiksniais berniukų ir mergaičių imtyse. Šis uždavinys yra vienas iš bandymų suprasti, ar (ir kaip) individualūs lyčių skirtumai veikia savireguliacijos ir aplinkos veiksmų ryšius.

Atsakyti į šiuos klausimus geriausiai atliekant prospektyvų longitudinalinį tyrimą, kuomet yra galimybė stebėti savireguliacijos raidą ir ją aiškinančius veiksnius nuo pat gimimo bei įvertinti įvairiapuses sąveikas tarp kintamųjų.

Metodika

Tyrimo eiga ir dalyviai. Šis tyrimas yra tęstinės studijos „Kūdikių savireguliaciją prognozuojantys prenataliniai, neonataliniai ir postnataliniai veiksniai“ dalis (mokslininkų grupės projektas finansuotas Lietuvos valstybinio mokslo ir studijų fondo, projekto vadovė doc. R. Jusienė) ir mokslininkų iniciatyva parengto projekto „Kūdikių ir mažų vaikų psichikos ir fizinės sveikatos tyrimas“ (finansuoto Lietuvos mokslo tarybos, projekto vadovė doc. R. Jusienė) dalis. Tyrime dalyvauja moterys, kurios 2009 m. gegužės – rugsėjo mėnesiais pagimdė išnešiotus naujagimius Kauno Medicinos universiteto klinikose, ir jų vaikai. Tyrimas vyko šešiais etapais. Anketinės motinų apklausos vyko antrą-trečią dieną po gimdymo, kūdikiams sulaukus 3, 6, 12, 18 ir 27 mėnesių.

Šiame darbe yra analizuojami duomenis apie 91 vaiką, kuris dalyvavo visuose 6 tyrimo etapuose (49 berniukai ir 42 mergaitės). Mergaičių ir berniukų imtys pagal mamos išsilavinimą, šeimos sudėtį, motinos amžių ir subjektyvų finansinės situacijos įvertinimą nesiskiria.

Kintamieji ir jų įvertinimo būdai

Savireguliacijos sunkumai. Savireguliacijos sunkumų subskalė buvo sudaryta iš CBCL / 1½-5 (Child Behavior Checklist for ages 1½-5; Achenbach and Rescorla, 2000) teiginių. Remdamiesi raidos teorijos žiniomis ir vaikų savireguliacijos matavimo būdais kituose tyrimuose (Raffaelli, 2005 ir kt.), atrinkome teiginius, atspindinčius dėmesio, afekto ir elgesio reguliaciją. Patvirtinančiosios faktorinės analizės rezultatai leido išskirti 7 teiginius (pvz. „Pykčio protrūkiai ar karštas temperamentas“), nusakančius latentinį

konstrukta, kurį mes pavadiname „savireguliacija“. Šis 1 faktoriaus modelis yra gerai suderintas su duomenimis ($\chi^2=7.96$; $df =14$; $p>0.05$; $GFI=0.989$; $RMSEA=0.00$), teiginių faktorių svoriai svyruoja nuo 0.51 iki 0.73. Subskalės vidinis suderinamumas yra geras (Cronbach'o $\alpha=0.8$).

Motinos depresiškumas 3 ir 6 mėn. po gimdymo vertintas Edinburgo pogimdyvinės depresijos skale (Cox ir kt., 1987).

Motinos distresas – tai moterų atsakymų į klausimą „Kaip dažnai patyrėte... liūdesį, prislėgtumą/ ... irzlumą, blogą nuotaiką/... nervinę įtampą, susirūpinimą?“ suminis įvertis. Kiekvienam teiginiui pateikti penki galimi atsakymų variantai: nuo „beveik kiekvieną dieną (1 balas) iki „retai ar niekada“ (5 balai)“.

Motinos nuostatos į kūdikio auginimą vertintos 3 mėn. po gimimo taikant Nuostatų į kūdikio auginimo skalę (Zeifman, 2003). Aukštas įvertis reiškia labiau į kūdikius orientuotas nuostatas, žemas – labiau į tėvų poreikius orientuotas nuostatas.

Motinos savo patiriamus sunkumus suprasti kūdikio verkimo priežastį įvertino 4 balų skalėje, kur 1 reiškia, jog joms yra labai sunku suprasti kūdikio verkimo priežastį, o 4 – labai lengva.

Motinos suvokiamam saviveiksmingumui 18 mėn. amžiuje taikėme Motinos saviveiksmingumo skalę (Van IJendoorn et al., 1999). 5 balų skalėje įvertinama, kiek kompetentinga motina jaučiasi auklėdama vaiką (pradedant nuo „tikrai negaliu“, baigiant „tikrai galiu“).

Motinos taip pat vertino tėvo *įsitraukimo į įvairias vaiko priežiūros ir socialines veiklas su vaiku* 6 ir 12 mėn. lygį skalėje nuo 1 iki 5, kur aukštesnis balas reiškia didesnį įsitraukimą. 12 mėn. amžiuje motinos įvertino ir savo įsitraukimo į socialines veiklas su kūdikiu lygį.

Santykių tarp sutuoktinių / partnerių kokybė buvo vertinta motinų penkių balų skalėje, kur 1 reiškia, kad santykiai – labai geri, o 5 – labai prasti.

Rezultatai ir jų aptarimas

Yra statistiškai reikšmingas skirtumas tarp 2 metų berniukų ir mergaičių savireguliacijos sunkumų įverčių: berniukams būdingi aukštesni įverčiai ($p = 0.034$).

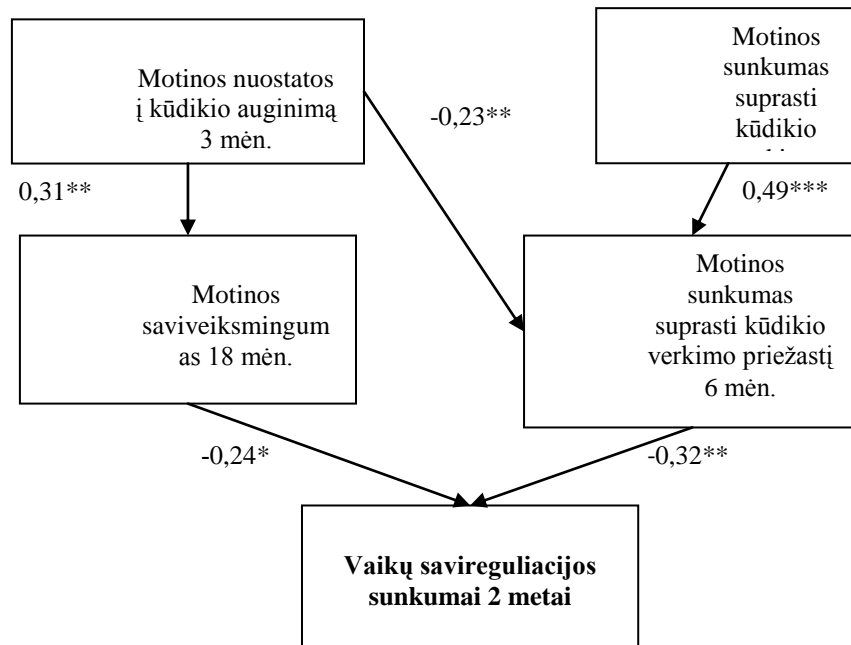
Berniukų imtyje motinos amžius ir išsilavinimas yra susiję su vaikų sunkumais. Panašios, bet nereikšmingos tendencijos stebimos ir mergaičių imtyje. Vyresnės motinos pažymėjo mažiau berniukų savireguliacijos sunkumų ($r = -0.295$, $p = 0.04$), taip pat aukštojo išsilavinimo motinų berniukai turėjo mažiau savireguliacijos sunkumų, nei vidurinio ir žemesnio išsilavinimo motinų berniukai ($p = 0.037$).

Kuo prasčiau motinos įvertino savo santykius su sutuoktiniu ar partneriu 12 mėn. amžiuje ($r = 0.237$, $p = 0.031$), tuo daugiau jos pažymėjo savo vaikų savireguliacijos sunkumų 2 metų amžiuje.

Išryškėjo reikšmingos įvairių motinos veiksnių sąsajos su vaikų savireguliacijos sunkumų įverčiais. Su aukštesniais vaikų savireguliacijos sunkumų įverčiais yra susiję aukštesnis mamos depresiškumas 6 mėn. ($r = 0.212$, $p = 0.045$), didesnis mamos distresas 12 mėn. ($r = -0.229$, $p = 0.03$) ir 27 mėn. po gimimo ($r = -0.288$, $p = 0.006$). Motinų sunkumas suprasti kūdikio verkimo priežastį 3 mėn. ir 6 mėn. po jo gimimo taip pat yra reikšmingai susijęs su vaikų savireguliacijos sunkumais (atitinkamai $r = -0.211$, $p = 0.047$ ir $r = -0.348$, $p = 0.001$). Taip pat labiau į kūdikių poreikius orientuotos motinos nurodė mažiau vaikų savireguliacijos sunkumų 2 metų amžiuje ($r = -0.257$, $p = 0.016$). Motinų saviveiksmingumas neigiamai susijęs su vaikų savireguliacijos sunkumų įverčiu ($r = -0.301$, $p = 0.005$).

Remdamiesi papildoma duomenų statistine analize ir teorinėmis prielaidomis, sudarėme struktūrinį vaikų savireguliacijos sunkumų, motinos saviveiksmingumo, sunkumų suprasti kūdikio verkimo priežastį ir nuostatų vaiko auginimo atžvilgiu modelį (Pav. 1). Modelio tinkamumo rodikliai yra

pakankami ($\chi^2 = 6.783$; $p = 0.237$; $df = 5$; $RMSEA = 0.071$; $GFI = 0.963$; $CFI = 0.96$) ir jis gali būti interpretuotinas.

Pav. 1 . Struktūrinis vaikų savireguliacijos sunkumų ir motinos veiksnių modelis. Pastaba: Skaičius virš rodyklės rodo standartizuotą regresijos koeficientą. * $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$

Remiantis struktūrinio modelio duomenimis, 2 metų savireguliacijos sunkumus tiesiogiai prognozuoja motinos saviveiksmingumas ir motinos sunkumas suprasti kūdikio verkimo priežastį 6 mėn. po gimimo. Nuostatos į kūdikio auginimą turi netiesioginį poveikį vaikų savireguliacijos sunkumų pasireiškimui. Motinų patiriami sunkumai suprasti kūdikio verkimo priežastį yra tiesiogiai veikiami mamų nuostatų į kūdikio auginimą. Kuo mažiau į kūdikio poreikius orientuota motina, tuo sunkiau jai gali sektis suprasti ir kūdikio verkimo priežastį, o šie sunkumai gali sąlygoti motinos-kūdikio bendravimo sunkumus ir sutrikdyti optimalią abipusio reguliacinio proceso raidą. Pastarajam labai svarbus jautrus motinos atsakas į kūdikio siunčiamus signalus (Braungardt-Rieker et al., 2001). Motinos saviveiksmingumas taip pat yra svarbus ankstyvuosius savireguliacijos sunkumus prognozuojantis veiksnys. Šie tyrimo rezultatai dalinai sutampa su Yaman et al. (2010) tyrimo išvadomis, jog

žemas motinos saviveiksmingumas yra svarbiausias 1-3 metų vaikų eksternalinius sunkumus prognozuojantis veiksnys. Sąveikos tarp motinos saviveiksmingumo ir vaikų savireguliacijos sunkumų pobūdis iki šiol yra diskusinis klausimas. Kai kurie tyrimai rodo, kad sunkus vaikų temperamentas arba įvairūs jų elgesio sunkumai sąlygoja žemą motinos saviveiksmingumą (Stiffer, Bono, 1998 ir kt.). Keičiant ryšio tarp savireguliacijos sunkumų ir motinos saviveiksmingumo kryptį mūsų sudarytame struktūriniame modelyje, jo tinkamumo rodikliai silpnėja ir jis tampa nesuderintas su duomenimis (RMSEA>0.08).

Taip pat patikrinome 2 metų vaikų savireguliacijos sunkumų įverčių sąsajas su psichosocialinės aplinkos veiksniais atskirai berniukų ir mergaičių imtyse. Rezultatai parodė, kad berniukų savireguliacijos sunkumų įverčiai siejasi su motinos sunkumu suprasti kūdikio verkimo priežastį ir motinos depresiškumu 3 mėn. bei 6 mėn. po gimimo bei didesniu distresu 12 mėn. po gimimo. Mergaitėms sąsajos tarp savireguliacijos sunkumų ir šių motinų psichologinės savijautos rodiklių neišryškėjo. Mokslinėje literatūroje yra nemažai duomenų, liudijančių, jog berniukai yra jautresni įvairiems aplinkos stresoriams, taip pat ir tėvų psichopatologijai (Teti, Towe-Goodman, 2009). Įdomu tai, kad reikšmingos sąsajos tarp motinų saviveiksmingumo ir savireguliacijos sunkumų įverčio išryškėjo tik mergaičių imtyje ($r = -0.432$, $p = 0.005$). Šie duomenys leidžia kelti prielaidą, jog lytis gali būti reikšmingas veiksnys, moderuojantis ryšį tarp vaikų savireguliacijos ir įvairių aplinkos veiksnių.

Vienas iš tyrimo trūkumų – tai pasirinktas būdas įvertinti vaikų savireguliacijos sunkumus. Jie buvo įvertinti remiantis mamos pateiktais duomenimis apie vaiko elgesio ypatumus. Antra, CBCL / 1½-5 metodika, iš kurios buvo atrinkti teiginiai savireguliacijos sunkumams vertinti, yra skirta vaikų elgesio ir emocijoms, o ne specifiskai savireguliacijos problemoms įvertinti. Teiginių, įtrauktų į savireguliacijos sunkumų subskalę, skaičius buvo ganėtinai mažas ir leidžia tik ribotai įvertinti vaikų patiriamus sunkumus. 4

metų amžiuje psichologinio testavimo metu ketiname išsamiai ištirti vaikų savireguliacijos įgūdžius pritaikydami struktūruotų užduočių rinkinį. Tai leis objektyviai ir patikimai įvertinti vaikų savireguliacijos lygį.

Išvados

1. Motinų nurodytas sunkumas suprasti kūdikio verkimo priežastį bei motinos suvokiamas saviveiksmingumas yra tiesiogiai susiję su savireguliacijos sunkumų pasireiškimu dviejų metų amžiuje.
2. Motinos nuostatos į kūdikio auginimą turi netiesioginę reikšmę vaikų savireguliacijos sunkumams dviejų metų amžiuje.
3. Ryšiai tarp vaikų savireguliacijos sunkumų ir psichosocialinės aplinkos veiksnių skiriasi pagal lytį. Berniukų savireguliacijos sunkumai yra susiję su žemesniu motinos išsilavinimu, jaunesniu amžiumi, depresiškumu ir sunkumu suprasti kūdikio verkimo priežastį, tuo tarpu mergaičių savireguliacijos sunkumai - su mažesniu motinos suvoktu saveiksmingumu.

Literatūra

- Achenbach T. M., Rescorla L.A. (2000). Manual for the ASEBA Preschool forms & Profiles: An integrated System of Multi-informant Assessment. Burlington, VT: University of Vermont Research Center for Children, Youth and Families.
- Braungardt-Rieker J.M., Garwood M.M., Powers B.P., Wang X. (2001). Parental sensitivity, infant affect, and affect regulation: predictors of later attachment. *Child Development*, 72, 252-270.
- Bronson M. (2000). Self-regulation in early childhood: Nature and nurture. New York: Guilford Press.
- Calkins S.D., Fox N.A. (2002). Self-regulatory processes in early personality development: A multilevel approach to the study of childhood social withdrawal and aggression. *Development and Psychopathology*, 14, 477-498.
- Colman R.A., Hardy S.A., Albert M., Raffaelli M., Crockett L. (2006). Early predictors of self-regulation in middle childhood. *Infant and Child Development*, 15, 421-437.
- Cox J. Holden J., Sagovsky R. (1987). Detection of Postnatal Depression: Development of the 10-item Edinburgh Postnatal Depression Scale. *British Journal of Psychiatry*, 150, 782-786
- Eisenberg N., Smith C.L., Sadovsky A., Spinrad T.L. (2007). Effortful control: Relations with emotion regulation, adjustment, and socialization in childhood. *Handbook of self-regulation: Research, theory and application* / Ed. by R. Baumeister, K. Vohs. New York: Guilford Press. P.: 259-282.
- Kopp C.B. (1989). Regulation of distress and negative emotions: A developmental view. *Developmental Psychology*, 25, 343-354.

-
- McCabe L., Cunnington M., Books-Gunn J. (2007). The development of self-regulation in young children: Individual Characteristics and Environmental contexts. Handbook of self-regulation: Research, theory and application / Ed. by R. Baumeister, K. Vohs. New York: Guilford Press. P.: 340-346.
- Raffaulli M., Crockett L., Shen Y.-L. (2000). Developmental stability and change in self-regulation from childhood to adolescence. *The Journal of Genetic Psychology*, 166, 54-75.
- Raikes H.A., Robinson J.L., Bradley R.H., Raikes H.H., Ayoub C.C. (2007). Developmental trends in self-regulation among low-income toddlers. *Social development*, 16, 128-149.
- Stiffer C.A., Bono M.A. (1998). The effect of infant colic on maternal self-perceptions and mother-infant attachment. *Child: Care, Health and Development*, 24, 339-351.
- Stiffer C.A., Braungardt J. M. (1995). The regulation of negative reactivity in infancy: Function and development, *Developmental Psychology*, 31, 448-455.
- Stifter C.A., Spinrad T.L. (2002). The effect of excessive crying in the development of emotion regulation. *Infancy*, 3, 133-152.
- Teti D.M., Towe-Goodman N. (2009). Post-partum depression, effects on child. *Social and Emotional Development in Infancy and Early Childhood/ Ed. by Benson J., Haith M., Oxford, UK: Elsevier.*
- Van IJzendoorn M.H., Bakermans-Kanenburg M.J., Juffer F. (1999). The Parental Efficacy Questionnaire (Unpublished manuscript). Leiden University: Center for Child and Family Studies, 1999.
- Volling B.L., McElwain N.L., Notaro P.C., Herrera C. Parents' emotional availability and infant emotional competence: Predictors of parent-infant attachment and emerging self-regulation (2002). *Journal of Family Psychology*, 16, 447-465.
- Yaman A., Mesman J., van IJzendoorn M.H., Bakermans-Kranenburg M.J. (2010). Perceived family stress, parenting efficacy, and child externalizing behaviors in second-generation immigrant mothers. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 45, 505-512.
- Zeifman DB. Predicting adult responses to infant distress (2003). *Infant mental health journal*, 24, 597-612.

SELF-REGULATORY PROBLEMS AND PSYCHOSOCIAL ENVIRONMENTAL VARIABLES IN THE EARLY CHILDHOOD

Rima Breidokienė
Vilnius University
r.breidokiene@gmail.com

Doc. dr. Roma Jusienė
Vilniaus University

Self-regulation is considered to have a temperamental basis; however environmental influences also shape its development. Multiple links between different variables, affecting the development of self-regulation, are not sufficiently researched. The main purpose of the research is to reveal the significant factors of the self-regulation development throughout the first two years and analyze the complex links between them and self-regulatory problems. The study is prospective and longitudinal. The mothers were interviewed on the 2nd day after birth and on 3, 6, 12, 18 and 27 months postpartum. Participants were 91 infants. The self-regulatory problems subscale was derived from the Child Behavior Checklist. The results showed that children's regulatory problems were indirectly related to maternal difficulties to understand reasons of infant crying and maternal self-efficacy. Child-rearing attitudes have an indirect effect on children's self-regulatory problems at 2 years. Gender differences in links between children's self-regulatory difficulties and psychosocial environment variables were revealed.

TĖVŲ NAUDOJAMOS ĮVEIKOS STRATEGIJOS VAIKO NEIGIAMŲ EMOCIJŲ ATŽVILGIU

Ingrida Ilekytė

Lietuvos edukologijos universitetas

ingrida.ilekyte@gmail.com

Siekdami pagerinti vaikų ir tėvų tarpusavio bendravimą, tyrėjai ir praktikai daugiau dėmesio skiria vaiko emociniam funkcionavimui tirti, bet mažiau tyrinėja tėvų emocijų bei elgesio aspektus. Žinoma, vaikui yra svarbu nuo mažens išmokti suprasti emocines reakcijas, tačiau tik per tėvų sąveiką su vaiku gali būti pasiekiamas pirmasis ir įtaigiausias emocinio bendravimo modelis. Atliktame tyrime nagrinėta, kaip tėvų reakcijos siejasi su vaiko neigiamomis emocijomis. Buvo ištirtos 68 - ū tėvų, auginančių 3 – 5 metų amžiaus vaikus, naudojamos įveikos strategijos (susirūpinimo, sumenkinimo, baudžiančioji, paskatinančioji, į emocijas ir į problemą orientuota; Fabes ir kt., 1990). Vaiko neigiamoms emocijoms įvertinti buvo naudotas vaiko elgesio klausimynas (Rothbart, 2000). Nustatyta, jog tėvai naudoja sumenkinimo įveikos strategiją vaiko pykčio atžvilgiu bei susirūpinimo įveikos strategiją vaiko liūdesio atžvilgiu. Atlikus tiesinę regresinę analizę paaiškėjo, jog kuo dažniau tėvai naudoja sumenkinimo įveikos strategiją, tuo intensyviau reiškiasi vaiko pyktis, taip pat kuo dažniau tėvai naudoja susirūpinimo įveikos strategiją, tuo intensyviau reiškiasi vaiko liūdesys.

Nuo tėvų kuriamos atmosferos namuose priklauso, kaip vaikas išmoksta reikšti emocijas. Emocinis bendravimas šeimoje turi didelį poveikį vaiko emocijų reguliavimui bei jų vystymuisi. Vaikas pamažu supranta, kokios emocijos yra tinkamos ir kaip kiti reaguoja į jo emocijas (Denham ir kt., 2000). Reiškiantis vaiko neigiamoms emocijoms, tėvai naudoja įveikos strategijas, kurios slopina arba skatina atitinkamą emocijų raišką. Vaikas, atsižvelgdamas į tėvų atsakus, išmoksta naudoti, jo manymu, socialiai priimtinius emocinius bendravimo būdus (Darling, Steibenrg 1993; Fabes ir kt., 2001). Tėvų ir vaikų emocinį bendravimą svarbu tyrinėti todėl, kad tinkamai reiškiamos emocijos gali padėti vystyti vaiko sugebėjimams išlaikyti tvirtus emocinius santykius socialinėje aplinkoje. Tėvų reakcijos į vaiko neigiamas emocijas daugiau aprašomos užsienio literatūroje, tačiau Lietuvoje tėvų naudojamos įveikos strategijos dar nėra tyrinėtos. Šios studijos suteiks naujos informacijos apie Lietuvoje gyvenančių tėvų emocinius reagavimo būdus į vaiko neigiamų emocijų raišką. Tyrimo duomenys plačiau atskleis apie tėvų ir vaikų emocinį

bendravimą. Tai galėtų suteikti naujas gaires tolimesniems tyrimams Lietuvoje.

Eisenberg su bendraautorais (1998) apibrėžia, jog įveikos strategijos, tai – konkretūs tėvų reagavimo būdai, išreiškiami akivaizdžiu elgesiu ir emocijomis. Šios tėvų naudojamos įveikos strategijos gali būti apibūdinamos kaip palaikančios (paskatinančioji, į emocijas ir į problemą orientuota) ir nepalaikančios (susirūpinimo, sumenkinimo, baudžiančioji) (Fabes ir kt., 2002). Palaikančias įveikos strategijas naudojantys tėvai išmoko vaiką suprasti jausmus bei išaiškina su emocijomis susijusį elgesį, tuo pačiu padėdami vaikui įveikti emocijas keliančias situacijas. Tuo tarpu tėvų naudojamos nepalaikančios įveikos strategijos išmoko vaiką nuslopinti emocijas (Gross, Levenson, 1997; Eisenberg ir kt., 1998; Fabes ir kt., 2002) ir parodo vaikui, jog neigiamų emocijų raiška yra netinkama ir nepriimtina (Nelson ir kt., 2009). Pavyzdžiui, Eisenberg ir kt. (1991) tyrimai parodė, jog emocijų raišką suvaržantys ir apribojantys tėvai augina vaikus, kurie vėliau (pvz., pradėjęs lankyti mokyklą) dažniau išgyvena susirūpinimą bei nerimą. Tokiems vaikams sunkiau įveikti emocijų problemas socialinėse sąveikose.

Taigi svarbu tyrinėti, kokios prielaidos sąlygoja vienokį ar kitokį tėvų atsaką bendraujant su vaiku, kadangi skirtingi reagavimo būdai gali kilti iš vidinių ir iš išorinių veiksnių. Pavyzdžiui, tėvų reakcijas į vaiko emocijas gali lemti tėvų vertybės bei įsitikinimai, auklėjimo stilius (Eisenberg ir kt., 1998), namuose kylantys vedybinio gyvenimo konfliktai (Schermerhorn ir kt., 2005) ar tam tikros vaiko asmenybės charakteristikos, t.y. temperamentas (Rothbart, Bates 1998). Tėvų reakcijos autorių buvo tyrinėtos su vaiko elgesio problemomis (Eisenberg ir kt., 1996), santykiais su bendraamžiais (McElwain ir kt., 2007), socialine kompetencija (Fabes ir kt., 2001). Šiame tyrime buvo norima atskleisti, kaip tėvų reakcijos gali sietis su vaiko neigiamomis emocijomis. Buvo iškeltas tyrimo tikslas – nustatyti tėvų naudojamas įveikos strategijas vaiko neigiamų emocijų atžvilgiu. Tyrime siekta patikrinti šias

hipotezes: 1. Tėvai naudoja baudžiančias ir sumenkinimo įveikos strategijas vaiko pykčio atžvilgiu; 2. Tėvai naudoja susirūpinimo įveikos strategijas vaiko liūdesio atžvilgiu.

Metodika

Tiriamieji – patogiosios tikslinės atrankos būdu tyrime dalyvauti buvo pakviesti 68 tėvai, auginantys 3 – 5 metų vaikus. Su tėvais susisiekti internetiniu būdu per tėvų socialinius tinklapius ir per asmeninius ryšius. Tiriamieji gyvena įvairiose Lietuvos vietovėse. Klausimynus užpildė 60 (88%) motinų ir 8 (12%) tėčiai, kurių amžius nuo 21 iki 40 metų, amžiaus vidurkis – 31,31 metai (SD 4,98). 81% ištirtos tėvų grupės gyvena santuokoje, 19 % tėvų yra išsituokę. 71% tiriamųjų tėvų turi aukštąjį universitetinį išsilavinimą, 29% tėvų aukštojo išsilavinimo neturi. Surinkti duomenys apie 68 vaikus, iš jų buvo 34 (50%) mergaitės ir 34 (50%) berniukai. Vaikų amžiaus vidurkis 4,21 metai (SD 0,80).

Įvertinimo priemonės – bendrų duomenų anketa. Tiriamiesiems buvo pateikta darbo autorės sukurta bendrų duomenų anketa, kurią sudarė 6 klausimai. Taip buvo surinkti duomenys apie tiriamųjų lytį, amžių, išsilavinimą ir šeimyninę padėtį.

Tėvų įveikos strategijų klausimynas (angl. Coping with Children's Negative Emotions Scale; CCNES). Tėvų įveikos strategijoms įvertinti buvo naudojamas Fabes ir kt. (1990) klausimynas. Ši metodika įvertina, kokias įveikos strategijas naudoja tėvai, reaguodami į vaiko neigiamas emocijas. Klausimyne pateikiama 12 situacijų su galimomis tėvų reakcijomis, kurias tėvai įvertino nuo 1 („visiškai netinka“) iki 7 („visiškai tinka“). Kiekvienai situacijai pateikiamos šešios galimos tėvų reakcijos, kai vaikas nusiminęs arba piktas: susirūpinimo reakcija (Cronbach'o $\alpha = 0,79$), baudžiančioji reakcija (Cronbach'o $\alpha = 0,78$), paskatinančioji reakcija (Cronbach'o $\alpha = 0,85$), į emocijas orientuota reakcija

(Cronbach'o $\alpha = 0,82$), į problemą orientuota reakcija (Cronbach'o $\alpha = 0,75$), sumenkinimo reakcija (Cronbach'o $\alpha = 0,87$).

Vaiko elgesio klausimynas (angl. Child Behavior Questionnaire; CBQ). Vaiko neigiamoms emocijoms įvertinti buvo naudotas Rothbart (2000) klausimynas. Naudota trumpoji klausimyno versija, kurią sudaro 94 teiginiai. Klausimyną pildė tėvai, kurie vertino vaiko elgesį ir emocijas, atsakydami į pateiktas situacijas nuo 1 („visiškai netinka Jūsų vaikui“) iki 7 („visiškai tinka Jūsų vaikui“). Tėvai pildė visą 15 subskalių klausimyną, tačiau vaiko neigiamų emocijų įvertinimui pasirinktos tik Pykčio (Cronbach'o $\alpha = 0,71$), Baimės (Cronbach'o $\alpha = 0,72$), Liūdesio (Cronbach'o $\alpha = 0,68$) ir Nepasitenkinimo (Cronbach'o $\alpha = 0,62$) poskalės.

Rezultatai ir jų aptarimas

Pirmiausia buvo apskaičiuota, kokios įveikos strategijos yra būdingos tiriamiesiems tėvams. Atlikto tyrimo rezultatai parodė, jog tėvams labiausiai būdingos palaikančios (t.y. paskatinanti, į emocijas bei į problemą orientuota) įveikos strategijos ir mažiau būdingos nepalaikančios (t.y. susirūpinimo, baužiančioji, sumenkinimo) įveikos strategijos. Pagal Eisenberg ir kt. (1998; 1999), tėvų atitinkamas reakcijas į vaiko neigiamas emocijas gali lemti tėvų vertybės ir įsitikinimai, auklėjimo stilius bei tėvų požiūris į vaiko emocijų raišką. Šiame tyrime buvo atrasta, jog aukštąjį išsilavinimą turintys tėvai reikšmingai dažniau naudoja paskatinančias ($r = 0,284$; $p < 0,05$), į emocijas ($r = 0,268$; $p < 0,05$) bei į problemą orientuotas ($r = 0,273$; $p < 0,05$) įveikos strategijas.

Siekiant nustatyti, kokias tėvai naudoja įveikos strategijas vaiko neigiamų emocijų atžvilgiu, buvo atlikta koreliacinė analizė, taikant Pearson'o kriterijų. Pagal gautus tyrimo rezultatus paaiškėjo, jog tėvų naudojama susirūpinimo įveikos strategija yra susijusi su vaiko liūdesiu ($r = 0,364$; $p < 0,01$) ir nepasitenkinimu ($r = 0,254$; $p < 0,05$) bei tėvų naudojama sumenkinimo

įveikos strategija yra susijusi su vaiko pykčiu ($r = 0,294$; $p < 0,05$). Norint nustatyti, kaip pyktis ir liūdesys priklauso nuo tėvų naudojamų baudžiančios, sumenkinimo bei susirūpinimo įveikos strategijų, buvo atlikta statistinė tiesinė regresinė analizė, leidžianti vieno kintamojo reikšmes prognozuoti pagal kito kintamojo reikšmes. Regresinės analizės rezultatai pavaizduoti 1 lentelėje.

1 lentelė. Tėvų naudojamų įveikos strategijų ir vaiko neigiamų emocijų regresinė analizė

Priklausomas kintamasis	Nepriklausomas kintamasis	β	t	p	Paprastosios tiesinės regresijos modelis		
					R	R ²	F
Pyktis	Sumenkinimo	0,313	2,233	0,029*	0,298	0,089	3,163
	Baudžiančioji	-0,085	-0,404	0,687			
	Konstanta	3,979	9,807	0,000			
Liūdesys	Susirūpinimo	0,470	3,147	0,002* *	0,364	0,132	3,147
	Konstanta	2,984	6,695	0,000			

* Kintamasis reikšmingas, kai $p < 0,05$;

** Kintamasis reikšmingas, kai $p < 0,01$;

Prognozuojant pyktį ir liūdesį kaip priklausomus kintamuosius nustatyta, jog kuo dažniau tėvai naudoja sumenkinimo įveikos strategiją, tuo intensyviau reiškiasi vaiko pyktis ($R = 0,298$, $R^2 = 0,089$; $p < 0,05$). Šiuo atžvilgiu hipotezė, kuria teigiama, jog tėvai naudoja baudžiančias ir sumenkinimo įveikos strategijas vaiko pykčio atžvilgiu, pasitvirtino iš dalies, kadangi nebuvo atskleista tėvų naudojamos baudžiančios įveikos strategijos ir vaiko pykčio sąsajų.

Taip pat regresinės analizės rezultatai atskleidė, jog kuo dažniau tėvai naudoja susirūpinimo įveikos strategiją, tuo intensyviau reiškiasi vaiko liūdesys ($R = 0,364$, $R^2 = 0,132$; $p < 0,01$). Gauti rezultatai patvirtina darbe iškeltą prielaidą, jog tėvai naudoja susirūpinimo įveikos strategiją vaiko liūdesio atžvilgiu.

Tyrimo ribotumai

Aptariant duomenis, svarbu atsižvelgti į tai, jog tyrime dalyvavo kur kas mažiau aukštojo išsilavinimo neturinčių tėvų negu aukštąjį išsilavinimą turinčiųjų. Detaliau ištirti tėvų išsilavinimo ir įveikos strategijų sąsajas būtų reikalinga lygiavertiška tikslinė tiriamųjų imtis. Taip pat gautus tėvų naudojamų įveikos strategijų rezultatus gali lemti socialinio patrauklumo reiškinys, kai tiriamieji dažniau pasirenka socialiai pageidaujamus atsakymus. Tolimesniuose tyrimuose būtų pravartu ištirti mamas ir tėčius atskirai, kadangi galimi kiti naudojamų įveikos strategijų rezultatai. Tikėtina, jog skirtingos lytys gali skirtingai reaguoti į vaiko neigiamas emocijas.

Apskritai, tiriant šeimos emocinius bendravimo ypatumus, tinkamiausios būtų tokios tyrimo strategijos, kurios sudarytų galimybę spręsti apie priežastingumą kaip kintantį reiškinį. Reikalingi tęstiniai tarpusavio sąveikų tyrimai, kurie padėtų atskleisti, kaip atsiranda ir kaip keičiasi įvairių veiksmų įtaka atitinkamiems emociniams atsakams. Taip atskleidžiamas ne statiškas situacijos vaizdas, o pabrėžiamas besitęsiančių santykių rezultatas. Tačiau esti kita medalio pusė – tėvai dažnai nesuinteresuoti būti stebimi tam tikrą laiką, todėl tampa sudėtinga derinti kokybinius ir kiekybinius tyrimo metodus.

Išvados

1. Tėvai naudoja sumenkinimo įveikos strategiją vaiko pykčio atžvilgiu. Prognozuojama, jog kuo dažniau tėvai naudoja sumenkinimo įveikos strategiją, tuo intensyviau reiškiasi vaiko pyktis. Nerasta ryšio tarp tėvų naudojamos baudžiančios įveikos strategijos ir vaiko pykčio, taigi pirmoji hipotezė pasitvirtino iš dalies.
2. Tėvai naudoja susirūpinimo įveikos strategiją vaiko liūdesio atžvilgiu. Prognozuojama, jog kuo dažniau tėvai naudoja susirūpinimo įveikos strategiją, tuo intensyviau reiškiasi vaiko liūdesys, taigi antroji hipotezė pasitvirtino.

Literatūra

- Darling N., Steinberg L. (1993). Parenting Style as Context: An Integrative Model, *Psychological Bulletin* 113 (3): 487 – 496.
- Denham S. A., Workman E., Cole P. M., Weissbrod C., Kendziora K. T., Zahn-Waxler C. (2000). Prediction of externalizing behavior problems from early to middle childhood: The role of parental socialization and emotion expression, *Development and Psychopathology* 12: 23–45.
- Eisenberg N., Cumberland A., Spinrad T. L. (1998). Parental socialization of emotion, *Psychological Inquiry* 9: 241–273.
- Eisenberg N., Fabes R. A., Murphy B. C. (1996). Parents' Reactions to Children's Negative Emotions: Relations to Children's Social Competence and Comforting Behavior, *Child Development* 67: 2227 – 2247.
- Eisenberg N., Fabes R. A., Schaller M., Carlo G., Miller P. A. (1991). The relations of parental characteristics and practices to children's vicarious emotional responding, *Child Development* 62: 1393 - 1408.
- Eisenberg N., Fabes R. A., Shepard S. A., Guthrie I. K., Murphy B. C., Reiser M. (1999). Parental Reactions to Children's Negative Emotions: Longitudinal Relations to Quality of Children's Social Functioning, *Child Development* 70 (2): 513 – 534.
- Fabes R. A., Leonard S. A., Kupanoff K., Martin C. L. (2001). Parental Coping with Children's Negative Emotions: Relations with Children's Emotional Social Responding, *Child Development* 72 (3): 907 – 920.
- Fabes R. A., Poulin R. E., Eisenberg N., Madden-Derdich D. A. (2002). The Coping with Children's Negative Emotions Scale (CCNES): Psychometric Properties and Relations with Children's Emotional Competence, *Marriage & Family Review* 34 (3/4): 285-310;
- Gross J. J., Levenson R. W. (1997). Hiding Feelings: The Acute Effects of Inhibiting Negative and Positive Emotion, *Journal of Abnormal Psychology* 106 (1): 95 – 103.
- McElwain N. L., Halberstadt A. G., Volling B. L. (2007). Mother and Father Reported Reactions to Children's Negative Emotions: Relations to Young Children's Emotional Understanding and Friendship Quality, *Child Development* 78 (5): 1407 – 1425.
- Nelson J. A., O'Brien M., Blankson A. N., Calkins S. D., Keane S. P. (2009). Family Stress and Parental Responses to Children's Negative Emotions: Tests of the Spillover, Crossover and Compensatory Hypotheses, *Journal of Family Psychology* 23 (5): 671 – 679.
- Rothbart M. K., Bates J. E. (1998). Temperament. In W. Damon, N. Eisenberg (eds.), *Handbook of child psychology. Social, emotional and personality development* (p. 105 - 165). New York: John Wiley & Sons, Inc.
- Schermerhorn A. C., Cummings M. E., Davies P. D. (2005). Children's Perceived Agency in the Context of Marital Conflict: Relations With Marital Conflict Over Time, *Merill-Palmer Quarterly*, 51(2): 121 - 144.

PARENTAL COPING WITH CHILDREN'S NEGATIVE EMOTIONS

Ingrida Ilekýtė

Lithuanian University of Educational Sciences

ingrida.ilekyte@gmail.com

Most developmentalists agree that parenting is linked to children's social and emotional development (Darling & Steinberg, 1993; Eisenberg & Fabes, 1998). How parents respond to their children's emotional displays, especially those involving negative affect, has important implications for children's socioemotional functioning (Eisenberg et al., 1998). On the basis of this line of argument, it was decided to assess the relation between parents' reactions to children's negative emotions. Parents (mostly mothers) completed Coping with Children's Negative Emotions Scale (Fabes et al., 1990) about their reactions to their 3- and 5- year old children's negative emotions in a variety contexts. Parents' perception of child negative emotionality was assessed using the Children's Behavior Questionnaire (Rothbart, 2000). Results indicated that parents' minimization responses were associated with children's anger and parents' distress responses were associated with children's sadness.

RAIDOS SUTRIKIMŲ TURINČIŲ IR BENDROS POPULIACIJOS VAIKŲ INTELEKTO STRUKTŪROS PALYGINIMAS: WISC-III TIRIAMŲJŲ FAKTORIŲ ANALIZIŲ REZULTATAI

Ieva Salialionė
Vilniaus universitetas
salialione@gmail.com

prof. dr. Albinas Bagdonas
Vilniaus universitetas
Specialiosios psichologijos laboratorija

Lietuvoje dešimtmetį klinikinėje srityje vaikų intelektas vertinamas WISC-III (Wechslerio intelekto skalė vaikams – trečias leidimas, Wechsler, 2002), nors testo tinkamumo Lietuvos klinikinėms imtims tyrimų atlikta labai mažai. Praktikoje taikoma keturių intelekto faktorių interpretacija, tačiau nėra patvirtinimų, kad testas tikrai matuoja keturis intelekto konstruktus Lietuvos vaikų klinikinėje imtyje. Tyrimo tikslas – nustatyti raidos sutrikimų turinčių vaikų intelekto struktūrą, remiantis D. Wechsler koncepcija. 141 vaikas, turintis įvairių psichologinės raidos sutrikimų (amžius 6–15 m.; 18,4% mergaičių, 81,6% berniukų) įvertintas WISC-III. Tiriamosios faktorių analizės atliktos principinių ašių metodu su promaksiniu sukiniu. Raidos sutrikimų turinčių vaikų ir Lietuvos WISC-III standartizacinės imties keturių faktorių sprendimai palyginti sutapimo koeficientu. Nustatyta, kad raidos sutrikimų turinčių vaikų atveju prasminga dviejų, trijų, keturių ir penkių intelekto faktorių interpretacija. Raidos sutrikimų turinčių vaikų intelekto struktūra nėra tapati kaip tipiškąs raidos vaikų: ne visiškai tapatūs atsparumo trukdžiams ir apdorojimo greičio konstruktai.

Šiuo tyrimu siekiame nustatyti, kokia yra WISC-III testu matuojama raidos sutrikimų turinčių vaikų intelekto struktūra. Konkrečiu testu matuojamos intelekto struktūros tyrimai svarbūs dėl kelių priežasčių. Pirma, jei tiriant įvairias imtis – skirtingo amžiaus, lyties, socioekonominio statuso, kultūros, turinčiųjų sunkumų ar gabumų – nustatoma ta pati faktorių struktūra, tai pagrindžia testo konstrukto validumą. Antra, nustatytos faktorių struktūros patvirtinimas pateikia įrodymų, kad prasminga interpretuoti testo indeksus vertinant įvairias asmenų grupes. Trečia, specifinės grupės ir standartizacinės imties rezultatų skirtumai leidžia kelti hipotezes apie tirtos grupės ypatumus. Ketvirta, skirtingų tyrimų metu pasikartojantys neatitikimai su testo leidėjų deklaruojama testo struktūra skatina leidėjus tobulinti instrumentą. Penkta, remiantis intelekto struktūros tyrimų rezultatais plėtojamos intelekto teorijos.

D. Wechsler intelektą apibrėžė kaip visuminį asmens gebėjimą tikslingai veikti, racionaliai mąstyti ir veiksmingai tvarkyti aplinką (Wechsler, 1991). Remdamasis šia samprata autorius kūrė intelekto testus parinkdamas

subtestus taip, kad jie vertintų įvairius gebėjimus, o visi kartu – bendrus intelekto gebėjimus. Kurdamas WISC-III D. Wechsler rėmėsi koncepcija, kad intelektą sudaro keturi konstruktai. Verbalinio supratingumo gebėjimai (matuojami Informacijos, Žodyno, Panašumų ir Supratingumo subtestais) – tai gebėjimas suprasti žodines sąvokas, verbaliai samprotauti ir reikšti mintis žodžiu. Percepcinės organizacijos gebėjimai (matuojami Paveikslėlių užbaigimo, Paveikslėlių išdėstymo, Kubelių kompozicijos ir Objektų surinkimo subtestais) – tai gebėjimas suvokti ir analizuoti regimąją ir erdvinę informaciją, neverbaliai samprotauti, remiantis regimu vaizdu koordinuoti motorinius veiksmus. Atsparumo trukdžiams gebėjimai (matuojami Aritmetikos ir Skaičių eilės subtestais) – tai gebėjimas sutelkti dėmesį ties girdimąja informacija, ją įsiminti, atlikti su ja manipuliacijas. Apdorojimo greičio gebėjimai (matuojami Kodavimo ir Simbolių paieškos subtestais) – tai gebėjimas sutelkti dėmesį, greitai ir tiksliai peržiūrėti, atskirti objektus.

Jungtinėse Amerikos Valstijose atlikto WISC-III standartizacinio tyrimo rezultatai ne visai atitinka pristatytą teorinį modelį (Wechsler, 1991). Verbalinį supratingumą ir apdorojimo greitį turintys matuoti subtestai pakliūva į reikiamus faktorius. Percepcinės organizacijos faktorius nėra toks grynas: Kubelių kompozicija ir Objektų surinkimas visose amžiaus grupėse pakliūva tik į šį faktorių, tačiau Paveikslėlių užbaigimas poroje amžiaus grupių dar pakliūva į verbalinio supratingumo faktorių, o Paveikslėlių išdėstymas neįgyja nei vieno faktoriaus pakankamai didelės faktorinės apkrovos. Atsparumo trukdžiams faktorius taip pat ne pilnai atitinka teorinį modelį: Aritmetika turi didelę ne tik atsparumo trukdžiams, bet ir verbalinio supratingumo faktoriaus apkrovą, o Skaičių eilė neįgyja nei vieno faktoriaus pakankamai didelės faktorinės apkrovos. Bendroje Lietuvos vaikų populiacijoje patvirtinta keturių faktorių WISC-III struktūra, nors Kodavimas turi per mažą apdorojimo greičio, o Skaičių eilė – per mažą atsparumo trukdžiams faktorinę apkrovą (Girdzijauskienė,

2002); atskirose amžiaus grupėse faktorių struktūra nėra tokia aiški, ypač neaiškus atsparumo trukdžiams faktorius (Girdzijauskienė, 2001).

Tiriant specifines (mokymosi sutrikimų turinčių ar psichologiniam įvertinimui nukreiptų) vaikų grupes stokojama WISC-III keturių faktorių įrodymų. Dažniau nustatoma trijų faktorių struktūra. Vėlgi, verbalinio supratingumo ir apdorojimo greičio faktoriai išsiskiria pakankamai aiškiai. Percepcinės organizacijos faktorius stokoja patvirtinimo: tai į jį pakliūva visi keturi percepcinės organizacijos indeksą sudarantys subtestai, tai trys (be Paveikslėlių išdėstymo), tai du (nepakliūva Paveikslėlių išdėstymas ir Paveikslėlių užbaigimas). Labiausiai abejotinas atsparumo trukdžiams faktorius: tai nustatoma silpna Aritmetikos ir Skaičių eilės balų koreliacija bei maža Skaičių eilės faktorinė apkrova, tai į faktorių pakliūva ir Paveikslėlių išdėstymas; tai ketvirtas faktorius visai neišskiriamas – Aritmetika ir Skaičių eilė pakliūva į verbalinį faktorių (Kush ir Watkins, 1994; Kush ir kt., 2001; Logersuit-Hansen ir Barona, 1994). Tendencijos panašios į stebimas bendroje vaikų populiacijoje, tačiau labiau išreikštos. Tiriant lietuvišku WISC-III hiperaktyvių vaikų imtyje išskirti tik trys prasmingi faktoriai: verbalinio supratingumo, percepcinės organizacijos ir atsparumo trukdžiams (sudaryto iš Aritmetikos, Kodavimo ir Skaičių eilės) (Luničevaitė, 2009). Aklyjų vaikų verbaliniai subtestai prasmingai nepriskiriami dviems verbaliniams faktoriams, tuo tarpu silpnaregių verbaliniai subtestai pakliūva į verbalinio supratingumo ir atsparumo trukdžiams faktorius (Garbivalavičiūtė, 2010). Kyla teorinis klausimas, kad galbūt sutrikimų turinčių asmenų intelekto struktūra nėra tokia pati kaip sutrikimų neturinčių asmenų. Kyla ir praktinis klausimas, kiek pagrįstai galime interpretuoti keturis indeksus, vertindami sutrikimų turinčius vaikus. Tad svarbu patikrinti, kokia yra WISC-III faktorių struktūra raidos sutrikimų turinčių vaikų imtyje, nes remiantis WISC-III indeksais interpretuojami vaikų sunkumai, nors indeksų pagrįstumas šioje imtyje nepatvirtintas.

Tyrimo tikslas – nustatyti raidos sutrikimų turinčių vaikų intelekto struktūrą, remiantis D. Wechsler koncepcija.

Uždaviniai:

1. Išskirti raidos sutrikimų turinčių vaikų intelekto faktorius.
2. Nustatyti, ar raidos sutrikimų turinčių vaikų intelekto struktūra tapati kaip bendros vaikų populiacijos.

Metodika

Tyrimo dalyviai. 141 vaikas, turintis įvairių psichologinės raidos sutrikimų: lengvą protinį atsilikimą, specifinį kalbos sutrikimą, specifinį mokymosi gebėjimų raidos sutrikimą, specifinį mišrų raidos sutrikimą, įvairiapusį raidos sutrikimą, kitą psichologinės raidos sutrikimą. 18,4% mergaičių ir 81,6% berniukų. Amžius: nuo 6 iki 15 m., vidurkis 8,8 m.

Įvertinimo būdai. *WISC-III* (Wechslerio intelekto skalė vaikams – trečias leidimas, Wechsler, 2002) – testas, skirtas įvertinti 6–16 metų vaikų intelektinius gebėjimus. Šio tyrimo dalyviams pateikta dvylika subtestų (nepateikti Labirintai). Testo patikimumo ir validumo įrodymai pateikiami testo vadove (Girdzijauskienė, 2002).

Tyrimo eiga. Tyrimas vyko vaikų psichiatrijos klinikoje. Gautas įstaigos Etikos komisijos leidimas atlikti tyrimą. Tirti vaikai, nukreipti psichologiniam įvertinimui. Gautas tėvų raštiškas sutikimas atlikti vaiko įvertinimą ir panaudoti duomenis moksliniame darbe. Testavimas atliktas laikantis standartinių procedūrų (Wechsler, 2002).

Duomenų skaičiavimas. Duomenų tinkamumas faktorių analizei įvertintas Bartlett sferiškumo testu ir Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) matu. Tiriamosios faktorių analizės atliktos principinių ašių metodu su promaksiniu sukiniu. Raidos sutrikimų turinčių vaikų ir Lietuvos *WISC-III* standartizacinės imties¹

¹Dėkojame VU Specialiosios psichologijos laboratorijai už leidimą naudoti *WISC-III* standartizacinio tyrimo duomenis.

keturių faktorių sprendimai palyginti sutapimo koeficientu (angl. coefficient of congruence). Abu sprendimai gauti įtraukus tuos pačius 12 subtestų, tuo pačiu principinių ašių metodu su promaksiniu sukiniu.

Rezultatai ir jų aptarimas

Raidos sutrikimų turinčių vaikų duomenys gerai tinka tiriamajai faktorių analizei (Bartlett $\chi^2(66)=651,1$; $p=0,000$; $KMO=0,874$). Kaip matyti iš 1 lentelėje¹ pateiktų penkių faktorių analizių rezultatų, net vienas – bendrųjų gebėjimų – faktorius paaiškina pakankamai daug duomenų sklaidos (41,4%), tačiau po kiekvieno papildomo faktoriaus įtraukimo paaiškinamos duomenų sklaidos procentas didėja (iki 66,6%).

Pagal nuosavas reikšmes ≥ 1 išskirti du faktoriai – verbalinių ir neverbalinių gebėjimų; šis išskyrimas atitinka Wechslerio intelekto koncepciją, kad intelektą sudaro dvi stambios sritys: verbaliniai ir neverbaliniai gebėjimai. Trijų faktorių sprendimas dera su ankstesnės WISC versijos WISC-R trimis faktoriais, tiek, kad į Atsparumo trukdžiams faktorių dar pakliūva naujas WISC-III Simbolių paieškos subtestas. Keturių faktorių sprendimas didžia dalim sutampa su standartizacinio Lietuvos vaikų tyrimo rezultatais (Wechsler, 2002); skiriasi tik netipinė Paveikslėlių išdėstymo vieta – subtestas pakliūva į atsparumo trukdžiams faktorių. Šio subtesto atsiskyrimas nuo kitų percepcinės organizacijos subtestų nustatytas ir kitų tyrimų metu (Wechsler, 1991, Kush ir Watkins, 1994, Logersuit-Hansen ir Barona, 1994).

Nustatant penkių faktorių sprendimą, išskirti verbalinio supratingumo, erdviųjų–konstrukcinių, regimojo samprotavimo, apdorojimo greičio ir atminties gebėjimų faktoriai. Lyginant su keturių faktorių sprendimu, šio išskyrimo metu percepcinės organizacijos faktorius skyla į du faktorius: erdviųjų–konstrukcinių gebėjimų (matuojamų Kubelių kompozicijos ir Objektų surinkimo subtestais) ir regimojo samprotavimo gebėjimų (matuojamų

¹Lentelės pateiktos pranešimo gale, 39-40 psl.

Paveikslėlių užbaigimo ir Paveikslėlių išdėstymo subtestais). Be to, Informacijos subtestas pakliūva ne vien į verbalinio supratingumo, bet ir į atminties faktorių. Kitų tyrimų metu taip pat nustatyta, kad Paveikslėlių išdėstymas labiausiai nutolęs nuo kitų percepcinės organizacijos subtestų; pagal JAV standartizacinio tyrimo rezultatus, jis net pakliuvo į penktą atskirą faktorių (Wechsler, 1991). Tai kelia abejonių testo konstrukto validumui.

Kiekvieno papildomo faktoriaus išskyrimas paaiškina vis daugiau duomenų sklaidos, tačiau kiekvienas trečiasis, ketvirtasis ir penktasis faktoriai papildomai paaiškina mažai duomenų sklaidos. Tuo ramos sutrikimų turintys vaikai kiek skiriasi nuo populiacijos vaikų. Du pagrindiniai verbalinio supratingumo ir percepcinės organizacijos gebėjimų faktoriai paaiškina tik 48,6% populiacijos vaikų duomenų sklaidos (Wechsler, 2002) ir net 56,1% ramos sutrikimų turinčių vaikų duomenų sklaidos; tuo tarpu papildomi atsparumo trukdžiams ir apdorojimo greičio faktoriai paaiškina atitinkamai net 6,6% ir 8,4% populiacijos ir tik 3,1% ir 3,9% ramos sutrikimų turinčių vaikų duomenų sklaidos. Populiacijos vaikų atveju papildomi du konstruktai svaresni nei ramos sutrikimų turinčių vaikų atveju.

Sutapimo koeficientai irgi rodo, kad du papildomi konstruktai populiacijos ir ramos sutrikimų turinčių vaikų atveju matuoja ne visai tą patį (žr. 2 lentelėje). Abiejų grupių lygūs tik verbalinio supratingumo faktoriai (sutapimo koeficientas yra 0,96), percepcinės organizacijos faktoriai pakankamai panašūs (sutapimo koeficientas yra 0,89), o apdorojimo greičio ir atsparumo trukdžiams faktoriai ne visiškai sutampa (sutapimo koeficientai < 0,85). Taigi, ramos sutrikimų turinčių ir tipiškos ramos vaikų intelekto struktūros nėra tapačios: ne visiškai tapatūs atsparumo trukdžiams ir apdorojimo greičio konstruktai.

Skirtingai nuo lietuvių hiperaktyvių vaikų tyrimo (Luničevaitė, 2009) rezultatų, kai buvo išskirti tik trys prasmingi intelekto faktoriai, šio tyrimo metu nustatyti prasmingi tiek trijų, tiek keturių, tiek penkių faktorių

sprendimai. Toliau tikslinga atlikti patvirtinamąją faktorių analizę ir nustatyti, kuris modelis geriausiai nusakytų raidos sutrikimų turinčių vaikų intelekto struktūrą.

Išvados:

1. Raidos sutrikimų turinčių vaikų atveju prasminga tiek dviejų, tiek trijų, tiek keturių, tiek penkių intelekto faktorių interpretacija.
2. Raidos sutrikimų turinčių ir tipiškos raidos vaikų intelekto struktūros nėra tapačios: ne visiškai tapatūs atsparumo trukdžiams ir apdorojimo greičio konstruktai.

Literatūra

- Gabrialavičiūtė I. (2010). Aklujų ir silpnaregių vaikų intelektiniai gebėjimai. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Girdzijauskienė S. (2001). Lietuvos vaikų intelekto struktūra: WISC-III LT rezultatų analizė. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Girdzijauskienė S. (2002). Psichometrinės WISC-III LT charakteristikos // Wechsler D. Wechslerio intelekto skalė vaikams – trečias leidimas. Vilnius: VU Specialiosios psichologijos laboratorija.
- Kush J. C., Watkins M. W. (1994). Factor Structure of the WISC-III for Mexican-American, Learning Disabled Students. Žiūrėta 2011.08.22 per interneto prieigą: http://www.eric.ed.gov/ERICWebPortal/search/detailmini.jsp?_nfpb=true&_ERICExtSearch_SearchValue_0=ED374154&ERICExtSearch_SearchType_0=no&accno=ED374154
- Kush J. C., Watkins M. W., Ward T. J., Ward S. B., Canivez G. L., Worrall F. C. (2001). Construct validity of the WISC-III for white and black students from the WISC-III standardization sample and for black students referred for psychological evaluation // *School Psychology Review*, vol. 30, p. 70–88.
- Logersuit-Hansen S., Barona A. (1994). Factor Structure of the Wechsler Intelligence Scale for Children-III for Hispanic and Non-Hispanic White Children with Learning Disabilities // Paper presented at the Annual Convention of the American Psychological Association; Los Angeles, CA, August 12, 1994. Žiūrėta 2011.05.20 per interneto prieigą: <http://www.eric.ed.gov/PDFS/ED379880.pdf>
- Luničevaitė L. (2009) Hiperaktyvių pradinio mokyklinio amžiaus vaikų kognityvinių gebėjimų struktūra. Magistro darbas. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Wechsler D. (1991). Wechsler Intelligence Scale for Children – Third edition. San Antonio, TX: The Psychological Corporation.
- Wechsler D. (2002). Wechslerio intelekto skalė vaikams – trečias leidimas. Vilnius: VU Specialiosios psichologijos laboratorija.

1 lentelė. Raidos sutrikimų turinčių vaikų WISC-III faktorių sprendimai

	1 faktorius		2 faktoriai			3 faktoriai			4 faktoriai				5 faktoriai				
	Bendrieji gebėjimai	Verbaliniai gebėjimai	Neverbaliniai gebėjimai	Verbalinis supratingumas	Perceptinė organizacija	Atsparumas trukdžiams	Verbalinis supratingumas	Perceptinė organizacija	Apdorojimo greitis	Atsparumas trukdžiams	Verbalinis supratingumas	Erdviniai – konstrukciniai g.	Apdorojimo greitis	Regimasis samprotavimas	Atmintis		
Subtestai																	
Informacija	,69	,91	-,10	,76	-,12	,20	,68	-,07	-,02	,30	,51	-,08	-,15	,07	,54		
Panašumai	,64	,73	,00	,64	,00	,14	,61	-,02	,08	,12	,52	-,02	-,02	,07	,25		
Žodynas	,58	,80	-,12	,96	,15	-,31	,93	,15	-,27	-,01	,85	,15	-,15	-,12	,07		
Supratingumas	,63	,77	-,05	,69	-,02	,09	,74	-,13	,21	-,07	,85	-,11	,25	-,01	-,16		
Aritmetika	,76	,57	,29	,31	-,05	,61	,24	-,06	,36	,39	,13	-,08	,20	,17	,51		
Skaičių eilė	,68	,55	,22	,36	-,01	,44	,21	,09	-,01	,65	,13	,10	,20	-,21	,66		
Paveikslėlių užbaigimas	,61	,05	,65	,14	,61	,05	,22	,44	,38	-,24	,19	,39	-,02	,42	-,15		
Paveikslėlių išdėstymas	,59	,02	,66	-,03	,41	,36	,01	,19	,67	-,16	-,08	,03	,05	,85	-,06		
Kubelių kompozicija	,66	-,09	,88	,00	,76	,15	-,04	,79	,04	,21	-,07	,71	,04	,10	,19		
Objektų surinkimas	,48	-,21	,80	-,05	,82	-,05	-,06	,80	-,01	,04	,01	,86	,04	-,07	-,05		
Kodavimas	,62	,18	,53	-,05	,13	,63	-,06	-,02	,67	,14	-,01	,00	,46	,21	,12		
Simbolių paieška	,73	,17	,67	-,07	,22	,71	-,10	,12	,62	,28	-,03	,10	,82	-,04	,13		
Faktoriaus paaiškinamos sklaidos %	41,4%	42,4%	12,4%	42,8%	12,8%	3,7%	43,1%	13,0%	3,9%	3,1%	43,4%	13,4%	4,1%	3,5%	2,3%		
Modelio paaiškinamos sklaidos %	41,4%	54,8%		59,3%			63,1%				66,6%						

Taikytas principinių ašių metodas, promaksinis sukiny.

2 lentelė. Raidos sutrikimų turinčių vaikų ir Lietuvos standartizacinės imties keturių faktorių sprendimai

	Verbalinis supratingumas		Percepcinė organizacija		Apdorojimo greitis		Atsparumas trukdžiams	
	Raidos sutr.	Stand. imtis*	Raidos sutr.	Stand. imtis	Raidos sutr.	Stand. imtis	Raidos sutr.	Stand. imtis
Informacija	0,68	0,50	-0,07	0,16	-0,02	-0,08	0,30	0,23
Panašumai	0,61	0,59	-0,02	-0,13	0,08	0,01	0,12	0,35
Žodynas	0,93	0,97	0,15	-0,08	-0,27	0,04	-0,01	-0,07
Supratingumas	0,74	0,70	-0,13	0,13	0,21	-0,02	-0,07	-0,15
Aritmetika	0,24	0,08	-0,06	0,08	0,36	-0,04	0,39	0,64
Skaičių eilė	0,21	-0,08	0,09	0,03	-0,01	0,12	0,65	0,54
Paveikslėlių užbaigimas	0,22	0,26	0,44	0,52	0,38	0,02	-0,24	-0,09
Paveikslėlių išdėstymas	0,01	0,10	0,19	0,51	0,67	0,04	-0,16	0,01
Kubelių kompozicija	-0,04	-0,06	0,79	0,67	0,04	0,02	0,21	0,14
Objektų surinkimas	-0,06	-0,08	0,80	0,74	-0,01	-0,02	0,04	0,01
Kodavimas	-0,06	-0,07	-0,02	-0,02	0,67	0,66	0,14	0,07
Simbolių paieška	-0,10	0,09	0,12	0,05	0,62	0,67	0,28	-0,01
Sutapimo koeficientai	0,96		0,89		0,70		0,84	

* Pateikiamas Lietuvos WISC-III standartizacinės imties keturių faktorių sprendimas. Taikytas principinių ašių metodas, promaksinis sukinyš.

A COMPARING OF INTELLIGENCE STRUCTURE OF CHILDREN WITH DEVELOPMENTAL DISORDERS AND CHILDREN FROM THE WISC-III STANDARDIZATION SAMPLE

Ieva Salialionė
 Vilnius University
 salialione@gmail.com

prof. dr. Albinas Bagdonas
 Vilnius University

Ten years in clinical setting an intelligence of Lithuanian children is tested using WISC-III (Wechsler Intelligence Scale for Children – Third Edition, Wechsler, 1991; the Lithuanian version: Wechsler, 2002). An interpretation of four intelligence factors is used, while there is no empirical evidence about WISC-III four factors' structure in Lithuanian clinical samples. The purpose of this study is to explore an intelligence structure of children with developmental disorder. 141 child with developmental disorder (age from 6 to 15; 18,4% girls and 81,6% boys) was evaluated with WISC-III. One, two, three, four, and five factors' solutions were examined using a principal axis factoring with promax rotation. Clinical and standardization sample four factors' solutions were compared by computing congruence coefficients. Results show that two, three, four, and five factors' solutions are meaningful. Children's with developmental disorder intelligence structure is not the same as children's from the standardization sample: Freedom from Distractibility and Processing speed dimensions have some differences.

MONOKULINIŲ STIMULŲ KONTRASTŲ ĮTAKA SUVOKTO BINOKULINIO OBJEKTO PADĖČIAI ERDVĖJE

*Antanas Grižas
Vilniaus universitetas
grizas.antas@gmail.com*

Binokulinė rega yra organizmo funkcija, kai vaizdo suvokimui naudojama abiejų akių gaunama informacija bei skirtumai tarp šių akių vaizdų. Su binokuline rega tampa įmanomas jautrus erdvinis suvokimas. Šiuo metu vyksta intensyvūs psichofiziologiniai ir neurofiziologiniai tyrinėjimai siekiant paaiškinti koku būdu mūsų smegenys panaudoja šią regimąją informaciją. Gauti atsakymai turėtų didžiulę mokslinę ir praktinę vertę. Iki šiol nėra nustatyta ir paaiškinta kaip kinta erdvinis suvokimas kai to paties objekto projekcijos skirtingose akyse yra nevienodo kontrasto su fonu. Šiame tyrime tiriama gylio suvokimo priklausomybė nuo kontrasto skirtumų akyse dydžio, tipo (teigiamas/neigiamas) ir ar ši priklausomybė kinta keičiant objektų regimą horizontalią padėtį. 5 tiriamiesiems kompiuterio ekrane pateikti du vienodo intensyvumo binokuliniai stimulai: vienas iš vienodo kontrasto monokulinių stimulų, o kitas iš kintančių kontrastų monokulinių stimulų. Tiriamieji klavišų paspaudimu žymėdavo, kuris iš suvokiamų stimulų yra arčiau jų. Gauti duomenys parodė, jog kontrastų skirtumai akyse keičia suvokiamą objekto padėtį erdvėje. Rasta priklausomybė nuo objektų horizontalios padėties: stimulams esant į šoną nuo kiklopinės ašies šis pokytis yra gerokai didesnis, nei stimulams esant ant kiklopinės ašies. Priklausomybė nuo horizontalios padėties rasta tiek teigiamo, tiek neigiamo kontrasto atveju.

Mūsų akys gauna dvimačius mus supančių objektų vaizdus, o mūsų smegenys remiasi šiais vaizdais kurdamos trimatį aplinkos vaizdą. Tokia rega, kai vaizdo suvokimui naudojama abiejų akių gaunama informacija bei skirtumai tarp akių, yra vadinama binokuline.

Suprasti koku būdu smegenys panaudoja ir apjungia abiejų akių informaciją nėra paprasta. Nuo pat to laiko kai 1838 metais Wheatstone išrado stereoskopą, vyksta intensyvūs tyrimai siekiant atsakyti į šį klausimą. Iš pradžių buvo naudojamos vien psichofiziologinės, o pastaruosius 50 metų – ir neurofiziologinės metodikos. Šio klausimo svarbą yra nesunku numatyti: viena vertus, atsakymas pagilintų mūsų supratimą apie smegenų struktūrą ir veiklą, suteiktų galimybę kelti gilesnius klausimus apie žmogaus suvokimą. Kita vertus, tokios žinios turėtų labai aiškų praktinį pritaikymą – jau dabar yra kuriami akių implantai ir protezai, kuriuose mikroelementai stimuliuoja akies

nervą (Alteheld ir kiti, 2007). Šių implantų pagalba žmonės su išorinės tinklainės degeneracija geba išskirti objektus iš aplinkos. Visgi šių implantų galimybės dar yra labai ribotos: padėti galima tik tam tikrą aklumą turintiems žmonėms, o kompensacinė rega neprilygsta natūraliajai. Gilesnis supratimas, koks mechanizmas slypi už akių vaizdų suliejimo ir erdvės įvertinimo leistų kurti sudėtingesnius įrenginius, galinčius pakeisti pažeistas nervines ar somatines struktūras.

Šiuo metu, mėginant paaiškinti erdvės suvokimo psichofiziologinius ir neurofiziologinius mechanizmus, dominuojantis yra Ohzawa ir Freeman (1990) pasiūlytas Energetinis modelis. Šiame modelyje yra apjungiami pastarųjų dešimtmečių neurofiziologinių tyrimų su katėmis ir beždžionėmis rezultatai ir išvados. Modelis puikiai paaiškina koku būdu smegenys išvengia regimojo „triukšmo“ - objektas matomas viena akimi susiejamas su kita akimi matomu tuo pačiu objektu, o ne su kitais objektais. Smegenų gebėjimas nesusipainioti susiejant vienos akies vaizdą su kitu dar yra vadinamas korespondencijos problema. Ohzawa ir Freeman Energetinis modelis paaiškina šį reiškinį.

Minėtame modelyje aiškinant erdvinį matymą yra susitelkiama ties pagrindine erdvinio pasaulio užuomina – disparatiškumu. Disparatiškumas – tai skirtumas tarp vienos ir kitos akies vaizdų stebint tą patį objektą, atsiradęs dėka horizontalaus atstumo tarp akių. Nėra abejonių, kad disparatiškumas yra vienas pagrindinių organizmo informacijos šaltinių apie trečiąją dimensiją. Tačiau kartu su disparatiškumu smegenys gauna ir kitas erdvines užuominas. Viena iš jų – kontrastas. Energetinis modelis nesvarsto atvejų kai vienai ir kitai akies tinklainei perduodamas tas pats stimulus, tačiau to stimulo kontrastas vienoje ir kitoje akyje skiriasi. Kyla klausimas: ar kinta suvokiama objekto erdvinė padėtis keičiant monokulinių objekto projekcijų kontrastus? Štai praktinis tokio klausimo pavyzdys: tamsų vakarą vairuotojas važiuoja automobiliu. Priešais jį per gatvę eina žmogus, o iš priekio, kita gatvės puse

atvažiuoja kitas automobilis. Priešais esančio automobilio lempos šviečia minėtajam vairuotojui į akis, tačiau šviesos kiekis patenkantis į abi akis yra nevienodas: kairioji akis gauna daugiau šviesos, nes su automobiliu yra prasilenkiama dešine puse. Kairioji akis yra labiau akinama nei dešinioji. Taigi, kairiaja akimi vairuotojas per gatvę einantį žmogų mato mažiau išskirtą iš fono (mažesnio kontrasto) nei dešiniąja. Jei iš tiesų skirtumas tarp monokulinių stimulų kontrastų keičia objekto erdvinės padėties suvokimą, minėtas vairuotojas gali netinkamai įvertinti atstumą iki pėsčiojo ir, kaip rodo Mansfield ir Legge (1995) tyrimo rezultatai, pėsčiojo judėjimo trajektoriją. Šiame konkrečiame pavyzdyje tai gali lemti kurio nors iš eismo dalyvių gyvybę.

Egzistuoja kitas, Vektorinis modelis (Vaitkevičius ir kiti, 2011), kuris svarsto kontrasto įtaką gylio suvokimui. Pagal šį modelį, kiekvieną objekto projekciją tinklainėje galima matematiškai išreikšti dvimačiu vektoriumi. Binokulinis objektas bus išreiškiamas dviejų monokulinių objektų vektorių suma. Pagal šį modelį, jei stebimas objektas nėra ant horopterio (t. y. kai abiejų akių regimieji kampai yra vienodi), tuomet keičiant vieno monokulinio stimulo skaitį (vektoriaus ilgį), keičiasi suvokiamas binokulinio objekto nuotolis nuo stebėtojo (suminio vektoriaus kampas).

Šiame tyrime mėginama patikrinti Vektorinio modelio teiginius. *Tyrimo tikslas* yra ištirti monokulinių kontrastų skirtumo įtaką gylio suvokimui. Tikslui pasiekti keliami šie *uždaviniai*:

1. Ištirti ar suvokiama objekto erdvinė padėtis priklauso nuo monokulinių stimulų kontrastų skirtumo ir parodyti šios priklausomybės pobūdį.
2. Ištirti ar šiai priklausomybei turi įtakos objekto horizontalioji padėtis.
3. Jei bus rasta 1-ame uždavinyje minėta priklausomybė, ištirti ar ji skiriasi teigiamo (kai figūra šviesesnė už foną) ir neigiamo (kai figūra tamsesnė už foną) kontrasto atveju.

Metodika

Tiriamieji. 3 tiriamieji dalyvavo pirmajame eksperimente ir 2 - antrajame. Visi turėjo normalią arba atstatytą iki normalios regą.

Stimulai ir aparatūra. Kompiuterio ekrane pateikti stimulai: 4 Gaboro dėmės ir 2 fiksacijos kryželiai tarp jų. Jie sugeneruoti naudojantis specialiai tyrimui sukurta kompiuterine programa. Programa kurta naudojant Microsoft Visual Basic 6.0 paketą. Stimulų išsidėstymas ir vaizdas juos suliejus pateikiamas 1 paveikslėlyje.

Pav. 1. a) stimulų padėtis ekrane b) vaizdas kai stimulai yra suliejami poliarizuotų filtrų pagalba

Stimulai pateikiami 17 colių monitoriuje, tamsiame kambaryje. Monitorius yra 120 cm atstumu nuo tiriamųjų, apatinė ekrano dalis yra 15 cm aukštyje virš stalo. Gaboro dėmių dydis sudaro 30 pikselių ($0,4^\circ$ regimojo kampo). Atstumas tarp fiksacijos kryželių centrų – 100 pikselių ($1,4^\circ$). Gaboro dėmės nuo fiksacijos kryželio vertikalioje ašyje yra nutolusios per 30 pikselių ($0,4^\circ$). Gaboro dėmių disparatiškumas (atstumas tarp kairiosios ir dešinėsios Gaboro dėmės) varijavo priklausomai nuo tiriamojo bei tyrimo sąlygos tačiau nebuvo mažesnis už 100 pikselių ir didesnis už 128 pikselius. Fono skaitis pirmajame eksperimente yra 100/255 (matuojamas sąlyginiais monitoriaus skaisčio

vienetais), o antrajame – 155/255. Stimulų skaitis priklausė nuo sąlygos (žr. tyrimo struktūra).

Tiriamųjų galva fiksuojama vienoje padėtyje naudojant UHCO TECH galvos fiksavimo įrenginį. Tyrimo metu tiriamieji dėvi specialius akinius su poliarizuojančia plėvele – ant monitoriaus uždėti poliarizuojantys filtrai, tokiu būdu dviejų dešinėje ekrano dalyje esančių stimulų vaizdas patenka į dešiniąją akį, o kairėje esančių – į kairiąją. Dėka to, tiriamiesiems monitoriuje pateiktas vaizdas susilieja į fiksacijos kryželį esantį ant kiklopinės ašies, vieną Gaboro dėmę esančią 30 pikselių aukščiau fiksacijos kryželio ir vieną – 30 pikselių žemiau fiksacijos kryželio.

Tyrimo struktūra. Viso buvo atlikti du eksperimentai. Tiek pirmojo, tiek antrojo eksperimento struktūra yra tokia pati. Esminis skirtumas - pirmajame eksperimente tiriama teigiamo kontrasto įtaka, o antrajame - neigiamo. Eksperimentuose atlikti bandymai su visomis įmanomomis kombinacijomis tarp 3 dėmių padėčių ir 5 monokulinių kontrastų santykių. Dėmių padėtys yra šios: į kairę / ant / į dešinę nuo kiklopinės ašies (fiksacijos kryželis visuomet yra ant kiklopinės ašies). Konkrečios dėmių padėtys (atstumai ekrane pikseliais nuo fiksacijos taško) varijavo kiekvieno tiriamojo atveju. Viršutinių monokulinių stimulų kontrastų santykiai yra šie: 3:1 / 2:1 / 1:1 / 1:2 / 1:3. Apatinių stimulų kontrastų santykis visuomet yra 1:1. Tai reiškia, kad suminis viršutinių stimulų intensyvumas yra lygus apatinių stimulų intensyvumui, tačiau viršutinių monokulinių stimulų intensyvumas nevisuomet buvo simetriškas.

Per abu eksperimentus kiekvienas tiriamasis iš viso atlieka 30 skirtingų bandymų. Viename bandyme daroma 110 gylio įvertinimų. Bandymų atlikimo eiliškumas yra atsitiktinis.

Tyrimo eiga. Tiriamieji fiksuoja žvilgsnį į fiksacijos kryželį ir priverstinio atsako metodu subjektyviai įvertina Gaboro dėmių nuotolį nuo jų pačių paspausdami atitinkamus pelės klavišus: kairįjį klavišą – kai apatinė dėmė

suvokiama kaip esanti toliau už viršutinę; dešinįjį klavišą – kai apatinė dėmė suvokiama kaip esanti arčiau už viršutinę dėmę. Atvejais kai šie stimulai suvokiami vienodame gylyje, tiriamieji yra prašomi spausti tai vieną, tai kitą pelės klavišus.

Po kiekvieno įvertinimo atsitiktinai pakinta apatinės dėmės disparatiškumas ir tuomet iš naujo vertinama kuri iš dėmių yra arčiau stebinčiojo.

Duomenys apdoroti naudojant Microsoft Origin 7 programinį paketą. Bandyto duomenys sutalpinami į psichometrinę kreivę, kurios X ašyje yra disparatiškumų skirtumas tarp viršutinio ir apatinio stimulo, o Y ašyje – procentinis atsakų skaičius. Kreivė aproksimuojama naudojant Boltzman funkciją. Stimulo disparatiškumas, ties kuriuo atsakų skaičius yra 50% yra vertinamas kaip subjektyviai suvokiama viršutinės dėmės padėtis erdvėje. Naudojantis šiais padėties įverčiais apskaičiuojamas kiekvieno tiriamojo duomenų Δ dydis – suvokiamo disparatiškumo skirtumas pikseliais tarp 1:1 kontrastų santykio ir kontrastų santykio toje pačioje sąlygoje su kuriuo Δ yra didžiausias. Naudojantis Origin 7 apskaičiuojama standartinė paklaida Δ dydžiams.

Rezultatai ir jų aptarimas

1 lentelėje pateikiami pirminiai tyrimo rezultatai. Gylio suvokimo priklausomybė nuo kontrasto buvo stebima visomis sąlygomis, tačiau ji buvo nevienoda priklausomai nuo Gaboro dėmių padėties kiklopinės ašies atžvilgiu. Gauti duomenys sugrupuoti pagal dvi sąlygas: kiklopinės ašies (kai stimulai yra ant kiklopinės ašies) ir šoninę (kai stimulai yra į kairę arba į dešinę nuo kiklopinės ašies). Kaip matyti iš lentelės, visų tiriamųjų atveju mažiausi disparatiškumo pokyčiai gauti kiklopinės ašies sąlygomis. Tai galioja tiek teigiamo (pirmasis eksperimentas), tiek neigiamo (antrasis eksperimentas) sąlygomis. Tai dera su Vektorinio modelio teiginiu, pagal kurį monokulinis

kontrastų skirtumas nedaro įtakos gylio suvokimui kai binokulinis objektas yra ant horopterio (objektui esant ant kiklopinės ašies, šis yra ir ant horopterio). Gauti duomenys dera su Mansfield ir Legge (1994) tyrimo rezultatais ir papildo jį. Minėti tyrėjai tikrino kaip monokulinių kontrastų skirtumas įtakoja gylio ir krypties suvokimą. Šių tyrėjų teigimu monokulinių kontrastų skirtumas nedaro įtakos gylio suvokimui. Tai dera su dabartinio tyrimo duomenimis, nes Mansfield ir Legge stimulus išdėstė ant kiklopinės ašies, o kitos sąlygos, kurioje stimulai būtų į šalį nuo kiklopinės ašies, šie tyrėjai nepatikrino. Būtent tuo ir pasitarnauja šio tyrimo rezultatai.

Pirmas eksperimentas				
Tiriamieji	Kiklopinės ašies sąlyga		Šoninė sąlyga	
	Δ	St. paklaida	Δ	St. paklaida
HV	0,5	$\pm 0,15$	2	$\pm 0,13$
AD	0,45	$\pm 0,12$	1,65	$\pm 0,09$
AS	0,05	$\pm 0,1$	0,8	$\pm 0,11$
Antras eksperimentas				
Tiriamieji	Kiklopinės ašies sąlyga		Šoninė sąlyga	
	Δ	St. paklaida	Δ	St. paklaida
AG	0,05	$\pm 0,05$	0,75	$\pm 0,05$
VV	0,5	$\pm 0,13$	1,8	$\pm 0,14$

1 lentelė. Δ dydis kiklopinės ašies ir šoninėje sąlygoje. Kiklopinės ašies sąlygoje stimulai buvo išdėstyti ant kiklopinės ašies, o šoninėje sąlygoje – į kūrį nors šoną nuo kiklopinės ašies. Šioje lentelėje pateikiami tos šoninės sąlygos duomenys, kurie turi aukščiausius įverčius.

Iki šiol mažai tyrinėta kontrasto tipo įtaka binokulinio gylio ir krypties suvokimui. Šiuo tyrimu buvo mėginama atskleisti šį mažai pažįstamą binokulinės regos aspektą. Tyrimo duomenimis kontrasto tipas (teigiamas / neigiamas) neturi įtakos šiam fenomenui – nepriklausomai nuo kontrasto tipo Δ buvo didesnis kai stimulai nebuvo ant kiklopinės ašies.

Apibendrinant, monokulinių kontrastų skirtumas įtakoja suvokiamą objekto padėtį erdvėje ir ši priklausomybė stebima tiek teigiamo, tiek neigiamo kontrasto atveju. Vis dėlto, esami duomenys detalesnio šios priklausomybės pobūdžio aprašyti neleidžia: nėra aišku kuria kryptimi keičiasi (didėja ar mažėja) suvoktas disparatiškumas keičiantis kontrasto santykiui.

Esamuose rezultatuose nesimato aiškios krypties: tas pats kontrastų santykis tomis pačiomis sąlygomis nevienodai įtakoja skirtingus tiriamuosius. Remiantis vektoriniu modeliu, turėtų būti stebima aiški priklausomybės kryptis. Priklausomybės pobūdžiui išaiškinti reikalingas išsamesnis tyrimas.

Išvados

1. Monokulinių kontrastų skirtumas įtakoja suvokiamą objekto padėtį erdvėje. Aiškios krypties kuria kontrastų skirtumas įtakoja suvokimą nustatyti nepavyko.
2. Kontrastų skirtumo įtaka yra nevienoda priklausomai nuo objekto horizontalios padėties: objektui esant ant kiklopinės ašies, kontrastų skirtumas turi ženkliai mažesnę įtaką nei objektui esant į šoną nuo kiklopinės ašies.
3. Horizontalioji objekto padėtis turi įtakos tiek teigiamo, tiek neigiamo kontrasto atveju.

Literatūra

- Alteheld, N., Roessler, G., & Walter, P. (2007). Towards the Bionic Eye – the Retina Implant: Surgical, Ophthalmological and Histopathological Perspectives. *Acta Neurochirurgica Supplementum*, Vol. 97/2, 487-493.
- Mansfield S. J., Legge G. E. (1995). The Binocular Computation of Visual Direction. *Vision research*, Vol. 36, No. 1, 27-41.
- Ohzawa, I. & Freeman, D. R. (1990) On The Neurophysiological Organization of Binocular Vision. *Vision research*, Vol 30, No. 11, 1661-1676.
- Vaitkevičius H, Viliūnas V, Švegžda A, Stanikūnas R, Bliumas R, Dzekevičiūtė A, Daugirdienė A, Kulikowski J. J, (2011), "Effect of differences in monocular luminance contrast upon the perceived location of an object in space and its modeling" *Perception 40 ECVF Abstract Supplement*, page 102

THE ROLE OF MONOCULAR CONTRASTS IN SPATIAL OBJECT PERCEPTION

Antanas Grižas
Vilnius University
grizas.antas@gmail.com

Binocular vision is a function of an organism by which information from both eyes retinae and its difference is used for visual cognition. Because of binocular vision stereopsis is possible. Currently, the mechanism by which our brain uses retinal information for stereopsis is on intensive psychophysiological and neurophysiological investigation. Detailed answers would be of great scientific and applied value. There is still no definite answer how manipulation of monocular object contrast affects our perception of objects spatial location. In current experiments the role of contrast magnitude, type (positive vs. negative) and its reliance on object horizontal position is investigated. 5 subjects observed two binocular stimuli of equal intensity: one with equal and one with differing monocular contrasts. Subjects reported which of the binocular stimuli is perceived to be closer. Results show that monocular contrast differences have impact on perceived depth. Role of objects horizontal position was found: when stimuli were positioned side-on to cyclopic axis monocular contrast difference had greater influence than when stimuli were centered on cyclopic axis. The same role horizontal position was found for both: positive and negative contrast types.

DĖMESIO VALDYMO YPATUMAI DAUGYBINĖS SĄVEIKOS SU ŽINIASKLAIDOS PRIEMONĖMIS METU

Indrė Jurkevičiūtė

Vilniaus universitetas

indre.jurkeviciute@gmail.com

Daugybinė sąveika su žiniasklaidos priemonėmis apibrėžiama kaip atliktis, kuria asmuo vienu metu apdoroja įvairios pateikties ir turinio informaciją (Ophir, Nass, Wagner, 2009). Kokybiškai tokiai sąveikai reikalingas efektyvus dėmesio valdymas. Jis suprantamas kaip gebėjimas iš kelių aplinkos dirgiklių išskirti vieną, sutelkti į jį dėmesį ir veiksmingai keisti dėmesio objektą. Šiame tyrime siekiama nustatyti dažnai ir retai taikančių daugybinę sąveiką su žiniasklaidos priemonėmis arba visai jos netaikančių asmenų dėmesio valdymo rodiklių skirtumus. Daugybinės sąveikos taikymo dažnumui vertinti naudotas E. Ophiro ir kolegų (2009) sukurtas „Daugybinės sąveikos su žiniasklaidos priemonėmis indekso klausimynas“. Tiriamųjų dėmesio valdymo parametrai – užduočių keitimas ir aplinkos dirgiklių filtravimas tirtas autorės sukurta kompiuterine programa. Gauti rezultatai leidžia patikrinti E. Ophiro ir kolegų iškeltą hipotezę, esą dažnai taikantieji daugybinę sąveiką su žiniasklaidos priemonėmis pasižymi prastesniais dėmesio valdymo rodikliais.

Daugybinė sąveika su žiniasklaidos priemonėmis (media multitasking) (kompiuteriu, internetu ir susirašinėjimo programomis, mobiliuoju telefonu, televizija, radiju, etc.), apibrėžiama kaip atliktis, kuria asmuo vienu metu apdoroja įvairios pateikties ir turinio informaciją (Ophir, Nass, Wagner, 2009). Ji veržiasi į vis didesnę kasdienio gyvenimo sričių skaičių: darbą, mokymąsi, laisvalaikį. Tokia veikla neišvengiamai daro įtaką mūsų kasdienių užduočių atlikčiai. Pavyzdžiui, L.E. Levine, B.M, Waite ir L.L Bowmanas (2007) tirdami universiteto studentus, kurie naudojami internetinio susirašinėjimo programomis kol atlieka studijų užduotis, nustatė sąsajas tarp laiko, praleisto susirašinėjant internete ir studijų medžiagos įsisavinimo efektyvumo. Daugiau laiko internetiniam susirašinėjimui skyrę studentai prasčiau sutelkė dėmesį skaitydami studijų medžiagą ir patys įvardijo esą išsiblaškę. Tad daugybinė sąveika su žiniasklaidos priemonėmis gali turėti poveikį bendresniems gebėjimams.

Kokybiška daugybinė sąveika yra susijusi su žmogaus kognityviniais procesais: gebėjimu atsiminti užduotis, planavimu ir plano vykdymu, dėmesio valdymu (Bühner, Köning, Pick, Krumm, 2006; Levine et al., 2007; Ophir, et al.,

2009). Pastarasis procesas suprantamas kaip gebėjimas iš dirgiklių gausos išskirti vieną, sutelkti į jį dėmesį, taip pat veiksmingai keisti dėmesio objektą (Astone, Scerif, 2009). Dėmesio valdymas ir yra svarbus dažno užduočių keitimo situacijose. Jis susijęs su integruotu visų trijų dėmesio sistemų – parengties, nukreiptiems ir vykdomosios – veikimu (Arrington, 2009). Šios sistemos nusako pagrindinius dėmesio procesus, vykstančius daugybinės sąveikos metu: dėmesio koncentraciją, pašalinių aplinkos dirgiklių filtravimą, dėmesio perkėlimą (Levine et al., 2007; Ophir et al., 2009; Monsell, 2003). Nevieningas dėmesio sistemų veikimas sutrikdo šias funkcijas, sutrikimas pasireiškia ir daugybinės atlikties metu. Pavyzdžiui, turintiems dėmesio trūkumo ir hiperaktyvumo sutrikimą vaikams yra pablogėjusi kraujo apytaka smegenų dalyse, atsakančiose už parengties ir vykdomąją sistemas (Lee et al., 2005). Žinia, jie negali ilgesnį laiką sutelkti dėmesio ir yra itin jautrūs pašaliniams aplinkos dirgikliams. Kita vertus, nervų sistemos ir elgesio kaita nėra vienpusiška. Tyrimai rodo, kad tam tikras elgesio stilius, pavyzdžiui, nuolatinė sąveika su žiniasklaidos priemonėmis, gali prisidėti prie pokyčių priekinėje smegenų žievėje, kuri atsakinga už kognityvinio valdymo funkcijas. (Casey, Galvan, Hare, 2005; Levine et al., 2007; Ophir et al., 2009). Taigi intensyvi daugybinė atliktis gali būti susijusi su vėlesniais priekinės smegenų žievės pokyčiais, pasireiškiančiais prastesniais kognityvinio valdymo gebėjimais.

Iki šiol nėra sutariama, kokį poveikį dėmesio valdymui turi dažna daugybinė atliktis. Vienu tyrimų rezultatai patvirtina hipotezę, esą dažna daugybinė sąveika – taip pat ir su žiniasklaidos priemonėmis – susilpnina dėmesio valdymą (Ophir et al., 2009). Ophir ir kolegų (2009) teigimu, asmenys nuolat esantys daugybinėje sąveikoje su žiniasklaidos priemonėmis, tampa imlesni pašaliniams aplinkos dirgikliams, jiems sunkiau efektyviai reaguoti į pasikeitusias užduoties sąlygas. Kiti tyrinėtojai pateikia priešingus rezultatus, grindžiančius spėjimą, kad dažna tokia atliktis nekeičia dėmesio valdymo veiksmingumo, ar net jį padidina (Alzahabi, Becker, 2011).

Šio **tyrimo tikslas** – nustatyti dėmesio valdymo rodiklių skirtumus tarp asmenų, dažnai ir retai taikančių daugybines sąveikas su žiniasklaidos priemonėmis arba visai jos netaikančių.

Metodika

Tyrimė dalyvavo 40 tiriamųjų. Vidutinis jų amžius 20 metų. Visi tiriamieji studijuoja psichologiją Vilniaus universitete, yra normalios arba koreguotos regos. Tyrimo pradžioje dalyviai supažindinti su jo eiga. Visas tyrimas susidėjo iš dviejų dalių, prieš kiekvieną jų dalyviai supažindinti su užduotimis, pateiktos instrukcijos jų atlikimui.

Pirmame tyrimo etape tiriamieji pildė Ophiro, Nasso ir Wagnerio (2009) sukurtą „Daugybinės sąveikos su žiniasklaidos priemonėmis indekso klausimyną“ (Media Multitasking Questionnaire). Pagal jo rezultatus tyrimo dalyviai suskirstyti į dvi grupes: dažnai ir retai taikančiųjų daugybines sąveikas su žiniasklaidos priemonėmis arba visai jos netaikančiųjų.

Antrame etape tiriamieji atliko dėmesio valdymo užduotis kompiuteriu, naudodami autorės sukurtą programą užduočių keitimo ir aplinkos dirgiklių filtravimo kokybei tirti. Programa kurta, remiantis Rodgerso ir Monsello (1995) bei Ophiro ir bendradarbių (2009) rekomendacijomis.

Aplinkos dirgiklių filtravimas. Atlikta 200 serijų stebimo stimulo pokyčio palyginimų. Pateiktas mėlynų ir raudonų stačiakampių derinys, iš viso įmanoma 10 derinių. Maksimaliai viename derinyje gali būti 8 stačiakampiai. Mėlynų blaškančių ir raudonų (dėmesio objektų) stačiakampių skaičius kito tokiomis proporcijomis: 2, 4, 6, 8 raudoni stačiakampiai su 0, 2, 4, 6 mėlynais. Deriniai sudaryti atsitiktinai. Per visas 200 serijų kiekvienas derinys pateiktas tiek pat kartų, pasukimai įvykdavo pusėje jų. Pirmojo derinio pateikties trukmė 100 ms. Tuomet po 900 ms intervalo pateiktas tas pats stačiakampių derinys su atsitiktiniu vieno iš raudonų stačiakampių pasukimu 45o kampu kairėn arba dešinėn. Po antrojo stimulo pateikties tiriamasis turėdavo

nurodyti, ar nors vienas iš raudonų stačiakampių antrame derinyje pasisuko. Reaguota nuspaudžiant kompiuterio klaviatūros mygtukus „C“ atsakymui „Taip“ arba „M“ atsakymui „Ne“. Fiksuojamas reakcijos laikas ir atsakymo teisingumas. Išklause instrukciją tiriamieji atlikdavo 10 serijų bandymų, kad susipažintų su programos veikimu.

Užduočių keitimas. Tiriamasis atliko 4 serijas po 80 bandymų. Kiekvieno bandymo metu pateikta užuomina „Skaičius“ arba „Raidė“, nurodanti, į ką reikia sutelkti dėmesį. Užuomina rodyta 200 ms. Po 226 ms pauzės pateikti du raidžių ir skaičių deriniai kairėje ir dešinėje ekrano pusėje (pavyzdžiui, 2a – 3s). Centre pateikta nuoroda, į kokią raidės ar skaičiaus ypatybę reaguoti: lyginis/nelyginis skaičius, balsė/priebalsė. Naudoti skaičiai: lyginiai 2, 4, 6, 8, nelyginiai 3, 5, 7, 9; raidės: balsiai a, e, i, u, priebalsiai p, k, n, s. Keturios nuorodos kiekvienoje serijoje pateikiamos vienodai kartu, tokiu eiliškumu, kad 40% vienas po kito sekančių bandymų užuomina pakinta ir 60% išlieka ta pati. Tiriamasis turėjo reaguoti, nuspausdamas atitinkamą kompiuterio klaviatūros mygtuką, priklausomai, kurioje – kairėje (mygtukas „C“) ar dešinėje (mygtukas „M“) – ekrano pusėje buvo teisingas stimulus. Fiksuojamas reakcijos laikas ir atsakymo teisingumas. Išklause instrukciją tiriamieji atlikdavo 10 bandymų, kad susipažintų su programa.

Rezultatai ir jų aptarimas

Aplinkos dirgiklių filtravimas. Grupių tyrimo duomenys buvo palyginti naudojant blokuotų duomenų dispersinę analizę (ANOVA). Tikrinta blaškančių stačiakampių skaičiaus kitimo (0, 2, 4, 6) įtaka grupėms esant skirtingam raudonų stačiakampių skaičiui (2, 4, 6, 8). Nustatyta, kad asmenys, pagal daugybinės sąveikos su žiniasklaidos priemonėmis indeksą, priskirti dažnai taikančiųjų šią atliktą grupei, buvo labiau neigiamai paveikti dirgiklių skaičiaus didėjimo, nei tiriamieji, retai taikantys tokią daugybinę sąveiką arba visai jos netaikantys. Tokie rezultatai suderinami su literatūroje aprašomu blaškančiu

daugybinės sąveikos su žiniasklaidos priemonėmis poveikiu. Teigiama, kad asmenys dažnai įsitraukiantys į tokią daugybinę atliktį yra imlesni pašaliniam dirgikliams, turi problemų koncentruodami dėmesį į vieną veiklą ilgesnį laiką dėl susilpnėjusio „iš viršaus į apačią“ ir dažniau naudojamo „iš apačios į viršų“ kognityvinio valdymo, pasireiškiančio nuolatiniu dėmesio nukrypimu į dirgiklius aplinkoje (Ophir et al., 2009; Levine et al., 2007).

Užduočių keitimas. Grupių palyginimui buvo suskaičiuotas skirtumas tarp vidutinio reakcijos laiko bandymuose su pasikeitusia užuomina ir bandymuose su ta pačia užuomina. Dažnai daugybinę sąveiką su žiniasklaidos priemonėmis taikantys studentai užtruko ilgiau reaguodami į bandymus su pasikeitusia užuomina, nei studentai retai naudojantys šią sąveiką arba visai jos netaikantys. Šį skirtumą galima aiškinti tiriamųjų negebėjimu sulaikyti darbinėje atmintyje užsilikusią arba spontaniškai aktyvuojamą praėjusios užduoties reprezentaciją (Ophir et al., 2009; Monsell, 2003). Kita vertus, šiame tyrime gebėjimas filtruoti pašalines reprezentacijas atmintyje nebuvo stebėtas, tad nežinoma, ar grupės šiuo aspektu skyrėsi. Taip pat užduoties pakeitimo kaina gali išaugti dėl reakcijos į pakitusios užuominos sukeltą konfliktą. Literatūroje aptariamos dvi galimos reakcijos: sulėtėja su užduotimi susiję procesai arba suaktyvėja valinga kontrolė užduoties įvertinime ir atsakymo parinkime (Monsell, 2003). Susilpnėjęs „iš viršaus į apačią“ kognityvinis valdymas, taip pat gali būti susijęs su sunkumais orientuojantis kintančiuose užduoties reikalavimuose (Ophir et al., 2009), ypač kuomet naudojamas valingas situacijos įvertinimas.

Išvados

Asmenys, pagal daugybinės sąveikos su žiniasklaidos priemonėmis indeksą, priskirti dažnai taikančiųjų šią atliktį grupei, prasčiau atliko užduočių keitimo bei aplinkos dirgiklių filtravimo užduotis, nei tiriamieji, retai taikantys tokią daugybinę sąveiką arba visai jos netaikantys.

Literatūra

- Alzahabi, R., Becker, M.W. (2011). In defence of media multitasking: no increase in task-switching and dual-task cost. *Journal of Vision*, Vol.11, No.11, 102.
- Arrington, C.M., Yates, M.M. (2009). The role of attention networks in voluntary task switching. *Psychonomic Bulletin & Review*, Vol.16, No.4, p.660–665.
- Astle, D.E., Scerif, G. (2008). Using developmental cognitive neuroscience to study behavioral and attentional control. *Developmental Psychobiology*, Vol.51, No.2, p.107–18.
- Bühner, M., König, C.J., Pick, M., Krumm, S. (2006). Working memory dimensions as differential predictors of speed and error aspect of multitasking performance. *Human Performance*, Vol.19, No.3, p.253–275.
- Lee, J.S., Kim, B.N., Kang, E., Lee, D.S., Kim, Y.K., Chung, J.K., Lee, M.C., Cho, C. (2005). Regional cerebral blood flow in children with attention deficit hyperactivity disorder: Comparison before and after methylphenidate treatment. *Human Brain Mapping*, Vol.24, No.3, p.157–164.
- Levine, L. E., Waite, B. M., Bowman, L. L., (2007). Electronic media use, reading and academic distractibility in collage youth. *Cyberpsychology and Behavior*, Vol.10, No.4, p.560–566.
- Monsell, S. (2003). Task switching. *Trends in Cognitive Sciences*, Vol.7, No.3, p.134–140.
- Ophir, E., Nass, C., Wagner, A. (2009). Cognitive control in media multitaskers. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, Vol.106, No.37, p.15583–15587.
- Rogers, R.D., Monsell, S. (1995). Cost of a predictable switch between simple cognitive tasks. *Journal of Experimental Psychology: General*, Vol.124, No.2, p.207–231.

ATTENTION CONTROL IN MEDIA MULTITASKING

Indrė Jurkevičiūtė
Vilnius University
indre.jurkeviciute@gmail.com

Media multitasking is described as a person's consumption of more than one item or stream of content at the same time (Ophir, Nass, Wagner, 2009). Attention control is necessary in order to multitask effectively. It is described as ability to select one stimulus from all the others, focus on it and efficiently change the object of attention. The purpose of this study is to define how attention control differs between heavy and light media multitaskers. The frequency of media multitasking was evaluated using E. Ophir and colleagues (2009) created "Media Multitasking Questionnaire". The parameters of attention control: task switching and filtering of environmental distractors were measured using computer program created by author of this paper. The results of this study allows the verification of Ophir and colleagues (2009) hypothesis that heavy medial multitaskers perform worse in tasks which require attention control.

ATMINTIES PATIKIMUMO PROBLEMA: KLAIDINANČIOS INFORMACIJOS PO ĮVYKIO EFEKTAS

Martynas Mačiulis
Klaipėdos universitetas
martynas_maciulis@yahoo.com

Dr. Reda Gedutienė
Klaipėdos universitetas

Atminties patikimumo problema pradėta nagrinėti psichologijoje mažiau nei prieš keturis dešimtmečius. Per šį laikotarpį atliktas ne vienas mokslinis tyrimas įvairiose pasaulio šalyse. Surinkti duomenys kuriuos apdorojant prieita netikėtų ir stebinančių išvadų. Nepaisant to, šioje srityje vis dar yra nežinomųjų.

Tyrime dalyvavo 158 studentai, 37 vyrai ir 121 moteris, studijuojantys Klaipėdos universitete. Apdorojus tyrimo rezultatus atskleista, kad klaidinanti informacija pateikiama tiriamiesiems po matyto įvykio, veikia jų prisiminimus. Taip pat nustatyta, jog klaidinanti informacija pateikiama po įvykio veikia ne tik specifinius prisiminimus, bet ir kitus su įvykiu susijusius prisiminimus. Taip pat nustatyta, jog tiriamųjų prisiminimus veikia klausimų formuluotė.

Atminties patikimumas - žmonių prisiminimų tikslumas. Šis trumpas apibrėžimas apima labai plačią sritį. Prisiminimų tikslumas - tai gebėjimas tiksliai prisiminti išgyventus, stebėtus įvykius, jų detalės, tai ir prisiminimų atsparumas klaidinančiai informacijai bei laiko poveikiui, kurie gali iškraipyti prisiminimus (Loftus, 2005).

Tyrinėjant atminties patikimumą sukauptos žinios naudojamos ne tik moksliniams tikslams. Šios žinios jau dabar naudojamos teisinėje sistemoje. Tikimasi, kad ateityje apie atminties patikimumą žinos visi teisinės sistemos darbuotojai, ne tik JAV, bet ir visame pasaulyje (Stahl, 2009).

Psichoterapijoje pasitaiko atvejų, kai psichoterapeutas, analizuodamas kliento elgesį, bendravimą, tai ką jis pasakoja apie save, prieina išvados, kad klientas vaikystėje patyrė psichologinę traumą sukėlusį įvykį, kuris yra išstumtas iš atminties. Psichoterapeutas klientui, sąmoningai to nesiekdamas, gali „padėti“ sukurti prisiminimus. Psichoterapeutams daugiau žinant apie tai, kaip gali būti sukurti ar pakeisti prisiminimai, to būtų galima išvengti (Loftus, 2003,b).

Darbo tikslas – atskleisti klaidinančios informacijos po įvykio efektą.

Uždaviniai:

1. Įvertinti tiriamųjų stebėto autoįvykio atkūrimo ypatumus.
2. Atskleisti skirtingo semantinio stiprumo žodžių poveikį prisiminimams.
3. Pateikti skirtingų klausimų poveikio liudininkų prisiminimams, rezultatus.

Hipotezės:

1. Klaidinanti informacija, pateikiama tiriamiesiems po įvykio, veikia jų prisiminimus.
2. Keičiant vienus prisiminimus, kinta ir kiti prisiminimai.

Metodika

Tyrimo dalyviai: 1 tyrimo etape dalyvavo 170 Klaipėdos universiteto 1 - 4 kurso studentų.

2 tyrimo etape dalyvavo 158 studentai (92,94% dalyvavusių pirmame tyrimo etape).

Šiame darbe analizuojami tyrimo dalyvių, dalyvavusių abiejuose tyrimo etapuose, duomenys. Tyrimo dalyvių amžius – $21 \pm 1,5$ m. Tyrime dalyvavo 37 vyrai ir 121 moteris.

Prieš tyrimą, dalyviai, atsitiktine tvarka, buvo suskirstyti į septynias skirtingo dydžio tyrimo grupes nuo 20 iki 25 dalyvių grupėje.

Tyrimo priemonės ir įvertinimo būdai. *Autoavarijos vaizdo įrašas.* Tyrimui naudotas autoavarijos vaizdo įrašas atrinktas atsižvelgiant į vaizdo kokybę, automobilių greitį bei susidūrimo stiprumą. Vaizdo medžiaga parsųsta iš www.youtube.com internetinio tinklapio, apdorota naudojant programą „Windows Movie Maker“, tai atlikta siekiant pašalinti nereikalingą informaciją bei sutrumpinti vaizdo įrašą iki tinkamos trukmės.

Vaizdo įrašo trukmė 16 sek., vaizdas spalvotas, įrašas buvo rodomas be garso. Įrašė matoma kaip iš kairės pusės važiuoja geltona ir juoda spalvomis

dažytas „Smart“ automobilis, iš dešinės – sidabrinės spalvos „Mercedes“ automobilis. Automobiliai susiduria priekinėmis dalimis. Po susidūrimo „Smart“ automobilis apsivertė, tačiau nė vieno iš automobilių stiklai neišdužo, nė vienas iš jų neužsidegė. Autojvykio fone matosi stovintys žmonės, kiti automobiliai, medžiai. Klipui rodyti, tyrimo metu, naudotas nešiojamasis kompiuteris ir vaizdo projektorius.

Anketos. Tyrimo dalyvių atsakymams fiksuoti naudotos darbo autoriaus parengtos anketos, vienos anketos naudotos pirmos tyrimo dalies metu, kitos anketos antros tyrimo dalies metu po savaitės (svarbiausi klausimai nurodyti 1-oje lentelėje).

Anketos rengtos derinant skirtingus klaidinančios informacijos pateikimo būdus. Numatyta tirti septynias grupes. 1 – 4 tyrimo grupėms apsispręsta klaidinančią informaciją pateikti pirmos tyrimo dalies metu, naudojant žodžius nurodančius skirtingą susidūrimo jėgą. Šie žodžiai atrinkti naudojantis „Dabartinės Lietuvių kalbos žodynu“ (Keinys, 2000). Skirtingo semantinio stiprumo žodžiai naudoti tikintis paveikti tiriamųjų pateikiamus automobilių greičio vertinimus bei kitus prisiminimus apie vaizdo įrašė matytą autojvykį. Šį metodą naudojo E. F. Loftus ir J. C. Palmer 1974 m. atlikto eksperimento metu (Loftus, E. F., Palmer, J. C. 1974). Antros tyrimo dalies metu numatyta surinkti duomenis apie tai, ar keičiant vienus prisiminimus pavyko pakeisti ir kitus prisiminimus. Numatyta 5-tai tyrimo grupei pateikti klaidinančią informaciją abiejų tyrimo dalių metu. Nuspręsta 6-tai tyrimo grupei klaidinančią informaciją pateikti antros tyrimo dalies metu. 7-tai tyrimo grupei klaidinančios informacijos numatyta neteikti, ją panaudojant kaip kontrolinę.

Dalis tiriamiesiems užduotų klausimų naudoti nukreipti tiriamųjų dėmesį nuo klausimų su klaidinančia informacija, tikintis tokiu būdu klaidinančią informaciją padaryti paveikesne.

1 lentelė. Tyrimo schema

Tyrimo struktūra								
Pirma tyrimo dalis								
Tyrimo grupės	1 grupė	2 grupė	3 grupė	4 grupė	5 grupė	6 grupė	7 grupė	
Pateikta klaidinanti informacija	Skirtingo semantinio stiprumo žodžiai klausime apie automobilio greitį: "Kokiu greičiu važiavo automobiliai kai jie <...> vienas į kitą?"			Aprašymas su klaidinančia informacija: "važiudami dideliu greičiu", „rudas „Mercedes“".(pa keista spalva, buvo sidabrinis). Neminimos tam tikros detalės.			Klaidinanti informacija nepateikta. Neaprašinėjo įvykio.	Klaidinanti informacija nepateikta. Aprašinėjo matytą įvykį.
	Rėžėsi (rėžti – skrietė, brėžti, kiršti, trenkti, daužti)	Daužėsi (daužtis – smarkiai eiti, bėgti, veržtis, smogti norint sutrupinti, suskaldyti)	Trinktelėjo (trinktelėti – patrinkėti, sutrinkėti, suduoti)	Stuktelėjo (stuktelėti – kiek suduoti, pastumti)				
Antra tyrimo dalis								
Tyrimo grupės	Pirma grupė	Antra grupė	Trečia grupė	Ketvirta grupė	Penkta grupė	Šešta grupė	Septinta grupė	
Užduoti klausimai	Ar prieš savaitę Jums rodyto autoįvykio metu matėte išdužusių automobilio stiklų?							
	Kokios spalvos automobilis važiavo iš dešinės pusės?							
	Įvertinkite, kiek esate užtikrinti savo atsakymų teisingumu (nuo 1 iki 10 balų).							
					Kokio modelio automobilius matėte prieš savaitę rodytame vaizdo įrašė?	Ar vaizdo įrašė matėte žmonių?	Kurio automobilio stiklai išdužo jiems susidūrus?	Kuris iš vaizdo įrašė matytų automobilių po susidūrimo užsidegė?
					Iš kurios pusės važiavo mėlynas „Mercedes“ automobilis?	Kurio automobilio stiklai išdužo jiems susidūrus?	Ar rodytame vaizdo įrašė matėte žmonių?	

Rezultatai ir jų aptarimas

1 tyrimo etapo rezultatai. Vertinant pirmosios tyrimo dalies rezultatus nustatyta, jog automobilių greičio vertinimuose dviejų tyrimo grupių rezultatai statistiškai reikšmingai skyrėsi, lyginant su kontroline grupe. Šioms grupėms buvo pateikti klausimai su žodžiais nurodančiais nedidelę automobilių susidūrimo jėgą. Gauti rezultatai atskleidžia, kad klaidinanti informacija, pateikta tiriamiesiems iš karto po stebėto įvykio, paveikė jų prisiminimus, todėl jie nurodė mažesnes greičio reikšmes, nei tiriamieji kontrolinėje grupėje. Tai leidžia teigti, kad klaidinanti informacija pateikiama po įvykio veikia prisiminimus, bei keičia stebėto įvykio vertinimus. Prisiminimų, bei įvykio vertinimų pokyčiai priklauso nuo pateiktos klaidinančios informacijos stiprumo ir jos pateikimo pobūdžio. Galima daryti prielaidą, jog tiriamiesiems pateikto klausimo forma sukėlė pokyčius jų prisiminimuose apie stebėtą įvykį, kuriais remdamiesi tiriamieji pateikė skirtingus matyto įvykio vertinimus. Gauti rezultatai patvirtina anksčiau atliktų tyrimų duomenis (Loftus ir Palmer, 1974; Loftus, 1975; Loftus, 1992; Loftus et al., 1992; Loftus, 2003; Braun et al., 2002; Bernstein et al., 2005; Christianson et al., 2007).

2 tyrimo etapo rezultatai. Visoms septynioms tyrimo grupėms pateiktas klausimas apie išdužusių automobilio stiklų pasirodymą vaizdo įrašė. Šie duomenys leido palyginti, kaip skirtinga klaidinanti informacija paveikia prisiminimus apie konkrečias įvykio detales. Reikia pažymėti, kad išdužusių automobilio stiklų, rodytame vaizdo įrašė, nesimato. Daugiausiai klaidingų atsakymų užfiksuota 6-oje tyrimo grupėje, net 80,95% tiriamųjų atsakė neteisingai. Nustatyta, kad yra statistiškai reikšmingas procentinių reikšmių skirtumas tarp tiriamųjų grupių, atsakant į klausimą apie išdužusių automobilio stiklus ($\chi^2 = 36,717$, $df = 6$, $p < 0,01$), nepaisant to, kad klaidinanti informacija apie šią įvykio detalę tiriamiesiems nebuvo pateikta. Gauti rezultatai, atskleidę, jog keičiant vienus prisiminimus, kinta ir kiti, patvirtina ankstesnių tyrimų duomenis (Loftus ir Palmer, 1974; Loftus ir Greene, 1980;

Mazzoni et al., 1999; Braun et al., 2002; Wells ir Loftus, 2003; Nurkova et al., 2004; Morris et al., 2006; Sacchi et al., 2007; Strange et al., 2007; Thomas et al., 2007; Terrell ir Weaver, 2008).

Išsamiau apžvelgsime 5-tos tyrimo grupės rezultatus. Abiejų automobilių modelius teisingai nurodė 63,64%, vieno automobilio 27,27%, nei vieno nenurodė arba nurodė neteisingai - 9,09% tiriamųjų. Klaidinanti informacija apie automobilių modelius nebuvo pateikta. Atsakydami į klausimą apie vaizdo įrašė matytus žmones suklydo 90,48% tiriamųjų. Galima kelti prielaidą, kad tiriamieji sutelkė dėmesį į automobilių susidūrimą, labiau jaudinantį vaizdą, ir dėl šios priežasties nematė fone išsirikiavusių žmonių. Tai patvirtina tyrimų, apie dėmesio koncentravimą į jaudinančią detalę, duomenis (Bornstein et al., 2008; Loftus 2005; Loftus ir Greene 1980). Paprašyti nurodyti automobilį kurio stiklai išdužo, tai padarė 86,36% tiriamųjų, 13,36% teisingai atsakė, jog nei vieno automobilio stiklai neišdužo. Reikia pažymėti, kad 18,18% tiriamųjų, prieš kelias akimirkas teisingai atsakė, jog nematė išdužusių automobilių stiklų atsakydami į pastarąjį klausimą, įvardino kurio automobilio stiklai išdužo. Tai atskleidžia klausimo formuluotės svarbą tiriamųjų prisiminimams ir patvirtina ankstesnių tyrimų duomenis (Loftus, 1975; Mazzoni et al., 1999; Wells ir Loftus, 2003; Christianson et al., 2008). Paprašyti įvardinti automobilį, kuris užsidegė, tai padarė 36,36%, nepaisant to, kad vaizdo įrašė tai neįvyko. Pateikti duomenys atskleidžia klausimo formuluotės reikšmę siekiant sulaukti tikslių įvykio liudininkų atsakymų.

Išsamiau aprašysime ir 6-tos tyrimo grupės rezultatus. Mėlyno „Mercedes“ automobilio rodytame vaizdo klipse nebuvo, tačiau paprašius nurodyti iš kurios pusės jis važiavo, net 90,48% tiriamųjų tai padarė, 9,52% teisingai atsakė, jog tokio automobilio nebuvo. Tyrimo metu, užteko septynių dienų ir netinkamai suformuluoto klausimo tam, kad liudininkų prisiminimai pasikeistų. Tai patvirtina, jog tiriamieji labiau linkę priimti klaidinančią informaciją, kuri jiems pateikiama subtiliai (Loftus ir Greene, 1980; Loftus,

2001; Terrell ir Weaver, 2008; Thompson ir Johnson, 2008). Atsakinėjant į klausimą apie tai, kurio iš automobilių stiklai išdužo jiems susidūrus, sulaukta net 90,48% klaidingų atsakymų. Į klausimą, ar rodytame vaizdo įrašė matė žmonių neteisingai atsakė 90,48% tyrimo dalyvių.

Apdorojus tyrimo duomenis matome, kad klaidingų atsakymų skaičiai tarp kai kurių grupių statistiškai reikšmingai skiriasi, tačiau statistiškai reikšmingų skirtumų tarp pasitikėjimo atsakymų teisingumu, naudojant Mann Whitney U kriterijų, neužfiksuota ($p > 0,05$). Tyrimo metu gauti rezultatai atskleidžia, jog tai, su koku pasitikėjimu žmonės pateikia savo parodymus, nepriklauso nuo jų atsakymų teisingumo.

Išvados

1. Tyrimo metu gauti duomenys atskleidė klaidinančios informacijos po įvykio efektą. Nustatyta, kad klaidinanti informacija, pateikiama tiriamiesiems po įvykio, veikia jų prisiminimus, keisdama įvykio detalių prisiminimą.
2. Atskleistas skirtingo semantinio stiprumo žodžių poveikis tiriamųjų prisiminimams. Nustatyta, kad tiriamųjų prisiminimai gali kisti priklausomai nuo klausime naudojamų žodžių semantinio stiprumo.
3. Atkurdami stebėtą autoįvykį tiriamieji buvo linkę priimti jiems pateikiamą klaidinančią informaciją, keisti savo atsakymus priklausomai nuo jiems pateikiamo klausimo formuluotės, pasitikėti savo atsakymais nepriklausomai nuo to ar jie teisingi, ar ne.
4. Lyginant klaidinančios informacijos poveikio rezultatus tarp tyrimo grupių, nustatyta statistiškai reikšmingų skirtumų. Minėti skirtumai atsirado dėl klaidinančios informacijos pateikimo pobūdžio, kuris skyrėsi priklausomai nuo tyrimo grupės.
5. Atsižvelgiant į atlikto tyrimo rezultatus galima teigti, jog keičiant vienus prisiminimus, keičiasi ir kiti prisiminimai. Apdorojus tyrimo rezultatus

paaiškėjo, jog pakeitus vienos įvykio detalės prisiminimus, pakito ir kitų įvykio detalių prisiminimai.

Literatūra

- Bernstein, D. M., Laney, C., Morris, E. K., Loftus, E. F. (2005), False Memories About Food Can Lead to Food Avoidance. *Social Cognition*, 1, p. 11-34.
- Bornstein, B. H., O'Bryant, S., Zickafoose, D. J. (2008), Intuitions About Arousal and Eyewitness Memory: Effects on Mock Jurors' Judgments. *Law and Psychology Review*, 32, p. 109- 133.
- Braun, K. A., Ellis, R., Loftus, E. F. (2002), Make My Memory: How Advertising Can Change Our Memories of the Past. *Psychology and Marketing*, 1, p. 1-23.
- Christianson, S. A., Engelberg, E., Gustafson, A. (2007), Recognition of Previous Eyewitness Testimony from an Altered Interrogation Protocol: Potential Effects of Distortion. *Psychology, Crime and Law*, 6, p. 583- 589.
- Keinys, S. (2000), *Dabartinės Lietuvių kalbos žodynas. V.: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.*
- Loftus, E. F., Palmer, J. C. (1974), Reconstruction of Automobile Destruction: an Example or the Interaction Between Language and Memory. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behaviour*. 13 , p. 585 – 589.
- Loftus, E. F. (1975), Leading Questions and the Eyewitness Report. *Cognitive Psychology*, 7, p. 550- 572.
- Loftus, E. F., Greene, E. (1980), Warning: Even Memory for Faces May be Contagious. *Law and Human Behavior*, 4, p. 323-334.
- Loftus, E. F. (1992), When a Lie Becomes Memory's Truth: Memory Distortion After Exposure to Misinformation. *American Psychological Society*. p. 121-123.
- Loftus, E. F., Levidow B., Duensing S. (1992), Who Remembers the Best? Individual Differences in Memory for Events That Occurred in a Science Museum. *Applied Cognitive Psychology*, 6, p. 93- 107.
- Loftus, E. F. (2001), Imagining the Past. *The Psychologist*, 14, #11, p. 584-587.
- Loftus, E. F. (2003,a), Award for Distinguished Scientific Applications of Psychology. *American Psychologist*. p. 864-873.
- Loftus, E. F. (2003,b), Our Changeable Memories: Legal and Practical Implications. *Science and Society*. p. 231-234.
- Loftus, E. F. (2005), Planting Misinformation in the Human Mind: a 30-year Investigation of the Malleability of Memory. *Learning and Memory*. 12, p. 361-366.
- Mazzoni, G. A. L., Lombardo, P., Malvagia, S., Loftus, E. F. (1999), Dream Interpretation and False Beliefs. *Profesional Psychologie: Research and Practice*, 1, p. 45-50.
- Morris, E. K., Laney, C., Bernstein, D. M., Loftus E. F. (2006), Susceptibility to Memory Distortion: How Do We Decide it Has Occurred? *American Journal of Psychology*, 2, p. 255- 276.
- Nurkova, V., Bernstesin, D., Loftus, E. F. (2004), Altering Traumatic Memory. *Cognition and Emotion*. p. 575-585
- Sacchi, D. L. M., Agnoli, F., Loftus, E. F. (2007), Changing History: Doctored Photographs Affect Memory for Past Public Events. *Applied Cognitive Psychology*, 21, p. 1005- 1022.
- Stahl L. (2009), Eyewitness: How Accurate is Visual Memory. *CBS News*. (<http://www.cbsnews.com/stories/2009/03/06/60minutes/main4848039.shtml>)
- Strange, D., Hayne, H., Garry, M., (2007), A Photo, a Suggestion, a False Memory Applied *Cognitive Psychology* 22: p. 587-603.

- Terrell, J. T., Weaver, C. A. (2008), Eyewitness Testimony in Civil Litigation: Retention, Suggestion, and Misinformation in Product Identification. *North American Journal of Psychology* 2, p. 323- 346.
- Thomas, A. K. Hannula, D. E., Loftus, E. F. (2007), How Self-relevant Imagination Affects Memory for Behaviour. *Applied Cognitive Psychology*. 21, p. 69-86.
- Thompson, W. B., Johnson, J. (2008), Biased Lineup Instructions and Face Identification From Video Images. *The Journal of General Psychology*, 1, p. 23-36.
- Wells, G. L., Loftus, E. F., (2003), Eyewitness Memory for People and Events. *Handbook of Psychology, Forensic Psychology*, 11, p. 149- 160.

THE ISSUE OF MEMORY RELIABILITY: MISINFORMATION EFFECT

Martynas Mačiulis
Klaipėda University
martynas_maciulis@yahoo.com

Dr. Reda Gedutienė
Klaipėda University

In psychology less than four decades ago the issue of memory reliability had been started analyzed. At this time all over the world were made many scientific analyses. Scientists approached unexpected and surprising conclusions when processing the data that had been collected. Despite there are lots of unknown in this area.

There were 158 students, 37 male and 121 female, from Klaipėda University participated in the research. After processing the data from the research it had been revealed that misinformation represented to participants after event influence their memories of the event. Also it had been estimated that misinformation represented to participant after event influence not only specific memories, but also other memories of the event. Also it had been found that the way questions are formulated affects memories of participants.

IŠMANUSIS GATVĖS APŠVIETIMAS: MERGINŲ SUBJEKTYVŪS VERTINIMO KRITERIJAI

Aurelija Auškalnytė
Vilniaus universitetas
aurelija.auskalnyte@gmail.com

Išmanusis gatvės apšvietimas dėl galimybės dinamiškai keisti apšvietos intensyvumą bet kurioje gatvės vietoje įgalina teigiamus ekonominius bei ekologinius pokyčius. Vis dėlto nėra aiškus tokios sistemos poveikis pėstiesiems bei kas jiems subjektyviai svarbu vertinant gatvių apšvietimą. Šiame tyrime semantinio diferencialo skalių pagalba merginų [N=21] vertino septynis skirtingus išmaniojo gatvės apšvietimo režimus. Faktorinės analizės metodu išskirti tokie svarbiausi šį vertinimą lemiantys faktoriai – tai suvoktas matomumas ir apšvietimo teikiamas estetinis malonumas (abu susiję su saugumo jausmu). Pagal visus faktorius apšvietimo režimai buvo vertinami panašiai, šis vertinimas didele dalimi priklausė nuo pirmojo šviestuvo intensyvumo, tačiau jam veikiant bent vidutiniu pajėgumu padidėdavo ir kitų šviestuvų vaidmuo užtikrinant pozityvų apšvietimo vertinimą.

Šiame straipsnyje aprašomas tyrimas yra skirtas pėsčiųjų eismo dalyvių subjektyvaus gatvės apšvietimo vertinimui nagrinėti. Tokio vertinimo supratimas yra svarbus norint patenkinti apšvietimu besinaudojančiųjų lūkesčius - jų nepatenkinus, pėstieji tiesiog vengs vaikščioti gatvėmis tamsiu paros metu, o tai gali turėti neigiamų pasekmių jų sveikatai, psichologinei gerovei (Balfour, 2002, cit. pg. Johansson ir kt. 2011), netgi nusikalstamumui lygiui tam tikrame regione (Farrington, Welsh, 2002). Kita vertus, svarbu, kad naudojamas apšvietimas suvartotų kuo mažiau energijos, vadinasi minėtas teigiamas įvertinimas turi būti pasiekiamas kuo efektyvesnėmis priemonėmis. Tam tikrų gairių šiai užduočiai įvykdyti pateikiama jau egzistuojančioje literatūroje.

Remiantis Jones (1996, cit. pg. Raynham, 2007), tinkamas apšvietimas turi pėstiesiems užtikrinti saugų judėjimą, regimąją orientaciją, regimąjį komfortą, veidų atpažinimą bei bendrą saugumo jausmą. Šie kriterijai tarpusavyje susiję, dalį jų galima pasiekti tiesiog didinant apšvietos intensyvumą, dalies jų (pavyzdžiui, saugumo jausmo) sąsajos su apšvietimu kur kas sudėtingesnės. Saugumas paprastai apibrėžimas per negatyvų faktorių – nusikaltimo baimę

(Raynham, 2007). Kaip laikina būseną pastaroji yra emocinis didelės baimės ir nerimo atsakas į nusikaltimą arba į su nusikaltimu besisiejantį aplinkos simbolius (Ferraro, 1995, cit. pg. Yavuz ir Welch, 2010). Šios reakcijos yra kiekvieno individo patirties, prisiminimų, santykių su aplinka (Koskela, 1997, cit. pg. Yavuz ir Welch, 2010), pačios aplinkos (Blobaum ir Hunecke, 2005), taip pat savo pažeidžiamumo suvokimo (Jackson, 2009), netgi patirto medių poveikio (Smolej ir Kivivuori, 2006) rezultatas. Šio tyrimo kontekste svarbu pastebėti, kad moterys patiria didesnę nusikaltimo baimę, o tai atsispindi ir apšvietimo tyrimuose (Boyce ir kt., 2000).

ieškant konkrečių apšvietimo ir saugumo sąsajų, pastebėta, jog stiprinant apšvietimą iki 10 Lx saugumas sparčiai didėja, toliau stiprinant apšvietimą jo pokyčiai vis mažesni, o pasiekus 50Lx suvoktas saugumas beveik nebekinta (Boyce ir kt., 2000). Apšvietimo intensyvumo didinimas nėra vienintelis būdas gerinti apšvietimą. Kietakūnių apšvietimo technologija savo spektrinėmis savybėmis užtikrina apšvietimo efektyvumą (Fushberg ir kt., 2009) bei įgalina išmaniojo gatvių apšvietimo įvedimą. Šis apšvietimas nuolat automatiškai prisitaiko prie klimatinių sąlygų ir eismo intensyvumo dinamiškai paleisdamas numatytus apšvietimo režimus. Tokia sistema atveria teigiamų ekonominių ir ekologinių pokyčių galimybes. Kol kas atliekami tik šios sistemos diegimo bandymai, tačiau trūksta tyrimų, orientuotų į šios sistemos naudotoją (Atıcı ir kt., 2011). Tokiu būdu apšvietimo įvertinimo klausimas dar labiau prasiplečia – reikia atsižvelgti į daugybę pėsčiųjų elgesio ypatybių pradedant judėjimo greičiu baigiant jų komfortu ir suvoktu saugumu.

Šio tyrimo pagrindinis tikslas yra nustatyti, kokiais subjektyviais kriterijais remiasi merginos vertindamos gatvės apšvietimą. Tam tikslui buvo parinkti keli skirtingi išmaniojo gatvės apšvietimo režimai. Buvo stengtasi pateikti diapazoną nuo silpniausios iki stipriausios apšvietos bei skirtingas energetines sąnaudas turinčius režimus. Išskirti ir įvykdyti tokie tyrimo uždaviniai: 1)

nustatyti subjektyvius gatvės apšvietimo vertinimo kriterijus, 2) išnagrinėti sąsajas tarp skirtingų gatvės apšvietimo režimų ir jų subjektyvaus vertinimo.

Metodika

Tiriamieji: tyrime dalyvavo 21 studentė, nuo 18 iki 25 (vidurkis 21,6) metų.

Tyrimo metodai: Kietakūnio gatvių apšvietimo tyrimams buvo sukurtas poligonas – gana nuošali gatvė, kurioje 30 m. atstumu vienas nuo kito įrengta 12 šviestuvų. Išmanioji apšvietimo sistema įgalino pateikti tiriamosioms keletą apšvietimo režimų, kurių metu šviestuvai generuodavo skirtingo intensyvumo šviesos srautus maksimalios vertės (7180 lm) atžvilgiu (žr. 1 lentelę). Apšvietos situacijoms sudaryti pasirinkta artimoji zona – trys šviestuvai, kurių pirmasis įsižiebėdavo virš tiriamųjų galvų, kiti du – toliau gatvėje. Išimtis: septintoje apšvietos situacijoje maksimaliu pajėgumu įjungti keturi šviestuvai.

Pagrindinis tyrimo instrumentas rėmėsi semantinio diferencialo metodika: pasirinktos 16 būdvardžių, apibūdinančių įvairius gatvės apšvietimo aspektus, porų. Kiekviena iš jų sudarė 7 balų skalės galus, pavyzdžiui, skalėje saugus-nesaugus 1 balo įvertinimas reikštų, kad apšvietimas suvokiamas kaip maksimaliai saugus, 7 – visiškai nesaugus, o 4 – nei saugus nei nesaugus. Pusė būdvardžių porų buvo labiau susijusios su tiriamojo vidinės būsenos suvokimu (pvz.: jaukus-nejaukus, raminantis-bauginantis), kita pusė su išorinių apšvietimo parametrų vertinimu (pvz.: tamsus-šviesus; platus-siauras).

1 lentelė. Šviestuvų intensyvumas esant skirtingoms apšvietimo situacijoms

Situacijos nr.	Šviestuvų intensyvumas (%)			
	I šviestuvus	II šviestuvus	III šviestuvus	IV šviestuvus
1.	10	10	10	0
2.	10	50	100	0
3.	10	100	100	0
4.	50	50	50	0
5.	50	100	100	0
6.	100	50	50	0
7.	100	100	100	100

Tyrimo eiga: tyrimai vykdyti spalio – lapkričio mėnesais po saulėlydžio, esant giedram orui ir sausam žemės paviršiui. Tiriamosioms atvykus į tyrimo vietą, joms būdavo detaliai žodžiu paaiškinama procedūra, taip pat pateikiama raštiška instrukcija. Viso tyrimo metu tiriamosios vienos pačios stovėdavo po tuo pačiu šviestuvu, racijos pagalba pranešdamos, kad baigė vienam režimui skirtus įvertinimus. Tuomet vykdavo situacijos keitimas - pirmiausia visos šviesos keletui minučių išjungiamos ir tik tada įjungiamas naujas apšvietimas. Vidutiniškai tyrimas užtrukdamos 20 min.

Duomenų tvarkymas: pirminis duomenų apdorojimas atliktas naudojant "Microsoft Office Excel 2007" programą. Tolesnė analizė vykdyta naudojantis statistiniu paketu SPSS-17.00: semantinių skalių įverčiams skirtingais apšvietimo režimais palyginti naudota blokuotų duomenų ANOVA, tiriančiajai faktorinei analizei atlikti pasirinktas pagrindinių komponentų metodas ir ortogonalusis varimax pasukimas.

Rezultatai ir jų aptarimas

Šiame tyrime naudotos semantinio diferencialo skalės nevienodai gerai diferencijavo apšvietimo režimus: labiausiai apšvietimo režimai skyrėsi šviesumu-tamsumu ($s^2=1,5$), o panašūs buvo savo gražumu ($s^2=0,69$), skatinimu ($s^2=0,74$) ir tolygumu ($s^2=0,7$). Tik skalės tolimas-artimas įverčiai nepriklausė nuo apšvietimo režimų – tikėtina, jog tiriamosios nevienodai suprato jos prasmę, todėl ji nebuvo įtraukta į tolesnę analizę. Pradiniai skalių įverčiai parodė, kaip apšvietimas vertinamas pagal tyrėjų pasiūlytus kriterijus. Panaudojus faktorinę analizę, išskirti keturi latentiniai, faktoriai bendrai paaiškinantys virš 80% visos semantinių skalių įverčių dispersijos. Du reikšmingiausi faktoriai, kartu paaiškinantys 60% dispersijos, yra: matomumas (apšvietimas suvokiamas esąs šviesus, jis atskleidžia, atidengia gatvės vaizdą) ir estetiškas malonumas (apšvietimas jaukus, malonus, raminantis, gražus). Šie faktoriai iš dalies sutampa su Kuller ir Wetterberg (1993, cit. pg Johansson ir

kt., 2011) išskirtais subjektyviais patalpos apšvietimo kokybės faktoriais: ryškumu bei hedoniniu tonu. Trečiasis šiame tyrime išskirtas faktorius nurodo specifinį matomumo aspektą – tamsių zonų buvimą gatvės šonuose (siauras apšvietimas) ir tarp šviestuvų (netolygus, nelygus apšvietimas). Gali būti, kad šio faktoriaus reikšmė išaugtų gatvėje esant neveikiančių arba išjungtų šviestuvų. Ketvirtasis faktorius susietas su veiklos aspektu: jis nurodo į apšvietimo potencialą skatinti eiti priešais esančia gatve. Šio faktoriaus prasmė vis dėlto yra abejotina, kadangi jis išskirtas vienos skalės „skatinantis-sulaikantis“ pagrindu. Norint daugiau nagrinėti šį faktorių į tyrimą reikėtų įtraukti daugiau su veiklos apsektu susijusių būdvardžių.

Nors nebuvo išskirtas atskiras saugumo faktorius, dviejų svarbiausių faktorių ryšį su saugumu rodo tokios koreliacijos: matomumo su skalėmis nesaugus-saugus ($r=-0,76$), nepavoingas-pavoingas ($r=0,68$), o estetinio malonumo – su skalėmis raminantis-bauginantis ($r=0,79$) bei gąsdinantis-drąsinantis ($r=-0,65$). Esant geram matomumui pėstieji, viena vertus, gali įsitikinti, kad aplinkui pavojaus nėra, kita vertus, geriau apšviesta gatvė laikoma saugesne, nes tikima, jog geras apšvietimas mažina nusikalstamumą (Crawford ir kt., 1990, cit. pg. Ramsay, 1991). Kalbant apie apšvietimo teikiamą estetinį malonumą galime prisiminti evoliucinį požiūrį – gražu tai, kas palanku išlikimui (Appleton, 1975, cit. pg. Ramanujam, 2006). Natūralu, kad jaučiausias ir gražiausias apšvietimas buvo tas, kuris suteikė ir matomumą. Tačiau estetinį pasitenkinimą nulemia ir daugiau patirties aspektų. Vienas jų galėtų būti prie minėto hedoninio tono prisidedantis apšvietimo natūralumas (Kuller ir Wetterberg (1993, cit. pg. Johansson ir kt., 2011), kuris, nebuvo įtrauktas į semantinio diferencialo skales. Apibendrinant suvokto saugumo svarbą subjektyviame apšvietimo įvertinime galime teigti, jog saugumo jausmas yra konkrečių subjektyviai suvoktų apšvietimo charakteristikų (matomumo ir estetinio malonumo) įvertinimo pasekmė. Skirtingai sąveikaudamos šios apšvietimo charakteristikos ir papildomi kintamieji, kuriais

nebuvo manipuliuota atliktame tyrime, nulemia sudėtinį konstrukta, kurį vadiname saugumo jausmu.

Pagal keturis išskirtus faktorius buvo įvertinti ir naudoti apšvietimo režimai – visais atvejais jie išsidėstė tokia pat tvarka: 1, 2, 3, 4, 6, 5 ir 7 apšvietimai, kur 1 įvertintas prasčiausiai, o septintas geriausiai. Galbūt ši tvarka sugriūtų parinkus kitokius režimus, tačiau gauti rezultatai rodo ypatingą pirmojo šviestuvo reikšmę – jam veikiant 10% intensyvumu, sukuriamas prastas apšvietimas ir to beveik nekompensuoja didesniu pajėgumu veikiantys tolesni šviestuvai. Visų šviestuvų darbas vidutiniu pajėgumu irgi neužtikrina bendro teigiamo įvertinimo, tačiau tokiu atveju jau padidėja ir kitų šviestuvų reikšmė. Atsižvelgiant į subjektyvius kriterijus ir energetinį įvertinimą, optimaliausi variantai iš visų bandytų yra penktas ir šeštas – būsimi tyrimai galėtų orientuotis į tokią ir panašią gatvės apšvietą.

Šiame tyrime naudotos semantinio diferencialo skalės parinktos remiantis literatūra ir bandomojo tyrimo dalyvių pastabomis, tačiau reikėtų papildomai patikrinti pasirinktų būdvardžių porų validumą. Kiti tyrimo trūkumai susiję su procedūriniais niuansais: ilga tyrimo trukmė, nepalankiomis sąlygomis (šaltis), dinaminio apšvietimo vertinimu iš statiškos pozicijos. Tai kad pačios tiriamosios pildė popierines anketas galėjo dirbtinai padidinti pirmo šviestuvo reikšmę. Būsimiems tyrimams reikėtų pasitelkti heterogeniškesnes tiriamųjų imtis (amžiaus ir lyties atžvilgiu) bei tirti ne tik pėsčiuosius, bet visus eismo dalyvius, kuriuos paliestų išmaniojo apšvietimo įvedimas gatvėse.

Išvados

1. Tiriant merginų subjektyvų gatvės apšvietimo vertinimą nustatyti du pagrindiniai vertinimo kriterijai: suvoktas matomumas ir estetinis malonumas. Taip pat nustatytas atskiras kriterijus tamsių zonų, liekančių gatvėje jau įjungus apšvietimą, įvertinimui.

2. Reikšmingiausias gatvės apšvietimo įvertinimui buvo pirmasis šviestuvas – gerai tiriamųjų savijautai užtikrinti reikėjo bent 50% jo intensyvumo, o tokiu atveju padidėdavo ir kitų šviestuvų vaidmuo. Subjektyvaus vertinimo ir energetiniu požiūriu iš naudotų režimų geriausi buvo šie: 100% intensyvumo apšvietimas virš tiriamosios galvos ir 50% toliau gatvėje bei, atvirkščiai, pirmajam veikiant 50% intensyvumu, o likusiems 100%.

Literatūra

- Atıcı C., Özçelebi T., Lukkien J. J. (2011) Explorinf User-Centered Intelligent Road Lighting Design: A Road Map and Future Reasearch Directions. Transactions on Consumer Electronics: 57, 2, 788-793;
- Blöbaum A., Hunecke B. (2005) Perceived Danger in Urban Public Space: The Impacts of Physical Features and Personal Factors. Environment and Begaviour: 37,465-486;
- Boyce P. R., Eklund N. H., Hamilton B. J., Bruno L.D. (2000) Perceptions of safety at night in different lighting conditions. Lighting Reasearch Technology: 32, 2, 79-91;
- Farrington D. P., Welsh B. C. (2002) Effects of Improved Street Lighting on Crime: A Systematic Review. London: Home Office (Research Sudy No. 251) [žiūrėta 2012 vasario 25 d.]. Prieiga per internetą: www.crim.cam.ac.uk/people/academic_research/david_farrington/hors251.pdf;
- Fusheng L., Dahua C., Xianjie S., Yuming C. (2009). LEDs: a Promising Energy-saving Light Souce for Road Lightining. Power and Energy Engineering Conference, Wuhan;
- Yavuz N., Welch E. W. (2010) Addressing Fear of Crime in Public Space: Gender Differences in Reaction to Safety Measures in Tran Transit. Urban Studies, 47,12, 2491-2515;
- Jackson J. (2009) A psychological perspective on vulnerability in the fear of crime. Psychology, Crime & Law, 15, 4, 365-390;
- Johansson M., Rosén M., Küler R. (2011) Individual factors influencing the assessment of the outdoor lighting of an urban footpath. Lighting Research Technology: 43, 31-43;
- Raynham P. J.. (2007) Public Lighting in Cities. Lund University. [žiūrėta 2010 vasario 25d.]. Prieiga per internetą: http://mpe.arkitektur.lth.se/fileadmin/miljopsykologi/images/pdf_filer/light_and_colour._litteratur_Raynham.pdf
- Ramanujam P. (2006) Prospect-Refuge Theory Revised: A Search for Safety in Dynamic Public Spaces with a Reference to design. University of Texas Arlington. [žiūrėta 2010 vasario 25d.]. Prieiga per internetą: <http://dspace.uta.edu/bitstream/handle/10106/67/umi-uta-1277.pdf;jsessionid=A795175B0E157D8CF98C02ABC0CD2C66?sequence=1>
- Smolej M., Kivivuori J. (2006) The Realation Between Crime News and Fear of Violence. Journal od Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention: 7, 211-227;

INTELLIGENT STREET LIGHTING: SUBJECTIVE EVALUATION BY YOUNG FEMALES

Aurelija Auškalnytė
Vilniaus University
aurelija.auskalnyte@gmail.com

Intelligent street lighting, dynamically varying intensity of light at different parts of a street, enables to reduce energy consumption and light pollution. However it is not yet known how such system affects pedestrians as well as what criteria they use to make subjective evaluations about lighting. Thus participants of the study, young females [N=21], evaluated seven different lighting situations using scales of semantic differential. Factorial analysis was used and several factors extracted, two of which – perceived visibility and pleasantness of lighting - were most important and correlated with perceived safety. Lighting conditions were evaluated similarly with regard to all the subjective factors and this evaluation greatly depended on the intensity of the first lamp. If this lamp uses at least half of its potential succeeding lamps become also important when trying to achieve positive evaluation of lighting.

TARPGENERACINIS POVEIKIS: PORTRAUMINIO STRESO, NEVILTIES, VIDINĖS DARNOS JAUSMO SĄSAJOS TARP TĖVŲ IR JŲ SUAUGUSIŲ VAIKŲ

*Ieva Vaskelienė, prof. Danutė Gailienė, doc. Evaldas Kazlauskas, Vėjūnė Domanskaitė Gota, Vilmantė Pakalniškienė
Vilniaus universitetas
ieva.vaskeliene@gmail.com*

Psichotraumatologijoje nustatyta, kad sukrečiantis, sveikatai ir gyvybei pavojingas patyrimas gali paveikti ne tik atskirą individą, bet ir jo artimuosius. Remiantis šia prielaida buvo atliktas Lietuvoje vykdytų politinių represijų ilgalaikio poveikio tyrimas. Nustatyta, kad potrauminiam stresui turi įtakos per gyvenimą patirtos traumos, nevilties lygis bei tarpgeneracinis veiksnys - tėvų potrauminis stresas, sukeltas tėvų gyvenimo trauminio patyrimo. Pozityvaus psichikos sveikatos rodiklio – vidinės darnos jausmo vertinimas, taip pat koreliuoja tarp tėvų ir vaikų. Kaip rodo tyrimas, tarpgeneracinėms sąsajoms yra reikšmingas lyties efektas – skirtingi ryšiai nustatyti tarp tėvų (motinų ar tėvų) ir vaikų (dukryų ar sūnų): statistiškai reikšmingai koreliuoja motinų ir sūnų potrauminės reakcijos, o dukryų neviltis statistiškai reikšmingai koreliuoja su tėvų (t.y.vyrų) sveikata.

Kalbant apie tarpgeneracines psichologinių traumų pasekmes, neužtenka konstatuoti, kad tėvų trauminis patyrimas gali turėti ilgalaikį poveikį ir įtakoti jų vaikų, tai yra antrosios kartos, savijautą, arba priešingai, tvirtinti, kad nėra tiesioginio ir statistiškai patikimo įrodymo apie traumos perdavimą antrajai kartai (pvz., IJzendoorn et al., 2003). Tokiu atveju svarbu žvelgti plačiau ir ieškant sąsajų tarp kartų analizuoti tiek tėvų, tiek antrosios kartos psichikos sveikatos veiksnius. Tokios studijos poreikį pagrindžia ir tai, kad Lietuvoje politinių represijų, turėjusių traumuojančią poveikį jas išgyvenusiems studija yra atlikta, įvertinta jų psichologinė savijauta (Kazlauskas, 2006), tačiau ilgalaikio poveikio antrajai kartai mokslinis klausimas kol kas neatsakytas.

Tikslai. Antrosios kartos tyrimu buvo siekiama įvertinti tiriamųjų psichinę sveikatą ir jos sąsajas su tėvų, išgyvenusiujų politines represijas, sveikatos rodikliais. Šio pranešimo tikslas yra pristatyti tarpgeneracinio tyrimo rezultatus, kurie praplečia tokių psichinės sveikatos rodiklių kaip potrauminis stresas, neviltis ir vidinės darnos jausmas supratimą, į reikšmingų prognostinių veiksnių sąrašą įtraukiant tėvų savijautos įverčius.

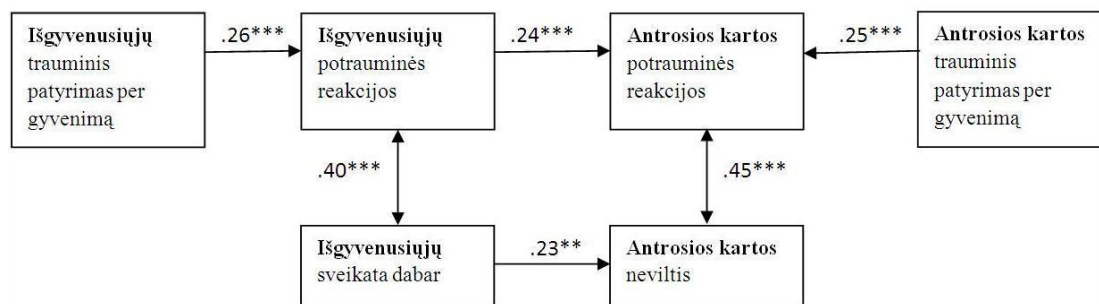
Metodika. *Tyrimo dalyviai:* tyrime dalyvavo 112 asmenų, išgyvenusių politines represijas, ir 141 antrosios kartos atstovas, jų vaikas. Taigi viso apklausta tiriamųjų iš 112 šeimų. Politines represijas išgyvenusieji – tai asmenys, kurie oficialiai pripažinti nukentėjusiais pagal LR įstatymą (yra politiniai kaliniai ar tremtiniai). Pagrindiniai antrosios kartos dalyvių atrankos kriterijai buvo šie: 1) tėvai yra oficialiai pripažinti nukentėjusiais nuo sovietinių politinių represijų, 2) tiriamieji nėra tiesiogiai nukentėję nuo politinių represijų, 3) jie yra pilnamečiai. Vidutinis tiriamųjų amžius: tėvų - 73 m. (SD = 5.29), antrosios kartos - 45 m. (SD = 6.67).

Tyrimo metodai. Tiriamieji pildė autorių sudarytą anketą, kurioje buvo prašoma nurodyti demografinius duomenis ir užpildyti klausimynus, vertinančius trauminį patyrimą (Harvardo traumos klausimyno įvykių sąrašas, Mollica et al., 1992; lietuviška versija: Domanskaite-Gota et al., 2009), potraumines reakcijas (Įvykio poveikio skalė – revizuota, Weiss, Marmar, 1996; lietuviška versija: Kazlauskas, 2001), traumos simptomus (Traumos simptomų klausimynas - 35, Briere & Runtz, 1989; lietuviška versija: Gailiene & Kazlauskas, 2005; Kazlauskas, 2006), nevilties lygį (Becko nevilties skalė, Beck et al., 1974, lietuviška versija: Skruibis et al., 2008), vidinės darnos jausmą (Vidinės darnos skalė, Antonovsky, 1987, lietuviška versija: Žaržojutė, 2004). Tėvų taip pat buvo paprašyta įvertinti savo dabartinę sveikatą 3 balų Likerto skalėje, kur „1“ reiškia „gera“, „3“ „bloga“. Tyrimo eiga. Visų pirma tyrime dalyvavo nuo represijų nukentėję asmenys. Šis tyrimas išsamiai aprašytas daktaro disertacijoje (Kazlauskas, 2006). 2007 – 2008 m., siekiant įvertinti antrosios karto fenomeną, buvo atliktas antrosios kartos tyrimas. Susisiekus su tėvais, kurie dalyvavo pirmajame tyrime, buvo paaiškinti tolesnio tyrimo tikslai ir paprašyti jų suaugusių vaikų kontaktai. Tuomet telefonu buvo pasiekti antrosios kartos atstovai, jie informuoti apie atliekamą tyrimą ir sutikusiems asmenims paštu išsiųstos tyrimo anketos. Atsiuntusių užpildytas anketas dažnis 48.3%.

Duomenų apdorojimas. Tyrimo duomenys apdoroti naudojant statistinę duomenų analizės programą SPSS ir tako analizę su Mplus 5.0 statistine modeliavimo programa (Muthén & Muthén, 2006).

Rezultatai ir jų aptarimas.

Antrosios kartos potrauminės reakcijos galima prognozuoti remiantis dviem veiksniais – trauminiu patyrimu per gyvenimą ir tėvų potrauminėmis reakcijomis. Nustatyta, kad tėvų subjektyvus savo sveikatos vertinimas turi įtakos vaikų nevilties lygiui. Šie rezultatai pavaizduoti tako modelyje (Pav. 1). Modelio tinkamumas duomenims yra geras ($\chi^2 = 2.23$, $p = .89$, CFI = 1.00, TLI = 1.00, RMSEA = .00).

Pav. 1. Išgyvenusiųjų ir antrosios kartos traumos veiksnių tarpgeneracinis tako modelis

Siekiant įvertinti, ar nustatyti tarpgeneraciniai ryšiai priklauso nuo tėvų lyties, t.y. nuo to, kuris iš tėvų – tėvas ar motina, nukentėjo, atlikta tolimesnė analizė. Rasta, kad tik motinų traumos simptomai reikšmingai koreliuoja su antrosios kartos traumos simptomais ($r = .301$, $p = .025$, $N = 55$). Atlikus skaičiavimus su motinų ir sūnų sveikatos rodikliais, šis ryšys - tarp motinų ir sūnų potrauminių reakcijų, patvirtintas ($r = .414$, $p = .012$, $N = 36$). Analizuojant tėvų (t.y. vyrų) atitinkamus sveikatos rodiklių ryšius, koreliacija tarp potrauminių reakcijų įverčių nėra statistiškai reikšminga: nei tarp tėvų ir sūnų ($r = .104$, $p = .471$, $N = 50$), nei tarp tėvų (t.y. vyrų) ir dukrų ($r = .273$, $p = .178$, $N = 26$). Kalbant apie sąsajas su tėvų sveikata, statistiškai reikšmingai

siejasi tik tėvų (t.y. vyrų) subjektyvus dabartinės savo sveikatos vertinimas su dukrų neviltimi ($r = .415$, $p = .028$, $N = 28$).

Pozityvus sveikatos veiksnys, vidinės darnos jausmas, statistiškai reikšmingai koreliuoja tik tarp motinų ir dukrų įverčių ($r = .480$, $p = .038$, $N = 19$) bei tik tarp tėvų (t.y. vyrų) ir sūnų įverčių ($r = .311$, $p = .033$, $N = 47$). Taigi vertinant suaugusių asmenų potrauminį stresą, nevilties lygį ar vidinės darnos jausmą, gali būti svarbu atsižvelgti ne tik į jų pačių, bet ir į jų tėvų trauminį patyrimą bei jo pasekmes. Tokia sąsaja su tėvų veiksniais yra pastebima ir holokausto antrosios kartos tyrimuose (Danieli, 1998; Yehuda ir kiti, 1998; Baider ir kiti, 2000).

Išvados

Išgyvenusiujų politines represijas Lietuvoje potrauminės reakcijos (motinų) siejasi su antrosios kartos potrauminėmis reakcijomis (sūnų). Moterų (t.y. dukrų) nevilties lygis, kuris turi įtakos potrauminėms reakcijoms, yra susijęs su tėvų (t.y. vyrų) subjektyviu sveikatos vertinimu. Vidinės darnos jausmo sąsajoms taip pat yra reikšminga lyties įtaka: statistiškai reikšmingai koreliuoja motinų ir dukrų įverčiai bei tėvų ir sūnų įverčiai.

Literatūra

- Antonovsky A. (1987). *Unraveling the Mystery of Health. How People Manage Stress and Stay Well* // Jossey-Bass Publishers, San Francisco, London, p. 218 (p. 15-19).
- Baider L., Peretz T., Hadani P.E., Perry S., Avramov R., Kaplan De-Nour A. (2000). *Transmission of Responses to Trauma? Second-Generation Holocaust Survivors' Reactions to Cancer* // *American Journal of Psychiatry*, 157, 904-910.
- Beck, A. T., Weissman, A., Lester, D., & Trexler, L. (1974). *The measurement of pessimism: The hopelessness scale*. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 42, 861-866.
- Briere, J., Runtz, M. (1989). *The Trauma Symptom Checklist (TSC-33): Early data on a new scale*. *Journal of Interpersonal Violence*, 4, 151-163.
- Danieli, Y. (1998). *Conclusions and Further Directions* // *International Handbook of Multigenerational Legacies of Trauma*. Danieli Y. (Ed.). New York: Plenum Press, 669-689.
- Domanskaite-Gota, V., Elklit, A., Christiansen, D.M. (2009). *Victimization and PTSD in a Lithuanian national youth probability sample*. *Nordic Psychology*, 61, 66-81.
- Gailiene, D. & Kazlauskas, E. (2005). *Fifty years on: The long-term psychological effects of soviet repression in Lithuania*. In Gailienė D. (Ed.), *The Psychology of Extreme Traumatization. The Aftermath of Political Repression* (pp.67-107). Vilnius: Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania.

-
- Ijzendoorn, M.H., Bakermans-Kranenburg, M.J., & Sagi-Schwartz, A. (2003). Are children of holocaust survivors less well-adapted? A meta-analytic investigations of secondary traumatization. *Journal of Traumatic Stress*, 16, 459-469.
- Yehuda R., Schmeidler J., Wainberg M., Binder-Brynes K., Duvdevani T. (1998). Vulnerability to Posttraumatic Stress Disorder in Adult Offspring of Holocaust Survivors // *American Journal of Psychiatry*, 155, 1163-11171.
- Kazlauskas, E. Politinių represijų ilgalaikės psichologinės pasekmės. Daktaro disertacija. 2006.
- Kazlauskas E., Gailienė D., Domanskaitė Gota V., Trofimova J. (2006). Ivykio poveikio skalės – revizuotos (IES-R) lietuviškos versijos psichometrinės savybės // *Psichologija. Mokslo darbai*, nr. 33, 22-30.
- Mollica, R.F., Caspi-Yavin, Y., Bollini, P., Truong, T., Tor, S., & Lavelle, J. (1992). The Harvard trauma questionnaire. Validating a cross – cultural instrument for measuring torture, trauma, and posttraumatic stress disorder in Indochinese refugees. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 180,111-116.
- Muthén, L. K., & Muthén, B. O. (2006). *Mplus users guide*. Los Angeles, CA: Muthén and Muthén.
- Skruibis, P., Kazlauskas, E., & Gailienė, D. (2008). Nevilties lygis, nuostatos savižudybių atžvilgiu ir suicidinė rizika. *Psichologija. Mokslo darbai*, nr. 37, 44-56.
- Weiss D.S., Marmar C.R. (1996). The impact of event scale – revised // *Assesing psychological trauma and PTSD / J.P. Wilson, T.M. Keane (Eds.)*. New York: Guilford Press, 399-411.
- Žaržojutė R. (2004). Ilgalaikio trauminio patyrimo įveikos ir vidinės darnos jausmo ryšys. Magistro darbas. Vilniaus universitetas: Klinikinės ir organizacinės psichologijos katedra.

TRANSGENERATIONAL EFFECTS: RELATIONS BETWEEN THE POSTTRAUMATIC STRESS, HOPELESSNESS, SENSE OF COHERENCE IN THE PARENTS AND IN THEIR OFFSPRING

*Ieva Vaskelienė, prof. Danutė Gailienė, doc. Evaldas Kazlauskas, Vėjūnė Domanskaitė Gota, Vilmantė Pakalniškienė
Vilnius University
ieva.vaskeliene@gmail.com*

Scientific data in psychotraumatology suggests that shocking, life and health threatening experiences affect not just distinct person, but as well his family. Based on this assumption a study of the long - term consequences of political repression in Lithuania was carried out. In the analysis of the transgenerational relations between the survivors of deportation, labour camps and their grown up children in the 112 families' significant relations were noticed. It was identified that posttraumatic stress is predicted by the life – time trauma experiences, the level of hopelessness and transgenerational element – the posttraumatic stress in parents, which was elicited by their traumatic experiences. The positive indicator of mental health – sense of coherence, also correlates between the parents and offspring. As the study show, the effect of gender is important in the transgenerational relations - there are different connections between the parents (mothers or fathers) and the offspring (daughters or sons).

SEKSUALINĮ SMURTĄ PATYRUSIŲ MOTERŲ PSICHOLOGINĖS PATIRTIES ANALIZĖ

Olga Leikina

Mykolo Romerio universitetas

olga.leikina@gmail.com

Per pastarąjį dešimtmetį seksualinio pobūdžio nusikaltimų statistika didėja. Seksualinė prievarta keičia moterų gyvenimo būdą, elgesį, ypačingai negatyviai veikia jų psichologinę savijautą ir psichinę sveikatą. Akivaizdu, kad lytinis smurtas yra svarbi Lietuvos moterų problema. Atsižvelgiant į problemos aktualumą atliktas kokybinis tyrimas, kurio tikslas – seksualinio smurto kaip specifinės psichologinės traumos tyrimas, individualios psichologinės patirties analizė. Tyrimo duomenys, gauti pusiau struktūruoto interviu metu, buvo analizuojami pagal Straus ir Corbin (1998) metodiką. Tyrime dalyvavo tris 27 – 47 metų moterys, atrinktos tikslinės atrankos būdu. Remiantis tyrimo rezultatais suformuluotos šios išvados: 1) patirtas seksualinis smurtas paveikė nukentėjusiųjų socialinį gyvenimą; 2) seksualinę prievartą patyrusios moterys išgyvena kaltės ir baimės jausmus; 3) visoms tyrimo dalyvėms seksualinė prievarta tapo stipriu stresiniu įvykiu ir suprovokavo ūminę reakciją į stresą; 4) visoms dalyvavusioms tyrime moterims, išsivystė potrauminio streso sutrikimo (PTSS) simptomai; 5) manoma, kad anksčiau buvę neurotiniai sutrikimai gali pasunkinti PTSS simptomų pasireiškimą; 6) tiriamosios nesikreipė profesionalios teisėsaugos organų ar psichologų pagalbos. Pagrindinis motyvas – gėdos jausmas.

Smurtas ir seksualinė prievarta prieš moteris yra aktuali ir reikalaujanti sprendimo problema, kuriai vis dar skiriama nepakankamai dėmesio. Statistikos departamento turimi duomenys nusikalstamumo srityje neatspindi egzistuojančių problemų. Aukštas šios rūšies nusikaltimų latentiškumo lygis neleidžia nustatyti faktinio nusikaltimo aukų skaičiaus Lietuvoje.

Nukentėjusių nuo seksualinio smurto moterų skaičiaus patikslinimui atliekami sociologiniai ir viktimologiniai tyrimai. Anot Pečiūrienės (2008), tyrinėjusios 18-24 metų studentų patirtį, 8 % apklaustųjų pasimatymo metu turėjo nepageidaujamą seksualinę patirtį, t.y. patyrė seksualinį smurtą. Atlikto tyrimo duomenys rodo, kad 41 % tiriamųjų patyrusių seksualinį smurtą niekam apie tai nepasakojo. Viktimologinio tyrimo (Purvaneckienė, 1999) duomenimis 11% suaugusių Lietuvos moterų bent kartą patyrė nepažįstamų vyrų, 8,2% - draugų ir 14,4% - pažįstamų ar giminių seksualinį smurtą arba grasinimus; 26,5% suaugusių Lietuvos moterų bent kartą patyrė nepažįstamų

vyrų, o 18,2% - pažįstamų vyrų lytinę prievartą. Tik 3,4% smurtą patyrusių moterų teigė, kad išpuolis jų visiškai nepaveikė. Tyrimo rezultatai taip pat patvirtino faktą, kad tik nedidelė smurtinių aktų dalis patenka į policijos akiratį: tik 10,6 % moterų pranešė policijai apie patį baisiausią smurto atvejį. Apibendrinant šio ir kitų tyrimų rezultatus, galima padaryti išvadą, kad mūsų visuomenėje seksualinis smurtas yra tabu, moterys turi tendenciją laikyti savo išgyvenimus savyje, nesikreipti pagalbos ir tai yra svarbi Lietuvos moterų problema.

Patirtos seksualinės prievartos trauma kelia Lietuvos mokslininkų ir praktikų susidomėjimą, tačiau psichologinių tyrimų šioje srityje Lietuvoje kol kas atliekama nedaug. Kai kuriuos seksualinio smurto problemos aspektus tyrinėjo N. Grigutytė, jos darbe buvo tiriama seksualinės prievartos traumos įveika, atskleidžiant, kaip motinos kompleksas ir motinų patirta seksualinė prievarta susijusi su seksualinės prievartos traumos įveika paauglystėje (Grigutytė, 2010).

Pristatomo tyrimo aktualumą apsprendžia siekimas atkreipti dėmesį į individualią, unikalią, nukentėjusių nuo seksualinio smurto moterų, trauminę patirtį, taip pat būtinumas nagrinėti seksualinę prievartą kaip ypatingai ekstremalų psichologinį stresorių. Darbe keliamos prielaidos apie seksualinės prievartos traumos psichologinių padarinių specifiškumą, kuriems analizuoti pasirinkta Straus ir Corbin (1998) grindžiamosios teorijos metodika.

Tyrimas buvo vykdomas Vilniuje 2010 metų lapkričio, 2011 metų vasario mėnesiais. Tyrimą atliko Olga Leikina (Mykolo Romerio universiteto Socialinės politikos fakulteto Psichologijos katedra).

Tyrimo tikslas ir uždaviniai

Tikslas – seksualinį smurtą patyrusių moterų psichologinės patirties analizė.

Uždaviniai:

- 1) išanalizuoti surinktus duomenis ir išskirti psichologinius sunkumus bei pokyčius, iškilusius kiekvienai respondentei po trauminio įvykio;
- 2) konceptualizuoti gautą informaciją, t.y. sujungti atskirų respondenčių psichologinius sunkumus į bendras temas;
- 3) apibendrinti konceptualizuotą informaciją ir suformuluoti pagrindines psichologines problemas.

Tyrimo metodika - kokybinis metodas adekvatus tyrimo tikslams, nes jis leidžia geriau suprasti reiškinį ir suteikia galimybę išsiaiškinti tas tyrimo dalyvių nuostatas ir išgyventas patirtis, kurių iš anksto neįmanoma numatyti. (Girdzijauskienė, 2006). Šio kokybinio tyrimo duomenys, respondenčių pasakojimai, buvo renkami pusiau struktūruoto interviu metu, t. y. buvo užduodami klausimai, leidžiantys respondentei plačiai pasakoti apie savo psichologinę savijautą (pvz. Papasakokite, prašau, apie įvykį, ką jautėte tuo metu?; Kaip reagavote?; Kokie jausmai jums kyla prisiminant įvykį? ir kt.). Surinkti duomenys buvo analizuojami pagal Straus ir Corbin metodiką (Straus, Corbin, 1998), atliekant atvirą teksto kodavimą. Analizės etapai: Transkripcija – garsiniai duomenys paverčiami raštiškais - tekstu. Kiekviena teksto eilutė sunumeruojama, kad būtų galima tiksliai nustatyti žodžio, sakinio ar pastraipos vietą. Parafrazavimas – tekstas skirstomas į mažus prasminius vienetus (parafrazes). Konceptualizavimas – atskiros parafrazės siejamos į koncertą, t.y. panašių prasminių vienetų susiejimas į didesnę temą bei konceptualus įvardijimas. Kategorizavimas – konceptų apibendrinimas, suvedimas į vieną, dar bendresnę kategoriją ir teminis palyginimas. Empirinis generalizavimas – gauti rezultatai sukonkretinami, apibendrinami, lyginami tarpusavyje.

Tiriamieji - dalyvauti tyrime buvo pakviestos trys moterys. Pagrindiniai atrankos kriterijai: 1) seksualinės prievartos patirtis; 2) seksualinė prievarta

patirta, kai nukentėjusioji jau buvo pilnametė; 3) prievarta patirta nuo pažįstamo asmens; 4) po įvykio praėjo ne mažiau nei trys mėnesiai.

Tam, kad būtų užtikrintas respondenčių anonimiškumas, apklausa buvo vykdoma atskiroje patalpoje, dalyvaujant tik tyrėjai ir respondentei. Pokalbiai buvo įrašomi į diktofoną, gavus respondenčių sutikimą. Toks duomenų fiksavimo būdas buvo pasirinktas tam, kad būtų tiksliai užfiksuotas pokalbio turinys (interview trukmė nuo 45 min. iki 1 val.), respondentės kalbos stilius, emocijų pasireiškimas pokalbio metu. Įrašinėjant pokalbį į diktofoną tyrėja galėjo susikoncentruoti ties interview temos ir sąveikos dinamikos (Kvale, 1996).

1 lentelė. Respondenčių demografiniai duomenys

Respondentė	Lytis	Amžius	Išsilavinimas	Specialybė	Šeimyninė padėtis
R - I	Mot.	47	Nebaigtas aukštasis	Namų šeimininkė	Išsituokusi
R - II	Mot.	36	Vidurinis	Siuvėja	Išsituokusi
R - III	Mot.	27	Nebaigtas aukštasis	Studentė	Išsituokusi

Tam, kad būtų užtikrintas respondenčių anonimiškumas, apklausa buvo vykdoma atskiroje patalpoje, dalyvaujant tik tyrėjai ir respondentei. Pokalbiai buvo įrašomi į diktofoną, gavus respondenčių sutikimą. Toks duomenų fiksavimo būdas buvo pasirinktas tam, kad būtų tiksliai užfiksuotas pokalbio turinys (interview trukmė nuo 45 min. iki 1 val.), respondentės kalbos stilius, emocijų pasireiškimas pokalbio metu. Įrašinėjant pokalbį į diktofoną tyrėja galėjo susikoncentruoti ties interview temos ir sąveikos dinamikos (Kvale, 1996).

Rezultatai

Seksualinė prievarta – tai įvykis, dėl kurio žmogus patiria didelį stresą, sutrinka jo adaptacija, įvyksta stiprus dvasinis sukrėtimas. Atlikto tyrimo rezultatai atskleidė, kad visos tyrime dalyvavusios moterys vertina patirtą seksualinę prievartą kaip ypatingai traumuojantį gyvenimo įvykį, kurio metu jos bijojo, kad bus sunkiai sužalotos ir net jautė pavojų savo gyvybei. Analogiškus rezultatus gavo, jau tapusiame klasikiniu tyrime Burgess ir Holmstrom (1972) (cit. pagal Herman, 2006).

Remiantis tyrimo duomenimis galima manyti, kad patyrusioms seksualinę prievartą moterims pasireiškė ūmi reakcija į stresą. Ūmi reakcija pasireiškė kaip simptomų visuma: dezorientacija, panikos vegetaciniai požymiai, nervų sistemos sujaudinimas, isterijos priepuoliai, suicidinės mintys, laiko jausmo praradimas, stingulys, konversijos požymiai, disociaciniai arba nejautrumo simptomai. Įvardyti simptomai išsivystė iškart po prievartos įvykio ir išliko keletą savaičių. Ūmią reakciją į stresą galima vertinti kaip *trumpalaikės pasekmės*.

Atliekant tyrimą paaiškėjo, kad psichologinė trauma, įvykusi dėl seksualinės prievartos, taip giliai palietė moterų psichiką, kad stebima *užsitęsusi potrauminė reakcija*. Interviu metu tyrimo dalyvės kalbėdamos apie savo šiuolaikines būsenas papasakojo, kad praėjus jau pakankamai ilgam laikui po trauminio įvykio (nuo trejų mėnesių iki dviejų metų), jos neatgavo psichologinės pusiausvyros ir jaučia tam tikrus, keliančius nerimą, simptomus. Tarp tų simptomų respondentės minėjo: pasikartojančius smurtinio įvykio prisiminimus nuo kurių būseną tik blogėja, tikėjimo tarpusavio santykių saugumu praradimą, savivertės kritimą ir nepilnavertiškumo komplekso atsiradimą, depresiją, tamsos baimę, miego sutrikimus, padidėjusį vegetacinės nervų sistemos sujaudinimą, elgesio ir bendravimo būdo pakitimus, generalizoto nerimo požymius, seksualinių santykių baimę, neigiamas nuostatas prieš vyrus susiformavimą. Visi įvardyti simptomai leidžia daryti

prielaidą, kad nukentėjusioms nuo seksualinės prievartos moterims išsivystė potrauminio streso sutrikimo (PTSS) simptomai, arba taip vadinamo „prievartavimo traumos sindromo“ simptomai. Panašius rezultatus gavo Cortina (2006) tyrinédama seksualinį smurtą ir seksualinį persekiojimą patyrusius moteris ir vyrus.

Analizuojant interviu medžiagą pastebéta, kad vienai iš tiriamųjų pasireišké platesnis potrauminio streso sutrikimo simptomų spektras ir jo eiga sunkesnė nei kitų dalyvių. Manoma, kad tam galėjo turėti įtakos traumuojančių įvykių pasikartojimas ir ankščiau patirtos psichologinės traumos. Tai, kad ankščiau patirtos psichologinės traumos gali pasunkinti PTSS eigą nustatė Невярович, 2004 metais atliktame tyrime.

Tyrinėjant seksualinio smurto aukų emocijų pokyčius, paaiškėjo, kad atsirado baimės jausmas, kuris pradėjo formuotis jau atsiradus pirmom smurto apraiškom ir stiprėjo didėjant smurto laipsniui. Taip pat joms išsivysté gédos ir kaltés jausmai, moteris jautési kaltos dėl to kas joms įvyko ir gédijosi apie tai pasakoti. Interviu metu pastebéta, kad gédos jausmas buvo pagrindiniu motyvu, dėl kurio moteris nesikreipé į teisésaugos organus ar profesionalios psichologinės pagalbos. Panašius rezultatus gavo 2009 metais Kelleher.

Taip pat pastebétas negatyvus patirtos prievartos poveikis socialiniams santykiams. Visos respondentés interviu metu minėjo, kad aiškiai sumažėjo jų bendravimo ratas, kad po smurtinio įvykio jos bendrauja tik su gerai pažįstamais patikimais žmonėmis, t.y. pastebétas socialinių ryšių skaičiaus sumažėjimas, taip pat santykių kokybés pokyčiai.

Tyrimo ribotumai

Mūsų tyrime dalyvavo trys moteris, kurios patyré lytinę prievartą, tačiau visos tyrimo dalyvés nukentėjo nuo pažįstamų vyrų - sutuoktinių arba partnerių. Taikant kokybinio tyrimo galimybes būtų naudinga patyrinėti

atvejus kai aukos nepažinojo smurtautojų. Tai leistų giliau suprasti šio reiškimo turinį, palyginti skirtingų atvejų psichologinių aspektų specifiškumą.

Nuo seksualinio smurto ir jo pasekmių kenčia ne tik nukentėjusios moterys, bet ir jų šeimų nariai. Taigi būtų naudinga giliau tyrinėti seksualinio smurto poveikį socialiniams santykiams, vaikų auklėjimui ir pan.

Šis tyrimas padeda atskleisti išgyvenimų įvairovę, turinį ir gilesnį jų supratimą. Atsižvelgiant į problemos aktualumą ir kokybinių tyrimų plačias galimybes, reikėtų skirti daugiau dėmesio seksualinio smurto problematikai.

Išvados

1. Patirtas seksualinis smurtas paveikė nukentėjusiųjų socialinį gyvenimą, pastebėtas socialinių ryšių skaičiaus sumažėjimas, taip pat santykių kokybės pokyčiai.

2. Seksualinę prievartą patyrusios moterys išgyvena kaltės ir baimės jausmus. Baimės jausmas pradeda formuotis jau atsiradus pirmoms smurto apraiškoms ir stiprėja didėjant smurto laipsniui.

3. Galima daryti prielaidą, kad visoms tyrimo dalyvėms seksualinė prievarta tapo stipriu stresiniu įvykiu ir suprovokavo pakankamai sunkų psichikos sutrikimą – ūminę reakciją į stresą.

4. Visoms dalyvavusioms tyrime moterims, nukentėjusioms nuo seksualinio smurto, išsivystė potrauminio streso sutrikimo (PTSS) simptomai, tačiau sutrikimo simptomų spektras ir stiprumas nevienodas.

5. Manoma, kad ankščiau buvę neurotiniai sutrikimai dėl išgyventų trauminių įvykių gali pasunkinti potrauminio streso sutrikimo simptomų pasireiškimą.

6. Tiriamosios nesikreipė profesionalios teisėsaugos organų ar psichologų pagalbos. Pagrindinis motyvas, dėl kurio moterys nesikreipė pagalbos – gėdos jausmas.

Literatūra

- Cortina L. M. (2006). Gender and Posttraumatic Stress: Sexual Violence as an Explanation for Women's Increased Risk. *Journal of Abnormal Psychology*. Vol. 115, No. 4, 753–759.
- Girdzijauskienė S. (2006). Kokybinis interviu. Metodiniai nurodymai. VU. Specialiosio psichologijos laboratorija.
- Grigutytė N. (2010). Seksualinę prievartą patyrusių paauglių merginų traumos įveikos ir motinos kompleksų sąsajos [Rankraštis] : daktaro disertacija : socialiniai mokslai, psichologija (06 S), Vilniaus universitetas. - Vilnius : [VU].
- Pečiūrienė J. (2008). Išprievartavimai pasimatymų metu. [Žiūrėta 2009 gruodžio 20 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.lygus.lt/ITC/smurtas.php?id=296>
- Purvaneckienė G. (1999). Smurtas prieš moteris: viktimologinio tyrimo ataskaita. Smurtas prieš moteris Lietuvoje. – Vilnius: Danielius.– P. 90-136.
- Herman J.L. (2006). Trauma ir išgijimas. Prievartos pasekmės – nuo buitinio smurto iki politinio teroro. Vilnius. Vaga.
- Kelleher C. (2009). Nobody ever chooses this ...': a qualitative study of service providers working in the sexual violence sector – key issues and challenges. *Health and Social Care in the Community*. 17(3), 295–303.
- Kvale S. (1996). Interviews: An Introduction to Qualitative Research Interviewing. Thousand Oaks: Sage. (Исследовательское интервью. Москва. Смысл. Перевод с английского М.Р. Мироновой 2003).
- Straus A., Corbin, J. (1998). Basics of Qualitative Research. Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory. London: Sage Publications.
- Невярович Н. Е. Процессуальная психотерапия женщин-жертв сексуального насилия. (2004). [Žiūrėta 2011 balandžio 28 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.dissercat.com/content/protsessualnaya-psikhoterapiya-zhenshchin-zhertv-seksualnogo-nasiliya>.

THE ANALYSIS OF PSYCHOLOGICAL STATE OF WOMEN EXPERIENCED SEXUAL ASSAULT

Olga Leikina

Mykolas Romeris University

olga.leikina@gmail.com

Sexual assaults, which number has increased in the last decade, change women's way of living, behaviour and negatively affect their psychological state, mental health. The purpose of the qualitative research was to study sexual assault as a specific psychological trauma and analyse individual psychological experience. Half-structured interview data analysed according to Straus and Corbin (1998) methods. Three women aged 27-47 participated in the research and were chosen using a targeted selection. Conclusions according to the research results: 1) victims' social life was affected; 2) victims feel guilt and fear; 3) all respondents experienced extreme stress and acute reaction to stress provoked by sexual assault; 4) symptoms of posttraumatic stress disorder (PTSD) developed to all respondents; 5) it is considered that neurotic disorders can complicate PTSD symptoms; 6) respondents did not ask for psychological or legal help because of shame.

MALDA IŠGYVENANT ARTIMO ŽMOGAUS NETEKTĮ: SUBJEKTYVAUS PATYRIMO ANALIZĖ

Dmitrijus Škulis
Vilniaus universitetas
dmitrijus@skulis.lt

Kiekvienas, patyręs artimo žmogaus netektį, savaip bando tvarkytis su iškilusiais skausmingais išgyvenimais. Natūralu, jog tikintys žmonės tokiais atvejais paguoda bando rasti maldoje. Šiame pranešime pristatomas tyrimas, kurio tikslas – aprašyti tyrimo dalyvių maldos patyrimą, išgyvenant artimo žmogaus netektį. Tyrime iš viso dalyvavo 10 tyrimo dalyvių – krikščionių, praktikuojančių savo tikėjimą. 6 tyrimo dalyvių maldos patyrimo interviu tekstai buvo analizuojami psichologinės fenomenologinės analizės metodu (pagal A. Giorgi). Maldos patyrimas išgyvenant artimo žmogaus netektį tyrimo dalyviams apibrėžiamas kaip abipusis bendravimas su Dievu įvairiais, dažnai neįprastais tyrimo dalyviui būdais. Jį skatina vienišumo, nesaugumo jausmai ir/arba tai yra natūrali ir įprasta tyrimo dalyviui reakcija į jo sunkius išgyvenimus. Šis bendravimas apima savo jausmų išreiškimą Dievui. Bendravimo su Dievu metu tyrimo dalyviai gauna palaikymo ir nusiramino. Galiausiai, netekties išgyvenimas maldos patyrimo metu įgauna naują prasmę.

Kiekvienas suaugęs žmogus yra patyręs vienokią ar kitokią netektį, ir kuo toliau žmogus gyvena, tuo tų netekčių daugėja. Netekties išgyvenimas yra sudėtingas ir individualus procesas, apimantis visas žmogaus gyvenimo sritis: fizinę, psichologinę, socialinę ir dvasinę. Šiame pranešime norima atkreipti dėmesį būtent į dvasinį netekties išgyvenimo aspektą, o konkrečiai – į maldos patyrimą. Paprastai, malda yra neatsiejama kiekvieno tikinčio žmogaus gyvenimo dalis, todėl natūralu, jog išgyvenantys netektį paguodą bando rasti ir maldoje.

Malda, anot W. James'o (1902), yra „bet kokia žmogaus vidinio ryšio arba bendravimo su ta jėga, kurią jis pripažįsta dievišką, išraiška“, ir ji yra „religijos širdis ir esmė“ (p. 454). Psichologai malda susidomėjo dar XIX amžiuje, pradedant F. Galton (1872) mėginimais ištirti maldos efektyvumą. Maldos poveikį bandė tirti ir kiti autoriai (Byrd, 1988; Harris ir kt., 1999), tačiau tokie tyrimai sulaukia daug kritikos dėl metodologijos, rezultatų interpretavimo, dėl moralinių bei teologinių tokių tyrimų aspektų. Kai yra kalbama apie maldos efektyvumą, dažniausiai turima omeny maldos objektyvus poveikis – ar

poreikis, už kurį buvo meldžiamasi, buvo įgyvendintas. Tačiau šiame darbe svarbus ne objektyvus, o subjektyvus maldos poveikis – kaip maldos patyrimas įtakoja patį žmogų, kuris meldžiasi.

Tyrimų duomenys apie ryšį tarp maldos patyrimo ir netekties išgyvenimo yra pakankamai fragmentiški. Dažniausiai malda yra minima kaip religinio patyrimo dalis ir duomenys apie maldos patyrimą apsiriboja tik jos dažnumu. Iš tokio pobūdžio tyrimų aišku, jog žmonės, išgyvenantys netektį, neretai naudoja maldą kaip įveikos būdą. Maža to, tie, kurie naudoja maldą, įvardina, jog jiems malda padeda (pavyzdžiui, Frantz ir kt., 1996; Castle, Phillips, 2003). Tačiau tik kai kuriuose tyrimuose bandoma bent iš dalies suprasti, koku būdu malda padeda išgyventi netektį:

- malda yra galimybė prašyti pagalbos sunkiausiais momentais, ji gali tarnauti kaip teigiamas atsiminimas apie tai, kaip praeityje šeima meldavosi kartu (Anderson, Dimond, 1995);
- malda gali suteikti nusiramimą sukurdamą ryšį su mirusiuoju per maldą už jį (Dutton, Zisook, 2005);
- malda gali suteikti netekusiam jausmą, kad jie ką nors aktyviai daro dėl savęs ir dėl mirusiojo (Frantz ir kt., 1996);
- supratimas, kad malda yra išklausoma, gali suteikti padrąsinimo ir džiaugsmo (Greeff ir Loubser, 2008).

Šiam darbui svarbus ir S. Sharp (2010) tyrimas apie tai, kaip malda padeda įveikti sunkias emocijas. Ir nors autorius netyrė žmonių, kurie išgyvena netektį, jo tyrimas reikšmingas tuo, jog bando atsakyti į klausimą, kaip malda padeda išgyventi sunkias emocijas. Anot tyrėjo, malda:

- suteikia reikšmingą kitą, kuriam galima išreikšti savo pyktį ir frustracijas;
- suteikia teigiamą įvertinimą iš šalies, kuris leidžia palaikyti savivertę ir atitinkamai sumažinti liūdesio ir depresijos jausmus;
- suteikia saugumo jausmą per suvokimą, kad Dievas yra visagalis ir gali apsaugoti žmogų;

- padeda atsiriboti nuo stimulų, kurie sukelia neigiamas emocijas;
- padeda atleisti (Sharp, 2010).

Šiame darbe verta paminėti ir F. Vasiliuk (Василюк, 2005), kuris savo studijoje apie maldą ir krizinius išgyvenimus teigia, jog malda turi trejų poveikį išgyvenimui:

- savo išgyvenimo įvardinimas maldoje padeda įsisąmoninti savo jausmus;
- malda padeda išreikšti savo išgyvenimą, žmogus nelieka vienišas jame;
- malda padeda įprasminti patį išgyvenimą, o be to, suteikia prasmę ir visam žmogaus gyvenimui, jo egzistencijai (Василюк, 2005).

Tikslas

Aprašyti maldos patyrimą, išgyvenant artimo žmogaus netektį.

Metodika - tyrime dalyvavo 10 žmonių – tai buvo suaugę žmonės, krikščionys, praktikuojantys savo tikėjimą, kuriems po artimo žmogaus netekties praėjo bent 1 metai. Tyrimas buvo atliktas remiantis psichologiniu fenomenologiniu tyrimo metodu (pagal A. Giorgi). Pagal šį metodą yra analizuojama viena konkreti situacija, kurioje fenomenas buvo patiriamas. Tyrimo duomenis buvo surinkti pusiau struktūruoto interviu būdu, kuomet tyrimo dalyvis buvo prašomas atsakyti į vieną pagrindinį klausimą: „Mintimis sugrįžkite į tą laikotarpį, kai išgyvenote artimo žmogaus netektį ir prisiminkite konkrečią situaciją, kai jūs meldėtės. Koks buvo jūsų maldos patyrimas?“ Pokalbio metu buvo užduodami ir kiti patikslinantys klausimai, siekiant kuo tiksliau atskleisti maldos fenomeną. Interviu tekstas buvo analizuojamas etapais, remiantis A. Giorgi pasiūlytu psichologiniu fenomenologinės analizės metodu (Giorgi A., Giorgi B., 2008). Iš viso buvo padaryta 10 interviu, tačiau 4 tyrimo dalyvių interviu savo turiniu netiko pasirinktam metodui. Atlikus interviu medžiagos analizę, buvo gauti kiekvieno iš 6 tyrimo dalyvių situacinis ir galutinis bendras visų tyrimo dalyvių fenomeno apibrėžimai.

Rezultatai ir jų aptarimas

Atlikus tyrimo dalyvių interviu medžiagos analizę, buvo gautas toks tiriamo fenomeno galutinis apibrėžimas, kuris kartu apima ir šio tyrimo išvadas.

Maldos patyrimas, išgyvenant artimo žmogaus netektį, tyrimo dalyviams yra abipusis bendravimas su Dievu įvairiais, dažnai neįprastais tyrimo dalyviui būdais: per kalbėjimą, apmąstymą, religinių tekstų skaitymą ar jų prisiminimą, rašymą, religinius atvaizdus. Jį skatina vienišumo, nesaugumo jausmai ir/arba tai yra natūrali ir įprasta tyrimo dalyviui reakcija į jo sunkius išgyvenimus. Šis bendravimas apima savo jausmų išreiškimą Dievui:

- vienišumą, nesaugumą, baimės, kaltės ir kitus sunkius jausmus, kurie yra susiję su išgyvenama netektimi,
- rūpestį dėl kitų artimų žmonių,
- pyktį dėl netekties Dievui, ką maldos patyrimo metu keičia pyktis ant savęs ir kaltės jausmas.

Šio bendravimo su Dievu metu tyrimo dalyviai gauna palaikymo ir nusiramino, o galiausiai, maldos patyrimo metu tyrimo dalyviams jų netekties išgyvenimas įgauna naują prasmę. Šis įprasminimas išgyvenamas:

- per visiškai naują Dievo suvokimą, kaip tą, kuris gali atstoti tą emocinį santykį su artimo žmogumi, kurio tyrimo dalyvis neteko,
- per mirties įprasminimą pačiam mirusiam artimam žmogui,
- per netekties išgyvenimo įprasminimą.

Šioje pranešimo dalyje bus aptarti tik keli svarbiausi šio apibrėžimo aspektai. Tai, jog maldos patyrimas, išgyvenant artimo žmogaus netektį, yra abipusis bendravimas, reiškia, kad maldos metu informacijos perdavimas vyksta ne vien tik viena kryptimi nuo žmogaus link Dievo, bet ir atvirkščiai – nuo Dievo link žmogaus. Tai gali būti atsakymas iš Dievo per religinius tekstus, kuris žmogus skaito ar prisimena, per naujas įžvalgas, Dievo ar pačios netekties naują suvokimą, galų gale, per nusiramino ir palaikymą, kas irgi suvokiama, kaip atsakymas iš Dievo.

Iš to, jog netekties išgyvenime malda gali įgauti neįprastą formą, galima daryti prielaidą, kad ne tik pati malda įtakoja netekties išgyvenimą, bet ir pats netekties išgyvenimas gali keisti maldą.

Maldos patyrimas kaip pykčio Dievui išraišką yra vienas svarbiausių šiame tyrime gautų maldos patyrimo aspektų. Apie pyktį Dievui labai minimaliai galima rasti netekčių psichologijos literatūroje, o tyrimuose apie netektį ir maldą (ir netgi apie netektį ir tiesiog religingumą) apie tai apskritai net neužsimenama. Tuo tarpu mano tyrimo dalyviams pyktis ant Dievo buvo gana svarbus jų maldos patyrimo aspektas. Krikščioniškoje visuomenėje vyrauja nuomonė, kad pykti yra negerai – tai yra nuodėmė, o pyktis ant Dievo yra juo labiau vengiamas ir slopinamas. Tuo tarpu šis tyrimas jau svarbus tuo, jog parodė, kad žmonės pyksta ant Dievo, išgyvendami netektį, ir tai yra jų natūrali reakcija.

Tai, kad religiniai įsitikinimai padeda įprasminti netekties išgyvenimą, nėra naujas dalykas. Tačiau, tai, kad būtent pačioje maldoje įvyksta netekties įprasminimas, netiesiogiai mini tik F. Vasiliuk (Василюк, 2005). Tuo tarpu visi šio tyrimo dalyviai būtent maldoje vienaip ar kitaip įprasmino savo netekties išgyvenimą.

Taigi, šis tyrimas rodo, jog malda gali būti svarbi krikščionio netekties išgyvenime. Netgi galima daryti prielaidą apie jos terapinį poveikį netekties išgyvenimui. Malda yra bendravimo galimybė, ir šis bendravimas itin svarbus, kai žmogus jaučiasi vienišas ir neturi su kuo pasikalbėti. Malda – tai saugi galimybė išreikšti jausmus, susijusius su patirta netektimi. Ji suteikia žmogui palengvėjimą, nusiramimą ir palaikymą. Ir, galiausiai, ji padeda iš šalies pažvelgti į išgyventą netektį ir gali suteikti jai naują prasmę. Šie tyrimo duomenys turi praktinę vertę – tai gali būti naudinga dirbantiems pastoracinį darbą, arba bet kam, susiduriančiam su netektį išgyvenančiais žmonėmis.

Literatūra

- Anderson K. L., Dimond M. F. The experience of bereavement in older adults. *Journal of Advanced Nursing*, 1995, vol. 22 (2), p. 308-315 [žiūrėta 2010 m. balandžio 6 d.]. Prieiga per internetą: EBSCOhost Academic Search Premier
- Byrd R. C. Positive therapeutic effects of intercessory prayer in a coronary care unit population. *Southern Medical Journal*, 1988, vol. 81 (7), p. 826-829 / Francis L. J., Astley J. *Psychological Perspectives on Prayer*. Herefordshire, UK: Gracewing, 2001.
- Castle J., Phillips W. Grief rituals: aspects that facilitate adjustment to bereavement. *Journal of Loss & Trauma*, 2003, vol. 8(1), p. 41-71 [žiūrėta 2010 m. balandžio 6 d.]. Prieiga per internetą: EBSCOhost Academic Search Complete
- Dutton, Y. C., Zisook, S. Adaptation to bereavement. *Death Studies*, 2005, vol. 29, p. 877-903. [žiūrėta 2010 m. balandžio 6 d.]. Prieiga per internetą: EBSCOhost MasterFILE Premier
- Frantz T. T., Trolley B. C., Johl M. P. Religious Aspects of Bereavement. *Pastoral Psychology*, 1996, vol. 44(3), p. 151-163 [žiūrėta 2010 m. vasario 15 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.springerlink.com/content/7554341401121255/>
- Galton, F. Statistical inquiries into the efficacy of prayer. *Fortnightly Review*. 1872, vol. 12, p. 125-135 / Francis L. J., Astley J. *Psychological Perspectives on Prayer*. Herefordshire, UK: Gracewing, 2001.
- Giorgi A., Giorgi B. Phenomenology. / Smith J. A. (ed.) *Qualitative Psychology: A Practical Guide to Research Methods* (2nd ed.). London: Sage pub., 2008, p. 26-52.
- Greeff A., Loubser K. Spirituality as a resiliency quality in Xhosa-speaking families in South Africa. *Journal of Religion and Health*, 2008, vol. 47(3), p. 288-301. [žiūrėta 2010 m. balandžio 21 d.]. Prieiga per internetą: EBSCOhost Academic Search Complete
- Harris W. S., Gowda M., Kolb J. W., Strychacz C. P., Vacek J. L., Jones P. G., Forker A., O'Keefe J. H., McCallister B. D. A randomized, controlled trial of the effects of remote, intercessory prayer on outcomes in patients admitted to the coronary care unit. *Archives of Internal Medicine*, 1999, vol. 159(19), p. 2273-2278 / Francis L. J., Astley J. *Psychological Perspectives on Prayer*. Herefordshire, UK: Gracewing, 2001.
- James W. *The Varieties of Religious Experience: A Study in Human Nature, Being the Clifford Lectures on Natural Religion delivered at Edinburgh in 1901-1902*, London & Bombay: Longmans, Green, and Co, 1902 [žiūrėta 2011 m. sausio 5 d.]. Prieiga per internetą: Google books
- Sharp S. How Does Prayer Help Manage Emotions? *Social Psychology Quarterly*, 2010, vol. 73(4), p. 417-437.
- Василюк Ф. Е. Переживание и молитва: опыт общепсихологического исследования. Москва: Смысл, 2005.

PRAYER OF THE BEREAVED: ANALYSIS OF SUBJECTIVE EXPERIENCE

Dmitrijus Škulis
Vilnius University
dmitrijus@skulis.lt

Anyone, who suffers a loss of someone close, tries to deal with his painful feelings in his own way. Believers try to find comfort in prayer. This report is based on a research, whose goal is to describe participants' prayer experience during bereavement. There were 10 participants in this study – all of them born again Christian. Interview data of 6 participants' was analyzed according to A. Giorgi psychological phenomenological method. Prayer experience of the bereaved participants is described as intercourse with God frequently in unusual for the participant way. This experience is motivated by loneliness, insecurity and/or this is a natural participant's reaction to the trials. This intercourse embraces expression of person's feelings. Participants obtain support and comfort during this intercourse, and finally, they find a new meaning for their bereavement.

NUSIŽUDŽIUSIŲJŲ ARTIMŲJŲ PRASMĖS IEŠKOJIMAS NETEKTIES PATYRIME. ŽVALGOMASIS TYRIMAS

*Vaiva Klimaitė
Vilniaus universitetas
vaiva.kl@gmail.com*

Smurtinė, netikėta artimo žmogaus netektis, ypač jei artimasis pats sau atėmė gyvybę, yra sunkus išgyvenimas gedintiems, galintis sukelti komplikuoto gedulo ar psichikos sutrikimų simptomus, socialinę izoliaciją, įvairių vidinių ir išorinių sunkumų. Vienas svarbiausių prisitaikymo prie netekties aspektų yra prasmės ieškojimas netekties patyrimė. Įvairūs tyrimai rodo, jog prasmės atradimas ar atkūrimas gali padėti integruoti skaudų patyrimą į turimas vidines struktūras. Šią vidinę integraciją taip pat atspindi ir pasakojimo forma. Šio tyrimo tikslas yra išsiaiškinti, kokie naratyvo formos konstruktai geriausiai atspindi prasmės ieškojimą nusižudžiusių artimųjų naratyvuose. Žvalgomajame tyrime dalyvavo 2 artimo draugo netekusios moterys. Tyrime naudota naratyvinė analizė parodė, jog didesnį netekties prasmingumą jaučianti tiriamoji, pasakodama apie savo netekties išgyvenimus, dažniau vartojo emocijas ir kognityvines operacijas žyminčius žodžius bei didesnį kontrolės ir saviveiksmingumo jausmą atspindinčias sakinių konstrukcijas nei kita tiriamoji, savo netekties patyrimė jaučianti beprasmiškumo jausmą.

Priimta manyti, jog smurtinė, netikėta netektis sukelia sunkesnes gedėjimo reakcijas mirusiojo artimiesiems, gali sukelti komplikuoto gedulo, depresijos, nerimo sutrikimų, potrauminio streso sutrikimo simptomus (Dyregrov, Dyregrov, 2008). Houck (2007) savo tyrimu patvirtino, jog nusižudžiusių artimiesiems būdingos kitokios, specifinės gedėjimo reakcijos nei kitoms gedinčiųjų grupėms: šie geditieji yra labiau socialiai atriboti arba patys labiau atsiriboja, gauna mažiau socialinės paramos apskritai, turi daugiau fizinės ir psichikos sveikatos problemų (Houck, 2007). Vis dėlto yra nedaug tyrimų, kuriuose aprašomi artimojo savižudybę išgyvenantieji. Dėl šios priežasties tyrime pasirinkta analizuoti nusižudžiusių asmenų artimųjų išgyvenimus po netekties.

Prisitaikymas prie netekties

Traumines netektis patyrę geditieji sunkiau prisitaiko prie pasikeitusio gyvenimo, sunkiau integruoja šį patyrimą į turimas kognityvines ar prasmines struktūras. Tai, kaip geditieji prisitaikys prie pasikeitusios aplinkos, gali

atspindėti ir jų turimi naratyvai. Naratyvas – tai istorija, kurią asmuo kuria apie save, ir kuri turi įtakos jo elgesiui, reagavimo būdai, savęs, kitų ir aplinkos interpretavimui bei vertinimui (Polkinghorne, 2004). Konstruktyvistinės pažiūros atstovas Neimeyer (2006) teigia, kad net ir praėjus nedaug laiko po netekties gedinčiųjų naratyvuose, jo turinyje, naudojamuose žodžiuose, struktūroje gali atsispindėti, ar vėliau bus patiriama kokių nors adaptacijos sunkumų.

Beaudreau (2007) tyrimas parodė, jog traumos naratyvai, kuriuos išsakė jo tiriamieji, skiriasi nuo kitokio patyrimo pasakojimų: jie buvo ilgesni, apėmė daugiau somatosensorinių ir neigiamo kūniško patyrimo detalių. Be to, ilgesni, detalesni, mažiau neigiamų patyrimų atspindintys trauminio patyrimo naratyvai siejosi su geresniu psichologiniu prisitaikymu (Beaudreau, 2007). Tai patvirtina ir kiti autoriai, pvz., Capps ir Bonanno (2000) savo tyrimu parodė, jog neigiamų minčių ir emocijų ankstyvoje gedulo stadijoje dominavimas gedinčiojo naratyve leidžia prognozuoti didesnius sunkumus kasdieninėje veikloje vėliau. Be to, šie neigiami jausmai ir mintys yra susiję su sumažėjusiu kontrolės jausmu, taigi ir su mažesniu savo efektyvumo suvokimu (Capps, Bonanno, 2000).

Psichologinis gedinčiojo prisitaikymas prie netekties ir pasikeitusio gyvenimo priklauso nuo įvairių veiksnių, tokių kaip mirties aplinkybės, situaciniai veiksniai, gedinčiojo santykis su mirusiuoju, prisirišimas prie jo, subjektyvios netekčiai ir pačiam išgyvenimui suteikiamos prasmės ir reikšmė, įveika ir emocijų valdymo gebėjimai, gaunama socialinė parama (Bonanno, Kaltman, 1999). Šiame tyrime pasirinkta plačiau tirti prasmės ieškojimo ir jos suteikimo netekties išgyvenimui aspektą, kadangi dauguma šioje srityje atliekamų tyrimų atranda ir patvirtina prasmės ieškojimo ir prisitaikymo prie netekties sąsajas, tačiau tokių tyrimų nusižudžiusiųjų artimųjų imtyje beveik nėra.

Prasmės ieškojimas

Prasmės atkūrimo po netekties koncepcija remiasi manymu, kad netektis suardo asmens turimos prasmių sistemos nuoseklumą, pagal kurią jis supranta ir tvarko savo išgyvenimus. Tuomet gedintysis bando atrasti netekties prasmę arba rasti kažkokių kitų tokio patyrimo privalumų (Neimeyer ir kt., 2006). Žmonės iš esmės yra linkę ieškoti prasmės savo patyrimo (Bonanno, Kaltman, 1999).

Davis ir kolegos (1998), tirdami prasmės ieškojimo ir atkūrimo procesą, atrado, jog įvairiuose tyrimuose prasmės kūrimu vadinami skirtingi fenomenai. Šie autoriai išskyrė du pagrindinius prasmės atkūrimo proceso konstruktus: įvykio prasmingumo jausmas ir tokio patyrimo privalumų radimas (Davis ir kt., 1998). Kiek vėliau šis tyrimas buvo pakartotas kitų autorių, ir tyrimo rezultatai patvirtino, jog prasmingumo jausmas gali leisti prognozuoti prisitaikymą, adaptaciją prie netekties jau pirmais gedėjimo mėnesiais, o privalumų radimas yra svarbesnis adaptacijai tolimesniuose gedėjimo etapuose (Holland ir kt., 2006). Gillies ir Neimeyer (2006), remdamiesi savo atliktais tyrimais, prie šių dviejų prasmės konstruktyvų pridėjo trečią – tapatumo kitimą. Šis konstruktas apibūdina prasmės ieškojimo procese vykstančius pokyčius: emocinius, netekties priėmimo, požiūrio į save, kitus, pasaulį, realybę ir pan. (Gillies, Neimeyer, 2006).

Holland ir Neimeyer (2010) tyrimas parodė, kad dėl smurtinės mirties artimojo netekę asmenys turi mažesnį prasmės jausmą, jų adaptacija prie pasikeitusio gyvenimo užtrunka kiek ilgiau (Holland, Neimeyer, 2010). Esant trauminei netekčiai, prasmės atkūrimas gali būti vienas iš esminių atsistatymo veiksnių, kaip teigia Neimeyer (2002). Konstruktyvistiniu požiūriu, prasmingumo jausmas ir prasmės suteikimas netekčiai gali padėti integruoti jausmus, suvokimus į sąmoningą gyvenimo naratyvą (Neimeyer, 2002). Tačiau apie artimųjų dėl savižudybės netekusiųjų prasmės atkūrimą ir ieškojimą,

tyrimų randama labai mažai. Dauguma autorių šią gedinčiųjų grupę priskiria prie trauminės netekties patyrusiųjų ir atskirai neanalizuoja.

Remiantis literatūros apžvalga galima apibendrinti, jog atrandamas netekties prasmingumas gali atspindėti geresnį tokio patyrimo integravimą į asmeninį savęs naratyvą ir sėkmingesnį prisitaikymą prie pasikeitusios realybės (Neimeyer ir kt., 2006; Davis ir kt., 1998; Holland ir kt., 2006; Gillies, Neimeyer, 2006; Holland, Neimeyer, 2010). Be to, geresnį prisitaikymą prie netekties gali atspindėti gedinčiojo pasakojamas naratyvas – ne tik jo turinys, bet ir forma: teksto nuoseklumas, rišlumas (Capps, Bonanno, 2000; Neimeyer ir kt., 2006), emocijas, sensomotorinius pojūčius, kognityvinius procesus žymintys žodžiai (Zoellner ir kt., 2002; Pennebaker ir kt., 1997), sakinio konstrukcija (Capps, Bonanno, 2000). Taigi, šio tyrimo tikslas yra išsiaiškinti, kokie naratyvo formos konstruktai geriausiai atspindi prasmės ieškojimą ar atradimą nusižudžiusiųjų artimųjų naratyvuose.

Metodika

Žvalgomajame tyrime dalyvavo dvi tiriamosios moterys, dėl savižudybės netekusios savo artimų draugų. Ana, 32m., sugyventinio ir vaiko tėvo netekusi prieš 9 mėn., ir Milda, 35m., netekusi sužadėtinio prieš 10 mėn. Abi moterys per pirmąjį mėnesį po netekties kreipėsi psichologinės pagalbos, tyrimo metu abi lankė paramos grupę netektį išgyvenantiems.

Tyrimo duomenys buvo renkami pusiau struktūruotu naratyviniu interviu (trukmė: 1val.10min., ir 1val.30min.). Tiriamųjų buvo prašoma papasakoti apie savo patirtą netektį ir kaip jos ją išgyveno. Vėliau buvo užduodami tikslinamieji klausimai, orientuoti į pagrindinius prisitaikymo prie netekties aspektus, ypač į prasmės ieškojimą ar atkūrimą. Duomenys buvo analizuojami naratyvinės analizės metodu. Naratyvinė analizė leidžia pažvelgti į tiriamojo pasakojimą (naratyvą) keliomis perspektyvomis pasirenkant vieną ar derinant kelis šios analizės modelius. Riessman (2008) išskiria 4 pagrindinius analizės modelius:

teminę, struktūrinę, interakcinę ir atlikimo analizę. Šiame tyrime pasirinkta derinti teminę ir struktūrinę naratyvo analizes, leidžiančias nuodugniau pažvelgti į tiriamą gedėjimo aspektą analizuojant ne tik pasakojimo turinį, bet ir jo formą (Riessman, 2008).

Rezultatai ir jų aptarimas

Prasmės ieškojimo analizė. Remiantis Davis ir kolegų (1998) bei Gillies ir Neimeyer (2006) tyrimais, prasmės ieškojimu ir atkūrimu buvo laikomi trys šio proceso konstruktai: prasmingumo jausmas, netekties patyrimo privalumų ieškojimas ir tapatumo kitimas. 1 lentelėje pateikiama tiriamųjų Anos ir Mildos prasmės ieškojimo teminė analizė pagal šiuos tris konstruktus.

1 lentelė. Tiriamųjų prasmės ieškojimas pagal konstruktus.

Tiriamosios	Prasmingumo jausmas	Privalumų ieškojimas	Tapatumo kitimas
Ana	- aktyvus draugo savižudybės priežasčių ieškojimas; - vaikas kaip vienintelė tolimesnio gyvenimo prasmė; - beprasmybės jausmas.	- atsiradęs naujas gyvenimo tikslas – mokyti vaiką savarankiškumo.	- pasikeitęs požiūris į žmones: nepasitikėjimas jais; - atsiradusi baimė dėl savo veiksmų ir minčių; - atsiradęs rutinos, stabilumo poreikis.
Milda	- draugo savižudybės priežastis – psichikos liga ir likimas; - kitų netekties priežasčių nebeieškojimas.	- sustiprėjęs noras pasirūpinti savimi; - pagyvėjęs ir sustiprėjęs tikėjimas Dievu; - tikrų draugų atradimas, įvertinimas, jaučiamas dėkingumas; - noras padėti kitiems žmonėms, išgyvenantiems panašias netektis.	- pasikeitusi nuotaika: tapo liūdnėsnė; - poreikis labiau pasirūpinti savimi.

Apibendrinant Anos ir Mildos prasmės ieškojimo procesus, galima pastebėti, jog Ana labiau jaučia beprasmiškumo jausmą, negali atrasti pozityvių netekties išgyvenimo aspektų, jos tapatumo pasikeitimai labiau neigiami. Milda šiame prasmės ieškojimo procese yra pažengusi šiek tiek

toliau: ji mažiau svarsto apie galimas netekties priežastis, įvardina daugiau teigiamų asmenybės pokyčių po netekties, gali įvardinti šio patyrimo pozityvias pasekmes.

Remiantis literatūra, atrandama netekties prasmė gali atspindėti geresnį tokio patyrimo integravimą į savęs naratyvą ir sėkmingesnį prisitaikymą prie pasikeitusios realybės (Neimeyer ir kt., 2006; Davis ir kt., 1998; Holland ir kt., 2006; Gillies, Neimeyer, 2006; Holland, Neimeyer, 2010). Taigi, galima manyti, jog abi tiriamosios yra susitaikymo su netektimi ir prasmės ieškojimo procese, tačiau Ana yra mažiau prisitaikiusi prie netekties. O Milda, priešingai, yra kiek labiau integravusi šį skausmingą patyrimą į turimą savęs naratyvą: „iš vienos pusės, labai sunku patikėti, kad tikrai jo nebėra. <...> Iš kitos pusės, tokį nutolimą pajutau, <...> tokį atstumą“.

Naratyvo formos analizė

Tiriamųjų pasakojimai apie savo išgyvenimus netekus artimo draugo dėl savižudybės buvo analizuojami remiantis struktūrine analize išskiriant pagrindinius formos konstruktus: pasakojimo nuoseklumą (Capps, Bonanno, 2000; Neimeyer ir kt., 2006), sakinių konstrukcijas (Capps, Bonanno, 2000), vartojamus emocinius ir kognityvines operacijas žyminčius žodžius (Zoellner ir kt., 2002; Pennebaker ir kt., 1997).

Emocijas žymintys žodžiai. Milda savo pasakojime vartojo beveik dvigubai daugiau tiek teigiamų, tiek neigiamų emocijų žodžių nei Ana. Ši tiriamoji daugiau ir lengviau kalbėjo apie emocijas ir jausmus, juos įvardino. Tai patvirtina Zoellner ir kolegų (2002) teiginį, jog dažnesnis teigiamų emocijų žodžių vartojimas gali atspindėti geresnį asmens prisitaikymą prie netekties patyrimo.

Kognityvines operacijas žymintys žodžiai. Tiriamoji Milda, pasakodama savo netekties išgyvenimus, šių žodžių vartojo daugiau nei Ana. Milda vartojo daugiau tokių žodžių kaip „supratau“, „svarstau“, „manau“. Ana dažniau

vartojo žodį „nežinau“, apskritai jos pasakojime buvo mažiau suvokimą, sąmoningumą išgyvenime atspindinčių žodžių. Šie rezultatai neprieštarauja Pennebaker ir kolegų (1997) tyrimo duomenims, kad dažnesnis kognityvines funkcijas žyminčių žodžių vartojimas gali parodyti geresnį netekties patyrimo integravimą į vidines struktūras.

Pasakojimo nuoseklumas. Abiejų tiriamųjų naratyvai buvo gana fragmentiški, nenuosekliai kaitaliojamos temos, ypač šnekant apie emociškai sunkiausius netekties išgyvenimo epizodus. Galima pastebėti, jog Mildos pasakojimas buvo mažiau rišlus. Jame buvo beveik dvigubai daugiau pauzių, apmąstymų. Taigi, priešingai nei teigia Neimeyer su kolegomis (2006), šiame tyrime pasakojimo fragmentiškumas mažai atspindi tiriamųjų prisitaikymą prie netekties ir šios patirties integravimą į vidines struktūras. Kaip teigia Beaudreau (2007), ne teksto nuoseklumas, o detalumas, mažesnis neigiamų patyrimų atspindėjimas siejasi su geresniu psichologiniu prisitaikymu (Beaudreau, 2007).

Sakinių konstrukcijos. Kaip teigia Capps ir Bonanno (2000), neigiamos, beasmenės, pasyvios, hipotetinės sakinių konstrukcijos, emocijų ir būtinumo veiksmažodžių vardinimas atspindi asmens kontrolės jausmą, suvokiamą savęs veiksmingumą (Capps, Bonanno, 2000). Tyrimas parodė, jog abiem tiriamosioms būdingas kontrolės praradimo jausmas, tačiau Ana jaučiasi mažiau pajėgi kontroliuoti save ir aplinką nei Milda. Tai patvirtina Capps ir Bonanno (2000) teiginį, jog sumažėjęs kontrolės jausmas, ypač jei jis papildomas neigiamais jausmais ir mintimis, yra susijęs su prastesniu prisitaikymu prie netekties ir silpnesniu prasmės jautimu netekties išgyvenime (Capps, Bonanno, 2000).

Apibendrinant tyrimo rezultatus galima teigti, jog tiriamosios, nepaisant panašaus laiko tarpo, praėjusio nuo draugų netekties dėl savižudybės, yra gana skirtingai integravusios šį netekties patyrimą į savo turimas vidines struktūras. Ana jaučia mažesnį prasmės jausmą, neatranda teigiamų šio

skaudaus patyrimo aspektų. Milda, nors ir ne pilnai, tačiau geba atrasti prasmę netektyje, gali įvardinti teigiamas šio patyrimo puses, taigi yra geriau prisitaikiusi prie netekties ir labiau integravusi šį patyrimą į vidinį savęs naratyvą.

Išvados

1. Sėkmingesnis prisitaikymas prie netekties gali būti aprašomas remiantis prasmingumo jausmu ir privalumų netekties patyrimo suradimu.
2. Prasmės ieškojimą ar atradimą nusižudžiusiųjų artimųjų naratyvuose geriausiai atspindi šie naratyvo formos konstruktai: dažnesnis teigiamas emocijas ir kognityvines operacijas žyminčių žodžių vartojimas ir geresnį kontrolės jausmą žyminčios sakinių konstrukcijos.
3. Kadangi pasakojimo nuoseklumas žvalgomajame tyrime nebuvo susijęs su prasmės ieškojimu ar atradimu praėjus mažiau nei 1m po netekties, šis konstruktas tolimesnėje tyrimo eigoje bus neanalizuojamas.
4. Remiantis žvalgomojo tyrimo rezultatais, tęsiant tyrimą planuojama smulkiau skaidyti prasmės ieškojimo aspektą, plačiau atsižvelgti į netekties priešasčių ieškojimus bei išskirti atskiras, kiekvienam tiriamajam būdingas temines prasmės ieškojimo kategorijas.

Literatūra

- Beaudreau Sh. A. (2007). Are Trauma Narratives Unique and Do They Predict Psychological Adjustment? *Journal of Traumatic Stress*, 20(3), 353-357;
- Bonanno G.A., Kaltman S.(1999). Towards an Integrative Perspective on Bereavement. *Psychological Bulletin*, 125 (6), 760-776;
- Capps L., Bonanno G.A. (2000). Narrating Bereavement: Thematic and Grammatical Predictors of Adjustment to Loss. *Discourse Processes*, 30(1), 1-25;
- Davis C.G., Nolen-Hoeksema S., Larson J. (1998). Making Sense of Loss and Benefiting From the Experience: Two Construals of Meaning. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75(2), 561-574;
- Dyregrov K., Dyregrov A. (2008). *Effective Grief and Bereavement Support. The Role of Family, Friends, Colleagues, Schools and Support Professionals*. London and Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers;
- Gillies J., Neimeyer R.A. (2006). Loss, Grief, and the Search for Significance: Toward a Model of Meaning Reconstruction in Bereavement. *Journal of Constructivist Psychology*, 19, 31-65;

-
- Holland J.M., Currier J.M., Neimeyer R.A. (2006). Meaning Reconstruction in the First Two Years of Bereavement: The Role of Sense-Making and Benefit-Finding. *OMEGA: Journal of Death and Dying*, 53(3), 175-191;
- Holland J.M., Neimeyer R.A. (2010). An Examination of Stage Theory of Grief Among Individuals Bereaved by Natural and Violent Causes: A Meaning-Oriented Contribution. *OMEGA: Journal of Death and Dying*, 61(2),103-120;
- Houck J.A. (2007). A Comparison of Grief Reactions in Cancer, HIV/AIDS, and Suicide Bereavement. *Journal of HIV/AIDS and Social Services*, 6(3), 97-112;
- Neimeyer R.A., Baldwin S.A., Gillies J. (2006). Continuing Bonds and Reconstructing Meaning: Mitigating Complications in Bereavement. *Death Studies*, 30, 715-738;
- Neimeyer R.A. (2006). Complicated Grief and the Reconstruction of Meaning: Conceptual and Empirical Contributions to a Cognitive-Constructivist Model. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 13(2), 141-145;
- Neimeyer R.A. (2002). Traumatic Loss and the Reconstruction of Meaning. *Journal of Palliative Medicine*, 5 (6), 935-942;
- Pennebaker J. W., Mayne T.J., Francis M.E. (1997).Linguistic Predictors of Adaptive Bereavement. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72, 863-871;
- Polkinghorne D.E. (2004). Narrative Therapy and Postmodernism. *The handbook of Narrative and Psychotherapy: practice, theory, and research/ Ed. By L.E. Angus, J. McLeod*, Sage Publications;
- Riessman, C. K. (2008). *Narrative methods for the human sciences*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications;
- Zoellner L.A., Alvarez-Conrad J., Foa E.B. (2002). Peritraumatic Dissociative Experiences, Trauma Narratives, and Trauma Pathology. *Journal of Traumatic Stress Studies*, 15, 49-57;

MEANING RECONSTRUCTION IN EXPERIENCE OF BEREAVEMENT AFTER SUICIDE. PILOT STUDY

Vaiva Klimaitė
Vilnius University
vaiva.kl@gmail.com

Violent, unexpected death of beloved person, especially if he/she committed suicide, is very hard experience for the bereaved ones. That may provoke symptoms of complicated grief or mental illnesses, social isolation, and other difficulties. One of the most important aspects of adjusting to loss is finding meaning in this experience. Researches indicate, that finding or recreating meaning can help to integrate this severe experience into internal structures. This integration can also be reflected in the form of narrative. Aim of this study is to find out which constructs of the narrative form reflect the meaning finding in narratives of bereavement after suicide. 2 women who lost their intimate friend took part in this pilot study. Narrative analysis showed that one respondent, who had stronger sense of meaning, while talking about her experience used more emotional and cognitive words, and more constructions of sentences that reflect the sense of control and self efficacy than the other respondent, who felt more senselessness in her experience.

PAAUGLIŲ LAIMINGUMAS IR PASITENKINIMAS GYVENIMU: TYRIMŲ AKTUALUMAS IR METODOLOGINIAI IŠŠŪKIAI

Jolanta Žalienė

Lietuvos sveikatos mokslų universitetas

jolmatul@gmail.com

Lietuvos paaugliai jau daugiau kaip dešimtmetį Tarptautinėje moksleivių sveikatos ir gyvensenos studijoje (HBSC) yra minimi tarp dažniausiai besijaučiančių nelaimingais tarp kitų Europos šalių paauglių. Šis rodiklis yra vertinamas kaip vienas svarbiausių paauglių emocinės savijautos ir gyvenimo kokybės indikatorių. Tačiau iki šiol nėra pakankamai aišku kas šiuo rodikliu yra matuojama, ar jis iš tiesų gali būti vertinamas kaip objektyvus jaunosios kartos dvasinės gerovės kriterijus. Pasikeitusios šalies socioekonominės, kultūrinės ir dvasinio gyvenimo sąlygos bei jaunų žmonių laimingumo vertinimo metodologinės problemos skatina išsamiau patyrinėti šį klausimą.

Šalyje vykstantys spartūs socioekonominiai, demografiniai ir visuomenės dvasinio gyvenimo pokyčiai kelia naujus iššūkius ir jaunajai kartai. Šiandienos jaunajai kartai tenka įveikti ne tik asmeninius iššūkius, bet ir prisitaikyti prie sparčios visuomeninio gyvenimo kaitos bei technologinės pažangos, rasti savyje resursų sėkmingai iškylančių sunkumų įveikai. Pozityviajai jaunimo sveikatai šiandien skiriamas vis didesnis dėmesys, nes besirūpinanti savo ateitimi visuomenė turi pasiūlyti atsvarą jaunimui tenkantiems iššūkiams ir kurti saugesnio bei laimesnio ateities gyvenimo modelį.

Įvairiose šalyse atlikti tyrimai rodo, kad laimingi ir patenkinti savo gyvenimu žmonės lengviau sprendžia savo problemas, išlaiko prasmingus socialinius tarpusavio santykius, atsparesni stresui (Park, 2004), jaučiasi sveikesni ir ilgiau gyvena (Diener ir kt. 2011). Laimingumas (angl. happiness) yra vertinamas kaip psichologinio atsparumo rodiklis bei vienas svarbiausių psichikos sveikatos komponentų (Kabau ir kt., 2011). Jis laikomas ir vienu iš visuomenės gyvenimo kokybės indikatorių (Veenhoven, 1997). Ši sąvoka gretinama su tokiomis sąvokomis kaip subjektyvi gerovė, pasitenkinimas gyvenimu, emocinė gerovė (Bartels ir kt., 2009). Laimingumo konstruktas dažniausiai apibrėžiamas remiantis hedonistine arba eudemonistine

paradigma. Hedonistiniu požiūriu laimė yra daugiau siejama su malonumo siekimu ir skausmo vengimu bei siekiu patenkinti poreikius (Ryan ir kt., 2001). Šiuo požiūriu laimingumas gretinamas su subjektyvia gerove (Caprara ir kt., 2006), nusakoma per asmens subjektyvų kognityvinį ir emocinį savo gyvenimo vertinimą (Diener, 1984). Metodologinė šios pakraipos tyrimų prieiga remiasi subjektyvios arba hedonistinės krypties gerovės tyrinėjimais. Kitas, eudemonistinis požiūris į asmens laimingumo vertinimą nukreiptas į asmens psichologinio funkcionavimo, savirealizacijos ir saviaktualizacijos siekių patenkinimą (Ryff ir kt., 1995). Yra duomenų, rodančių, kad abiejų šių teorinių kryptių gerovės komponentai yra susiję ir siūloma šias paradigmas apjungti į vieną (Sanjuán, 2010). Saugusiųjų laimingumo sampratos tyrimų yra atlikta nemažai, tačiau vaikų ir paauglių kontekste šis konstruktas dar labai mažai tyrinėtas (Holder ir kt., 2008).

Nors dauguma jaunų žmonių apklausoje yra linkę teigti, kad jie yra sveiki, laimingi ir patenkinti gyvenimu (Eckersley, 2011) tačiau kiti vaikų psichikos sveikatos ir gerovės rodikliai rodo, kad dalis vaikų sunkiai įveikia gyvenimo sunkumus. Itin aktualūs vaikų ir paauglių laimingumo tyrimai būtų Lietuvoje, nes apie mūsų šalies paauglių problemas byloja didelis alkoholio, rūkymo, narkotinių medžiagų vartojimo paplitimas, dažni patyčių, smurto, depresiškumo, seksualinės prievartos atvejai (Stat. departamentas, 2012; VPSC, 2012). Lyginant su kitomis Europos šalimis, Lietuvos paauglių subjektyvios sveikatos rodikliai yra žemiausiose vietose (Žemaitienė ir kt., 2010). Šio straipsnio tikslas - išsamiai įvertinti mūsų šalies paauglių laimingumo rodiklių kaitą 1998 -2010 metais bei aptarti metodologinius šios srities tyrimų aspektus, kurie yra labai svarbūs siekiant apibrėžti vaikų psichikos sveikatos ir gerovės indikatorius bei numatyti tolimesnių šios srities tyrimų perspektyvas.

Metodika

Šis tyrimas pagrįstas Tarptautinės moksleivių sveikatos ir gyvenimo studijos (angl. Health Behaviour in School-aged Children – HBSC), kurią koordinuoja Pasaulinė Sveikatos Organizacija, duomenimis. Pagal vienodą metodiką atliekamas moksleivių sveikatos ir gyvenimo stebėjimas įvairiose Europos bei kitų šalių mokyklose pradėtas vykdyti daugiau kaip prieš du dešimtmečius. Tyrimus atlieka Lietuvos sveikatos mokslų universiteto Sveikatos tyrimų instituto vaikų ir jaunimo sveikatos laboratorijos mokslininkų grupė. Į anketinio tyrimo, skirto 11, 13 ir 15 metų moksleiviams, klausimus 1998 m. atsakė 4513, 2002 m. – 5645, 2006 m. – 5632 ir 2010 m. – 5338 Lietuvos mokyklų moksleiviai, atrinkti atsitiktinės grupinės atrankos būdu (iš viso – 21 128). Anonimines anketas moksleiviai pildė pamokų metu. Buvo klausiama apie gyvenimo dalykus, tarp jų ir apie tai, kiek moksleiviai jaučiasi laimingi ir patenkinti savo gyvenimu. Moksleivių laimingumo vertinimas atliekamas remiantis atsakymais į klausimą: „Kaip Tu apskritai jautiesi, galvodamas apie dabartinį savo gyvenimą?“ Atsakiusieji „jaučiuosi labai laimingas“ ir „jaučiuosi pakankamai laimingas“ priskirti laimingų paauglių daliai, pažymėjusieji – „nesijaučiu labai laimingas“ ir „esu visiškai nelaimingas“, atrinkti į paauglių, kurie nesijaučia laimingais, dalį. Paaugliai taip pat vertino pasitenkinimą gyvenimu (Cantril, 1965) nuo 0 balų (mažiausiai patenkintas gyvenimu) iki 10 balų (labiausiai patenkintas gyvenimu). Išskirta – patenkintų (6-10 balų) ir nepatenkintų (0-5) savo gyvenimu paauglių grupės.

Tyrimo rezultatai ir jų aptarimas

Remiantis 1998 – 2010 metais atliktų Lietuvos moksleivių apklausų duomenimis, berniukai, vertindami savo dabartinį gyvenimą, dažniau nei mergaitės nurodo, kad jie jaučiasi laimingi (žr. 1 lentelę). Lietuvos berniukai buvo labiau patenkinti savo gyvenimu nei mergaitės, įvertinus ir paauglių pasitenkinimą gyvenimu nuo 2002 iki 2010 metų (žr. 1 lentelę).

Tiriamuoju laikotarpiu ir mergaičių, ir berniukų laimingumo rodikliai didėjo. Berniukų, kurie nurodė, kad jaučiasi laimingi 2010 m. buvo 8,9 proc. daugiau nei 1998 m. Tarp mergaičių 1998 ir 2010 m. laimingumo rodikliai skyrėsi 14,7 proc. Panašios tendencijos stebimos ir vertinant patenkintų savo gyvenimu moksleivių kaitą. 2010 m. 10,4 proc. daugiau berniukų nurodė, kad yra patenkinti savo gyvenimu nei 2002 m. Daugiau patenkintų gyvenimu mergaičių 2010 m. buvo 4,9 proc. nei 2002 m.

1 lentelė. Laimingų ir patenkintų gyvenimu paauglių dalis, HBSC 1998 - 2010 m.

	1998 m.		2002 m.		2006 m.		2010 m.	
	Berniukai n = 2150	Mergaitės n = 2363	Berniukai n = 2887	Mergaitės n = 2758	Berniukai n = 2904	Mergaitės n = 2728	Berniukai n = 2751	Mergaitės n = 2587
Laimingi (proc.)	80,2	68,4	80,8	70,5	87,5	83,4	89,1	83,1
Patenkinti gyvenimu (proc.)	-	-	76,9	73,4	79,9	77,5	84,1	78,3

$p < 0,05$ - lyginant berniukų ir mergaičių dažnius

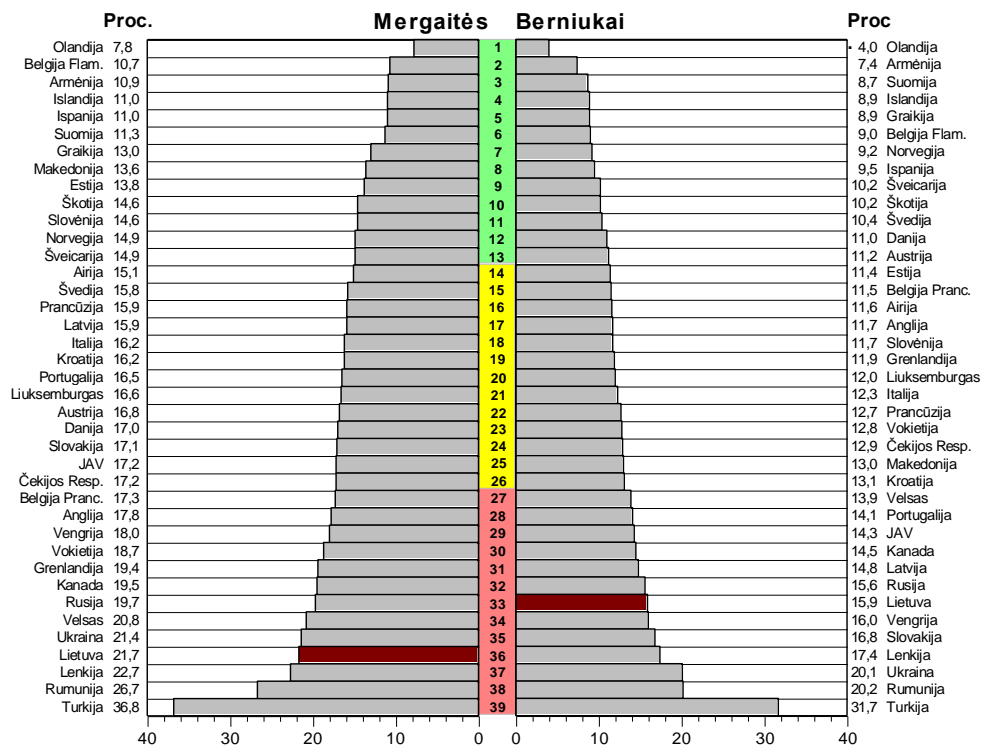
Tiriamuoju laikotarpiu ir mergaičių, ir berniukų laimingumo rodikliai didėjo. Berniukų, kurie nurodė, kad jaučiasi laimingi 2010 m. buvo 8,9 proc. daugiau nei 1998 m. Tarp mergaičių 1998 ir 2010 m. laimingumo rodikliai skyrėsi 14,7 proc. Panašios tendencijos stebimos ir vertinant patenkintų savo gyvenimu moksleivių kaitą. 2010 m. 10,4 proc. daugiau berniukų nurodė, kad yra patenkinti savo gyvenimu nei 2002 m. Daugiau patenkintų gyvenimu mergaičių 2010 m. buvo 4,9 proc. nei 2002 m.

Dalyvaujant mūsų šalies moksleiviams Tarptautinės moksleivių sveikatos ir gyvensenos studijos apklausose yra galimybė palyginti Lietuvos moksleivių pasitenkinimo gyvenimu duomenis su kitų šalių duomenimis. Nuo 2002 m. iki 2010 m. Lietuvos paaugliai tarp kitų šalių bendraamžių visą laiką išliko kaip vieni mažiausiai patenkintų savo gyvenimu. 2002 metais daugiau nepatenkintų savo gyvenimu paauglių buvo tik Ukrainoje. Po ketverių metų šalies berniukų buvo labiau patenkinti gyvenimu tik už Latvijos

berniukus, o mergaitės – tik už Rumunijos paaugles. 2010 metais, Lietuvos paauglių pasitenkinimo gyvenimu rodikliai kiek pagerėjo, tačiau išliko žemiausiose vietose (1 pav.).

Tačiau vertinant Lietuvos paauglių pasitenkinimo gyvenimu rodiklių kaitą būtina atkreipti dėmesį į tai, kad per tiriamąjį laikotarpį į HBSC studiją įsitraukė keletas naujų šalių (taip pat ir Turkija), todėl minėtų rodiklių pagerėjimas nėra ženklus. Taigi, galima teigti, kad nors Lietuvos paauglių pasitenkinimas gyvenimu po truputį gerėja, tarp kitų Europos bendraamžių mūsų moksleiviai vis dar išlieka tarp mažiausiai patenkintų savo gyvenimu.

Šio tarptautinio tyrimo rezultatai vertinami kaip svarbus vaikų dvasinės gerovės indikatorius (Holder ir kt., 2010). Tačiau juos interpretuojant ir bandant paaiškinti kyla nemažai klausimų. Nėra aišku, kokiais gerovės kriterijais remiasi paaugliai sprenddami apie savo gyvenimą, ar berniukai ir mergaitės vadovaujasi panašia laimės ir gero gyvenimo samprata, kaip ir kiek šie kriterijai siejasi su paauglio amžiumi. Apie tai skatina susimąstyti ir šio tyrimo duomenų analizė, atskleidusi, kad tiriamuoju laikotarpiu mergaitės dažniau nei berniukai teigė, jog yra mažiau laimingos ir patenkintos savo gyvenimu. Kiti tyrėjai taip pat atkreipia dėmesį į skirtumus tarp lyčių ir su amžiumi krentantį paauglių laimingumo lygį (Levin ir kt., 2009). Nustatoma, kad mergaičių ir berniukų laimingumo prediktoriai taip pat yra kiek skirtingi (Chaplin, 2009). Interpretuodami duomenis negalime pasiremti ir suaugusiųjų laimingumo ar gerovės sąvokomis, nes vaikų ir paauglių gyvenimo patirtis, svarbios gyvenimo sritys, motyvaciniai, emociniai bei kognityviniai aspektai (Holder ir kt., 2008), savirealizacijos, asmeninio augimo bei gyvenimo prasmės aktualumas gali smarkiai skirtis. Neabejotinai būtina atsižvelgti ir į galimus skirtumus tarp kartų (Holder ir kt., 2008). Visa tai leidžia manyti, kad paauglių laimingumo vertinimas reikalauja tikslių ir kokybiškų vertinimo instrumentų.

Pav. 1. HBSC 2009/2010 m. Prastai (0-5 balais) vertinusių savo gyvenimą paauglių dalis (proc.)

Dauguma tyrėjų (Huebner, 2004; Antaramian ir kt. 2008) linkę paauglių laimingumą, kaip gyvenimo kokybę, vertinti remiantis kognityviniu subjektyvios gerovės komponentu, t.y. pasitenkinimo gyvenimu konstruktu. Tačiau atmesti vaikams ir paaugliams emocinio komponento svarbą būtų netikslinga, nes nėra iki šiol aišku, kiek tam tikrame amžiuje stipriau veikia kognityvinis ar emocinis savo gyvenimo ir savijautos vertinimas. Kai tuo tarpu teigiamų emocijų patyrimas gali turėti ilgalaikių pozityvių pasekmių gerovei bei sveikatai (Kobau ir kt., 2011). Eudemonistinės krypties psichologinės gerovės sampratos ir taikymo tikslingumas vaikų psichologinės gerovės matavimams taip pat vertinamas prieštaringai. Gali būti, kad ankstyvojoje paauglystėje šie kriterijai gali būti mažiau reikšmingi nei vyresniame amžiuje. Visa tai leidžia teigti, kad paauglių laimingumo ir pasitenkinimo gyvenimu vertinimas reikalauja lankstesnių ir tikslesnių įvertinimo metodikų. Išsamesnis vaikų ir paauglių laimingumo ir pasitenkinimo gyvenimu sampratos tyrimas pasitarnautų tolimesniems šios svarbios ir aktualios problemos vaikų dvasinės

gerovės ir psichologinio atsparumo tyrimams, o naujos įžvalgos leistų numatyti veiksmingesnes prevencines ir intervencines priemones stiprinant paauglių psichikos sveikatą.

Išvados

1. Lietuvos paaugliai, lyginant su kitų Europos šalių bendraamžiais, yra tarp dažniausiai besijaučiančių nepakankamai laimingais ir patenkintais savo gyvenimu.
2. Lietuvos berniukai dažniau jaučiasi laimingi ir patenkinti savo gyvenimu nei mergaitės, tačiau ir berniukų ir mergaičių laimingumo ir pasitenkinimo gyvenimu rodikliai po truputį gerėja.
3. Paauglių laimingumo konstrukto struktūra ir samprata tarp skirtingo amžiaus lyties paauglių tebėra nepakankamai atskleista ir aktuali mokslinio tyrimo problema.

Literatūra

- Antaramian S., Huebner E.S. (2008) Adolescent Life Satisfaction. *Applied Psychology : an International Review*, 57, 112–126.
- Bartels M., Boomsma D.I.. (2009). Born to be Happy? The Etiology of Subjective Well-Being. *Behav Genet.* 39, 605–615.
- Cantril, H. (1965). *The Pattern of Human Concerns*, Rutgers University Press, New Brunswick.
- Caprara G.V., Steca P., Gerbino M., Paciello M., Vecchio G.. M. (2006). Looking for adolescents' well-being: self-efficacy beliefs as determinants of positive thinking and happiness. *Epidemiologia e Psichiatria Sociale.*, 15 (1), 30 – 43.
- Chaplin L.N. (2009) Please May I Have a Bike? Better Yet, May I Have a Hug? An Examination of Children's and Adolescents' Happiness. *J Happiness Stud*, 10:541–562.
- Diener E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 95, 542–575.
- Diener E., Chan M.I. (2011). Happy People Live Longer: Subjective Well-Being Contributes to Health and Longevity. *Applied Psychology: Health and Well-being*, 3 (1), 1–43.
- Eckersley R. (2011): A new narrative of young people's health and wellbeing. *Journal of Youth Studies*, 14:5, 627-638.
- Holder M., Coleman, B. (2008). The contribution of temperament, popularity, and physical appearance to children's happiness. *Journal of Happiness Studies*, 9(2), 279-302.
- Holder M.D., Coleman B., Wallace J.M. (2010). Spirituality, Religiousness, and Happiness in Children Aged 8–12 Years. *Journal of Happiness Studies*, 11 (2), 131-150.
- Huebner E.S. (2004). Research on Assessment of Life Satisfaction of Children and Adolescents. *Social Indicators Research*, 66 (1/2), 3-33.

-
- Kobau R., Seligman M.E.P., Peterson Ch., Diener E., Zack M.M. et al. (2011). Mental Health Promotion in Public Health: Perspectives and Strategies From Positive Psychology. *American Journal of Public Health*, 101 (8), 1-9.
- Levin K.A., Currie C, Muldoon J. (2009.). Mental well-being and subjective health of 11- to 15-year-old boys and girls in Scotland,1994–2006. *European Journal of Public Health*. 19 (6), 605–610.
- Park N. (2004). The Role of Subjective Well-Being in Positive Youth Development. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 591, p. 25-39.
- Ryan R. M., Deci E. L. (2001). On happiness and human potentials: A review of research on Hedonic and Eudaimonic well-being. *Annual Review of Psychology*, 52(1), 141-166.
- Ryff C.D., Keyes C.L.M. (1995). The structure of psychological well-being revisited. *J. Pers. Soc. Psychol*, 69, 719–27
- Sanjuán P. (2010). Affect Balance as Mediating Variable Between Effective Psychological Functioning and Satisfaction with Life. *Journal of Happiness Studies*, 12 (3), p. 373-384.
- Statistikos departamentas, 2012 [žiūrėta 2012 vasario 5 d.]. Prieiga per internetą: <http://db1.stat.gov.lt>.
- Veenhoven R. (1997). Advances in understanding happiness. Published in French in *Revue Québécoise de Psychologie*, 18, 29-74.
- Visuomeninės psichikos sveikatos centras, 2012. [žiūrėta 2012 vasario 5 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.vpsc.lt>.
- Žemaitienė N. Zaborskis. (2010). Streso ir adaptacijos problemos mokykloje. Nacionalinės sveikatos metinis pranešimas. Urbanizacija – nauji iššūkiai žmonių sveikatai. p.48 – 50.

ADOLESCENT LIFE SATISFACTION AND HAPPINESS: THE RELEVANCE OF THE RESEARCH AND METHODOLOGICAL CHALLENGE

Jolanta Žalienė
Lithuanian University of Health Sciences
jolmatul@gmail.com

For more than a decade the International Health Behavior of School-aged Children (HBSC) survey mentions Lithuanian adolescents as feeling unhappy most often among the adolescents of other European countries. This measure is considered as the most important indicator of emotional well-being and quality of life among adolescents. However so far it is not sufficiently clear what this indicator measures and whether it can actually be considered as an objective criterion for measurement of mental well-being of younger generation. Changes in the country's socio-economic, cultural and mental living conditions, as well as methodological problems for measurement of young people's happiness, encourage researching this question in more detail.

VAIKŲ GLOBOS NAMUOSE GYVENANČIŲ PAAUGLIŲ PSICHOLOGINIO ATSPARUMO IR APSAUGINIŲ VEIKSNIŲ SĄSAJOS SU SVEIKATAI PALANKIU ELGESIU

Giedrė Išganaitytė

Vytauto Didžiojo universitetas

giedre.isganaityte@gmail.com

Šiame darbe analizuojama vaikų globos namuose gyvenančių paauglių psichologinio atsparumo, apsauginių veiksnių ir sveikatos elgsenos sąsajos. Tyrime dalyvavo 173 paaugliai nuo 11 iki 18 metų iš 8 skirtingų vaikų globos namų visoje Lietuvoje. Tyrimui buvo sudarytas 99 klausimų klausimynas, skirtas ištirti paauglių psichologinį atsparumą ir sveikatai palankaus elgesio ypatumus. Klausimynas sudarytas remiantis The California Healthy Kids Survey klausimyno 2010 – 2011 metų moduliu B ir Health Behavior Questionnaire (Jessor ir kt., 1992). Rezultatai atskleidė, kad didėjant paauglių psichologiniam atsparumui, daugėja sveikatai palankaus elgesio. Labiausiai vaikų globos namuose gyvenančių paauglių sveikatai palankus elgesys yra susijęs su namų, draugų, asmenybės apsauginiais veiksniais, o mažiausiai – su mokyklos bei visuomenės apsauginiais veiksniais.

Tėvų globos netekimas bei apgyvendinimas globos įstaigose yra rimta Lietuvoje išskylanti problema. Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės duomenimis, 2010 metais įvairiose vaikų globos įstaigose gyveno 7649 vaikai. Vaikai, tame tarpe ir paaugliai, kurie netenka tėvų globos, yra priskiriami rizikos grupei (Pileckaitė – Markovienė, Lazdauskas, 2007), nes šeima yra pati svarbiausia institucija socializacijos procese.

Tėvų globos netekusių paauglių biopsichosocialinei sveikatai iškyla grėsmė. Netekus tėvų globos yra patiriama apleistumas bei tarpasmeninių santykių trūkumas, o tai tampa paauglio raidos disfunkcijos veiksniumi (Raslavičienė, Zaborskis, 2002). Tačiau ne visų tėvų globos netekusių paauglių raida yra patologinė. Kodėl taip yra, bandoma paaiškinti psichologinio atsparumo įtaka. Psichologinis atsparumas suprantamas kaip procesas, kurio metu esant rizikos sąlygomis paaugliai sugeba santykinai gerai prisitaikyti, kai dauguma sutrinka (Greenberg, 2006).

Psichologinis atsparumas – procesas, kurio metu, nepaisant neigiamos aplinkos įtakos, kai kurie asmenys pasiekia santykinai gerų psichologinių,

socialinių ar net fizinių pasekmių (Rutter, 2006). Taigi galima teigti, kad tyrimai, kurie nagrinėja psichologinį atsparumą, bando išsiaiškinti, kaip paaugliai gali santykinai sėkmingai adaptuotis, prisitaikyti, esant tokioms sąlygoms, kai daugelis sutrinka.

Psichologinis atsparumas suprantamas kaip dinamiškas konstruktas. Taigi, vienu atveju vaikas gali funkcionuoti geriau, kitu – prasčiau. Taip pat psichologinio atsparumo procese yra svarbi situacijos rizika. Rizika – psichosocialinis reiškinys. Nepalankių sąlygų patyrimas yra individualus. Vienas rizikos veiksnys gali neturėti pastebimos įtakos (Rak, Patterson, 1996), tačiau dviejų ar daugiau stresorių sąveika smarkiai sumažina pozityvių padarinių tikimybę. Autoriai diskutuoja ir pateikia kelis galimus pozityvių padarinių apibrėžimus, bet bendriausia prasme pozityvus prisitaikymas suprantamas kaip psichikos ar kitų sutrikimų nebuvimas (Giedraitytė, Bieliauskaitė, 2006; Rutter, 2006). Psichologinio atsparumo proceso tyrinėjimuose didelė reikšmė skiriama apsaugantiems veiksniams. Apsaugantys veiksniai – tai veiksniai, kurie teigiamai įtakoja atsparumo procesą. Kuo daugiau apsaugančių veiksnių darys paaugliui įtaką, tuo stipriau pasireikš atsparumas. Apsauginiai veiksniai skirstomi į dvi grupes – vidinius ir išorinius.

Tyrimai rodo, kad globos namuose gyvenančių paauglių elgsenoje daugėja rizikingo elgesio ir mažėja sveikatai palankaus elgesio apraiškų (Gramowski ir kt., 2009). Šiame darbe sveikatai palanki elgsena suprantama kaip sveikatą stiprinanti elgsena, kai sąmoningai elgiamasi taip, kad sveikata stiprėtų, arba tikimasi, kad taip elgiantis ji stiprės bei sveikatą palaikanti elgsena, susijusi su įvairiomis profilaktikos priemonėmis, dažnai nepriklausančiomis formaliai medicinos sričiai (Kalėdienė, ir kt., 1999). Paauglys, netekęs šeimos, dažniausiai netenka ir galimybės turėti sveikatai palankaus elgesio pasirinkimą (Raslavičienė, Zaborskis, 2002). Taip pat paaugliai, gyvenantys globos įstaigose, paprastai patiria liūdesį, nerimą, sumažėja jų savivertė (Fernandez,

2007), nukenčia jų socialiniai įgūdžiai (Malinauskas ir kt., 2008), išryškėja nervingumas, agresija, verksmingumas, prieštaraujantis nepaklusnumas, iškyla aktyvumo problemos (Raslavičienė, Zaborskis, 2002). Šie vaikai pasirenka neadaptivias kognityvines strategijas (Samašonok ir kt., 2006), jiems kyla sunkumų bandant susikaupti, neįstengiama pabaigti pradėtų darbų, sunku laikytis taisyklių, elgesyje daugėja melavimo bei apgaudinėjimo atvejų, dažnos nesėkmės mokykloje (Gramowski ir kt., 2009). Visa tai neigiamai veikia sveikatai palankų elgesį – jo apraiškų pradeda mažėti.

Psichologinis atsparumas teigiamai veikia sveikatai palankų elgesį, tačiau iki šiol ši sąveika yra nagrinėta ganėtinai nedaug. Dar mažiau šis ryšys yra tirtas paauglių, ypač priklausančių rizikos grupei, populiacijoje. Pagrindinė sveikatai palankaus elgesio ir atsparumo ryšio tyrimų prielaida – sukuriant atsparumo procesą arba jį sustiprinant gerėja paauglių tiek psichinė, tiek fizinė sveikata, bei daugėja sveikatai palankaus elgesio apraiškų. Dažniausiai paauglio sveikatai palankus elgesys ir psichologinis atsparumas yra susiejama per apsaugančius veiksnius. Šio darbo tikslas – išanalizuoti globos namuose gyvenančių paauglių psichologinio atsparumo ir sveikatai palankaus elgesio sąsajas.

Metodika

Tiriamieji. Atrenkant dalyvius tyrimui buvo taikyta patogioji atranka. Tyrime dalyvavo 173 paaugliai nuo 11 iki 18 metų amžiaus iš Kauno, Klaipėdos, Lentvario, Pagynės, Raseinių, Telšių, Kėdainių vaikų globos namų. Tiriamųjų amžiaus vidurkis buvo 14,6 metų (standartinis nuokrypis 1,872). Tyrimo imtį sudarė 90 (52%) berniukų ir 83 (48%) mergaitės. Tyrimo metu nebuvo sudaryta kontrolinė grupė, nes tyrimo tikslui pasiekti pakako tik vaikų globos namuose gyvenančių paauglių grupės tyrimo.

Įvertinimo priemonės. Tyrimui buvo sudarytas 99 klausimų klausimynas. Pirmoji klausimyno dalis buvo skirta įvertinti paauglių psichologinį atsparumą.

Ji sudaryta remiantis The California Healthy Kids Survey klausimyno 2010 – 2011 metų moduliu B. Pirmoji klausimyno dalis sudarė psichologinio atsparumo skalę (Cronbach alfa 0,948), kuri buvo sudaryta iš penkių poskalių. Asmenybės poskalė (Cronbach alfa 0,876) vertino paauglio vidinius – asmenybinius – apsauginius veiksnius. Asmenybės poskalės pagrindiniai veiksniai: empatija, saviveiksmingumas, problemų sprendimas, tikslai ir siekiai. Likusios keturios poskalės – draugų (Cronbach alfa 0,677), namų (Cronbach alfa 0,854), visuomenės (Cronbach alfa 0,842), mokyklos (Cronbach alfa 0,915) – buvo skirtos įvertinti išorinius apsauginius veiksnius. Klausimynas sudarytas taip, kad visos išorinių veiksnių poskalės vertintų rūpestingus santykius, didelius keliamus lūkesčius ir paauglių reikšmingo dalyvavimo galimybę (Austin ir kt., 2010).

Antroji klausimyno dalis buvo skirta ištirti paauglių sveikatai palankaus elgesio ypatumus ir sudaryta Health Behavior Questionnaire (Jessor ir kt., 1992) pagrindu. Pagrindiniai vertinami elgesio aspektai yra saugumo parametrai, psichoaktyviųjų medžiagų naudojimas, miego ypatumai, mitybos ypatumai, subjektyvus sveikatos vertinimas, lankymosi pas gydytoją ir profilaktinių pasitikrinimų dažnis, burnos higienos įpročiai, aktyvaus ir pasyvaus laisvalaikio ypatumai, seksualiniai santykiai (Donovan ir kt., 1993). Visa tai sudarė sveikatos elgsenos skalę (Cronbach alfa 0,737).

Rezultatai

Buvo apskaičiuotas psichologinio atsparumo ir sveikatos elgsenos skalių Pirsono koreliacijos koeficientas. Jis buvo lygus 0,531, $p < 0,001$. Taigi, ryšys yra statistiškai labai reikšmingas. Gautas koreliacijos koeficientas rodo, kad didėjant psichologiniam atsparumui, gerėja sveikatai palankus elgsens.

Norint išanalizuoti, kaip psichologinio atsparumo atskiri apsauginiai veiksniai susiję su sveikatos elgsena, buvo atlikta tiesinė regresinė analizė. Pirmiausia buvo patikrinta duomenų tinkamumas tiesinei regresinei analizei.

Iš gautos sklaidos matricos paaiškėjo, kad priklausomo ir nepriklausomų kintamųjų ryšys yra tiesinio pobūdžio, taigi šiuo požiūriu duomenys yra tinkami tiesinei regresinei analizei. Taip pat buvo rasta vienmatės išskirtys (atvejai nr.99, nr.89, nr.71), bei daugiamatės išskirtys (atvejai nr.105, nr.142). Visos išskirtys pašalintos iš tolesnės analizės. Sudarytas tiesinės regresijos modelis atskleidė, kad determinacijos koeficientas r^2 lygus 0,282. Tai rodo, kad nepriklausomi kintamieji (asmenybės, draugų, namų, visuomenės bei mokyklos apsauginiai veiksniai) paaiškina 28,2% priklausomojo kintamojo – sveikatai palankaus elgesio – dispersijos. Duomenys yra tinkami analizei. Regresijos modelis yra statistiškai reikšmingas, nes F kriterijaus $p < 0,001$. Kintamieji nėra kolinearus, nes jų dispersijos mažėjimo daugiklis (VIF variance inflation factor) yra mažesnis už 4. Atvejų diagnostika parodė, kad nėra nė vienos išskirties, kurios standartizuota liekamoji paklaida viršytų 3 (3 buvo pasirinkta standartizuotų liekamųjų paklaidų analizės standartinis nuokrypis). Regresinio modelio konstanta yra lygi 38,951, asmenybinio apsauginio veiksnio koeficientas lygus 0,128, draugų apsauginio veiksnio 0,290, namų 0,487, visuomenės –0,064, mokyklos 0,177. Iš koeficientų matome, kad labiausiai su vaikų globos namuose gyvenančių paauglių sveikatai palankiu elgesiu siejasi namų apsauginis veiksnys, tada draugai, asmenybė, mokykla, o mažiausiai sąsajų yra su visuomenės apsauginiu veiksmu.

Rezultatų aptarimas ir išvados

Remiantis teorine tyrimo perspektyva galima teigti, kad jei vaikų globos namuose gyvenančio paauglio gyvenime yra palaikantis ryšys, kuris teigiamai veikia paauglio psichologinę ir socialinę raidą bei gerovę, jei paauglys iš namų aplinkos gauna patvirtinimų, kad jis yra gebantis, sėkmingas, jei paauglys turi galimybę į tam tikrą veiklą įnešti savo atsakomybės indėlį, tada paauglio su sveikata susijusioje elgsenoje daugės sveikatai palankaus elgesio apraiškų.

Taigi, paaugliui teigiamą įtaką gali daryti ne vien su juo giminystės ryšiais susiję žmonės (Flynn ir kt., 2004).

Antroje vietoje pagal svarbumą yra draugų apsauginis veiksnys. Paauglystė yra gan specifiškas šiuo atžvilgiu laikotarpis – paaugliai apskritai didelę svarbą pradeda teikti santykiams su bendraamžiais, todėl ir draugų apsauginis veiksnys tampa toks svarbus. Taigi, jei paauglys sugebės su bendraamžiais palaikyti rūpestingus santykius, nuolat iš draugų gaus patvirtinimą, kad jis yra sėkmingas bei gabus, jei sugebės įsitraukti į įdomią bei naudingą veiklą su draugais, kurioje jam teks tam tikra atsakomybė, tada daugės paauglio sveikatai palankus elgesio apraiškų.

Kitas svarbus apsauginis veiksnys yra paauglio asmenybė. Galima teigti, kad didėjantis paauglio saviveiksmingumas, empatija, problemų sprendimas, tikslai ir siekiai yra teigiamai susiję su sveikatai palankiu elgesiu. Paaugliui save vertinant teigiamai, suvokiant save kaip svarbų ir vertingą asmenį, jis į savo gyvenimą pradeda žiūrėti su pagarba bei prisiimti didesnę atsakomybę už savo gyvenimą (Samošonok ir kt., 2006), o šio tyrimo kontekste tai reikš palankesnę savo sveikatai elgesį.

Duomenų analizė parodė, kad mažiausiai vaikų globos namuose gyvenančių paauglių sveikatai palankus elgesys susijęs su mokyklos bei visuomenės apsauginiais veiksniais, arba kitaip tariant, iš visuomenės bei mokyklos kylantys rūpestingi santykiai, dideli lūkesčiai, teikiama reikšmingo dalyvavimo galimybė, mažiausiai yra susiję su sveikatai palankiu elgesiu. Mažą visuomenės bei mokyklos ryšį galima bandyti paaiškinti tyrimo imties specifiškumu: paaugliai, gyvenantys globos įstaigose, susiduria su sunkumais įsiliejant į visuomenę ir turi psichologinės bei socialinės adaptacijos problemų (Samošonok ir kt., 2006), taigi, mokyklos bei visuomenės apsauginiai veiksniai turi mažiausiai sąsajų su sveikatos elgsena.

Taigi, psichologinis atsparumas, būdamas labai kompleksinis konstruktas (Rak, Petterson, 1996), kuris paveikia daugelį gyvenimo aspektų, gali turėti

teigiamos įtakos biopsichosocialinei sveikatai ir teigiamai paveikti sveikatos elgseną.

Išvados

1. Atliktas tyrimas parodė, kad vaikų globos namuose gyvenančių paauglių didėjantis psichologinis atsparumas susijęs su dažnesniu sveikatai palankiu elgesiu.
2. Labiausiai su paauglių sveikatai palankiu elgesiu yra susiję namų apsauginis veiksnys, antroje vietoje yra draugai, trečioje – asmenybė, ketvirtoje – mokykla, o mažiausiai sąsajų rasta su visuomenės apsauginiu veiksmu, kuris netgi gali įgyti neigiamą reikšmę.

Literatūra

- Austin G., Bates S., Duerr M. (2010) Guidebook to the California healthy kids survey. Part II: survey content – core module.
California Healthy Kids Survey www.wested.org/hks.
- Donovan E. J., Jessor R., Costa F. M. (1993). Structure of health – enhancing behavior in adolescence: a latent – variable approach. *Journal of health and social behavior*, 34, 346 – 362.
- Fernandez E. (2007). How children experience fostering outcomes: participatory research with children. *Child and family social work*, 12, 349 – 359.
- Flynn R. J., Ghazal H., Legault L., Vandermeulen G., Petrick S. (2004). Use of population measures and norms to identify resilient outcomes in young people in care: an exploratory study. *Child and family social work*, 9, 65–79.
- Giedraitytė M., Bieliauskaitė R. (2006). Psichologinis atsparumas vaikystėje: sampratos problematika. *Psichologija*, 34, 7 – 19.
- Gramowski B., Kools S., Paul S., Boyer Ch. B., Monasterio E., Robbins N. (2009). Health risk behavior of youth in foster care. *Journal of child and adolescent psychiatric nursing*, 22 (2), 77–85.
- Greenberg M. T. (2006). Promoting resilience in children and youth, preventive interventions and their interface with neuroscience. *Annals New York academy of sciences*, 139 – 150.
- Kalėdienė R., Petrauskienė J., Rimpela A. (1999). Šiuolaikinio visuomenės sveikatos moksloteorija ir praktika. Kaunas: Šviesa.
- Jessor R., Donovan J. E., Costa F. M. (1992), Health behavior Questionnaire.
- Lietuvos statistikos departamentas, rodiklių duomenų bazė <http://db1.stat.gov.lt/statbank/default.asp?w=1024> .
- Malinauskas R, Malinauskienė V., Dumčienė A., Šniras Š. (2008). Rizikos grupės vaikų esminiai socialiniai įgūdžiai ir vidinė darna. *Sveikatos mokslai*. 5, 1935 – 1938.
- Pileckaitė – Markovienė M., Lazdauskas T. (2007). Šeima ir tėvų globos netekusio vaiko raida. Vilnius: Socialinės apsaugos ir darbo ministerija.

-
- Rak C. F., Patterson L. E. (1996). Promoting resilience in at-risk children. *Journal of counseling & development*, 74, 368 – 373.
- Raslavičienė G., Zaborskis A. (2002). Vaikų, augančių globos įstaigose, elgesio ir emocijų mišrių sutrikimų kaita. *Medicina*, 38 (2), 759 – 768.
- Rutter M. (2006). Implications of resilience concepts for scientific understanding. *Annals New York academy of sciences*, 1-12.
- Samašonok K., Žukauskienė R., Gudonis V. (2006). Paauglių, gyvenančių globos institucijose ir pilnose šeimose, kognityvinių strategijų ir elgesio bei emocijų problemų ypatumai. *Socialinis darbas*, 5 (2), 45 – 54.

LINKS BETWEEN PSYCHOLOGICAL RESILIENCE, PROTECTIVE FACTORS AND POSITIVE HEALTH BEHAVIOUR IN FOSTER CARE

Giedrė Išganaitytė
Vytautas Magnus University
giedre.isganaityte@gmail.com

This work analyzes links between psychological resilience, protective factors and health behaviour in foster care. The subjects of the study were 173 adolescences, living in eight foster care homes in all Lithuania. Adolescences were from 11 till 18 years old. Questionnaire of 99 questions was made special for this study, to analyze psychological resilience and positive health behaviour. Questionnaire made by example of The California Healthy Kids Survey 2010 – 2011, module B and by example of Health Behaviour Questionnaire (Jessor et al., 1992). The results showed that increasing psychological resilience of adolescences in foster care is related with increasing of positive health behaviour. Positive health behaviour of adolescences in foster care, was related with protective factors of home, friends, personality most of all. Positive health behaviour of adolescences in foster care was related with protective factors of school and society least of all.

KETURIŲ, ŠEŠIŲ IR DEŠIMTIES METŲ VAIKŲ EMOCIJŲ SUPRATIMO YPATUMAI

Eglė Mažulytė

Vilniaus Universitetas

egle.mazulyte@yahoo.com

Tyrimo tikslas – įvertinti kaip keturių, šešių ir dešimties metų vaikai aiškina kitų žmonių emocijų priežastis bei šių aiškinimų pobūdžio kitimą kartu su vaikų amžiumi. Tyrime dalyvavo 61 tiriamasis (20 keturmečių, 20 šešiamečių ir 21 dešimties metų vaikas). Tiriamiesiems buvo pateiktos šešios trumpos istorijos, apibūdinančios situacijas, kuriose veikėjai patiria emocijas, kartu su paveikslėliuose nupieštais prototipiniais veikėjais. Tiriamųjų buvo prašoma paaiškinti tiek tipinių, tiek netipinių emocijų priežastis. Tiriamųjų pateikti emocijų priežasčių aiškinimai buvo priskirti trimis kategorijoms pagal tai, ar juose buvo minimi veikėjo troškimai, įsitikinimai, ar tiesiog koncentruojamasi į pačią situaciją. Gauti rezultatai atskleidė, jog jaunesni vaikai dažniau negalėjo paaiškinti emocijų priežasčių, nei vyresnio amžiaus tiriamieji. Vyresni vaikai dažniau emocijų priežastimis įvardino psichines būsenas (troškimus ar įsitikinimus), nei jaunesnio amžiaus vaikai. Vyresnio amžiaus tiriamieji troškimus, o taip pat ir įsitikinimus, emocijų priežastimis įvardino dažniau nei jaunesnio amžiaus vaikai.

Emocijos yra labai svarbios kiekvieno žmogaus gyvenime. Jos ne tik padeda suprasti save, bet ir aplinkinius žmones, taigi yra ypatingai reikšmingos bendravime. Savo emocijų reiškimas, o taip pat kito žmogaus rodomų emocijų interpretavimas gali kurti, palaikyti arba keisti santykius. Pastaruoju metu visuomenėje vis didėja susidomėjimas emociniu intelektu. Kartu išaugo ir emocijų supratimo, kuris yra viena pagrindinių emocinio intelekto sudedamųjų dalių, tyrimų kiekis (Rieffe ir kiti, 2005).

Mokslininkų atlikti tyrimai atskleidė, jog vaikų tarp 18 mėnesių ir 12 metų emocijų supratime vyksta reikšmingi pokyčiai. Šie pokyčiai apima vaikų supratimą apie emocijų prigimtį, jų priežastis ir galimybes jas kontroliuoti (Downs ir kt., 2007; Nixon ir Watson, 2001; Pons ir kt., 2003; Pons ir kt., 2004; Rieffe ir kt., 2005). Tarpkultūriniai tyrimai parodė, jog nepaisant kultūrinės įtakos ir iš jos kylančių skirtumų, vaikų emocijų supratimas vystosi pagal panašią schemą (Downs ir kt., 2007; Tenenbaum ir kt., 2004). Šį procesą galima suskirstyti į laipsniškai pereinamus tris periodus, kurių metu vaikų emocijų supratimas pasipildo vis naujais komponentais (Pons ir kt., 2004). Iki 5

m. vaikai įsivaina išorinius emocijų komponentus – gali atpažinti emocijas iš jų išraiškų, suvokti situacines emocijų priežastis bei susieti emocijas su praeities išgyvenimais. Maždaug 7 m. amžiaus vaikai įgyja mentalinį emocijų supratimą – jie gali įžvelgti ryšius tarp emocijų ir psichinių būsenų, tokių kaip troškimai bei įsitikinimai; taip pat supranta, jog emocijos gali būti slepiamos. Galiausiai 9-11 m. amžiaus vaikai išmoksta įvairių kognityvinių emocijų reguliavimo strategijų, gali suvokti mišrias emocijas, o taip pat moralinį emocijų komponentą (Pons ir kt., 2004).

Pastaruosius du dešimtmečius kitose šalyse atliekami tyrimai gilinasi į vaikų emocijų supratimo raidą bei jos skirtumus. Tačiau Lietuvoje panašių tyrimų, analizuojančių vaikų emocijų supratimą, atlikta nedaug. Dažniausiai koncentruojamasi į vaikų emocijų raišką, o ne patį emocijų supratimą. Tokiame kontekste dabartinis tyrimas, skirtas ištirti vaikų emocijų priežasčių aiškinimą bei jo pobūdžio kitimą kartu su vaikų amžiumi, tampa labai aktuali. Šio tyrimo metu buvo siekiama išanalizuoti kokio pobūdžio priežastis (situacines, su nuorodomis į troškimus ar įsitikinimus) įvardina 4 m., 6 m. ir 10 m. tiriamieji, aiškindami kitų žmonių emocijas. Taip pat įvertinti kaip emocijų priežasčių aiškinimai skiriasi šiose tiriamųjų amžiaus grupėse.

Metodika

Tyrimo dalyvavo 61 tiriamasis: 20 keturmečių (amžiaus vidurkis – 4 m. 8 mėn.), 20 šešiamečių (amžiaus vidurkis – 6 m. 6 mėn.) ir 21 dešimties metų (amžiaus vidurkis – 10 m. 9 mėn.) vaikas. Kiekvienoje tiriamųjų amžiaus grupėje buvo panašus skaičius berniukų ir mergaičių. Kiekvieno tiriamąjo tėvų ar globėjų buvo prašoma užpildyti sutikimo dalyvauti tyrime formą raštu, o prieš pradėdant pokalbį su tiriamaisiais, gautas jų pačių sutikimas žodžiu.

Gavus autorių leidimą, tyrime buvo panaudota Rieffe ir kt. (2005) sukurta originali metodika. Ją sudarė šešios trumpos istorijos, apibūdinančios situacijas, kuriose veikėjai patiria pagrindines emocijas – laimę, pyktį, liūdesį ir

baimę, bei šeši paveikslėliai su nupieštais prototipiniais veikėjais. Pateikus kiekvieną istoriją, tiriamųjų buvo klausama kaip veikėjas jaučiasi ir kodėl. Kai tiriamieji įvardindavo ir paaiškino emociją, jiems būdavo pasakoma, jog istorijos veikėjas iš tiesų jautėsi kitaip, ir įvardijama netipinė emocija (kuri atitinkamai priskirta kiekvienai istorijai taip, kaip parodyta 1 lentelėje). Tuomet tiriamojo prašoma paaiškinti veikėjo netipinę emociją. Jei tiriamasis išgirdęs istoriją, iš pat pradžių įvardindavo netipinę emociją, tuomet vėliau jam buvo siūloma pabandyti paaiškinti tipinę emociją.

1 lentelė. Tiriamiesiems pateiktų istorijų turinys, šių situacijų tipinės bei netipinės emocijos

Istorijos turinys	Tipinė emocija	Netipinė emocija
1. Berniukas iš mamos gauna dovaną.	Laimė	Pyktis
2. Mergaitė išeina į lauką žaisti slėpynių.	Laimė	Baimė
3. Mergaitė negali eiti į zoologijos sodą, bet turi likti namie.	Pyktis/liūdesys	Laimė
4. Berniukas turi šunį, kuris blogai jaučiasi.	Liūdesys	Baimė
5. Mergaitė pamato kažkokį žmogų tamsioje svetainėje.	Baimė	Laimė
6. Mergaitė guli lovoje ir išgirsta keistą triukšmą.	Baimė	Pyktis

Visų tiriamųjų atsakymai sukoduoti pagal tai, kaip paaiškintos emocijų priežastys. Kaip ir originaliame Rieffe ir kt. (2005) tyrime, kodavimui pasirinktos trys kategorijos: norai, įsitikinimai ir situacija. Norų kategorijai priskirti atsakymai, kuriuose tiriamieji įvardino istorijos veikėjo norus ir troškimus. Taip pat šią kategoriją atitinkančiais atsakymais buvo laikomi tiriamųjų pasakymai, jog veikėjui vienas, ar kitas dalykas „patinka“, jis ar ji kažką „mėgsta“ arba atvirkščiai – „nepatinka“, „nemėgsta“. Įsitikinimų atsakymais buvo laikomi teiginiai apie tai, jog veikėjas „galvoja“, „tikisi“, „nujaučia“, jam „atrodo“ ar jis „žino“, o taip pat ir jeigu kažko „nežino“. Atsakymai, kuriuose nenurodomi nei norai, nei įsitikinimai, o tiesiog pabrėžiama pati situacija, buvo laikomi situaciniais. Į šią kategoriją taip pat

pateko tokie atsakymai, kuriuose nebuvo konkrečiai įvardijami norai ar įsitikinimai, nors jų buvimas buvo ir akivaizdus, pavyzdžiui: „Dėl to, kad trukdo gal jai užmigti“. Atsakymai, kuriuose tiriamieji paminėjo tiek veikėjo norus, tiek įsitikinimus, buvo priskiriami abejoms, norų bei įsitikinimų kategorijoms. Tiriamųjų atsakymai, kuomet vaikai nesugebėjo įvardinti emocijų priežasčių, buvo laikomi trūkstamais duomenimis.

Rezultatai ir jų aptarimas

Tyrimo rezultatai parodė, jog jaunesni vaikai dažniau negeba įvardinti emocijų priežasčių, nei vyresnio amžiaus vaikai ($\chi^2 = 17,62$; $p < 0,05$). Daugiausiai trūkstamų duomenų pasitaikė keturmečių, mažiau – šešiamečių, ir mažiausiai (t.y. nė vieno) – dešimtmečių grupėje. Taigi, kaip ir buvo tikėtasi, tyrimo rezultatai patvirtino, jog gebėjimas paaiškinti emocijų priežastis didėja kartu su amžiumi.

Hipotezė, jog vyresni vaikai emocijų priežastimis nurodys daugiau psichinių būsenų (troškimų bei įsitikinimų), nei jaunesni vaikai iš esmės pasitvirtino. Statistiškai reikšmingas skirtumas pastebėtas tik tarp 6 m. ir 10 m. grupių ($U = 126,5$; $z = -2,18$; $p < 0,05$). Nors keturmečiai kiek daugiau naudojo nuorodų į psichines būsenas nei šešiamečiai, šių dviejų amžiaus grupių rezultatai buvo panašūs ($U = 191$; $z = -0,25$; $p > 0,05$). Tad galima manyti, jog dažnesnis 4 m. amžiaus vaikų psichinių būsenų naudojimas aiškinant emocijų priežastis yra atsitiktinis bei susijęs su maža tiriamųjų intimi arba įtakotas tiriamųjų individualių skirtumų, lemiančių kitokį emocijų supratimą – vaikų kalbinių gebėjimų išsivystymo lygio ar šeimos įtakos (šie kintamieji tyrimo metu nebuvo kontroliuojami). Vis gi, gauta bendra tendencija, jog vyresnieji vaikai dažniau nurodo troškimus bei įsitikinimus atitinka vaikų emocijų supratimo vystymosi schemą, kurioje pirmiau imamos suprasti išorinės, situacijos nulemtos emocijų priežastys, o tik vėliau troškimų bei įsitikinimų reikšmė (Pons ir kt., 2004; Rieffe ir kt., 2005).

Remiantis emocijų supratimo vystymosi schema, vaikai pirmiau emocijų priežastimis ima suvokti troškimus, o vėliau ir įsitikinimus (Pons ir kt., 2004), taigi buvo manyta, kad jaunesni vaikai emocijų priežastimis nurodys daugiau troškimų, o vyresni – daugiau įsitikinimų. Ši hipotezė pasitvirtino tik iš dalies. Vyresni vaikai iš tiesų, aiškindami emocijas, nurodė daugiau įsitikinimų, nei jaunesni vaikai. Statistiškai reikšmingas skirtumas aptiktas tarp 4 m. ir 10 m. amžiaus grupių ($U = 100,5$; $z = -2,91$; $p < 0,05$), o nuorodų į įsitikinimus dažnumas augo su amžiumi. Tačiau, kitaip nei tikėtasi, vyresnieji vaikai taip pat kur kas daugiau pateikė ir nuorodų į troškimus. Čia aptiktas statistiškai reikšmingas skirtumas tarp 6 m. ir 10 m. amžiaus grupių ($U = 98$; $z = -2,99$; $p < 0,05$), o keturmečiai kiek daugiau emocijų priežastimis pateikė įsitikinimų už šešiamečius, bet abiejų šių grupių rezultatai buvo panašūs ($U = 144,5$; $z = -1,56$; $p > 0,05$). Gali būti, jog jaunesnių vaikų tendenciją dažniau emocijų priežastimis nurodyti troškimus užmaskavo bendras vyresnių vaikų gebėjimas pateikti apskritai daugiau psichinių būsenų (tiek troškimų, tiek įsitikinimų), kadangi proporcijos buvo sudaromos bendrai pateiktam atsakymų kiekiui. Tuomet rezultatus patikslintų skaičiavimai atlikti su proporcijomis, kurios būtų sudarytos pagal kiekvieno tiriamojo pateiktą bendrą psichinių būsenų nurodymo kiekį. Tačiau šiame tyrime dėl mažos imties to padaryti nebuvo galima, kadangi atkristų pernelyg daug jaunesnio amžiaus tiriamųjų, kurie visai nepateikė jokių psichinių būsenų, aiškindami emocijų priežastis, ir tarpgrupinis palyginimas būtų netikslingas – rezultatus labai lengvai galėtų iškreipti individualūs tiriamųjų skirtumai, tokie kaip kalbiniai gebėjimai, ar šeimos įtaka. Tačiau taip pat galima manyti, jog išsikelta hipotezė galėjo būti klaidinga. Galbūt, vystantis vaikų emocijų supratimui, kuomet imama suvokti įsitikinimų reikšmę emocijų priežastims, nuorodų į troškimus neturėtų sumažėti. Ypač atsižvelgiant į mokslininkų teiginius, jog vienos emocijos yra labiau susijusios su troškimais (laimė dažnai paremta troškimų išsipildymu, o liūdesys ir pyktis – neišsipildymu), kitos su įsitikinimais (baimė dažniausiai

siejama su įsitikinimu, jog kažkas blogo gali įvykti) (Rieffe ir kt., 2005). Tuomet vaikas, kurio gebėjimai emocijų priežastimis suvokti tiek troškimus, tiek įsitikinimus vienodai išvystyti, emocijas aiškins pagal tai, su kuo pačios emocijos yra labiau susijusios.

Išvados

1. Gebėjimas paaiškinti emocijų priežastis didėja su amžiumi. Mažiausiai emocijų priežasčių gali pateikti 4 m. vaikai, šešiamečiai paaiškina daugiau emocijų priežasčių, o 10 m. vaikai geba paaiškinti visų pagrindinių emocijų priežastis.
2. Vyresni vaikai emocijų priežastimis nurodo daugiau psichinių būsenų (troškimų bei įsitikinimų), nei jaunesnio amžiaus vaikai.
3. Vyresni vaikai dažniau emocijų priežastimis įvardina įsitikinimus, taip pat dažniau pateikia ir nuorodas į troškimus, nei jaunesnio amžiaus vaikai.

Literatūra

- Downs A., Strand P., Cerna S. (2007) Emotion Understanding in English- and Spanish-speaking Preschoolers Enrolled in Head Start. *Social Development*, 16(3), 410-139.
- Nixon Ch. L., Watson A. C. (2001). Family Experiences and Early Emotion Understanding. *Merrill-Palmer Quarterly*, 47(2), 300-322.
- Pons F., Harris, P. L., de Rosnay, M. (2004). Emotion comprehension between 3 and 11 years: Developmental periods and hierarchical organization. *European Journal of Developmental Psychology*, 1(2), 127-152.
- Pons F., Lawson J., Harris P. L., de Rosnay, M. (2003). Individual differences in children's emotion understanding: Effects of age and language. *Scandinavian Journal of Psychology*, 44, 347-353.
- Rieffe C., Meerum Terwogt M., Cowan R. (2005). Children's Understanding of Mental States as Causes of Emotions. *Infant and Child Development*, 14, 259-272.
- Tenenbaum H. R., Visscher P., Pons F., Harris P. L. (2004). Emotional understanding in Quechua children from an agro-pastoralist village. *International Journal of Behavioral Development*, 28(5), 471-478.

UNDERSTANDING OF EMOTIONS IN FOUR-, SIX- AND TEN-YEAR-OLD CHILDREN

Eglė Mažulytė

Vilnius University

egle.mazulyte@yahoo.com

The aim of the study was to evaluate how four-, six- and ten-year-old children explain other people's causes of emotions and the change in these explanations varying on age. 20 four-year-old, 20 six-year-old, and 21 ten-year-old children participated in this study. Six short stories, which described prototypical emotion-eliciting situations, and pictures of the protagonists were presented to participants. Children were asked to explain the causes of typical and atypical emotions of the protagonists. Explanations were assigned to the categories of Desires and Beliefs, if they explicitly referred to mental states, or were categorised as Situational, if they referred just to the situation. The results of the study showed that younger children were more often unable to explain the cause of emotions than older children. Older children more often named mental state as the cause of emotions than younger children. Both desires and beliefs were mentioned equally often by older children.

PAAUGLIŲ, AUGANČIŲ GLOBOS NAMUOSE, SOCIALINIŲ ĮGŪDŽIŲ GRUPĖS EFEKTYVUMAS IR SAŠAJOS SU TĖVO IR MOTINOS KOMPLEKSAIS

Ieva Dulinskaitė

Vilniaus universitetas

ieva.dulinskaite@gmail.com

Šiame darbe keliamas tikslas analizuoti paauglių, augančių globos namuose ir 3 mėnesius lankusių socialinių įgūdžių lavinimo grupę, asmenybės vidinius išgyvenimus, jų pokyčius bei šių išgyvenimų gelmines prielaidas, remiantis analitinės psichologijos paradigma. Derinant kiekybinius ir kokybinius tyrimų metodus, buvo tirti 55 paauglių (14 – 18 metų; 34 mergaitės ir 21 berniukas), augančių globos namuose, socialinių įgūdžių gebėjimai bei vidiniai išgyvenimai prieš ir po grupės. Tyrimo duomenų analizė parodė, kad po grupės reikšmingai pagerėjo paauglių socialinių įgūdžių gebėjimų įverčiai, o pasireiškę vidiniai ir išoriniai pokyčiai apima visybiškesnį savęs vaizdą, gilesnį įsitraukimą į tarpasmeninius santykius, geresnę jausmų ir emocinės patirties integraciją, efektyvesnį probleminių situacijų sprendimą. Tėvo ir motinos kompleksų raiškos analizė parodė, jog socialinių įgūdžių lavinimas padeda įsisąmoninti priešingo komplekso poliaus nepatenkintus poreikius ir juos patenkinti, stiprina gebėjimą atsitapatinti nuo komplekso bei formuoja stipresnį asmenybės Ego.

Pastaruosius kelis dešimtmečius, stiprėjant psichologinės pagalbos reikšmei klinikinėje praktikoje ir kasdieniniame gyvenime, vis daugiau dėmesio yra skiriama įvertinti jos naudą ir rezultatus. Ypač svarbus tampa terapinių pokyčių matavimas (Lambert, 1996).

Vaikai ir jaunuoliai, augantys globos namuose, yra viena labiausiai pažeidžiamų socialinių grupių, kurių asmenybės formavimasis ir tarpasmeninių santykių raida yra stipriai pažeisti patirtų vaikystės traumų ir sudėtingų augimo sąlygų (Sempik, 2008). Ankstyvoji ir augimo vaikų globos namuose patirtis sutrikdo sėkmingo prisitaikymo visuomenėje galimybes, o tai gali pasireikšti bendravimo su aplinkiniais sunkumais, neadekvačiu savęs ir kitų vertinimu, nesugebėjimu užmegzti ir išlaikyti pozityvių tarpasmeninių santykių, nesugebėjimu atskleisti ir panaudoti savo galimybių bei reikšti jausmų priimtinais būdais (Samošonok, 2005). Atskyrimas nuo biologinės šeimos taip pat gali turėti rimtų pasekmių vaiko psichologinei savijautai. Tai gali sutrikdyti trumpalaikę ir ilgalaikę emocinę pusiausvyrą, sukelti sielvartą, atsitraukimą, pasyvumą (Goosens, 1995). Dėl šeimos ir įprastos aplinkos

netekimo vaikas globos namuose gali jaustis svetimas, vienišas, paliktas, apleistas, nenorimas, neturintis tikrų namų, nesaugus (Brodzinsky, 1990). Tyrimai rodo, kad vaikas ar paauglys, išgyvenęs tėvų atstūmimą ar išsiskyrimą su jais, yra dažniau linkęs vengti kontaktų su bendraamžiais, pasižymi prisitaikymo galimybių ribotumu, nesugeba susitvarkyti su jam keliamais reikalavimais, jautriai reaguoja į kritiką, vengia naujų bendravimo situacijų, turi mažiau galimybių patirti rūpinimosi tęstinumą (Triseliotis, Hill, 1990; Hukkanen, Sourander, Bergroth, Piha, 1999).

Lietuvoje atliekami tyrimai taip pat rodo, kad vaikai, gyvenantys globos institucijose, turi didesnį emocinių ir elgesio sutrikimų, tokių kaip užsisklendimas, nerimas, depresija, agresija, hiperaktyvumas, bei asmenybės sutrikimų, susijusių su žema ego kontrole, lygmenį (Žukauskienė, Leiputė, 2002). Vaikai, apsigyvenę globos namuose, ne visada turi galimybę kurti ilgalaikį ir pastovų tarpusavio ryšį, o ankstyvųjų tarpasmeninių santykių sunkumai dažnai neleidžia pasitikėti kitais (Zbarauskaitė, 2010).

Kadangi tarpasmeniniai santykiai yra ypač svarbūs raidos procese, o su jais susiję sunkumai turi ilgalaikių pasekmių asmenybės formavimuisi, šiame tyrime pasirinkta remtis analitine paradigma, kuri pabrėžia ankstyvųjų santykių svarbą vaiko raidai ir tolesnei adaptacijai. Ankstyvajam vaiko patyrimui didžiausią įtaką daro tėvų figūros, nes būtent santykio su jais fone formuojasi vaiko jausmai, santykis su savimi ir jį supančiu pasauliu. Remiantis analitine teorija, tėvo ir motinos kompleksai susiformuoja vaiko santykyje su juo besirūpinančiais žmonėmis, todėl šis procesas dažniausiai įvyksta vaikystėje (Kast, 1997). Viena iš komplekso susiformavimo prielaidų yra aukštas emocinio turinio patyrimas, o tėvo ir motinos kompleksais paremti jausmai ir elgesys dažnai kyla iš pasikartojančių interakcijų tarp vaiko ir motiniškų bei tėviškų figūrų jo aplinkoje. Vėliau, kiekvieną kartą, kai žmogus susiduria su situacija, panašia į sukėlusią kompleksą, ji interpretuojama komplekso šviesoje ir jį pastiprina. Tik atsitapatinęs nuo motinos ir tėvo

kompleksų žmogus gali imtis tinkamų raidos uždavinių ir suformuoti nuoseklų ego – stiprų savasties jausmą. O tai jam leidžia išpildyti reikalavimus, kuriuos kelia gyvenimas, susidoroti su sunkumais bei atrasti pasitenkinimą ir laimę.

Kadangi vaikai, augantys globos namuose, pasižymi prastesniais socialiniais įgūdžiais, svarbu ne tik organizuoti į šių gebėjimų lavinimą orientuotas psichologines grupes, tačiau taip pat tirti šių grupių efektyvumą bei analizuoti asmenybės vidinių išgyvenimų dinamiką, jų poveikį elgesiui, suvokimui ir afektams bei susitapatinimui-atsitapatinimui su motinos ir tėvo kompleksų.

Tyrimo tikslas ir uždaviniai

Tyrimo tikslas – tirti, paauglių, augančių globos namuose, asmenybės vidinius išgyvenimus, šių išgyvenimų gelmines prielaidas ir jų pokyčius, lankant socialinių įgūdžių lavinimo grupę.

Tyrimo uždaviniai:

- Tirti socialinių įgūdžių lavinimo grupės efektyvumą;
- Analizuoti, kas keičiasi paauglių elgesyje, suvokime ir afektuose lankant socialinių įgūdžių lavinimo grupę;
- Analizuoti, kaip šie pokyčiai veikia asmenybės vidinius išgyvenimus ir jų sąsajas su tėvo bei motinos kompleksais.

Metodika

Šiame darbe buvo pasirinkta derinti kiekybinių ir kokybinių tyrimų metodus, kadangi kiekybinis tyrimas padeda sudaryti tiriamųjų imtį ir suformuoti bendrą vaizdą apie tiriamą objektą, o kokybinis tyrimas leidžia atskleisti subjektyvių išgyvenimų įvairovę, gilesnį jų supratimą, galima geriau suprasti vidinius procesus ir struktūras, įvertinti psichinio funkcionavimo dinamiškumą derinant praeities ir dabties perspektyvas (Gudaitė, 2007).

Pirmame tyrimo etape atliekamu kiekybiniu tyrimu siekta tirti socialinių įgūdžių lavinimo grupės efektyvumą. O siekiant atskleisti, kaip paauglių, augančių globos namuose, socialinių įgūdžių mokymosi procesas veikia asmenybės vidinių išgyvenimų dinamiką ir kelti prielaidas apie šių pokyčių sąsajas su susitapatinimu-atsitapatinimu su tėvo ir motinos kompleksais, buvo atliktas kokybinis tyrimas.

Pirmajame tyrimo etape dalyvavo 55 paaugliai, augantys globos namuose, kurių amžius buvo 14 - 18 metų. Iš jų – 34 merginos ir 21 vaikinai. Tiriamųjų amžius pasirinktas atsižvelgiant į analitinėje psichologijoje išreiškiamą požiūrį, kad pirmojoje žmogaus gyvenimo pusėje Ego formavimuisi, stiprėjimui ir savarankiškumui tenka ypatinga svarba. Be to, paaugliai turi didesnius kognityvinius gebėjimus reflektuoti savo patirtį (Žukauskienė, 2001). Paaugliai 3 mėnesius lankė socialinių įgūdžių lavinimo grupę (12 užsiėmimų po 1,5 valandos). Paauglių socialinių įgūdžių gebėjimai prieš ir po grupės buvo vertinti taikant „Socialinių įgūdžių įvertinimo klausimyną“ (Samašonok, 2005). Klausimyno teiginiai suskirstyti į penkias subskales: bendravimo įgūdžių ugdymo, savęs suvokimo ir savęs vertinimo, jausmų pažinimo ir jų raiškos, probleminės elgsenos įveikos strategijų, gebėjimo suteikti ir priimti pagalbą, tarpasmeninių santykių kūrimo ir palaikymo.

Antrajame tyrimo etape, vykusiame paraleliai pirmajam etapui, dalyvavo 8 paaugliai (5 merginos ir 3 vaikinai) iš pirminės grupės. Šiame tyrimo etape buvo naudojamas pusiau struktūrinančio interviu metodas. Pirmasis pusiau struktūrinantis interviu, atliktas prieš prasidedant grupei, buvo skirtas atskleisti tėvo ir motinos kompleksų raiškai, siekiant įvertinti santykių su motina ir tėvu vidines reprezentacijas. Taip pat buvo klausama apie ankstyvuosius prisiminimus. Antrasis pusiau struktūrinantis interviu, atliktas pasibaigus grupei, buvo skirtas atskleisti, kokiose srityse ir kokius pokyčius paaugliai pastebi pasibaigus socialinių įgūdžių lavinimo užsiėmimams. Taip pat pakartotinai klausama apie ankstyvuosius prisiminimus, siekiant atskleisti,

kaip įvykę pokyčiai veikia ankstyvųjų prisiminimų turinį. Gelminė kokybinė analizė atlikta su 4 paaugliais (2 merginomis ir 2 vaikiniais).

Rezultatai ir jų aptarimas

Siekiant palyginti paauglių, augančių globos namuose, socialinių įgūdžių gebėjimus prieš ir po grupės, analizuota socialinių įgūdžių įverčių sklaida šešiose subskalėse: bendravimo įgūdžių ugdymo, savęs suvokimo ir savęs vertinimo, jausmų pažinimo ir jų raiškos, probleminės elgsenos įveikos strategijų, gebėjimo suteikti ir priimti pagalbą, tarpasmeninių santykių kūrimo ir palaikymo. Nustatyta, kad paauglių, augusių globos namuose, socialinių įgūdžių įverčiai visose subskalėse baigus lankyti grupę buvo statistiškai reikšmingai aukštesni ($p < 0,05$) palyginus su prieš pradedant lankyti grupę. Tai rodo, kad paaugliai savo socialinius įgūdžius baigus lankyti grupę vertina geriau.

Remiantis grupę lankusių paauglių, augančių globos namuose, subjektyviu vidinių ir išorinių pokyčių vertinimu, galime pastebėti, kad išsakyti pokyčiai pagal savo prasminį turinį telkiasi į keturias grupes.

Pirmąją grupę galima įvardinti kaip *visybiškesnį savęs vaizdą*. Paaugliai kaip vienus svarbiausių šios grupės pokyčių vardino atrastus naujus pomėgius („man patiko vaidinti“), teigė atradę naujų savybių, kurių iki šiol nepastebėjo turintys („anksčiau nemaniau, kad mokėsiu prieš visus atsistoti ir pasakyti“). Visybiškesnį savęs vaizdą padeda formuoti ir savo asmenybės polių įsisąmoninimas: „Dabar pripažįstu, kad ne tik esu stipri, bet kartais ir pati paverkiu“. Taip pat pastebima, kad paaugliai dažniau sau priskiria teigiamas savybes („manau, visai galėčiau būti gera auklėtoja“, „dabar moku kitus išklaudyti“), o šie pokyčiai teigiamai veikia savęs vertinimą ir pasitikėjimą savimi. Labiau integruotas savęs vaizdas yra susijęs su stabilesniu savęs ir savo gyvenimo vertinimu bei pastovesne nuotaika (Kast, 2002). O visybiškesnis

savęs pamatymas, pasitikėjimas savo verte ir galimybėmis lemia geresnį asmens psichologinį ir socialinį prisitaikymą.

Gilesnio įsitraukimo į tarpasmeninius santykius grupei priskirti pokyčiai yra susiję su naujų santykių kūrimu, bendrumo, saugumo ir užtikrintumo jausmo išgyvenimu tarpasmeniniuose santykiuose, sustiprėjusiu gebėjimu pasinaudoti turimais resursais bei labiau išlavintu empatijos jausmu. Atviresnis dalinimasis savo jausmais ir išgyvenimais padėjo praplėsti savo pažįstamų ratą: „Su daugiau kuo pradėjau bendrauti“. To pasekoje sustiprėjo bendrumo su kitais išgyvenimas: „Dažniau visi ką nors kartu veikiame“. Taip pat paaugliai teigia sugebantys geriau suprasti ir įsijausti į kitų žmonių jausmus: „Geriau atpažįstu, kada žmogus pyksta“. Tai turi teigiamos įtakos bendraujant, kuriant pozityvius tarpasmeninius santykius.

Trečiąją pokyčių grupę galima įvardinti kaip *geresnį jausmų ir emocinės patirties integraciją*. Tai geresnis jausmų įsisąmoninimas, savo ir kitų jausmų priėmimas, priimtinesnė jausmų raiška, dažniau teikiamas teigiamas grįžtamasis ryšys. Paaugliai pradėjo geriau atpažinti tokius jausmus kaip pyktis, nusivylimas, kaltė: „Aš būnu kartais piktas“, „Labai gailėjaus ir jaučiaus kalta, nes negerai buvo atsilyginti“. Pabuvus priimančioje aplinkoje paaugliai pajuto, kad gali sau leisti jausti įvairius jausmus: „Leidžiu sau paliūdėti“. Taip pat jie suprato, kad svarbu leisti ir kitiems žmonėms išbūti su savo jausmais: „Žinojau, jei guosiu, tai dar labiau supyks, reikia pabūti“. Kuo labiau jausmai įsisąmoninami ir priimami, tuo labiau silpnėja komplekso valdomų jausmų impulsyvumas. Taigi, emocinės patirties integracija leidžia nepasiduoti agresyviems impulsams ir reikšti jausmus labiau socialiai priimtinais būdais: „Dabar nebesimušu, o užsidarau ir palaukiu, kol nusiraminu“.

Ketvirtoji pokyčių grupė įvardinama kaip *efektyvesnis probleminių situacijų sprendimas* ir apima aktyvumą sprendžiant problemines situacijas, polinkį analizuoti problemą, gebėjimą savarankiškai priimti sprendimą. Paaugliai teigia, kad labiausiai pastebi savo nusiteikimą nebeatidėti sprendimų, net

jei laukia nemalonyos pasekmės: „Supratau, kad geriau apsispręsti iš karto, nei vilkinti ir po to nieko nesigautų“. Taip pat jie linkę labiau analizuoti problemą, galvoti apie jos pasekmes: „Susidariau sąrašą ir galvojau, kas geriau“. Taip pat pastebimas išaugęs savarankiškumas priimant sprendimus: „Pradėjau pati spręsti, kaip elgtis, <...> turiu patirties“. Jie pradėjo labiau pasitikėti savo gebėjimais spręsti susidariusią situaciją: „Auklėtoja sakė, kad beviltiška, bet aš vis tiek siunčiau ir laimėjau“. Asmuo, nevengiantis problemų ir sunkumų, gebantis išvelgti pozityvias problemų sprendimų galimybes, mokantis pasirinkti tinkamus problemų sprendimo būdus, tikintis savo jėgomis ir tuo, kad jo sprendimai priklauso nuo jo paties įdėtų pastangų, sėkmingiau įveiks atsiradusias problemas bei sėkmingiau prisitaikys visuomenėje.

Analizuojant, kaip pasireiškę pokyčiai veikia asmenybės vidinių išgyvenimų dinamiką, kaip jie siejasi su tėvo ir motinos kompleksais bei kaip šie pokyčiai atspindi ankstyvųjų atsiminimų turinyje, taikyta individualių atvejų gelminė analizė. Apžvelgiant socialinių įgūdžių mokymosi sukeltus vidinius ir išorinius pokyčius bei tėvo ir motinos kompleksų sąsajas, galime daryti prielaidą, jog socialinių įgūdžių mokymosi metu yra patenkinami motinos ir tėvo kompleksus frustruojantys poreikiai. O tai sąlygoja silpnesnį jų išreikštumą asmenybėje, atsitapatinimą nuo jų. Analitinėje psichologijoje nurodoma, kad neigiamo komplekso pasireiškimas skatina siekį aktualizuoti teigiamą komplekso polių (Stern, 1985). Tai pavykus padaryti lankant grupę, šių poreikių patenkinimas turėjo teigiamos įtakos geresniam paauglių prisitaikymui savo aplinkoje, naujų gebėjimų formavimuisi ir savęs priėmimo jausmui. Gelminės atvejų analizės metu tiriant ankstyvųjų atsiminimų raišką, pastebėta, jog jų turinys kito priklausomai su susitapatinimu-atsitapatinimu nuo tėvo ir motinos kompleksų. Kuo labiau pavyko atsitapatinti nuo tėvo ir motinos kompleksų, tuo labiau ankstyvųjų prisiminimų turinys atspindėjo priešingo poliaus poreikių patenkinimą.

Išvados

1. Paauglių, augančių globos namuose ir 3 mėnesius lankusių socialinių įgūdžių lavinimo grupę, bendravimo, savęs suvokimo ir savęs vertinimo, jausmų pažinimo ir jų raiškos, probleminės elgsenos įveikos, pagalbos priėmimo ir suteikimo bei socialinių santykių kūrimo ir palaikymo gebėjimai reikšmingai pagerėjo.
2. Dėl socialinių įgūdžių lavinimo grupės lankymo pasireiškę vidiniai ir išoriniai pokyčiai telkiasi į keturias grupes:
 - a. Visybiškesnis savęs vaizdas
 - b. Gilesnis įsitraukimas į tarpasmeninius santykius
 - c. Geresnė jausmų ir emocinės patirties integracija
 - d. Efektyvesnis probleminių situacijų sprendimas
3. Vyraujant neigiamam tėvo ir neigiamam motinos bei teigiamam tėvo ir teigiamam motinos kompleksams, socialinių įgūdžių lavinimas padeda įsisąmoninti priešingo komplekso poliaus nepatenkintus poreikius ir juos patenkinti, stiprina gebėjimą atsitapatinti nuo komplekso ir formuoja stipresnę asmenybės Ego.

Literatūra

- Brodzinsky D. M. A Stress and Coping Model of Adoption Adjustment. In *The psychology of adoption*, ed. by Brodzinsky D. M., Schechter M. D., Oxford University Press Inc, 1990, p. 3 – 24.
- Goosens F. The conditions for placement of children in residential care. Children living in residential care: report on the Seminar held in Bucharest on 28 February - 2 March 1995. Council of Europe. Steering Committee on Social Policy – Childhood Policies Project. Strasbourg: Council of Europe, 1995, p. 18 – 33.
- Gudaitė G. Klinikinis psichologinis vertinimas: užduotys ir taikymo principai. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007.
- Hukkanen, R., Sourander, A., Bergroth, L., Piha, J. Psychosocial factors and adequacy of services for children in children's homes. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 1999, Vol. 8 I(4).
- Kast, V. *Father-Daughter, Mother-Son*. Shaftesbury: Element Books Limited. 1997.
- Kast, V. *Atsisveikinimas su aukos vaidmeniu: gyventi savo gyvenimą*. Vilnius: Dialogo kultūros institutas, 2002.
- Lambert, M. J. The Reliability and Validity of the Outcome Questionnaire // *Clinical Psychology and Psychotherapy*, 1996, Vol. 3, No 4, p.249-258.

-
- Samašonok, K. (2005). Paauglių, gyvenančių globos namuose ir pilnose šeimose, savęs vertinimo ypatumai. *Specialusis ugdymas: mokslo darbai*, 2(13), 101–110. ISSN 1392-5369.
- Sempik J., Ward H., Darker I. Emotional and Behavioural Difficulties of Children and Young People at Entry into Care. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, Vol. 13, No. 2, 2008, p. 221–233.
- Stern, D. N. *The Interpersonal World of the Infant*. New York: Basic Books, 1985.
- Triseliotis J., Hill M. Contrasting adoption, foster care and residential rearing. In *The psychology of adoption*, ed. by Brodzinsky D. M., Schechter M. D., Oxford University Press Inc, 1990, p. 107-120.
- Zbarauskaitė A. *Globojamų paauglių mergaičių gėdos jausmo išgyvenimas psichoterapinėje grupėje*. Daktaro disertacija.
- Žukauskienė R. *Raidos psichologija*. Vilnius: Margi raštai, 2001.
- Žukauskienė R, Leiputė O. Vaikų ir jaunimo globos namų auklėtinių ir vaikų, gyvenančių su abiem tėvais, emocinių ir elgesio problemų ypatumai. *Socialinis darbas* 2002, 2(2), p. 106-115.

LINKS BETWEEN SOCIAL SKILLS LEARNING GROUP EFFECTIVENESS AND FATHER AND MOTHER COMPLEX OF ADOLESCENT IN FOSTER CARE

Ieva Dulinskaitė
Vilnius University
ieva.dulinskaite@gmail.com

This thesis aims at displaying the change of inner personality experiences and their deep assumptions of adolescent children growing up in foster care by attending social skills group using the paradigm of analytical psychology. In order to understand the impact on the change of inner personality experiences it is important to consider early experience with mother and father figures. In this research the quantitative and qualitative methods were blended. 55 adolescent orphan children, aged 14-18, participated in the research. Using quantitative methods the efficacy of social skills development group was determined. A semi-structured interview method was used to carry out the qualitative research. The analysis of the data collected determines the efficacy of social skills development group – the skills of communication, self perception and self evaluation, cognition and expression of emotions, conflict resolution, granting and receiving help and development of social intercourse improved. Factors of efficacy gather into four groups: integrity of self-image, ability to completely participate in personal relationships, integration of emotional experience, efficacy in solving problematic situations. A conclusion is drawn with reference to the case analyses in the light of both positive and negative mother and father complexes, that social skills group is perceived as efficient when it becomes a space where the needs that accumulate in the opposite pole of the complex can be satisfied, it also helps to detach oneself from the complex and develop a stronger Ego.

APKALBŲ SAŠAJOS SU GALIOS SIEKIMU ORGANIZACIJOJE (ŽVALGOMASIS TYRIMAS)

Rūta Vasiliauskaitė
Mykolo Romerio universitetas
ruvasiliau@stud.mruni.eu

Pranešime pristatomi žvalgomojo tyrimo, kurio tikslas - išsiaiškinti, ar darbuotojų siekis per apkalbas įgauti daugiau galios organizacijoje yra susijęs su komunikacijos aplinka bei jos tendencijomis, rezultatai. Siekiant sužinoti daugiau informacijos apie apkalbas darbo vietoje ir su jomis susijusius reiškinius, buvo atliktas pusiau struktūruotas interviu su 7 darbuotojais (5 moterimis ir 2 vyrais). Remiantis interviu sukurti Apkaltų ir galios siekimo bei Komunikacijos tendencijų klausimynai. Žvalgomojo klausimynų tyrimo metu apklaustas 31 tiriamasis (25 moterys ir 5 vyrai, kurių amžius nuo 22 iki 60 metų). Rezultatai parodė, jog nors informacijos perdavimo kokybė nebuvo statistiškai reikšmingai susijusi su įtakos siekimu, tačiau didesnė neigiama organizacijos atmosfera susijusi su didesne konkurencija tarp darbuotojų, bei didesnis įtakos siekimas susijęs su didesniu polinkiu apkalbėti vadovą. Svarbu ir tai, jog priemonių, skirtų pagerinti komunikaciją tarp vadovo ir darbuotojų taikymas, susijęs su mažėjančiu įtakos siekimu organizacijoje.

Apkalbas galime apibūdinti kaip neformalią sąveiką tarp individo ir grupės, kuomet apsikeičiama informacija (teigiama arba neigiama) apie nesančius trečius organizacijos asmenis ją įvertinant (teigiamai arba neigiamai). Nors apkalbos laikomos amoraliomis, tačiau žmonės į jas įsitraukia ne tik savo asmeninėje aplinkoje bet ir darbo vietoje. Apkalbos pasižymi spontaniškumu, todėl dažnai net nepastebime, kaip ir kodėl jos atsiranda bei išnyksta. Nors mokslinėje literatūroje vyrauja prieštaringos pozicijos apkalbų atžvilgiu, dažnai jas tiesiog ignoruojant kaip tyrimų objektą, tačiau apkalbos darbo vietoje gali tiesiogiai veikti tiek asmeninius darbuotojų interesus, susijusius su darbu, tiek darbo atlikimo procesą, pavyzdžiui, užduočių atlikimą, grupės veiklos koordinavimą, organizacijos kultūros skleidimą, komandos formavimą (Fish ir kt., 1993). Apkalbos taip pat padeda darbuotojams suprasti ir įvertinti savo vadovų elgesį, skatina socialinių tinklų kūrimą tarp bendradarbių bei gali būti panaudotos siekiant pakenkti varžovo reputacijai (Doyle, 2000).

Komunikacija organizacijoje vyksta nuolat, dinamiškai, o apsikeisdami informacija keičiasi ir patys komunikacijos dalyviai. Apkalbos, kaip viena iš

komunikacijos formų, taip pat pasireiškia kaip procesas. Tai galima pagrįsti tuo, jog jos potencialiai gali pakeisti grupės struktūrą, o prieš veikdamas asmuo turi keletą sąmoningų veiksmų pasirinkimo galimybių (Noon, Delbridge, 1993). Sprendimas, kokia linkme - teigiama arba neigiama - pakreipti apkalbas, yra susijęs su asmens suvokiamomis grupės vertybėmis, individualiais santykiais ir grupės struktūra bei asmens individualiomis vertybėmis ir santykiais (Noon, Delbridge, 1993). Iš vienos pusės, jei asmuo neįsitraukia į apkalbas, jis gali būti išskirtas iš socialinės grupės (Eggins, Slade, 1997), iš kitos pusės, jei žmogus per daug įsitraukia į apkalbas, gali pakenkti savo reputacijai (Bergmann, 1993), galbūt dėl to, jog tokiu asmeniu mažiau pasitikima ir taip pat iš jo gauta informacija gali būti laikoma nepatikima. Svarbu ir tai, jog tam tikrais atvejais apkalbos gali būti naudojamos siekiant asmeninės naudos neatsižvelgiant į to pasekmes visai organizacijai (Kniffin, Wilson, 2010). Tačiau pasitaiko ir tokių atvejų, kai apkalbos naudojamos siekiant pagerinti padėtį organizacijoje, nepaisant savo asmeninės rizikos. Šie pavyzdžiai rodo, jog svarbu suprasti, kaip apkalbos organizacijoje susijusios su joje vykstančiais procesais bei įvairiais psichologiniais aspektais. Pavyzdžiui, apkalbos gali būti kaip verbalinės agresijos išraiška (Crick, 1996). Tokį reiškinį gali paskatinti apkalbos apie nekompetentingą vadovą, ir vienintelis būdas išreikšti savo pyktį yra, netiesiogiai, per apkalbas. Bendradarbiai gali laikyti save konkurentais ir skleisti apkalbas siekiant gauti informacijos, kuri jiems padėtų varžytis su kitais arba pažeminti kitus, siekiant apsaugoti savo poziciją (Wert, Saloney, 2004). Apmaudas, pavydas ir pyktis per apkalbas gali būti išreikštas socialiai priimtiniu būdu.

Neigiama atmosfera organizacijoje, konkurencija gali paskatinti galios siekimą joje, kaip vieną iš šaltųjų ginklų panaudojant apkalbas (Hallett ir kt., 2009). Galia – tai gebėjimas paveikti kitus asmenis atlikti dalykus, kurių jie kitu atveju neatliktų (Kullard, Pelled, 2000). Moksliniuose darbuose apie apkalbas jau seniai kalbama apie apkalbų ir galios sąsajas, pavyzdžiui, Berger (1994),

Emler (1994). Apkalbomis (kaip galios įrankiu) gali būti siekiama gauti informaciją ir užsitikrinti asmeninę naudą, tai tarsi tam tikras galios žaidimas, kuomet panaudojant informaciją kaip investiciją/kapitalą, pasiekiamas dominavimas arba įtvirtinamas socialinis statusas. Svarbu akcentuoti tai, jog neigiama informacija, kuria siekiama pakenkti kito asmens reputacijai, gali greitai tapti „faktu“, jeigu ji pakankamai dažnai pakartojama (Michelson, Mouly, 2002). Taip galima sustiprinti savo poziciją (ne)paskleidžiant svarbią informaciją ir tokiu būdu sumenkinant savo varžovą. Todėl apkalbos gali būti susijusios su karjeros siekimu organizacijoje - siekiant pasireklamuoti, kontroliuojant informaciją ir šmeižiant varžovus ir kt.. Svarbu ir tai, jog apkalbos gali būti vienintelis galios šaltinis tiems, kurie neturi formalios galios veikti organizacijos struktūroje. Todėl šio tyrimo tikslas yra išsiaiškinti, ar darbuotojų siekis per apkalbas įgauti daugiau galios organizacijoje yra susijęs su komunikacijos aplinka bei jos tendencijomis.

Apkalbas organizacijoje galime geriausiai suprasti tik besiremdami tarpdisciplinine perspektyva, todėl šiame tyrime siekiama suderinti kokybinį ir kiekybinį tyrimo metodus (pusiau struktūruotą interviu bei klausimyną), nes tokiu būdu galima geriau atskleisti bei suprasti tyrimo rezultatus. Atsakydami į keliamus klausimus, remsimės 2012 metais atliktų tyrimų duomenimis. Tyrimą finansuoja Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. 8.9-03/SMT11R-05 1).

Tyrime siekta patikrinti šias sąsajas:

1. Neigiama organizacijos atmosfera susijusi su didesne konkurencija organizacijoje.
2. Informacijos perdavimo kokybė susijusi su įtakos siekimu.
3. Didesnis įtakos siekimas teigiamai susijęs su didesniu polinkiu apkalbėti vadovą (-ę).
4. Priemonių, skirtų gerinti komunikaciją tarp vadovo ir darbuotojų taikymas neigiamai susijęs su aukštais įtakos siekimo įverčiais.

Metodika

Tiriamieji ir tyrimo procedūra. Pusiau struktūruotam interviu tiriamųjų imčiai buvo naudojama mišri tikslinė atranka, kurią sudarė trys imties sudarymo strategijos: kriterinė atranka (amžius, lytis, bendravimo su savo vadovais (-ėmis) dažnis, darbo patirtis bent dvejose nesusijusiose organizacijose, teigiama/neigama atmosfera darbuotojų kolektyvuose), maksimaliai įvairių atvejų bei tipinių atvejų atrankos). Interviu atliktas su 5 moterimis ir 2 vyrais, respondentų amžiaus vidurkis – 30,28 m., SD = 10,85 m., vidutinė darbo trukmė – 5,82 m., SD = 9,93 m.. Klausimynų testavimui buvo naudojama patogioji imtis, apklausiant tiriamuosius internetinio anketavimo būdu. Iš viso apklaustas 31 tiriamasis, iš jų 25 moterys ir 6 vyrai. Tiriamųjų amžius – nuo 22 iki 60 metų, amžiaus vidurkis – 30,61 m., SD = 8,09. Tiriamųjų išsilavinimas: vidurinis - 6,5%, aukštesnysis profesinis - 6,5%, aukštasis universitetinis - 83,9%, kita - 3,2%. Tiriamųjų vidutinė darbo trukmė – 4 metai, SD = 3,4 m., darbuotojų skaičiaus organizacijoje vidurkis – 264,5 darb., SD = 511,59., artimiausių bendradarbių vidurkis – 32,26 darb., SD = 29,38.

Įvertinimo priemonės. Tyrimui buvo panaudotas kokybinio ir kiekybinio tyrimų metodų junginys. Remiantis mokslinės literatūros analize buvo sukurtas pusiau struktūruotas interviu, kurio klausimai, atsižvelgiant į situaciją, buvo tikslinami interviu metu. Atlikus pusiau struktūruoto interviu teminę analizę specialiai šiam tyrimui buvo sukurti Apkalbų ir galios siekimo bei Komunikacijos tendencijų klausimynai. Teiginiai vertinami 6 balų Likert tipo skale, kur 1 reiškia „visiškai nesutinku/nebūdinga“, o 6 – „visiškai sutinku/visiškai būdinga“.

Apkalbų ir galios siekimo klausimyną sudaro 12 teiginių. Naudojant faktorinę (principinių komponentų) analizę išskirtos 3 subskalės. Įtakos siekimo faktorius sudaro 3 teiginiai, įvertinantys darbuotojų siekį įgauti pranašumą prieš bendradarbius (Cronbach alpha = 0,643) (pavyzdžiui, „Siekiu turėti pranašumą prieš kitus bendradarbius.“). Konkurencijos faktorių sudaro

4 sudaro teiginiai, įvertinantys darbuotojų sąmoningą siekį pakenkti bendradarbiams (Cronbach alpha = 0,899) (pavyzdžiui, „Pavydas skatina kenkti kitiems darbuotojams skleidžiant apkalbas apie juos.“). Organizacijos atmosferos faktorių sudaro 5 teiginiai, susiję su darbuotojų tarpusavio santykiais bei bendravimo kokybe (Cronbach alpha = 0,777) (pavyzdžiui, „Mano bendradarbiai padeda man, jei turiu problemų darbe.“).

Komunikacijos tendencijų klausimyną sudaro 18 teiginių. Naudojant faktorinę analizę (principinių komponentų) analizę išskirtos 3 subskalės. Informacijos perdavimo kokybės faktorių sudaro 4 teiginiai, įvertinantys perduodamos informacijos tikslumą, iškreipimus, galimybę pasitikslinti bei sklaidimo trikdžių nebuvimą (Cronbach alpha = 0,882) (pavyzdžiui, „Mano organizacijoje informacija yra specialiai iškreipoma.“). Polinkio apkalbėti vadovą faktorių sudaro 3 teiginiai, įvertinantys apkalbas susijusias su vadovo asmeniu (Cronbach alpha = 0,808) (pavyzdžiui, „Darbuotojai mėgsta kalbėti apie vadovo sprendimus, susijusius su darbu.“). Vadovo taikomų komunikacijos gerinimo priemonių faktorių sudaro 11 teiginių, kuriais įvertinami vadovo veiksmai susiję su siekiu gerinti informacijos sklaidą organizacijoje bei atsižvelgti į darbuotojų tarpe vykstančius reiškinius (Cronbach alpha = 0,944) (pavyzdžiui, „Nesusipratimus, susijusius su apkalbomis ir gandais, vadovas išsiaiškina nieko nelaukdamas (-a).“).

Duomenų analizė. Tyrimo duomenys buvo analizuojami statistiniu paketu SPSS v.19. Pasirinktas reikšmingumo lygmuo – 0,05. Atlikta statistinė duomenų analizė: apskaičiuoti dažniai, vidurkiai, standartiniai nuokrypiai. Empirinio skirstinio palyginimui buvo naudojamas Shapiro-Wilk kriterijus. Statistinės išvados tikrintos patikrinus duomenų pasiskirstymą pagal normalųjį skirstinį: parametriniais (Pearson tiesinės koreliacijos koeficientas) bei neparametriniais (Spearman ranginės koreliacijos koeficientas) kriterijais.

Rezultatai ir jų aptarimas

Pirmosios prielaidos analizė parodė, jog neigiama organizacijos atmosfera susijusi su didesne konkurencija ($r(29) = -0,497$, $p = 0,004$). Tai galima susieti su tuo, jog esant neigiamai organizacijos atmosferai darbuotojų santykiai tampa priešiški, t.y. darbuotojai nepasitiki savo bendradarbiais, yra nelinkę bendradarbiauti bei padėti vieni kitiems, o tai didina konkurenciją, kuri pasireiškia didesniu sąmoningu apkalbų skleidimu, pavyzdžiui, siekiant geresnių pareigų organizacijoje.

1 lentelė. Organizacijos atmosferos ir konkurencijos ryšys, įtakos siekimo ir darbuotojų polinkio apkalbėti vadovą(-ę) bei priemonių, skirtų gerinti komunikaciją tarp vadovo ryšiai

Kintamieji	Konkurencija	p
Organizacijos atmosfera	-0,497	0,004**
	Įtakos siekimas	
Darbuotojų polinkis apkalbėti vadovą (-ę)	0,481	0,006**
Priemonių, skirtų gerinti komunikaciją tarp vadovo ir darbuotojų taikymas	-0,390	0,030*

* $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$

Darbuotojams siekiant įgauti daugiau įtakos, galima tikėtis, jog tam tikra dalis svarbios informacijos gali būti specialiai iškraipoma, užlaikoma ir tokiu būdu netiksli informacija gali apsunkinti konkrečių darbuotojų atliekamo darbo kokybę, potencialiai sumažinant jų, kaip gerų darbuotojų įvaizdį. Tačiau tikrinant informacijos perdavimo kokybės sąsają su įtakos siekimu nerasta statistiškai reikšmingo ryšio tarp šių kintamųjų – Spearmano rho koeficientas lygus 0,319, $p = 0,080$. Tai galima sieti su mažu tiriamųjų skaičiumi, kuris apriboja galimybę išryškėti tam tikroms tendencijoms.

Tikrinant trečiosios prielaidos kintamųjų ryšius nustatyta, jog didesnis įtakos siekimas susijęs su didesniu darbuotojų polinkiu apkalbėti savo vadovą (-ę) ($r(29) = 0,481$, $p = 0,006$) (1 lentelė). Tokį kintamųjų ryšį galima sieti su tuo, jog informacija apie vadovą (-ę) yra labai svarbi ir aktuali visiems darbuotojams, o galimybė gauti informacijos, kuri susijusi su asmeniniu

vadovo (-ės) gyvenimu, ne tik jo (-os) darbine veikla, gali padėti per apkalbas palaikyti ryšius su pvz., darbuotojo karjerai svarbiais asmenimis arba netgi užmegzti naujus.

Ketvirtosios prielaidos kintamųjų analizė parodė, jog priemonių, skirtų gerinti komunikaciją tarp vadovo ir darbuotojų taikymas, yra neigiamai susijęs su aukštais įtakos siekimo įverčiais ($r(29) = -0,390$, $p=0,030$) (1 lentelė). Komunikacija organizacijoje yra pagrindinis jos variklis, todėl kokybiška komunikacija tarp vadovo ir darbuotojų užtikrina efektyvų darbo procesą, kuriuo pasiekiami rezultatai bei įgyvendinami organizacijos tikslai. Tačiau, jeigu vadovas nesidomi komunikacijos kokybe organizacijoje bei netaiko priemonių, kurios gerina informacijos tikslumą ir jos cirkuliaciją, darbuotojai perima galią į savo rankas ir per apkalbas neoficialiais būdais veikia daugelį organizacijoje vykstančių procesų.

Apibendrinus rezultatus galime teigti, jog informacija, kurios pagrindas yra apkalbos, gali tapti galios įrankiu darbuotojų rankose, ypač tais atvejais, kai nėra atsižvelgiama į komunikacijos kokybę organizacijoje bei jos turinį. Žvelgiant plačiau, galime pastebėti ir tai, jog apkalboms tampant galios įrankiu ypač svarbus vadovo vaidmuo, nes, pavyzdžiui, priemonių, skirtų komunikacijos gerinimui, taikymas gali būti susijęs ir su įtakos siekimu per polinkį apkalbėti vadovą, t.y. jeigu neatsižvelgiama į komunikacijos svarbą organizacijai ir ypač jos kokybę joje, didėja apkalbų apie vadovą tikimybė.

Išvados

Tiriant apkalbų sąsajas su galios siekimu organizacijoje svarbu atsižvelgti į aplinkos savybes, nes joje formuojasi kiti psichologiniai ir socialiniai reiškiniai, galbūt todėl neigiamos organizacijos atmosferos didėjimas susijęs su didesne konkurencija tarp darbuotojų.

Komunikacija yra organizacijos veiklos pagrindas, o apkalbos yra viena iš neformalios komunikacijos formų, kuria darbuotojai gali pasinaudoti siekdami

daugiau galios organizacijoje, todėl didėjantis įtakos siekimas susijęs su didėjančiu darbuotojų polinkiu apkalbėti savo vadovą, ir priešingai, priemonių, skirtų gerinti komunikaciją tarp vadovo ir darbuotojų, aktyvus taikymas susijęs su mažesniu įtakos siekimu. Tačiau pati informacijos perdavimo kokybė, tyrimo duomenimis, nesusijusi su darbuotojų įtakos siekimu. Šiame žvalgomajame tyrime nustatyti ryšiai nėra priežastiniai, tačiau rastos sąsajos yra reikšmingos tolimesniems apkalbų fenomeno tyrimams.

Tyrimo ribotumai ir rekomendacijos tolimesniems tyrimams. Tai žvalgomasis tyrimo etapas. Dėl mažo tiriamųjų skaičiaus rastų sąsajų negalima generalizuoti. Toliau bus atliekamas pagrindinis tyrimas su reprezentatyvia darbuotojų imtimi bei atitinkamu tiriamųjų skaičiumi, kas leis ne tik patvirtinti arba atmesti rastas sąsajas, bet ir patikrinti kintamųjų priežastinius ryšius.

Literatūra

- Berger C. R., (1994). Power, dominance, and social interaction. // In M. L. Knapp and G. R. Miller (Eds.), *Handbook of interpersonal communication*: 450-507. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Bergmann J. R., (1993). *Discreet indiscretions: The social organization of gossip*. // New York: Aldine de Gruyter.
- Crick N. R., (1996). The role of overt aggression, relational aggression, and prosocial behavior in the prediction of children's future social adjustment // *Child development*, vol. 67, p. 2317–2327.
- Doyle J., (2000). *New community or new slavery? The emotional division of labour*. // London: Industrial Society.
- Eggs S., Slade D., (1997). *Analyzing casual conversation*. // London: Cassell.
- Emler N., (1994). Gossip, reputation, and social adaptation. // In R. F. Goodman and A. Ben-Ze'ev (Eds.), *Good gossip*: 117-138, Lawrence: University of Kansas Press.
- Fish R. S., Kraut R. E., Root R. W., Rice R. E., (1993). Video as a technology for informal communication. *Communications of the ACM*, vol. 36(1), p. 48–61.
- Hallett T., Harger B., Eder D., (2009). Gossip at work: unsanctioned evaluative talk in formal school meetings. *Journal of Contemporary Ethnography*, vol. 38(5), p. 584-618.
- Kniffin K. M., Wilson D. F., (2010). Evolutionary perspectives on workplace gossip: why and how gossip can serve groups. *Group and organization management*, vol. 35(2), p. 150-176.
- Kullard N. B., Pelled L. H., (2000). Passing the word: Toward a model of gossip and power in the workplace // *The academy of management review*, vol. 25(2), p. 428-438.
- Michelson G., Mouly V. S., (2002). "You didn't hear it from us but...": Towards an understanding of rumour and gossip in organisations. *Australian journal of management*, vol. 27, p. 57-65.

Noon M., Delbridge R., (1993). News from behind my hand: Gossip in organizations. *Organization studies*, vol. 14, p. 23-36.

GOSSIP RELATIONSHIP WITH POWER-SEEKING IN ORGANIZATION (PILOT RESEARCH)

Rūta Vasiliauskaitė
Mykolas Romeris University
ruvasiliau@stud.mruni.eu

This paper presents the results of pilot study, which aim was to find out if the workers' desire to gain power over gossip in organization is associated with the communication surrounding and it's tendencies. A semi-structured interviews with 7 people (5 women and 2 men) have been carried out with aim to learn more about the gossip in the workplace and related phenomena. According to analyses of interviews a Gossip and power-seeking and Communication patterns questionnaires were created. Pilot questionnaire study surveyed 31 respondents (25 women and 5 men), aged from 22 to 60 years. Results showed that although the quality of communication was not significantly related to the influence desire, but more negative atmosphere in the organization associated with an increased competition among workers, and greater impact on influence desire associated with an increased tendency to gossip about the manager. It is important, that increase of practices which are used to improve communication between manager and workers are related to the shrinking effect on the influence desire in the organization.

KITOKS POŽIŪRIS Į PRIEKABIAVIMO DARBE AUKOS ASMENYBĘ

*Milda Astrauskaitė, Roy Kern
Vytauto Didžiojo universitetas
m.astrauskaite@smf.vdu.lt*

Priekabiavimo darbe reiškiny s įvardinamas kaip vienas svarbiausių stresogeninių darbo aplinkos veiksnių (Adoric, Kvartuc, 2007). Užsienio šalyse nemažai dėmesio skiriama reiškinio priežasčių analizei, patyčių darbe aukos asmenybės tyrimams. Visgi, iki šiol nėra vieningo atsakymo apie tai kokie žmonės dažniau patiria patyčias. Siekiant įvertinti gyvenimo stiliaus (pagal A.Adler) aspektų ryšį su priekabiavimo darbe suvokimu, 2010 metais, trijose Lietuvos organizacijose buvo atliktas tyrimas. Tyrime dalyvavo 320 respondentų (200 vyrų ir 116 moterų). Analizės rezultatai atskleidė, kad trys gyvenimo stiliaus skalės (Poreikis vadovauti, Pripažinimo poreikis, Atsargumo poreikis) yra reikšmingai susijusios su priekabiavimu. Rezultatai parodė, kad kai kurios galimos patyčių darbe aukos jautriau reaguoja į teigiamus ir neigiamus aplinkos siunčiamus signalus, bei gali turėti sunkumų sprendžiant konfliktus ir valdant stresą. Tačiau, klausimas - kiek patyčių darbe reiškinyje svarbi aukos asmenybė - lieka neatsakytas. Todėl ateityje svarbu įvertinti ar asmenybė bei gyvenimo stilius yra reikšmingas visuose patyčių lygmenyse.

Remiantis Individualiosios psichologijos teorijos pradininku A.Adler (1927/1970), sėkmingas įsitvirtinimas darbo aplinkoje yra viena iš trijų svarbiausių žmogaus gyvenimo užduočių kartu su meilės ryšiais ir bendruomeniniu gyvenimu. Pasaulinės sveikatos organizacijos tyrimai patvirtina, kad darbo veikla bei darbo aplinka užima didelę asmens gyvenimo dalį, įtakoja sveikatą ir emocinę būseną (WHO, 2005). Pastaruoju metu vis daugiau dėmesio tyrėjai skiria sąsajų tarp darbinės veiklos bei psichologinės-fiziologinės sveikatos, įvertinimui (Liu, Siu, Shi, 2010). Psichologinis smurtas darbe dažnai vertinamas kaip vienas svarbiausių stresogeninių darbo aplinkos veiksnių, dėl šios priežasties tyrėjai jam siūlo teikti išskirtinį dėmesį (Adoric, Kvartuc, 2007; Yildirim, Yildirim, 2006).

Patyčių darbe reiškiny s, pradėtas tyrinėti apie 1980-uosius metus, kuomet švedų tyrėjas ir psichoterapeutas H.Leymann pradėjo tyrimus, susijusius neigiamu reiškinium, tuo metu vadintu – mobingu. Ankstesni tyrimai atskleidė reiškinio sąsajas su neigiamomis sveikatos pasekmėmis asmeniui bei ekonominiais kaštais organizacijoms ir valstybei (McCarthy & Mayhew, 2004).

Šių dienų literatūroje, minimas reiškinys apibūdinamas skirtingais terminais, tokiais kaip: patyčios darbe, priekabiavimas, psichologinis smurtas/mobingas. Vis dėlto, atlikus sąvokų analizę, galima pastebėti, kad jos visos apibūdina labai panašų ar net tapatų reiškinį. Pavyzdžiui, priekabiavimo darbe sąvoka, aptarta tyrėjo, K. Björkqvist, yra apibrėžiama kaip "pasikartojantys veiksmai, turintys tikslą sukelti psichinį (kartais ir fizinį) skausmą. Šie veiksmai nukreipti prieš vieną ar kelis asmenis, kurie dėl vienos ar kitos priežasties neturi galimybių savęs apginti" (Björkqvist, Österman, & Hjelt-Back, 1994). Tuo tarpu tyrėjas S. Einarsen teigia, kad patyčios darbe „kyla tuomet kai vienas ar keli darbuotojai sistemingai ir ilgesnį laiko tarpą jaučia tiesioginę ir netiesioginę agresiją darbo vietoje, situacijoje, kurioje asmuo (asmenys) patiriantis (patiriantys) tokį elgesį susiduria su sunkumais save apginti“ (Einarsen, 2000). Nagrinėjant sąvokas akivaizdu, kad reiškiniai panašūs šiais aspektais:

1. Sąvokos aiškina reiškinius, kurių metu pastebimas negatyvus ir priešiškas elgesys.
2. Elgesys periodiškai kartojamas. Tai nėra pavieniai, atsitiktiniai įvykiai.
3. Reiškiniuose dalyvauja dvi pusės – auka/os ir smurtautojas/ai.
4. Akcentuojamas aukos bejėgiškumo vaidmuo.

Nors sąvokas siūloma atskirti (Crawshaw, 2009), tačiau daugelis autorių jas vis dar naudoja kaip ekvivalentiškas (Sperry, 2009). Remiantis įvardintais argumentais, patyčių ir priekabiavimo darbe sąvokos pranešime laikomos sinonimiškomis.

Patyčių darbe ir asmenybės tyrimai

Patyčių darbe tyrimai nuolatos įgyvendinami Skandinavijos šalyse (Mathisen, Einarsen, Mykletun, 2011). Daug dėmesio skiriama reiškinio priežasčių analizei, prevencijai: tyrinėjama darbo aplinka, vadovavimo ypatumai, analizuojama patyčių darbe aukos asmenybė. Greta kitų patyčių darbe priežasčių tyrimų, užsienio šalių tyrėjai mėgina išsiaiškinti ar tam tikri

asmenybės bruožai gali prognozuoti patyčių darbe patyrimą. Pasak įvairių tyrėjų, patyčių darbe aukos dažniau pasižymi neurotiškumu, didesniu jautrumu, įtarumu ir labiau išreikštu pykčiu (Balducci, Alfano, & Fraccaroli, 2009; Gandolfo, 1995; Vartia, 1996). Remiantis tyrėjo S.Einarsen nuomone, patyčių darbe aukos dažniau nepasitiki savimi ir jaučia didesnį nerimą socialinėse situacijose (Einarsen, Raknes, & Matthiesen, 1994). Tyrimai taip pat rodo, kad egzistuoja „provokuojančios aukos“, kurios yra agresyvios, nebendradarbiaujančios ir savo elgesiu „prišaukia“ neigiamas aplinkinių reakcijas (Matthiesen & Einarsen, 2007). Pasak kitų tyrėjų, egzistuoja ir asmenys, patiriantys patyčias, bet asmenybės savybėmis nesiskiriantys nuo patyčių nepatiriančių žmonių (Glaso, Matthiesen, Nielsen, Einarsen, 2007). Nepaisant tyrimų atliktų Skandinavų ir kitose šalyse, nėra vieningo atsakymo apie tai kokie žmonės dažniau patiria patyčias ir psichologinį smurtą darbe. Reikalinga papildoma analizė įgalinanti aiškiau bei nuosekliau įvertinti patyčių aukos asmenybės profilį.

Žvelgiant iš Individualiosios (Adlerinės) psichologijos perspektyvos, šiam tikslui įgyvendinti galėtų būti skirti gyvenimo stiliaus tyrimai. A.Adler nuomone būtent gyvenimo stilius, o ne asmenybė turėtų būti naudojamas siekiant pažinti žmogų, jo ryšį su pasauliu ir visuomene. Gyvenimo stilius dažnai lyginamas su asmenybe ir A.Adler apibūdinamas kaip tikslingų organizuotų tikėjimų ir emocijų rinkinys, kurį asmuo pasitelkia įgyvendindamas tris pagrindines gyvenimo užduotis. Teoretiko nuomone visi žmogaus gyvenimo pasirinkimai, taip pat ir darbo pasirinkimas, yra neatskiriamai susiję su gyvenimo stiliumi (Adler, 1964). Remiantis įvardintais argumentais buvo suformuluotas pagrindinis tyrimo tikslas – atskleisti gyvenimo stiliaus (pagal A.Adler) aspektų ir priekabiavimo darbe ryšius.

Metodika

Siekiant įvertinti gyvenimo stiliaus aspektų ryšius su patyčių darbe suvokimu, 2010 metais, trijose Lietuvos organizacijose buvo atliktas tyrimas. Iš 415 pateiktų klausimynų, 320 buvo užpildyti ir sugrąžinti tyrėjams (t.y. 77,1% atsakomumas). Imtį sudarė 200 vyrų ir 116 moterų. Vidutinis respondentų amžius buvo 39 metai (SN = 11,7). Vidutinis darbo stažas dabartinėse pareigose buvo 4,7 metai (SN = 5,7), darbo krūvis (valandomis per savaitę) svyravo nuo 8 iki 65 valandų, vidurkis = 43,7 valandos (SN = 7,1).

Tyrimo naudoti du pagrindiniai instrumentai. Gyvenimo stiliaus įvertinimui naudotas BASIS-A instrumentas (Curlette, Wheeler, & Kern, 1997; Wheeler, Kern, Curlette, 1993), kuris vertina asmens gyvenimo stilių, remiantis vaikystės (iki 10 metų) patirtimi. Instrumentas sukurtas remiantis individualiosios psichologijos (A.Adler) teorija. Klausimynas sudarytas iš 65 teiginių, kurių atskiros sumos įvertina penkias pagrindines skales: Visuomeniškumas, Siekis prisiderinti, Poreikis vadovauti, Pripažinimo poreikis, Atsargumo poreikis ir penkias pagalbines skales, kurios dėl duomenų apie validumą trūkumo, nebuvo naudojamos tolimesnėje analizėje. Teiginių pavyzdžiai: Kai buvau vaikas (iki 10 metų), aš...gerai pritapdavau grupėje; norėjau kontroliuoti kitus vaikus. Kiekvienas teiginys vertinamas likerto skalėje, nuo 1 (tikrai ne) iki 5 (tikrai taip). Vidiniai skalių patikimumai buvo pakankamai aukšti: 0,82 (Visuomeniškumas); 0,79 (Siekis prisiderinti); 0,82 (Poreikis vadovauti); 0,80 (Pripažinimo poreikis) ir 0,83 (Atsargumo poreikis). Panašūs patikimumo rodikliai buvo pristatyti ir ankstesniuose tyrimuose JAV (Peluso, Peluso, Buckner, Curlette, & Kern, 2004; Peluso, Stolz, Belangee, Frey, & Peluso, 2010).

Patyčioms darbe matuoti buvo naudojama priekabiavimo darbe skalė (Björkqvist & Österman, 1992), sudaryta iš 24 teiginių. Respondentų buvo klausama kaip dažnai per pastaruosius 6 mėnesius jie patyrė neigiamą elgesį iš kolegų darbe. Teiginių pavyzdžiai: Ar per pastaruosius 6 mėnesius jūs

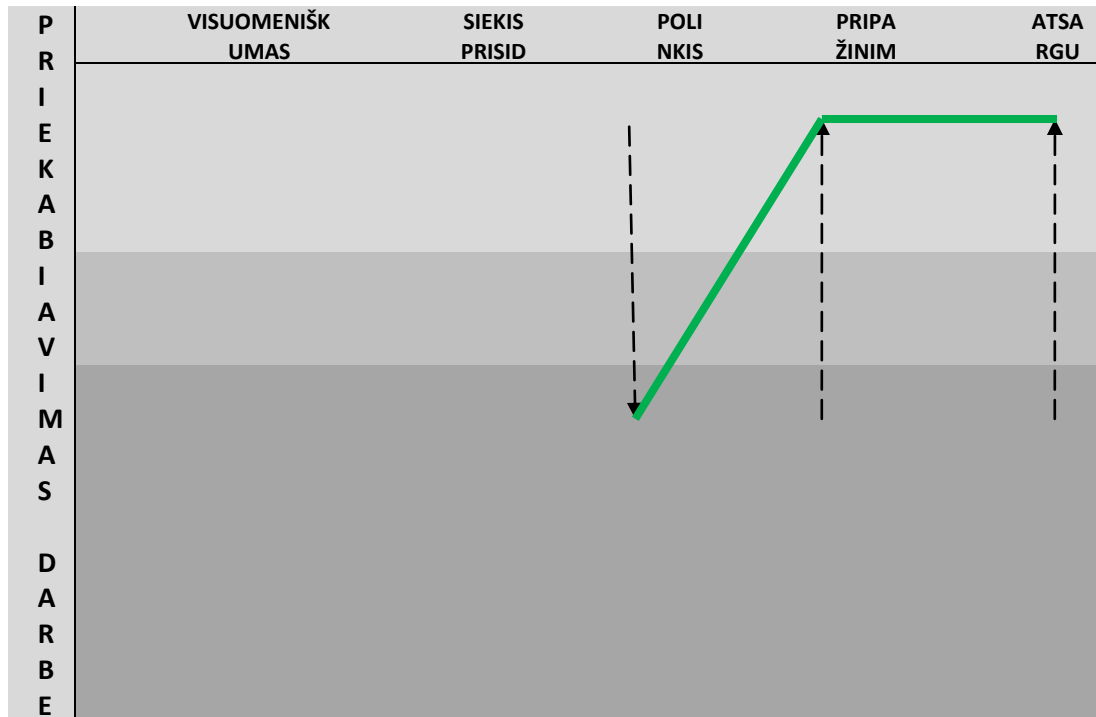
patyrėte: Melą, sakomą apie Jus aplinkiniams?; Jūsų nuomonės sumenkinimą? Kiekvienas teiginys vertinamas likerto skalėje, nuo 1 (niekada) iki 5 (labia dažnai).

Vidinis skalės patikimumas pastarajame tyrime buvo 0,94, instrumento autorių pateikta Cronbach $\alpha = 0,95$ (Björkqvist & Österman, 1992). Abu tyrime naudoti klausimynai buvo išversti į lietuvių kalbą remiantis visuotiniais testų vertimo reikalavimais.

Tyrimo rezultatai ir jų aptarimas

Tyrimo duomenims analizuoti buvo naudojama logistinė regresinė analizė, kuri atlikta du kartus siekiant įvertinti demografinių veiksnių sąsajas su priekabiavimu ir gyvenimo stiliumi. Priekabiavimas darbe buvo įtrauktas kaip dichotominis kintamasis, atskirtas į dvi grupes pagal vidurkį (10,46, SN=11,44), minimalus priekabiavimo darbe įvertinimas buvo 0, maksimalus 56.. Atlikus pirmąją logistinę regresinę duomenų analizę, darbo stažas buvo vienintelis demografinis kintamasis, reikšmingai susijęs su priekabiavimu ir gyvenimo stiliumi. Į antrąją logistinę regresinę analizę buvo įtraukti gyvenimo stiliaus, priekabiavimo darbe ir darbo stažo kintamieji. Analizės rezultatai parodė, kad trys (Poreikis vadovauti, Pripažinimo poreikis, Atsargumo poreikis) gyvenimo stiliaus skalės yra statistiškai reikšmingai susijusios su priekabiavimu darbe. Galimos patyčių darbe aukos gyvenimo stiliaus profilis pavaizduotas 1 paveiksle.

Analizės rezultatai atskleidė, kad polinkio vadovauti skalė yra neigiamai susijusi su priekabiavimu darbe, o pripažinimo ir atsargumo poreikio skalės – teigiamai. Rezultatai leidžia daryti tam tikras prielaidas apie galimos patyčių darbe aukos asmenybę, remiantis individualiosios psichologijos perspektyva.

Pav. 1. Galimos patyčių darbe aukos gyvenimo stiliaus profilis

Priekabiavimo darbe sąsajos su mažesniu polinkiu vadovauti gali rodyti, kad asmuo patiriantis patyčias darbe gali vengti konfrontacijos su kolegomis, nemokėti efektyviai spręsti konfliktų ir pasižymėti atkaklumo ir užtikrintumo stoka. Tokie darbuotojai gali tapti tyrėjo Einarsen (2005) įvardinto „grobūniško“ priekabiavimo aukomis, kuomet kiti asmenys, norėdami įrodyti savo viršenybę puola silpnesnius, negalinčius pasipriešinti darbuotojus.

Teigiamas ryšys tarp priekabiavimo ir pripažinimo poreikio gali rodyti, kad asmenys, kuriems kitų pripažinimas ir įvertinimas yra labai svarbus, gali jautriau reaguoti į neigiamas aplinkinių pastabas ir jų elgesį interpretuoti kaip patyčias. Šiems žmonėms reikalingas teigiamas atgalinis ryšys, kitų priėmimas, siekis būti vertinamiems. Esant pripažinimo iš kolegų ar vadovo stygiui, darbo aplinka gali būti suprantama neigiamai, o, kolegų elgesys kaip priekabiaujantis. Šiuo atveju, svarbus vadovo vaidmuo, nes būtent vadovas turėtų suteikti tinkamą atgalinį ryšį, motyvuoti ir pastiprinti. Pastaruosius rezultatus galima vertinti remiantis ir kiek kitokiu požiūriu. Tyrimai rodo, kad produktyvūs, siekiantys gerų rezultatų asmenys dažniau patiria patyčias iš

kolegų dėl konkurencijos. Žmonės, turintys aukštą pripažinimo poreikį, dėl teigiamo įvertinimo siekio yra aktyvesni ir produktyvesni ir dėl to gali kelti aplinkiniams pavydą bei tapti patyčių aukomis (Matthiesen & Einarsen, 2010).

Galiausiai, teigiamas ryšys tarp priekabiavimo darbe ir atsargumo poreikio iš dalies atliepia ankstesnių tyrimų duomenis ir rodo, kad asmuo, patiriantis patyčias, gali pasižymėti aukštesniu neurotiškumo lygiu, didesniu jautrumu, impulsyvumu. Tokie žmonės gali pernelyg jautriai reaguoti į aplinką. A Adler teorijoje tokiomis savybėmis gali pasižymėti vaikystėje lepinami žmonės, kurie išėję už saugios ir globojančios aplinkos, pasaulį suvokia kaip grėsmingą ar netgi puolantį ir dėl šios priežasties gali patys elgtis priešišškai ar aplinkinių elgesį suvokti kaip patyčias ir smurtą (Adler, 1964).

Išvados

1. Priekabiavimas darbe yra neigiamai susijęs su polinkio vadovauti skale.
2. Priekabiavimas darbe yra teigiamai susijęs su pripažinimo ir atsargumo poreikio skalėmis.
3. Priekabiavimas darbe statistiškai reikšmingai nesusijęs su visuomeniškumo ir siekio prisiderinti skalėmis.

Apibendrinimas

Tyrimo rezultatai rodo, jog kai kurios galimos patyčių darbe aukos jautriau reaguoja tiek į teigiamus tiek į neigiamus aplinkos siunčiamus signalus bei gali turėti sunkumų sprendžiant konfliktus ir valdant stresą. Nors tyrimo rezultatai atskleidžia tam tikras galimos patyčių darbe aukos gyvenimo stiliaus tendencijas, tačiau, klausimas kiek patyčių darbe reiškinyje svarbi aukos asmenybė - lieka neatsakytas. Nėra aišku ar asmuo gali pats išprovokuoti patyčias dėl gyvenimo stiliaus, ar dėl vaikystės patirties ir auklėjimo matyti darbo aplinką kaip keliančią grėsmę. Galima daryti prielaidas, jog asmenybė svarbi tam, kaip asmuo interpretuoja aplinkinių elgesį, tačiau neabejotinai yra

atvejų, kuomet darbuotojas tampa agresijos auka dėl netinkamo vadovavimo ar kitų organizacijos bei darbo charakteristikų. Akivaizdu, kad kai kurios gyvenimo stiliaus savybės gali būti tiek teigiamos tiek neigiamos priklausomai nuo esančių aplinkybių. Taigi, negali ir neturi būti teigiama, jog tik tam tikri asmenys patiria patyčias. Svarbu turėti galvoje, kad patyčios ne vienkryptis procesas. Besityčiojantiems siekiant atsikratyti konkretaus žmogaus, pašalinti jį iš darbo vietos ar įrodyti savo pranašumą dėl jaučiamo menkavertiškumo, patyčios tikriausiai bus juntamos kiekvieno asmens. Todėl ateityje svarbu įvertinti ar asmenybė bei gyvenimo stilius yra reikšmingas visuose patyčių lygmenyse, t.y., ar esant labai aukštam patyčių darbe lygiui, asmenybės aspektas vis dar reikšmingas.

Literatūra

- Adler, A. (1970). Fundamentals of individual psychology. *Journal of Individual Psychology*, 26, 36-49 (Originally published in 1927).
- Adler, A. (1964). *Social Interest: A Challenge to Mankind*. New York: Capricorn Books
- Adoric, V. C. & Kvarnuc, T. (2007). Effects of mobbing on justice beliefs and adjustment. *European psychologist*, 12(4), 261-271.
- Balducci, C., Alfano, V., & Fraccaroli, F. (2009). Relationships between mobbing at work and MMPI-2 personality profile, posttraumatic stress symptoms, and suicidal ideation and behavior. *Violence and Victims*, 24(1), 52-66.
- Björkqvist, K., Österman, K., & Hjelt-Back M. (1994). Aggression among university employees. *Aggressive behavior*, 20, 173-184.
- Björkqvist, K., Österman, K., & Hjelt-Back M. (1992). *The work harassment scale*. Vasa, Finland: Abo Akademi University.
- Crawshaw, L. (2009). Workplace bullying? Mobbing? Harassment? Distraction by a thousand definitions. *Consulting Psychology Journal: Practice and Research*, 61(3), 263-267.
- Curlette, W.M., Wheeler, M.S., & Kern, R.M. (1997). *BASIS-A inventory's technical manual*. United States of America: TRT Associates, Inc.
- Einarsen, S. (2000). Harassment and bullying at work: A review of the Scandinavian approach. *Aggression and Violent Behavior*, 5(4), 379-401.
- Einarsen, S. (2005). The nature, causes and consequences of bullying at work: The Norwegian experience. *Pistes*, 7(3), 1-14.
- Einarsen, S., Raknes, I. B., & Matthiesen B. S. (1994). Bullying and harassment at work and their relationships to work environment quality: an exploratory study. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 2(4), 381-401.
- Gandolfo, R. (1995). MMPI-2 profiles of worker's compensations claimants who present with complaints of harassment. *Journal of Clinical Psychology*, 51, 711-715.
- Glaso, L., Matthiesen, S.B., Nielsen, M.B., & Einarsen, S. (2007). Do targets of workplace bullying portray a general victim personality profile? *Scandinavian Journal of Psychology*, 48, 313-319.

-
- Yildirim, A., Yildirim, D. (2006). Mobbing in the workplace by peers and managers: mobbing experienced by nurses working in healthcare facilities in Turkey and it's effect on nurses. *Journal of clinical nursing*, 16(8), 1444-1453.
- Liu, J., Siu, O., & Shi, K. (2010). Transformational leadership and employee wellbeing: The mediating role of trust in the leader and self-efficacy. *Applied Psychology: An International Review*, 59(3), 454-479.
- Mathisen, G.E., Einarsen, S., & Mykletun, R. (2011). The relationship between supervisor personality, supervisors' perceived stress and workplace bullying. *Journal of Business Ethics*, 99, 637-651.
- Matthiesen, S.B., & Einarsen, S. (2010). Bullying in the workplace: Definition, prevalence, antecedents and consequences. *International Journal of Organizational Theory and Behavior*, 13(2), 202-248.
- Matthiesen, S.B. & Einarsen, S. (2007). Perpetrators and targets of bullying at work: Role stress and individual differences. *Violence and Victims*, 22(6), 735-753.
- McCarthy, P., & Mayhew, C. (2004). *Safeguarding the organization against violence and bullying: An international perspective*. Hampshire, United Kingdom: Palgrave Macmillan.
- Peluso, P.R., Peluso, J.P., Buckner, J.P., Curlette, W.L., & Kern, R.M. (2004). An analysis of the reliability of the BASIS-A inventory using a Northeastern and Southeastern U.S. sample. *Journal of Individual Psychology*, 60(3), 294-307.
- Peluso, P.R., Stolz, K.B., Belangee, S., Frey, M.R., & Peluso, J.P. (2010). A confirmatory factor analysis of a measure of the Adlerian lifestyle, the BASIS-A inventory. *Journal of Individual Psychology*, 66(2), 152-165.
- Sperry, L. (2009). Mobbing and bullying: The influence of individual, work group, and organizational dynamics on abusive workplace behavior. *Consulting Psychology Journal: Practice and Research*, 61(3), 190-201.
- Vartia, M. (1996). The sources of bullying – psychological work environment and organizational climate. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 5, 203-214.
- Wheeler, M.S., Kern, R.M., & Curlette, W.M. (1993). *BASIS-A inventory*. Highlands, NC: TRT.
- World Health Organization. (2005). *Mental health policies and programmes in the workplace*. Geneva: WHO Press.

A DIFFERENT APPROACH TO THE VICTIM OF WORKPLACE HARASSMENT

Milda Astrauskaitė, Roy Kern
Vytautas Magnus University
m.astrauskaite@smf.vdu.lt

Workplace harassment is commonly referred to as one of the major factors of stressful work environment (Adoric, Kvartuc, 2007). In foreign countries much attention has been given to the analysis of causes of the phenomenon as well as to studies of harassment victim personality. However, to date, there is no accurate answer as to what people experience more bullying. In order to evaluate the relations between lifestyle aspects (based on A.Adler) and work harassment, in 2010, in three Lithuanian organizations, has been implemented research. Sample comprised of 320 participants (200 men, 116 women). Results revealed that three lifestyle scales (Taking Charge, Wanting Recognition and Being Cautious) were significantly related to work harassment. The results showed that some of the possible victims of harassment may react more sensitive to positive and negative signals as well as have difficulties solving conflicts and managing stress. Despite these findings,

question on how much personality is significant in the bullying phenomenon – remains unanswered. Thus, in the future it is important to analyze if personality is significant in all levels of work harassment.

PRISITAIKYMAS PRIE BEDARBYSTĖS: LAIKO STRUKTŪROS, KERTINIO SAVĖS VERTINIMO IR ĮSIDARBINIMO LŪKESČIŲ VAIDMUO

*Natalija Norvilė
Mykolo Romerio universitetas
natalija@mruni.eu*

Bedarbystė daugumai žmonių yra stresą sukeliantis gyvenimo įvykis. Tyrimai rodo, kad keli kintamieji vaidina ypač svarbų vaidmenį kalbant apie prisitaikymą prie bedarbystės ir teigiamą bedarbystės patirtį. Šis straipsnis skirtas aptarti laiko struktūros (laipsnis, kuriuo asmenys suvokia savo laiką naudojamą struktūruotai, organizuotai ir tikslingai), kertinio savęs vertinimo (mažai kintantis asmenybės bruožas, kurį sudaro kertinis savo, kaip žmogaus, vertės, efektyvumo bei gebėjimų vertinimas) bei įsidarbinimo lūkesčių (teigiami lūkesčiai, kad pavyks įsidarbinti) vaidmenį sėkmingam prisitaikymui prie bedarbystės.

LR Statistikos departamentas (2012) bedarbiais vadina asmenis, aktyviai ieškančius darbo, t.y. tuos, kurie pasinaudodami įvairiomis priemonėmis (pvz., kreipiasi į Darbo biržą, dalyvauja pokalbiuose dėl darbo ir kt.) stengiasi įsidarbinti norimame darbe. Darbo turėjimas vaidina svarbų vaidmenį kalbant apie žmonių pasitenkinimą gyvenimu, psichinę ir fizinę sveikatą. Darbas ne tik leidžia patenkinti materialinius poreikius, nes suteikia pajamų, bet ir duoda nematerialios naudos – tai yra reguliarūs kontaktai su kitais žmonėmis, kurie nėra šeimos nariai; tikslų turėjimas; identifikacija; aktyvi veikla, aiški dienos struktūra. Nedarbas turi didelį neigiamą poveikį individo gerovei. Jis paprastai siejamas su sumažėjusia savigarba, didesniu netikrumu dėl ateities, socialine izoliacija, stigmatizacija, fizinės sveikatos problemomis (Knabe, Rätzel, 2011). Nustatytas ryšys tarp bedarbystės ir suprastėjusios psichinės sveikatos, pvz., depresijos, nerimo ir sumažėjusio pasitenkinimo gyvenimu (Georgellis et al., 2008; McKee-Ryan et al., 2005; Paul ir Moser, 2009).

Yra aišku, kad ne visi žmonės patiria bedarbystę tuo pačiu būdu (Wanberg ir Marchese, 1994). Socialinės psichologijos ir sociologiniuose tyrimuose buvo nustatyti keli kintamieji-moderatoriai, kurie gali padidinti arba sumažinti neigiamas bedarbystės pasekmes. Šie kintamieji gali būti apytiksliai sugrupuoti į keturias kategorijas:

- a) ekonominiai kintamieji (pvz., socialinės aprūpinimo sistemos prieinamumas, bedarbio pašalpa, atlyginimas iki bedarbystės),
- b) demografiniai kintamieji (pvz., amžius, lytis, socialinė klasė, etninė grupė, tėvystės patirtis);
- c) socialiniai kintamieji (pvz., normos ir vertybės, socialinės paramos sistema);
- d) asmenybiniai kintamieji (pvz., įveikos stilius, atsparumas, asmens pažeidžiamumas, kontrolės lokusas, savigarba, laiko struktūros gebėjimai) (Martella, Maass, 2000).

Jau klasikiniame M. Jahoda ir jos kolegų Marientalio tyrime (1979) buvo nustatyta nedidelė bedarbių dalis, kurių savivertė nesumažėjo, jie nesijaute praradę viltį. Taigi nors bedarbystė turi aiškiai žalingą poveikį psichinei sveikatai ir psichologinei žmonių gerovei, tuo pačiu metu galima pastebėti subjektyvaus bedarbystės patyrimo skirtumus. I. R. Galatzer-Levy su bendradarbiais (2010) atlikto tyrimo (reprezentatyvi Vokietijos darbuotojų imtis, N = 16,795) rezultatai rodo, kad daugiau nei du trečdaliai respondentų buvo sėkmingai prisitaikę prie bedarbystės situacijos ir naudojo proaktyvias įveikos strategijas, ir dauguma individų praėjus vieneriems metams pasiekė pasitenkinimo gyvenimu lygį, buvusį iki atleidimo. Taigi kyla klausimas, kokie veiksniai lemia sėkmingą asmens prisitaikymą prie bedarbystės situacijos?

M. Greenberg (2011), cituodama neseniai atliktą meta-analizės tyrimą, teigia, kad labiausiai susiję su gera psichine sveikata bedarbystės metu ir, vadinasi, su sėkmingu prisitaikymu, veiksniai yra laiko struktūra (rutininiai užsiėmimai ir veiklos, padedančios struktūruoti bedarbio laiką), teigiamas kertinis savęs vertinimas (jausmas, kad esi vertingas, kompetentingas, sėkmingas) bei įsidarbinimo lūkesčiai (teigiami lūkesčiai, jog pavyks susirasti darbą). Kadangi tyrėja detalai neįvardino, kaip minėti veiksniai siejasi su sėkmingu prisitaikymu prie bedarbystės situacijos, žemiau pateiksime galimą šių sąsajų interpretaciją.

Laiko struktūros vaidmuo

Dauguma dirbančiųjų pripranta prie dienos rutinos: ėjimo į darbą, pietų pertraukos, poilsio grįžus namo, susitikimų su draugais ir artimaisiais, bei miego. Darbo praradimas sugriauna šią nusistovėjusią dienos tvarką. Ir nors kai kurie bedarbiai geba sukurti naują dienotvarkę, didžioji dauguma susiduria su esminiais sunkumais struktūruodami laiką (Fryer ir McKenna, 1987).

M. J. Bond ir N. T. Feather (1988, 321 psl.) apibrėžia laiko struktūrą (angl. time structure) kaip „laipsnį, kuriuo asmenys suvokia savo laiką leidžiamą/naudojamą struktūruotai, organizuotai ir tikslingai“. Didele dalimi šis suvokimas ir laiko naudojimo pojūtis priklauso nuo asmens gebėjimo skirti laiką vertingoms (svarbioms) veikloms. Ankstesni tyrimai rodo, kad žmonės, norintys struktūruotai ir tikslingai leisti laiką, labiau linkę laikytis rutinos, planuoti įvykius ir veiklas (Feather ir Bond, 1983). Taigi tokie asmenys kurdami tikslus yra labiau linkę nustatyti tų tikslų įgyvendinimo laiką bei veiksmus, kurių reikia šiems tikslams pasiekti. Kita vertus, individai, prasta struktūruojantys laiką, dažniau „švaisto laiką“ ir patiria sunkumų siekdami tikslų (Chang, Nguyen, 2011).

Nors būtų galima teigti, kad šiuolaikiniame pasaulyje technologijų dėka bedarbiai galės efektyviau struktūruoti savo laiką, tačiau tyrimai rodo, kad netekę darbo žmonės vis dar susiduria su laiko struktūros problemomis (Wanberg et al., 1997). Empiriniai duomenys rodo, kad nemokėjimas struktūruoti savo dienos ir rasti užsiėmimų yra susijęs su prastesne psichine bei fizine sveikata ir jaučiamu nelaimingumu dėl bedarbystės situacijos (Wanberg et al., 1997). Tyrimai rodo, kad laiko struktūra yra teigiamai susijusi su asmens elgesiu, aukšta savigarba, fizine sveikata ir optimizmu (Bond ir Feather, 1988), bei A tipo elgesiu (konkurencinis elgesys, Mudrack, 1999). Ir atvirkščiai, laiko struktūros trūkumas yra susijęs su depresija, psichologiniu stresu, nerimu, neurotiškumu, fiziniais simptomais, beviltiškumo simptomais (Bond ir Feather, 1988; Feather ir Bond, 1994).

Taigi svarbu, kad bedarbiai mokėtų aiškiai struktūruoti savo laiką, kadangi tikslingai suplanuotas laikas didina pasitenkinimą gyvenimu (Martella ir Maass, 2000), o prasmingas įsitraukimas į aktyvią laisvalaikio veiklą gali būti naudingas ir konstruktyvus įveikos būdas bedarbystės laikotarpiu (Waters ir Moore, 2002).

Kertinio savęs vertinimo vaidmuo

F. M. McKee-Ryan ir A. J. Kinicki (2002) (cit. pagal Creed et al., 2009) savo meta-analizėje, skirtoje nustatyti psichologinės bedarbių gerovės koreliatus, rado keletą dispozicinių bruožų, kurie, jų manymu, yra svarbūs sėkmingo prisitaikymo prie bedarbystės procesui. Svarbiausi iš jų buvo susiję su asmens savo vertės suvokimu ar suvokiama gyvenimo įvykių kontrole - savigarba, saviveiksmingumas, kontrolės lokusas ir neurotiškumas, kurie kartu sudaro neseniai konceptualizuotą kertinio savęs vertinimo (angl. core self-evaluations, CSE) konstruklą (Judge et al, 2002).

T. A. Judge ir kt. (1998) kertinį savęs vertinimą apibūdina kaip esmines asmens prielaidas arba įsitikinimus apie save ir savo funkcionavimą pasaulyje (cit. pagal Johnson et al., 2008). Tai yra kertinis savo, kaip žmogaus, vertės, efektyvumo bei gebėjimų vertinimas. Nurodoma, jog asmuo, pasižymintis aukštu kertiniu savęs vertinimu (t.y., aukšta saviverte ir bendru saviveiksmingumu, žemu neurotiškumu bei vidiniu kontrolės lokusu), geba gerai prisitaikyti, yra pozityvus, pasitikintis savimi bei savo jėgomis (cit. pagal Judge et al., 2003).

Bedarbystės tyrimuose paprastai sutinkama išvada, kad kertinio savęs vertinimo kintamieji yra bedarbystės patyrimo ir jo įtakos psichologinei gerovei moderatoriai. Empiriniai įrodymai paremia mintį, kad teigiamas savęs vaizdas yra apsauginis išteklius, kai asmuo susiduria su darbo praradimu (McKee-Ryan ir Kinicki, 2002), ir buvo nustatyta koreliacija tarp gerovės ir savigarbos (Leana ir Feldman, 1995), kontrolės lokuso, saviveiksmingumo

(Vinokur et al., 1996), ir optimizmo, kuris iš dalies sutampa su neurotizmu (Lai ir Wong, 1998). Kai kuriuose moksliniuose tyrimuose minima, jog kontrolės lokusas bei saviveiksmingumas taip pat turi didelę reikšmę tikimybei vėl įsidarbinti (cit. pagal McArdle et al., 2007).

Įsidarbinimo lūkesčių vaidmuo

Įsidarbinimo lūkesčius (angl. re-employment expectation) sudaro šie kognityviniai komponentai – tikėjimas, kad pavyks rasti darbą, ir įsipareigojimas darbui (angl. job commitment), bei tokie elgesio komponentai kaip darbo paieškos intensyvumas, darbo paieškos strategijos.

A. M. Dockery (2004) pastebėjo, kad žmonės, kurie pasitiki savimi ir tiki, kad jiems pavyks rasti darbą, bei mano, kad svarbiausias rezultatas yra turėti darbą, yra linkę nepasiduoti ir ieškoti darbo ilgą laiką. Tačiau jei tokie žmonės dažnai susiduria su neigiamais atsakymais, jų savivertė ir pasitikėjimas įsidarbinimo galimybe gali sumažėti.

Įsipareigojimas darbui yra svarbus kintamasis, bylojantis apie darbo svarbą individui (Wanberg et al., 1996). Buvo įrodyta, kad įsipareigojimas darbui turi įtakos pastangoms ieškant darbo, pakartotinam įsidarbinimui ir subjektyviajai gerovei (Lai, Chan, 2002; Wiener et al., 1999).

Darbo paieška yra į problemą orientuotas įveikos būdas, kuris, pasak L. E. Waters ir K. A. Moore (2001), bedarbystės metu padeda išlaikyti gerą psichologinę sveikatą, t.y. sumažina depresiškumą bei neleidžia sumažėti savigarbai. Darbo paieškų intensyvumas (angl. job search intensity) yra išreikštas kaip dažnumas, kuriuo beieškantys darbo (per numatytą laiką) įsitraukia į tam tikrą darbo paieškos veiklą (t.y., naudojami įvairiais darbo paieškos būdais). Tyrimai atskleidžia, jog kuo intensyviau bedarbis asmuo ieško darbo, tuo didesnė tikimybė, jog jis bus pakviestas į darbo pokalbį (Côté et al., 2006; Saks, 2006). Empirinių tyrimų rezultatai atskleidė, jog su darbo paieška susijęs saviveiksmingumas (angl. job search self-efficacy) teigiamai

veikia darbo paieškų intensyvumą – t.y., kuo aukštesnis saviveiksmingumas, tuo intensyvesnės ir darbo paieškos (Fort et al., 2011), kadangi bedarbis asmuo tiki, jog dedamos pastangos duos rezultatą ir jis yra pajėgus išspręsti susidariusią bedarbystės situaciją.

McKee-Ryan ir kt. (2005) rado, kad įsidarbinimo lūkesčiai teigiamai koreliuoja su psichine sveikata. Žmonės, kurie tiki savo sėkme ir yra įsitikinę, jog jiems tikriausiai pavyks rasti darbą, pasižymi geresne psichine sveikata, negu tie, kurie abejoja darbo įgijimo sėkme.

Praktinė nauda

Intervencijos programos, skirtos bedarbiams, paprastai sutelkia dėmesį į įgūdžių formavimą, t.y. į darbui reikalingų įgūdžių įgijimą bei darbo paieškos įgūdžių vystymą. Į šias intervencijos programas galėtų būti įtraukti papildomi komponentai ar sudedamosios dalys, skatinančios proaktyvią bedarbystės įveiką – bedarbiai galėtų būti mokomi efektyviai struktūruoti savo laiką, tikslingai planuoti veiklas ir užsiėmimus, nustatyti aiškius ateities tikslus, mažinti patiriamą stresą ir nerimą, didinti suvokiamą gyvenimo kontrolę bei savivertę.

Pavyzdžiui, grupinės diskusijos, kuriose dalyviais aptaria patiriamų sunkumų įveikos būdus, gali paskatinti didesnį kontrolės jausmą, kas gali prisidėti prie bedarbių subjektyvios ir psichologinės gerovės didinimo, o tai savo ruožtu, kaip įrodė C. R. Wanberg su kolegomis (1997), turėtų padėti efektyviau ieškoti naujo darbo ir įsidarbinti.

Išvados

1. Aiški laiko struktūra (struktūruotas ir tikslingai suplanuotas laikas) didina bedarbių pasitenkinimą gyvenimu, o prasmingas įsitraukimas į aktyvią laisvalaikio veiklą gali būti naudingas ir konstruktyvus įveikos būdas bedarbystės laikotarpiu.

-
2. Kertinis savęs vertinimas turi įtakos bedarbystės patyrimui bei sumažina neigiamą šio patyrimo poveikį psichologinei gerovei ir psichinei sveikatai, taigi leidžia sėkmingai prisitaikyti prie bedarbystės situacijos.
 3. Įsidarbinimo lūkesčiai turi teigiamų sąsajų su psichine sveikata bedarbystės laikotarpiu, turi tiesioginės įtakos pakartotinam įsidarbinimui ir subjektyviajai gerovei.

Literatūra

- Bond M. J., Feather N. T. (1988). Some correlates of structure and purpose in the use of time. *Journal of Personality and Social Psychology*, 55, 321-32.
- Chang A., Nguyen L. T. (2011). The mediating effects of time structure on the relationships between time management behaviour, job satisfaction, and psychological well-being. *Australian Journal of Psychology*, 63, 187–197.
- Côté S., Saks A. M., Zikic J. (2006). Trait affect and job search outcomes. *Journal of Vocational Behavior*, 68, 233-252.
- Creed P. A., Lehmann K., Hood M. (2009) The relationship between core self-evaluations, employment commitment and well-being in the unemployed. *Personality and Individual Differences*, 47, 310–315.
- Dockery A. M. (2004). Looking inside the unemployment spell. *Australian Journal of Labour Economics*, 7(2), 175-198.
- Feather N. T., Bond M. J. (1983). Time structure and purposeful activity among employed and unemployed university graduates. *Journal of Occupational Psychology*, 36, 241-254.
- Feather N. T., Bond M. J. (1994). Structure and purpose in the use of time. *Psychology of Future Orientation / Ed. by Z, Zaleski, Poland: Towarzystwo Naukowe*, p. 121-140.
- Fort I., Jacquet F., Leroy N. (2011). Self-efficacy, goals, and job search behaviors. *Career Development International*, 16(5), 469-481.
- Fryer D., McKenna S., (1987). The laying off of hands — Unemployment and the experience of time. *Unemployment. Personal and Financial Consequences / Ed. S. Fineman, New York: Tavist*, p. 47-73.
- Galatzer-Levy, I. R., Bonanno, G. A., & Mancini, A. D. (2010). From Marienthal to Latent Growth Mixture Modeling: A return to the exploration of individual differences in response to unemployment. *Journal of Neuroscience, Psychology, and Economics*, 3, 116-125.
- Georgellis Y., Gregoriou A., Healy J., Tsitsianis N. (2008). Unemployment and life satisfaction: A non-linear adaptation process. *International Journal of Manpower*, 29, 668–680.
- Greenberg M. (2011). Preserving Mental Health During Unemployment. [žiūrėta 2012 m. vasario 15 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.psychologytoday.com/blog/the-mindful-self-express/201110/preserving-mental-health-during-unemployment>
- Jahoda M. (1979). The impact of unemployment in the 1930s and 1940s. *Bulletin of the British Psychological Society*, 32, 309-314.
- Johnson R. E., Rosen C. C., Levy P. E. (2009). Getting to the core of core self-evaluation: a review and recommendations. *Journal of Organizational Behavior*, 29, 391-413.
- Judge T. A., Erez A., Bono J. E., Thoresen C. J. (2003). The Core Self-Evaluations Scale: Development of a Measure. *Personnel Psychology*, 56, 303-331.

- Judge T. A., Erez A., Thoresen C. J., Bono J. E. (2002). Are Measures of Self-Esteem, Neuroticism, Locus of Control, and Generalized Self-Efficacy Indicators of a Common Core Construct? *Journal of Personality and Social Psychology*, 83(3), 693-710.
- Knabe A., Rätzel S. (2011): Quantifying the psychological costs of unemployment: the role of permanent income. *Applied Economics*, 43, 21, 2751-2763.
- Lai J. C. L., Chan. R. K. H. (2002). The effects of job-search motives and coping on psychological health and re-employment: A study of unemployed Hong Kong Chinese. *International Journal of Human Resource Management*, 13, 465– 483.
- Lai J. C. L., Wong W. S. (1998). Optimism and coping with unemployment among Hong Kong Chinese women. *Journal of Research in Personality*, 32, 454 – 479.
- Leana C. R., Feldman D. C. (1995). Finding new jobs after a plant closing: Antecedents and outcomes of the occurrence and quality of reemployment. *Human Relations*, 48, 1381–1401.
- Martella D., Maass A. (2000) Unemployment and Life Satisfaction: The Moderating Role of Time Structure and Collectivism. *Journal of Applied Social Psychology*, 30, 5, 1095-1108.
- McArdle S., Waters L., Briscoe J. P., Hall D. T. T. (2007). Employability during unemployment: Adaptability, career identity and human and social capital. *Journal of Vocational Behavior*, 71, 247–264.
- McKee-Ryan F. M., Kinicki A. J. (2002). Coping with job loss: A life-facet model. *International Review of Industrial and Organizational Psychology*, 17, 1–29.
- McKee-Ryan F. M., Song Z., Wanberg C. R., Kinicki A. J. (2005). Psychological and physical well-being during unemployment: A meta-analytic study. *Journal of Applied Psychology*, 90, 53–76.
- Mudrack P. E. (1999). Time structure and purpose, type A behaviour, and the Protestant work ethic. *Journal of Organisational Behaviour*, 20, 145–158.
- Paul, K. I., Moser, K. (2009). Unemployment impairs mental health: Meta-analyses. *Journal of Vocational Behavior*, 74, 264–282.
- Saks A. M. (2006). Multiple predictors and criteria of job search success. *Journal of Vocational Behavior*, 68, 400–415.
- Statistikos departamentas (2011). Gyventojų užimtumo tyrimo aprašymas ir apibūrinimai. [žiūrėta 2012 m. vasario 15 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.stat.gov.lt/lt/pages/view/?id=1308>
- Vinokur A., Price R., Caplan R. (1996). Hard times and hurtful partners: How financial strain affects depression and relationship satisfaction of unemployed persons and their spouses. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71, 166-179.
- Wanberg C, R., Marchese M. C. (1994). Heterogeneity in the unemployment experience: A cluster analytic investigation. *Journal of Applied Social Psychology*. 24, 473—488.
- Wanberg C. R., Griffiths R. F., Gavin M. B. (1997). Time structure and unemployment a longitudinal investigation, *Journal of Occupational Psychology*, 70, 75-95.
- Wanberg C. R., Watt J. D., Rumsey D. J. (1996). Individuals without jobs: An empirical study of job-seeking behavior and reemployment. *Journal of Applied Psychology*, 81, 76–87.
- Wanberg C., Griffiths R., Gavin M. (1997). Time structure and unemployment: A longitudinal investigation. *Journal of Occupational & Organizational Psychology*, 70, 75-95.
- Waters L. E., Moore K. A. (2002). Predicting self-esteem during unemployment: The effect of gender, financial deprivation, alternate roles, and social support. *Journal of Employment Counseling*, 39, 171–189.
- Waters L., Moore K. (2001). Coping with economic deprivation during unemployment. *Journal of Economic Psychology*, 22, 461-482.
- Wiener K. K. K., Oei T. P. S., Creed P. A. (1999). Predicting Job Seeking Frequency and Psychological Well-Being in the Unemployed. *Journal of Employment Counseling*, 36, 67-81.

ADJUSTMENT TO UNEMPLOYMENT: THE ROLE OF TIME STRUCTURE, CORE SELF-EVALUATIONS AND RE-EMPLOYMENT EXPECTANCY

Natalija Norvilė
Mykolas Romeris University
natalija@mruni.eu

Unemployment is a stressful life-event for most individuals. Research has shown that several variables are of key importance for the adjustment to unemployment and positive unemployment experience. This article focuses on increasing our understanding of time structure (the degree to which individuals perceive their use of time as structured and useful), core self-evaluations (a stable personality trait which encompasses an individual's subconscious, fundamental evaluations about themselves, their own abilities and their own control), and re-employment expectancy (having more positive expectations of finding re-employment) during the unemployment experience.

SERGANČIŲJŲ IŠSĖTINĖ SKLEROZE EMOCIJŲ DINAMIKA LIGOS EIGOJE

Brigita Gulbinaitė

Lietuvos edukologijos universitetas

brigita.gulbinaite@vpu.lt

Išsėtinė sklerozė (IS) – viena iš dažniausių lėtinių CNS ligų, sukeliančių negalią jauniems (20 – 50 m.), darbingo amžiaus žmonėms. Liga apriboja sergančiojo galimybes ir siekius kone visose jo gyvenimo srityse, todėl fizinė ir psichologinė adaptacija pakitus aplinkybėms pareikalauja didelių sergančiojo vidinių resursų. Kiekvienu atveju individuali, neprognozuojama ligos eiga sukelia bejėgiškumo jausmą, miglotos ateities perspektyvos kelia nerimą ir baimę. Šio tyrimo objektas - sergančiųjų išsėtine skleroze patiriamų emocijų dinamika ligos eigoje nuo pirmųjų ligos simptomų pasireiškimo. Tyrimo duomenys buvo renkami atliekant interviu su 5 sergančiais IS, o gautieji duomenys analizuoti remiantis grindžiamosios teorijos principais. Duomenų analizė atskleidė tyrimo dalyviams būdingą patiriamų emocijų dinamiką, apimančią plačią jų amplitudę nuo nevilties, baimės ir bejėgiškumo ligos pradžioje iki emocinės būklės stabilizavimosi asmeniui palaiapsniui adaptuojantis prie ligos nulemtų gyvenimo pokyčių.

Išsėtinė sklerozė (IS) – diagnozuojama produktyviausiu gyvenimo laikotarpiu (Hausleiter, et al., 2009, Malcienė, Pauza, 2003). Liga sukelia psichologinę krizę iš esmės pakeisdama sergančiojo gyvenimą, priversdama prisitaikyti fiziškai ir psichologiškai. Neprognozuojama, kintanti ligos eiga sukelia nerimą dėl ateities, nevilties, bejėgiškumo jausmus (Barker – Collo et al., 2006; Isaksson, Ahlström, 2006; Kralik et al., 2006; Polukordienė, 2003). Prisitaikymas pareikalauja daug pastangų (Sá, 2008), tačiau sėkminga adaptacija skatina asmenybės augimą, emocinę brandą (Kralik et al., 2006). Nesėkmė įveikiant krizę sergančiajam sukelia psichikos sveikatos sutrikimus, kyla integracijos, socialinio funkcionavimo sunkumų (Polukordienė, 2003), apsunkinančių adaptaciją, paaštrinančių fizinius ligos simptomus. Tačiau ir sėkmingos adaptacijos atveju progresuojančios ligos sukeliama apribojimai skatina sergančiojo emocinės būklės pablogėjimą (Sá, 2008; Kralik et al., 2006).

Tyrimo tikslas - atskleisti sergančiųjų IS patiriamų emocijų dinamiką ligos eigoje.

Metodika

Tyrimo dalyviai: 3 vyrai, 2 moterys, sergantys IS. Jauniausiai tyrimo dalyvei - 29 m., vyriausiam - 55 m. Ligos trukmė - nuo 1 iki 25 metų. 3 tyrimo dalyviai dirbo, 2 nebedirbo dėl sveikatos sutrikimų. Saugant respondentų konfidencialumą vardai pakeisti kodais.

Duomenų rinkimas, analizė. Sergančiųjų IS emocijų dinamikos ligos eigoje tyrimas – platesnio tyrimo, nagrinėjančio sergančiųjų IS ligos išgyvenimo, įveikos ypatumus, dalis. Duomenys surinkti atliekant pusiau struktūruotą interviu, paremtą Mathieson ir Stam (cit. pgl. Mathieson, 1999) interviu modeliu, pritaikytu sergantiems onkologinėmis ligomis. Interviu klausimai koreguoti atsižvelgiant į IS specifiką. Gautųjų tekstų analizė atlikta remiantis grindžiamosios teorijos principais, leidžiančiais atskleisti bendrus tyrimo dalyvių patiriamų emocijų aspektus.

Tyrimo rezultatai, jų aptarimas

Analizuojant gautus duomenis koncentruotasi ties sergančiųjų IS patiriamų emocijų dinamika ligos eigoje nuo pirmųjų ligos simptomų pasireiškimo.

Ligos sukeliamas nerimas, nežinios baimė išgyvenami visuose ligos etapuose, tačiau ligos pradžioje jie stipriausi. Nežinia, neišgydomos ligos grėsmė pajutus pirmuosius simptomus ir laukiant diagnozės patvirtinimo sergantiesiems kelia įtampą. Paaiškėjus diagnozei sergantieji jaučia baimę, nerimą dėl žinių apie ligą, galimas jos pasekmes trūkumo. Ligos eiga individuali, todėl nėra galimybių jos prognozuoti. Isaksson, Ahlström (2006) tyrime dalyvavę sergantieji IS pajutę pirmuosius ligos simptomus ar sužinoję ligos diagnozę jautėsi pažeidžiami, IS tapatino su negalia ir mirtimi. Dennison ir bendradarbiai (2009) nustatė, jog sergančiųjų patiriama nežinomybė susijusi su prastesne adaptacija.

R-V: „Tuo metu, kai sužinojau, buvo labai bloga būsena, ypač kadangi diagnozė buvo metus laiko nepatvirtinta. Metus laiko buvo kabliukų ir nebuvo

aišku, yra ar nėra. Vat nežinomybė dažniausiai ir kelia nerimą. Nes nežinai, ar tu sergi, ar nesergi, ar tau čia šiaip išsigalvoji kažką. Bet to užteko tam, kad aaa... Psichologiškai buvo taip, labai sunku, nežiū.... Slėgė pati liga, ir kadangi informacijos buvo mažai, pradėjau ieškoti, tas gąsdino, konkretumo nebuvimas slėgė.“

***R-III:** „Skaudžiausia buvo visoj toj nesąmonėj, man pasakė neurologas devyniasdešimt aštuntais metais jau pasakė, sako: „Tau įtaria, na, kurmdurburdur...“ Aš sakau: „O kas, su kuom tai valgoma?“ Sako: „Tu už pusmečio nevaikščiosi“. Va tas skaudžiausia buvo. Dar iki šiol vaikštau.“*

Žinios apie IS diagnozę sukeliama jausmai

IS diagnozė, jos prognozės priverčia sergančiuosius atsisakyti ankstesniosios gyvenimo vizijos. Tai sukelia šoką, palūžtama psichologiškai, apninka depresija, beprasmybės jausmas, būdingas savęs nuvertinimas. Respondentams ši būklė - egzistavimas be ateities vizijų, tikslų, mėgavimosi gyvenimu, savirealizacijos. Sergantieji jaučiasi vieniši, palikti, nesuprasti net artimųjų, gyvenimas atrodo baigtas. Anot Malcomson et al. (2008), ligos diagnozė kone visiems sergantiems IS sukelia šoką, suvokimas, jog gyvenimas jau niekuomet nebus toks, koks buvo, dažnai tapatinamas su jo pabaiga.

***R-III:** „Be abejo, jįsai [požiūris į save] pasikeitė. Aš nemeluosiu. Ne, tai kaip gali nepasikeist, kai tu galvoji, kad tu – pasaulio Viešpats, na, jauni žmonės gi visi taip galvoja. Ir pasaulio Viešpats ir čia, staiga, bum!.. Tu nesi pasaulio... (juokiasi) Ir reikia apribot save visur, nukarpyt visus savo... Aišku, pasikeičia. <...>Aš turėjau darbą, ir ne vieną. Ir čia binkšt per galvą... Tu nieko negali daryti. Aišku, pasikeičia. Be to, tų pačių... planai, santykiai.“*

***R-II:** „Na, ta prasme, keičia viską, kai sužinai, kad sergi, keičia viską, nuo nulio iki begalybės. Keičia viską. Galbūt daug kas sako, kad ten nieko nekeičia. Na, gal biški tą pakeitė, biški tą pakeitė, bet keičia viską. Iš esmės keičia visą*

gyvenimą.<...> Bet kai tu sužinai tą diagnozę, atrodo, kerta gyvenimą tau... Tos svajonės gyvenime kerta, vat. Nulis. Dingsta svajonės. Ir kažkaip psichologiškai, nežinau, tu... tu suvoki, kad tai nebegali jau. Ir viskas.“

Sergančiuosius IS vargina vidinė sumaištis, jų nuotaikos, nerimo įverčiai reikšmingai skiriasi nuo sveikųjų (McCabe, 2005). Jiems dažniau diagnozuojami emociniai sutrikimai nei sergantiesiems kitomis, panašaus sunkumo fizinę negalią sukeliančiomis, ligomis. Manoma, kad tai lemia biologiniai ir psichosocialiniai veiksniai (Kizlaitienė ir kt., 2008; Rao et al., 1992). Anot šio tyrimo dalyvių, vėliau emocinę būklę neigiamai veikia darbingumo sumažėjimas, santykių su aplinkiniais blogėjimas, vienišumo jausmas, didėjanti fizinė negalia, dėl jos atsiradę apribojimai ir jos pasireiškimas viešumoje, ligos simptomų sukeliama baimė prarasti savarankiškumą, aplinkinių reakcijos ir kt. Emocijų svyravimai paveikia kognityvines funkcijas - nepavyksta susikaupti, planuoti veiklos.

R-III: *„Ne, na, būna liūdna, kai pavyzdžiui, eina kast, tu negali eit kast. Va, tau liūdna. Užaina emocija tokia, liūdnumas, kodėl aš negaliu?“*

R-IV: *„Ne, bet man tai vakar buvo skaudžiausia, kad aš ėjau laiptais, galvojau, gražiai nulipsiu, žiūriu, kad jau mane mėto. Pirma atsisėdau, galvoju „Jėzau, ką aplinkiniai pagalvos...“, bet paskui pagalvoju „Ai, man tai visiškai vienodai, ką jie galvoja“.*

Sergantiesiems IS depresija diagnozuojama dažniau nei sveikiesiems ar sergantiems kitomis lėtinėmis ligomis (Patten et al., 2003, Zorzon et al., 2001). Tad depresija pasireiškia ne tik dėl kylančių sunkumų, bet ir dėl ligos sukeltų smegenų pažeidimų (Benedict et al., 2004, Zorzon et al., 2001). Tyrimo dalyviai tvirtina, jog depresinės būsenos pasireiškia epizodiškai. Didžiausias psichologo pagalbos bei tokią būseną lengvinančių medikamentų poreikis jaučiamas ligos pradžioje.

R-I: „Kaip ir pas kiekvieną susirgusį, pas daugumą žmonių tokių sunkoki etapai būna gyvenime, toji eigoj. Būna ir tokių duobių visokių... užėina ir depresijos priepuolių. Didesnių ar mažesnių duobių būna.“

R-II: „Čia galbūt tie antidepressantai labiau reikalingi, kai sužino, kad tu susirgai, ir tave palieka. Tu jautiesi kaip vienas, tau pavažiuoja stogas, tau reikia, kad nusiramintum. Kai tu nenori gert (nusijuokia) ir paskui miegot, tau reikia antidepressantų.“

Emocinei būsenai stabilizuotis po diagnozės nustatymo prireikia maždaug pusmečio, kol sergantysis įvertina ligos sukeltus apribojimus, išliekančias galimybes, atranda naujas veiklas, gyvenimo aspektus, teikiančius pasitenkinimą. Hyphantis ir bendradarbių (2008) tyrimo duomenimis, sergantiesiems, kuriems diagnozė nustatyta neseniai, psichologinių problemų kyla 9 kartus dažniau nei seniai sergantiesiems. Tad galima tvirtinti, kad bėgant laikui sergantieji adaptuojasi.

R-III: „Šiaip tai, jeigu iš tikrųjų, emocinė būseną kitiems, kurie tai sužino, pradžioj, tai aš iš karto galiu jį paglostyt <...> Žmogus turi tą viską sukramtyt... Tai turi subręst jo galvoj, tai yra, jis turi paieškoti išėjimų. Jeigu jų neranda, tai yra... Turi surasti susitaikymo tą ribą, jeigu rimtai.“

R-I: „Sakau „Nori tai nori, bet ar gali?“ Sakau „Tavo norai ir galimybės vaikšto skirtingais keliais ir nesueina niekaip į vieną.“

Tyrimo dalyvių manymu, emocinę būklę lemia sergančiojo psichologinis atsparumas. Sergantieji prisipažįsta, jog nepaisant subjektyviai suvokiamo susitaikymo su liga emociškai sunkūs laikotarpiai, kai gailimasi savęs, pykstama dėl neteisybės sergančiųjų atžvilgiu, ištinkančių nesėkmių, apribotų galimybių, užklumpa ir vėliau. Anot vyriausio respondento, dėl būdingo emocinio labilumo menka priežastis gali sukelti nepasitenkinimą, neviltį, bejėgiškumą, iš kurių išsivaduoti asmeniui be aplinkinių pagalbos ar medikamentų sudėtinga. Nuotaikos, afektiniai sutrikimai didina jaučiamą

nuovargį, apsunkina negalią, sutrikdo socialinius ryšius, riboja galimybes dirbti, taigi neigiamai veikia sergančiojo gyvenimo kokybę (Sá, 2008)

R-II: „*Emocinė būseną priklauso nuo pačio žmogaus.<...> Ant kiek tu esi stiprus ne fiziškai, bet dvasiškai, psichologiškai kiek tu esi stiprus. Ir nuo to priklauso tavo emocinė būseną. Tu gali palūžti, tavo emocinė būseną bus palūžusi, tu būsi liūdnas visą laiką, tau viskas bus blogai.*“

R-II: „*Čia nereikia kažkokio ilgo laiko, kad pult į neviltį, labai greitai gali. Kad ir būtų, atrodo, stiprus žmogus... Laikaisi, stengiesi laikytis, bet pult į neviltį gali greitai. Kažkoks postūmis ir važiuoji. Jeigu pradžioje užs ciklini paskui, sunku rasti išeitį jau, išeit sunku iš to rato.*“

Tyrimo dalyviai akcentuoja paties sergančiojo pastangas prisitaikyti prie ligos nulemtų pokyčių, palaikyti socialinius ryšius, pagrįstus pozityviomis emocijomis. Respondentų manymu, didžioji dalis sergančiųjų IS psichologiškai stiprūs, todėl geba sėkmingai prisitaikyti.

R-I: „*Turi gyventi savo gyvenimą ir viskas. Jeigu tu išsikapanosi, išsikapanosi. Valio!*“

R-II: „*Jeigu paskui pradedi bendrauti, vėl bandai atsigaut, iš to Letargo miego pabundi, ir vėl atrodo viskas normaliai.*“

R-II: „*Taip, o jeigu ten pas kažką ištisai ten aaaa, tai <...>Na, neįdomu su tokio žmogum bendrauti... Nors esi to pačio likimo, tas pats... na, neįdomu. Matai, kaip jisai gęsta tavo akyse. Jisai ten pšš Ir nnepriima jokios pagalbos. Jisai nenori.*“

Tyrimo dalyviai pabrėžė optimizmo ir humoro svarbą prisitaikant prie aplinkybių, kurių negali pakeisti. Gebėjimą juokauti ligos temomis jie laiko sėkmingos adaptacijos požymiu.

R-IV: „*Verčiau, bet dabar žvengiu. Na, ką darysi...*“

R-II: „*<...>man atrodo, visi tie žmonės, kurie turi kažkokią negalią, jie iš savęs...jeigu jie iš savęs gali pasijuokti, tai yra jau gerai. Tai yra valio. Tai yra stiprus žmogus.*“

Apibendrinimas

Interviu analizė atskleidė, jog ligos pradžioje sergantieji išgyvena nežinią, sukeliančią baimę, nerimą dėl neprognozuojamos ateities. Patvirtinus ligos diagnozę sergantieji patiria neviltį, bejėgiškumą dėl ligos sukeltos negalios grėsmės, gyvenimo planų žlugimo. Tyrimo dalyviai pabrėžė, jog profesionali psichologinė pagalba, medikamentinio gydymo trankviliantais poreikis didžiausias ligos pradžioje. Respondentų manymu, sergančiojo emocinė būklė ligos eigoje labiausiai priklauso nuo psichologinio atsparumo, pastangų adaptuotis pakitusioje situacijoje. Gebėjimas prisitaikyti prie ligos nulemtų apribojimų, atrasti veiklas, malonumo šaltinius, kuriems liga nedaro įtakos, pozityvūs socialiniai ryšiai, gebėjimas juokauti ligos tema - itin svarbūs veiksniai, padedantys stabilizuotis sergančiojo emocinei būsenai bei liudijantys apie sėkmingą jo adaptaciją.

Literatūra:

- Barker – Collo S., Cartwright C., Read J. (2006). Into the unknown: the experiences of individuals living with multiple sclerosis, *Journal of Neuroscience Nursing* 38 (6): 435-446.
- Benedict R. H. B., Carone D. A., Bakshi R. (2004). Correlating Brain Atrophy With Cognitive Dysfunction, Mood Disturbances, and Personality Disorder in Multiple Sclerosis, *Journal of Neuroimaging* 14 (1): 36 – 45.
- Dennison L., Moss-Morris R., Chalder T. (2009). A review of psychological correlates of adjustment in patients with multiple sclerosis, *Clinical Psychology Review* 29 (2): 141-153.
- Hausleiter, I. S., Briüne, M., Juckel G. (2009). Psychopathology in multiple sclerosis: diagnosis, prevalence and treatment, *Therapeutic Advances in Neurological Disorders* 2 (1): 13–29.
- Hyphantis T. N., Christou K., Kontoudaki S., Mantas C., Papamichael G., Goulia P., Kinitsiotis S., Mavreas V. (2008). Disability status, disease parameters, defence styles, and ego strength, associated with psychiatric complications of multiple sclerosis, *International Journal of Psychiatry in Medicine* 38 (3): 307-327.
- Isaksson A. K., Ahlström G. (2006). From symptom to diagnosis: illness experiences of multiple sclerosis patients, *Journal of Neuroscience Nursing* 38 (4): 229-237.
- Kizlaitienė, R., Budrys V., Kaubrys, V., Danilevičiūtė (2008). Kognityviniai, afektiniai ir psichoziniai sutrikimai sergant išsėtine skleroze, *Neurologijos seminarai* 38 (12): 189 – 198.
- Kralik D., van Loon A., Visentin K. (2006). Resilience in the chronic illness experience, *Educational Action Research* 14 (2): 187-201.
- Malcienė L., Pauza V. (2003). Išsėtinės sklerozės klinikos ir epidemiologijos ypatumai Kauno mieste, *Neurologijos seminarai* 18 (2): 66 – 69
- Malcomson K. S., Lowe – Strong A. S., Dunwoody L. (2008). What can we learn from the personal insights of individuals living and coping with multiple sclerosis, *Disability and Rehabilitation*, 30 (9): 662-674.

-
- Mathieson C. M. (1999). Interviewing the Ill and the Healthy: paradigm or process? In Murray M., Chamberlain K. (ed.), *Qualitative Health Psychology: Theories and Methods* (p. 117 – 132). London: Sage Publications.
- McCabe M. P. (2006). A longitudinal study of coping strategies and quality of life among people with multiple sclerosis, *Journal of Clinical Psychology in Medical Settings* 13 (4): 369-379.
- Patten S. B., Beck C. A., Williams J. V. A., Barbui C., Metz L. M. (2003). Major depression in multiple sclerosis, *Neurology* 61: 1524-1527.
- Polukordienė O. K. (2003). *Psichologinės krizės ir jų įveikimas*. Vilnius: Heksagrama.
- Sá M. J. (2008). Psychological aspects of multiple sclerosis, *Clinical Neurology and Neurosurgery* 110 (9): 868-877.
- Zorzon M., de Masi R., Nasuelli D., Ukmar M., Mucelli R. P., Cazzato G., Bratina A., Zivadinov R. (2001). Depression and anxiety in multiple sclerosis. A clinical and MRI study in 95 subjects, *Journal Of Neurology* 248 (5): 416-421.

EMOTIONAL DYNAMICS OF PATIENTS WITH MULTIPLE SCLEROSIS DURING THE COURSE OF DISEASE

Brigita Gulbinaite

Lithuanian University of Educational Sciences

brigita.gulbinaite@vpu.lt

Multiple sclerosis (MS) causes disability in most productive stage of person's life. The disease limits patient's capabilities and aspirations in all life spheres. Changed life circumstances require significant inner resources of ill personality in both physical and psychological adaptation.

The object of this study is MS patients' emotional dynamics during disease course since the first symptoms of the disease. The data was collected through interviews with five MS patients. The principles of Grounded Theory were used for data analysis. Results reveal wide amplitude of emotional dynamics covering despair, fear and helplessness in the very beginning of disease and emotional stabilization after gradual adaptation to the shift in life situation. In respondents' opinion their emotional state is dependant on person's resilience toward change in life situation as well as capacities to find new activities, sources of satisfaction, positive social relations and ability to make a joke of disease.

PARANOIDINE SCHIZOFRENIJA SERGANČIŲ SUAUGUSIŲJŲ KOGNITYVINIAI LIGOS REPREZENTACIJOS VEIKSNIAI

Danguolė Maslienė
Lietuvos edukologijos universitetas
danguole.masliene@vpu.lt

Paranoidinė schizofrenija serga apie 40 procentų visų nuo schizofrenijos kenčiančių atvejų (Kennard, 2008). Efektyviai ligos įveikai svarbus ligos suvokimas ir turimos žinios apie ją. Remiantis moksline literatūra šiame tyrime orientuojamasi į du kognityvinius kintamuosius – esminius įsitikinimus ir vykdomąsias funkcijas – kaip ligos reprezentaciją prognozuojančius veiksnius.

Šio tyrimo tikslas – išanalizuoti paranoidine schizofrenija sergančių suaugusiųjų kognityvinius ligos reprezentacijos veiksnius, naudojant apklausos ir psichologinio testavimo metodus. Buvo keliami hipotezė, kad aukštesnės vykdomosios funkcijos lemia labiau išreikštą ligos reprezentaciją. Tyrime buvo remiamasi Howard Leventhal ligos reprezentacijos modeliu (1980). Duomenys analizuoti pritaikytu tiesinės regresijos modeliu ir nparametriniais kriterijais. Gautais rezultatais patvirtinta, kad teigiami įsitikinimai apie save yra svarbus schizofrenija sergančių suaugusiųjų ligos reprezentacijos veiksnys.

Lietuvoje per 2010 metus užregistruota beveik 165 tūkstančiai psichikos sutrikimų atvejų, iš jų schizofrenijos atvejai sudaro 15851 (Higienos institutas, 2011). Manoma, kad paranoidinės schizofrenijos forma serga apie 40 procentų visų schizofrenijos atvejų (Kennard, 2008). Šia liga sergančiam žmogui sutrinka kognityviniai procesai ir pakinta asmenybės vediniai – savimonė, valia bei emocijos. Psichikos liga sergančiam žmogui, visų pirma, svarbu įsisąmoninti ir suvokti savo psichikos sveikatos problemas (Cameron, Leventhal, 2003). Šiuo tyrimu buvo siekiama atskleisti paranoidine schizofrenija sergančių suaugusiųjų ligos reprezentacijos kognityvinius veiksnius. Buvo pasirinkti du veiksniai – vykdomosios funkcijos, kontroliuojančios elgesį ir pasaulėjautą (McCloskey ir kt., 2003) ir esminiai įsitikinimai apie save ir kitus. Žinios ir supratimas apie tai, kaip ir kodėl psichikos liga sergantis žmogus specifiškai suvokia savo psichikos sveikatos problemas, gali būti labai svarbūs pagalbą teikiantiems specialistams (psichologams, psichiatrams, socialiniams darbuotojams), galintiems padėti sergančiam žmogui įsisąmoninti kylančias mintis ir jausmus apie ligą arba

sustiprinti teigiamus įsitikinimus apie save ir kitus, išmokti įveikti ligą bei valdyti simptomus (Rodham, 2010).

Tyrimas atliktas Respublikinėje Vilniaus psichiatrijos ligoninėje ir Vilniaus miesto Psichikos sveikatos centre (2009 – 2011 metais).

Šio darbo tikslas – išanalizuoti paranoidine schizofrenija sergančių suaugusiųjų kognityvinius ligos reprezentacijos veiksnius. Jam pasiekti keliami **uždaviniai**:

1. Įvertinti paranoidine schizofrenija sergančių suaugusiųjų ligos reprezentacijos komponentų tarpusavio sąveikas.
2. Atlikti lyginamąją paranoidine schizofrenija sergančių ir šia liga nesergančių suaugusiųjų vykdomųjų funkcijų bei esminių įsitikinimų analizę.
3. Nustatyti, ar ir kokią įtaką paranoidine schizofrenija sergančių suaugusiųjų ligos reprezentacijai turi vykdomosios funkcijos ir esminiai įsitikinimai.

Hipotezės:

1. Tikėtina, kad labiau išvystytos vykdomosios funkcijos turi įtakos labiau išreikštai ligos reprezentacijai.
2. Tikėtina, kad paranoidine schizofrenija sergančiųjų vykdomosios funkcijos yra mažiau išvystytos nei šia liga nesergančių suaugusiųjų.

Metodika

Tiriamieji. Tyrime dalyvavo 47 paranoidine schizofrenija (F20.0) sergantys suaugusieji (iš jų vyrų – 30 (63,83 proc.), moterų – 17 (36,17 proc.) ir 47 neturintys psichikos sutrikimų tiriamieji, toliau vadinami palyginamąja grupe (iš jų vyrų – 30 (63,83 proc.), moterų – 17 (36,17 proc.)).

Tiriamųjų atrankai buvo naudojamas lizdinės atrankos būdas, t. y., atrankos kriterijais pasirinkti diagnozė, ligos trukmė (≥ 5 metai), amžius (20–50 metų) bei daugiau nei vienas psichozės epizodas. Į palyginamąją grupę buvo

atrinkti savanoriai, kurių amžius, išsilavinimas ir lytis tiksliai atitiko šiuos sergančiųjų duomenis.

Tiriamosios grupės sutrikimus diagnozavo psichiatrai, remdamiesi Tarptautine statistine ligų ir sveikatos sutrikimų klasifikacija, dešimtuoju pataisytu ir papildytu leidimu. Palyginamosios grupės tiriamieji neturėjo psichikos ir neurologinių sutrikimų. Leidimus tyrimui atlikti išdavė įstaigų direktoriai, tačiau tiriamieji galėjo laisva valia sutikti arba atsisakyti dalyvauti tyrime.

Įvertinimo priemonės. *Ligos suvokimo klausimynas* (Lobban ir kt., 2005) skirtas įvertinti schizofrenija sergančių žmonių ligos suvokimui (reprezentacijai). Ši metodika buvo pasirinkta todėl, kad ji sudaryta remiantis ligos reprezentacijos modeliu (Leventhal, 1980), jos skalės pritaikytos ir patikrintos psichikos ligomis sergančiųjų tyrimuose (Lobban ir kt., 2005). Konstrukto validumui patikrinti buvo naudojamas aiškinančiosios faktorinės analizės matematinis modelis.

Esminių įsitikinimų apie save ir kitus klausimyną (Fowler ir kt., 2006) sudaro 24 teiginiai. Atlikus faktorinę analizę buvo išskirtos keturios įsitikinimų skalės, apibūdinančios teigiamus ir neigiamus įsitikinimus apie save bei teigiamus ir neigiamus įsitikinimus apie kitus.

Laikantis psichologinių tyrimų etikos buvo susisiepta su abiejų klausimynų autoriais ir gauti leidimai naudoti juos šiame tyrime.

Vykdomosios funkcijos buvo įvertintos *Wisconsin kortelių rūšiavimo testu* (WCST-64) (Kongs ir kt., 2000), kuriuo galima nustatyti tiriamojo dėmesio koncentraciją, planavimo gebėjimus, kognityvinį lankstumą, problemų sprendimą, darbinę atmintį (Chelune ir Baer, 1986; Gnys ir Willis, 1991; Welsh ir Pennington, 1998, cit. pgl., Kongs ir kt., 2000). Jį iš Psychological Assessment Resources leidyklos yra įsigijusi LEU Psichologijos didaktikos katedra.

Klausimynus, WCST-64 instrukciją ir protokolo turinį į lietuvių kalbą išvertė doc. dr. Dalia Nasvytienė ir Danguolė Vasiukevičiūtė (Maslienė).

Statistinis duomenų apdorojimas. Sergančiųjų ligos reprezentacijos skalių tarpusavio ryšiams įvertinti bei jų sąveikoms su esminiais įsitikinimais apie save ir kitus ir vykdomosiomis funkcijomis patikrinti buvo skaičiuojama Spearman koreliacija (r_s). Taip pat neparametriniai kriterijai naudoti lyginant sergančiųjų ir palyginamosios grupės rezultatus (U-testas). Ligos reprezentacijos veiksniams nustatyti buvo taikomas tiesinės regresijos modelis.

Rezultatai ir jų aptarimas

Ligos reprezentaciją sudaro du tarpusavyje susiję dariniai – kognityvinis ir emocinis. Kognityvinė ligos reprezentacija smulkiau analizuojama skaidant ją į komponentus – tapatinimąsi su liga, suvokiamas ligos priežastis ir pasekmes, ligos darną ir kitus. Šiuo tyrimu buvo patvirtinti ligos reprezentacijos komponentų tarpusavio ryšiai. Nustatytas stiprus teigiamas ryšys tarp suvokiamų ligos simptomų ir jų priežasčių priskyrimo psichikos sveikatos problemoms ($r_s = 0,736$, $p < 0,01$). Gauti rezultatai leidžia manyti, kad sergantieji, suvokiantys daugiau simptomų, juos įsisąmonina kaip savo psichikos ligos padarinius (Lobban ir kt., 2005; Kinderman ir kt., 2006). Suvokiamos ligos pasekmės yra glaudžiai susiję su suvokiamų simptomų kiekiu ($r_s = 0,809$, $p < 0,01$) ir stipriau išreikšta neigiama emocine ligos reprezentacija ($r_s = 0,724$, $p < 0,01$). Natūralu, kad sergantysis suvokdamas daugybę kylančių simptomų, nerimauja, baiminasi dėl ateities ir stipriau reprezentuoja galimas pasekmes. Tai patvirtina Lobban su bendraautoriais (2005) atliktas tyrimas. Kiti autoriai (Fortune ir kt., 2004; Watson ir kt., 2006) nustatė, kad daugėjant suvokiamų psichikos ligos simptomų, išauga depresiškumo jausmas. Kuo sunkesni ligos simptomai ir kuo jų daugiau suvokiama, tuo daugiau ir suvokiamų pasekmių. Be to, atlikus tyrimą buvo nustatyta, kad sergantieji

suvokiantys daugiau ligą sukėlusių priežasčių taip pat daugiau suvokia ir pasekmių ($r_s = 0,631$, $p < 0,01$). Pasak Kinderman ir kolegų (2006), sergantieji ligos priežastis interpretuoja kaip bausmę arba kaip neteisybę.

Atlikta vykdomųjų funkcijų duomenų faktorinė analizė leido išskirti tris faktorius – kognityvinio lankstumo, išsiblašymo ir išmokimo. Palyginus tiriamosios ir palyginamosios grupės suaugusiųjų vykdomąsias funkcijas buvo pastebėta, kad išsiblašymas buvo būdingas abiem grupėms ir statistiškai reikšmingai nesiskyrė ($Z = -0,666$, $p > 0,05$). Tačiau tokie rezultatai prieštarauja Luck ir Gold (2008) teigiantiems, kad schizofrenija sergantieji pasižymi dėmesio kontrolės stoka ir rečiau teisingai išsprendžia užduotį. Dėl šios priežasties būtų svarbu pakartoti tyrimą su didesne tiriamųjų imtimi, nes dėmesingumo stoka schizofrenija sergantiems yra vienas iš dažniausiai pasireiškiančių ligos simptomų (Luck ir Gold, 2008).

Statistiškai reikšmingai skyrėsi sveikųjų ir sergančiųjų vykdomųjų funkcijų kognityvinis lankstumas ($Z = -3,972$, $p < 0,0001$), atskleidžiantis gebėjimą spręsti problemas. Rezultatai leidžia manyti, kad palyginamoji grupė lanksčiau sprendžia problemas, keičia sprendimo strategijas ir turi aukštesnius abstrahavimo gebėjimus. Tai patvirtina užsienio autorių atlikti tyrimai (Morice ir Delahunty, 1996; Burgess ir Alderman, 2004; Testa ir Pantelis, 2009).

Taip pat pastebėta, kad sergantieji pasižymi silpnesniais išmokimo gebėjimais, nes net $\frac{3}{4}$ sergančiųjų tiriamųjų nesugebėjo adaptyviai keisti užduoties sprendimo strategijų, priešingai nei palyginamosios grupės tiriamieji. Tai leidžia teigti, kad sergančiųjų išmokimas yra silpnesnis nei palyginamosios grupės, nors duomenys kiekybiškai nebuvo analizuoti. Dėl šios priežasties kiti autoriai taip pat kiekybiškai neanalizuoja WCST-64 išmokimo skalės įverčių, nes jei jie silpni jų negalima apskaičiuoti (Kongs ir kt., 2000).

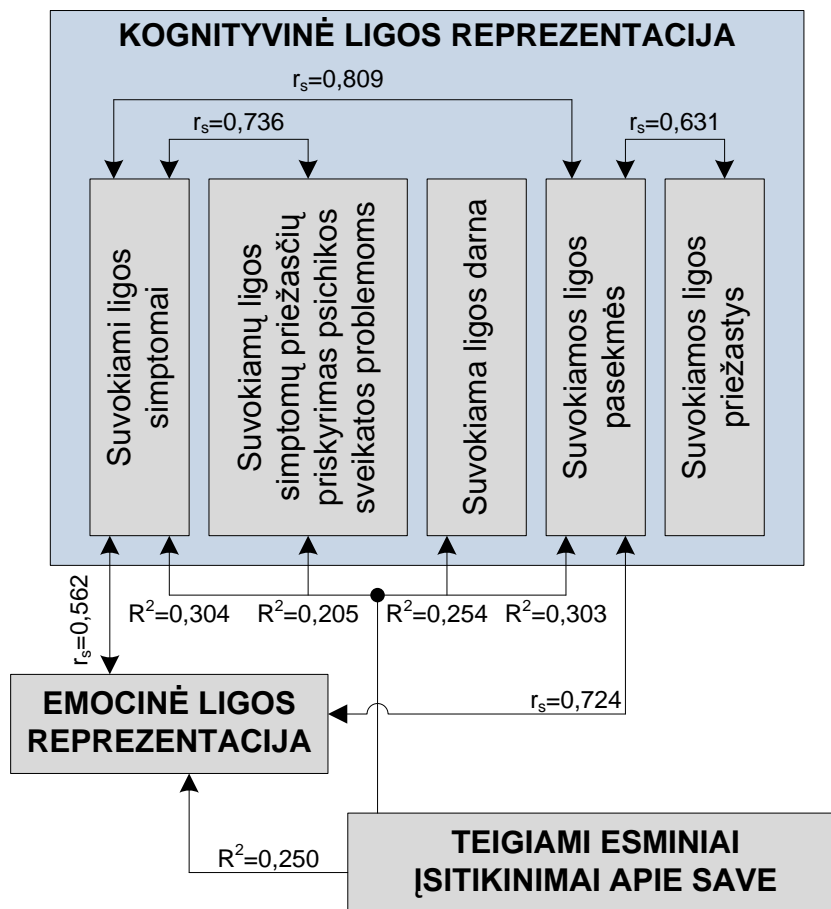
Tyrimo hipotezė, kad vykdomosios funkcijos lemia ligos reprezentaciją nepasitvirtino ($R^2 = 0,17$). Gauti rezultatai paneigia McCloskey ir bendraautorių (2009) nuomonę, kad vykdomosios funkcijos yra atsakingos už vadovavimą

keturioms sritims – suvokimui, emocijoms, mąstymui ir elgesiui. Kita vertus, remiantis Sternberg (2005), vykdomosios funkcijos gali būti aiškinamos kaip intelektualiniai gebėjimai, kurie sergančiųjų grupėje išlieka pakankamai aukšti.

Išanalizavus tiriamosios ir palyginamosios grupės esminius įsitikinimus apie save ir kitus, buvo pastebėta, kad sergantieji pasižymi stipresniais neigiamais įsitikinimais apie save ($Z=-2,78$, $p=0,005$). Gauti rezultatai tik iš dalies patvirtino Fowler ir bendraautorių (2006) atliktą tyrimą, kuriuo buvo nustatyta, jog paranoidiniu mąstymu pasižymintiems žmonėms yra būdingi neigiami įsitikinimai apie kitus ir apie save. Tokie rezultatai gali reikšti, kad sergančiųjų kognityvinės schemos apie save yra užpildytos neigiama informacija. Remiantis Bentall (2004) neigiami įsitikinimai apie save gali būti susiję su depresija ir socialiniame kontekste keltibaimės ir nepasitikėjimo savimi jausmus. Šiuo tyrimu nustatyta, kad paranoidine schizofrenija sergančių suaugusiųjų neigiami įsitikinimai apie kitus palyginus su šia liga nesergančiais suaugusiais statistiškai reikšmingai nesiskyrė ($Z=-1$, $p=0,318$).

Kitas ligos reprezentacijos veiksnys buvo esminiai įsitikinimai – tai gilesnis asmenybės darinys (Lewis ir Carmody, 2008), tikėtina svarbus ligos suvokimui. Iš tyrimo rezultatų apie esminius įsitikinimus galima spręsti, kaip skirtingai ligos suvokimą veikia teigiami ir neigiami įsitikinimai. Viena vertus, teigiami esminiai įsitikinimai apie save lemia mažesnę suvokiamų simptomų ($R^2 = 0,304$, $F=18,757$, $p=0,0001$) ir jų priskyrimo psichikos sveikatos problemoms kiekį ($R^2 = 0,205$, $F=11,081$, $p=0,002$), silpnesnę ligos darną ($R^2 = 0,254$, $F=14,270$, $p=0,0001$), mažiau suvokiamų pasekmių ($R^2 = 0,303$, $F=18,290$, $p=0,0001$) ir silpnesnę neigiamą emocinę ligos reprezentaciją ($R^2 = 0,250$, $F=14,034$, $p=0,001$). Kita vertus, neigiami įsitikinimai apie save ir kitus bei teigiami įsitikinimai apie kitus ligos reprezentacijai įtakos neturi ($R^2 \leq 0,20$). Taigi apibendrintai galima teigti, kad teigiami esminiai įsitikinimai apie save turi įtakos ir kognityvinei ir emocinei ligos reprezentacijai.

Nustatytas įtakas ir reikšmingiausias ryšius, kurie yra statistiškai reikšmingi ($p < 0,05$), galima pavaizduoti tokia schema (1 pav.).

Pav. 1. Teigiamų įsitikinimų įtaka ligos reprezentacijos komponentams ir komponentų tarpusavio ryšių schema

Išvados

1. Įvertinus paranoidine schizofrenija sergančių žmonių ligos reprezentaciją nustatyta, kad:
 - a. kuo daugiau suvoktų simptomų, tuo daugiau jų priežastys siejamos su liga (o ne kitais veiksniais) ir suvokiamomis ligos pasekmėmis;
 - b. kuo daugiau suvoktų ligos priežasčių, tuo daugiau suvoktų pasekmių;
 - c. kuo daugiau suvoktų ligos pasekmių, tuo labiau išreikšta neigiama emocinė ligos reprezentacija;

2. Palyginus paranoidine schizofrenija sergančiųjų ir šia liga nesergančių suaugusiųjų esminius įsitikinimus apie save ir kitus bei vykdomąsias funkcijas nustatyta, kad:

- a. neigiami sergančiųjų įsitikinimai apie save yra stipresni nei šia liga nesergančių suaugusiųjų;
- b. sergančiųjų vykdomųjų funkcijų kognityvinis lankstumas yra silpnesnis nei šia liga nesergančių suaugusiųjų. Antroji hipotezė pasitvirtino tik iš dalies.

3. Sergančiųjų vykdomosios funkcijos neturi tiesioginės įtakos ligos reprezentacijai, o stipresni teigiami įsitikinimai apie save numato mažiau suvokiamų simptomų ir mažesnę jų priskyrimą psichikos sveikatos problemoms, silpnesnę ligos darną, silpnesnę neigiamą emocinę ligos reprezentaciją ir mažiau suvokiamų ligos pasekmių. Tai liudija, kad pirmoji hipotezė nepasitvirtino.

Literatūra

- Bentall R. P. (2004). *Madness explained psychosis and human nature* (p. 235–270, 330–346), London: Penguin books.
- Burgess P. W., Alderman N. (2004). Executive dysfunction, In L. H. Goldstein, J. E. McNeil (eds.), *Clinical Neuropsychology: A Practical Guide to Assessment and Management for Clinicians*, p. 185–195. Chichester: John Wiley & Sons Ltd.
- Cameron L. D., Leventhal H. (2003). Self-regulation, health, and illness, In L. D. Cameron, H. Leventhal (eds.), *The self-regulations of health and illness behaviour* (p. 1–13). London: Routledge.
- Fortune G., Barrowclough C., Lobban F. (2004). Illness representations in depression, *British Journal of Clinical Psychology* 43: 347–364.
- Fowler D., Freeman D., Smith B., Kuipers E., Bebbington P., Bashforth H., Coker S., Hodgekins J., Gracie A., Dunn G., Garety P. (2006). The brief core schema scales (BCSS): psychometric properties and associations with paranoia and grandiosity in non clinical and psychosis samples, *Psychological Medicine* 36: 749–759.
- Higienos institutas (2010). *Sergamumas ir ligotumas psichikos sutrikimais 2006-2010 metais*. [žiūrėta 2012 sausio 8 d.]. Prieiga per internetą: http://sic.hi.lt/php/sr10.php?dat_file=serg10.txt.
- Kennard J. (2008). *Paranoid schizophrenia*. Health central. [žiūrėta 2012 vasario 18 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.healthcentral.com/schizophrenia/c/674/36339/schizophrenia>.
- Kinderman P., Setzu E., Lobban F., Salmon P. (2006). Illness beliefs in schizophrenia, *Social Science and Medicine*, 63: 1900–1911.
- Kongs S. K., Thompson L. L., Iverson G. L., Heaton R. K. (2000). *Wisconsin card sorting test – 64 card version professional manual*, Lutz: Psychological assessment resources, Inc.

- Lewis M., Carmody D. P. (2008). Self-representation and Brain Development, *Developmental Psychology* 44 (5): 1329–1334.
- Lobban F., Barrowclough C., Jones S. (2005). Assessing cognitive representations of mental health problems. I. The illness perception questionnaire for schizophrenia, *British journal of Clinical Psychology* 44: 147–162.
- Luck S. J., Gold J. M. (2008). The construct of attention in schizophrenia, *Biological psychiatry* 64 (1): 34–39.
- McCloskey G., Perkins L. A., Divner B. V. (2009). Assessment and intervention for executive function difficulties, In R. B. Mennuti, R. W. Christner (series eds.) *School-Based Practice in action series* (p. 3–134). New Yourk, NY: Taylor & Francis group.
- Morice R., Delahunty A. (1996). Frontal / executive impairments in Schizophrenia, *Schizophrenia bulletin*, 22 (1): 125–137.
- Rodham K. (2010). Health psychology, In N. Holt, R. Lewis (series eds.), *Palgrave insights in psychology* (p. 3–87). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Sternberg R. J. (2005). The theory of successful intelligence, *Interamerican Journal of Psychology* 39 (2): 189–202.
- Testa R., Pantelis C. (2009). The role of executive functions in psychiatric disorders, In S. J. Wood, N. B. Allen, C. Pantelis (eds.), *The neyropsychology of mentall illness* (p. 117–137). Cambridge CB2: Cambridge university press.
- Watson P. W. B., Garety P. A., Weinman J., Dunn G., Bebbington P. E., Fowler D., Freeman D., Kuipers E. (2006). Emocional dysfunkction in schizophrenia sprectrum psychosis: the role of illness perceptions, *Psychological Medicine* 36: 761–770.

COGNITIVE FACTORS OF ILLNESS REPRESENTATION IN PARANOID SCHIZOPHRENIC ADULTS

Danguolė Maslienė

Lithuanian University of Educational Sciences

danguole.masliene@vpu.lt

About 40 percent schizophrenic people are suffering from the paranoid type of it (Kennard, 2008). This serious health problem must be clearly perceived in order to cope with it. This study focuses on two cognitive variables - the core schema and executive functions - as predictive factors of illness representation. We focus on two cognitive variables – core schema and executive functions (abr. EF) – as having predictive power to foresee the illness representation.

The aim of study is to analyze the cognitive factors of illness representation in paranoid schizophrenics by the means of survey and psychological testing. It was hypothesized that: higher EF has an impact on more explicit illness representation. The research framework is based on the Howard Leventhal illness representation model (1980). Data were analyzed by non-parametric criteria and linear regression. Results indicated the positive self-believes to be the important factor for illness representation.

DEPRESIJA SERGANČIŲ ŽMONIŲ EGZISTENCINĖ MOTYVACIJA

Vaida Mažonaitė
Vilniaus universitetas
mazonaite.vaida@gmail.com

Atliktu tyrimu buvo siekiama panagrinėti depresiją iš egzistencinės perspektyvos, iširti depresijos sąsajas su žmogaus egzistencine motyvacija. Tyrime buvo naudojamas Egzistencinės Motyvacijos Testas (Längle & Eckhardt, 2000). Prieš naudojant testą, buvo patikrintos jo psichometrinės charakteristikos ir nustatyta, jog jos yra geros – stabilumo pakartotiniams tyrimams ($R = 0,943$) ir vidinio nuoseklumo (Cronbacho $\alpha = 0,951$). Testą sudaro keturi subtestai, kuriuose yra vertinamos keturios pagrindinės egzistencinės motyvacijos – žmogaus santykis su pasauliu ir jo realybe bei galimybėmis, gyvenimu ir turimais santykiais bei jausmais, buvimu savimi kaip unikaliu, savarankišku žmogumi, bei prasme – aplinkybėmis ir veikla, suteikiančiomis žmogui galimybių tobulėti. Atlikus tyrimą buvo nustatyta, jog depresija sergančių žmonių egzistencinė motyvacija yra mažesnė nei žmonių, neturinčių šios diagnozės – statistiškai reikšmingai skyrėsi dviejų tiriamųjų grupių vertinimas tiek atskiruose subtestuose, tiek visame testo vertinime (p -reikšmė – 0,000).

Depresija yra sunki ir lėtinė liga, susijusi su didele atkryčio tikimybe (Han & Wang, 2005) ir savižudybės rizika (Joiner et al., 2004; Meehl, 1973). Todėl yra svarbu suprasti depresiją, su ja susijusius veiksnius bei priežastis, dėl kurių ši liga gali būti susijusi su didele pablogėjimo ar savižudybės tikimybe. V. E. Frankl (2008) kalbėdamas apie depresiją teigė, kad santykinio sveikumo periodais žmogų apninka apmąstymai apie gyvenimo prasmę. Taigi, galima kelti prielaidą, kad viena iš priežasčių, dėl kurių santykinio sveikumo periodai yra susiję su didele atkryčio tikimybe ar savižudybės rizika yra ta, jog būtent šiais periodais žmonėms kyla daugiausia klausimų apie jų ligą, jos prasmę, gyvenimo prasmę, žmogaus buvimą pasaulyje ar jo paties asmenybę, ir jei žmogus šiais jautriais periodais neranda atsakymų į šiuos esminius klausimus, jis gali ir vėl susirgti depresija arba griebtis savižudybės. Buvo atlikta nemažai depresijos ir gyvenimo prasmės sąsajų tyrimų ir nustatyta, jog depresija yra susijusi su gyvenimo prasmės matymu (Crumbaugh & Maholick, 1964; Mascaro & Rosen, 2008 ir kt.). Tačiau dar nėra nagrinėtos depresijos ir egzistencinės motyvacijos sąsajos. Panagrinėkime šią sąvoką plačiau.

Egzistencinė motyvacija – tai judėjimo iš dabarties, duotosios realybės į asmens tikslus ir ketinimus, procesas (Längle, 2003). Šiame procese žmogus turi patirti abipusę sąveiką su keturiais „egzistencijos kertiniais akmenimis“: pasauliu ir jo realybe bei galimybėmis; gyvenimu su savo santykių tinklais ir jausmais; buvimu savimi kaip unikaliu, savarankišku žmogumi; po šių užduočių, asmuo yra atviras ir linkęs įsitraukti į santykius su aukštesniu kontekstu, iš kurio įgyja asmeninės prasmės ir yra pasirengęs patirti abipusę sąveiką su ketvirtuoju „egzistencijos kertiniu akmenimi“ – prasme – aplinkybėmis ir veikla, suteikiančiomis žmogui galimybių tobulėti (Längle, 2003). Egzistencinės motyvacijos sąvokos tyrinėjimas gali padėti pažvelgti į žmogų ir jo gyvenimą „dabar ir čia“, suprasti jo savijautą, jaučiamą gyvenimo prasmę, o galbūt, ir jo dabartinės būsenos prasmę. Šis žmogaus dabarties, duotosios realybės bei santykio su „egzistencijos kertiniais akmenimis“ supratimas gali padėti žmogui judėti į savo tikslus ir ketinimus bei įgauti asmeninės prasmės.

Darbe buvo keliami tokie **tikslai**:

1. Patikrinti kai kurias naudojamo testo psichometrines charakteristikas: vidinį nuoseklumą bei stabilumą pakartotiniais tyrimais (angl. test-retest).
2. Iširti depresijos sąsajas su egzistencine motyvacija bei keturiomis asmeninėmis – egzistencinėmis pagrindinėmis motyvacijomis.

Tyrimo metodika

Tiriamieji. Tikrinant testo psichometrines charakteristikas, tyrime dalyvavo 66 tiriamieji, Vilniaus Universiteto 2 bei 3 kursų psichologijos studentai. Tiriant egzistencinės motyvacijos sąsajas su depresija, tyrime dalyvavo 64 tiriamieji – 32 depresija sergantys žmonės bei 32 tiriamieji, neturintys depresijos diagnozės. Abiejose grupėse dalyvavo po 6 vyrus ir 26 moteris, tiriamųjų amžius 21 – 63 m. Depresija sergantys žmonės buvo tiriami Vilniaus klinikinės Vasaros ligoninės, Respublikinės Klaipėdos ligoninės

psichiatrijos filialo ir Respublikinės Šiaulių ligoninės filialo Psichiatrinės ligoninės dienos stacionaruose. Kontrolinės grupės tiriamieji, neturintys depresijos diagnozės, buvo parinkti taip, kad atitiktų eksperimentinę grupę pagal amžių, išsilavinimą bei lytį.

Įvertinimo priemonės. *Egzistencinės Motyvacijos Testo apibūdinimas.* Tyrime naudotas Längle ir Eckhardt (2000) sukurtas Egzistencinės Motyvacijos Testas (*Test of Existential Motivation*). Šis testas buvo sukurtas, remiantis keturiomis pagrindinėmis asmeninėmis – egzistencinėmis motyvacijomis (Längle, 1977/1997a,b):

1. Pagrindinė motyvacija: būti pasaulyje – galėti: aš esu – ar aš galiu būti?
2. Pagrindinė motyvacija: gyventi – mėgti: aš gyvenu – ar mėgstu aš gyvenimą?
3. Pagrindinė motyvacija: būti tokiu – galėti: aš esu toks – ar aš galiu toks būti?
4. Pagrindinė motyvacija: prasminga – daryti: aš gyvenu – kam yra dėl to gerai?

EMT yra sudarytas iš 56 klausimų ir 14 iš jų turi ryšį su viena iš keturių pagrindinių motyvacijų.

Lietuvoje šis testas pirmą kartą buvo išverstas ir panaudotas SUPPORT tyrime (tai tarptautinis nuostatų savižudybių atžvilgiu tyrimų projektas). Testą į lietuvių kalbą išvertė profesionalus vertėjas A. Gailius, vėliau buvo atliktas atgalinis vertimas (angl. back translation), tuomet jį dar kartą peržiūrėjo prof. D. Gailienė kartu su vertėju. Taip pat prieš atliekant tyrimą buvo gautas testo autoriaus leidimas naudoti Egzistencinės Motyvacijos Testą.

Duomenų tvarkymas. Metodikos vidiniam nuoseklumui matuoti pasirinktas vidinio suderinamumo matas Cronbacho alpha. Metodikos stabilumui tikrinti parinkti pakartotinio testavimo (angl. test – retest) matavimai, rezultatai vertinami koreliacine analize, skaičiuojant Spearman –

Brown koeficientą. Tyrimo hipotezių tikrinimui panaudotas Stjudento t – testo kriterijus nepriklausomoms imtims.

Rezultatai

Egzistencinės Motyvacijos Testo psichometrinių charakteristikų patikrinimas. Atlikus pirmąjį tyrimo dalį ir patikrinus Egzistencinės Motyvacijos Testo psichometrinės charakteristikas, buvo gauta, jog tiek testo vidinis suderinamumas (Cronbacho $\alpha = 0,951$), tiek testo stabilumas pakartotiniams tyrimams ($R = 0,948$) yra labai aukšti ir statistiškai reikšmingi.

Depresijos sąsajų su egzistencine motyvacija tyrimas

1 lentelė. Depresija sergančių žmonių bei žmonių, neturinčių šios diagnozės, Egzistencinės Motyvacijos Testo įverčių palyginimas

Egzistencinė motyvacija	Depresija sergančių žmonių grupės vidurkis	Depresija nesergančių žmonių grupės vidurkis	p - reikšmė
1. Pagrindinė motyvacija: būti pasaulyje – galėti: aš esu – ar aš galiu būti?	26,6	43,8	0,000*
2. Pagrindinė motyvacija: gyventi – mėgti: aš gyvenu – ar mėgstu aš gyvenimą?	35,2	48,4	0,000*
3. Pagrindinė motyvacija: būti tokiu – galėti: aš esu toks – ar aš galiu toks būti?	29,7	43,4	0,000*
4. Pagrindinė motyvacija: prasminga – daryti: aš gyvenu – kam yra dėl to gerai?	29,6	43,4	0,000*
5. Pagrindinė egzistencinė motyvacija	121,1	180,6	0,000*

* - skirtumas tarp vidurkių statistiškai reikšmingas, kai $p < 0,05$

Palyginus žmonių, sergančių depresija bei žmonių, neturinčių šios diagnozės, egzistencinės motyvacijos subtestų įverčius, buvo nustatyta, jog depresija sergančių žmonių visų subtestų įverčiai yra daug mažesni nei žmonių, neturinčių šios diagnozės. Visuose subtestuose buvo rastas statistiškai reikšmingas skirtumas tarp šių grupių (visų subtestų p-reikšmė $< 0,05$). Taip pat buvo nustatyta, jog depresija sergančių žmonių viso testo vertinimas yra daug mažesnis nei žmonių, neturinčių šios diagnozės, ir buvo

nustatytas statistiškai reikšmingas skirtumas tarp dviejų tiriamųjų grupių. Duomenys pateikiami 1 lentelėje.

Rezultatų aptarimas

Egzistencinės Motyvacijos Testo psichometrinių charakteristikų patikrinimas. Remiantis rezultatais, galima teigti, kad testas gali būti naudojamas tolesniuose tyrimuose, o juo gauti rezultatai yra patikimi.

Depresijos sąsajų su egzistencine motyvacija tyrimas. Tyrimu buvo nustatyta, kad depresija sergančių žmonių pirmoji egzistencinė motyvacija yra mažesnė nei žmonių, neturinčių šios diagnozės (žr. 1 lentelė) – depresija sergančių žmonių santykis su pasauliu yra sutrikęs – jie negali rasti savo vietos pasaulyje ir niekur gyvenime neranda tikros atsparos, jie dažnai jaučiasi netvirtai, jaučiasi prislėgti gyvenimo, jų turimos sąlygos jiems yra nepriimtinos ir jie nemato savo turimų galimybių. Tai galima sieti ir su V. E. Frankl (2008) teigimu, jog depresija sergantis žmogus jaučiasi bejėgis, bevertis, o gyvenimo tikslas jam atrodo nepasiekiamas. Antrojo subtesto įverčiai dviejose tiriamųjų grupėse taip pat skyrėsi (žr. 1 lentelė) ir buvo nustatyta, jog depresija sergantis žmonės daug prasčiau vertina savo gyvenimą, turimus santykius ir emocijas, jiems nėra gera gyventi ir yra liūdna, kad tiek nedaug dalykų juos džiugina, jie nesijaučia esantys kam nors tinkami, nesijaučia kitų mėgstami, o jų gyvenimas jiems yra tik našta, įtampa ir kentėjimas. Su šiais sunkumais žmonės gali susidurti dėl to, jog, kaip teigė V. E. Frankl (2008), endogeninės depresijos atveju žmogus jaučia, koks atstumas skiria jo asmenybę nuo idealo, išgyvena bejėgiškumą savo uždavinio atžvilgiu ir išgyvena nevisavertiškumo jausmą. Tyrime taip pat buvo nustatyta, jog depresija sergančių žmonių trečioji egzistencinė motyvacija yra mažesnė nei neturinčių šios diagnozės (žr. 1 lentelė). Depresija sergantis žmonės save, savo individualumą bei buvimą asmenybe vertina prasčiau, nesijaučia savimi patenkinti, dažnai jaučia gėdą ir nevertina savęs už savo darbus, mano, jog padarė per mažai. Jie taip pat gali

nesuvokti arba silpniau suvokti savo savarankiškumą, jausmą, kad jie yra savo egzistencijos šeimininkai. Tai patvirtina ir egzistencinės perspektyvos požiūris, kuriame depresija yra suprantama kaip „nebuvo“ jausmas, kylantis dėl negalėjimo gyventi autentiškai (Bootzin & Acocella, 1984). Ketvirtojo subtesto įverčiai dviejose tiriamųjų grupėse taip pat skyrėsi (žr. 1 lentelė) ir buvo nustatyta, jog depresija sergantys savo gyvenimą mato kaip beprasmį ir tuščią. Šie rezultatai patvirtino daugelį depresijos ir gyvenimo prasmės sąsajų tyrimų, kuriuose buvo nustatyta, jog depresija sergantys žmonės mato mažiau gyvenimo prasmės (Crumbaugh & Maholick, 1964; Mascaro & Rosen, 2008 ir kt). Depresija sergantys žmonės taip pat nežino, koks turėtų būti jų gyvenimas ir nejaučia, kad yra vieta, kur jie galėtų būti produktyvūs, nemato ir nepatiria savęs didesniame kontekste, kuris suteiktų jų gyvenimui struktūrą ir nejaučia, jog dar yra dalykų, kurie turėtų būti suvokti ir pasiekti jų gyvenime. Dėl šių priežasčių žmonės gali jausti tuštumos jausmą, frustraciją, beviltiškumą (Längle, 1998, cit. pg. Längle, 2003).

Kaip buvo minėta, motyvacijos sąvoka reiškia abipusę sąveiką su duotąja egzistencijos tikrove, turimomis gyvenimo sąlygomis (Längle, 2003). Remiantis gautais rezultatais, galima teigti, jog depresija sergančio žmogaus gyvenime gali nebūti abipusės sąveikos su „egzistencijos kertiniais akmenimis“, žmogui gali būti sunku suprasti, kad ne tik pasaulis, gyvenimas, unikalumas ir prasmė turi būti duoti žmogui, bet ir žmogus yra atsakingas ir turi galimybių duoti šiems „egzistencijos kertiniams akmenims“. Žmogus taip pat visada turi galimybę priimti tai, ko negali pakeisti ir, kaip teigė V. E. Frankl (1997), priimti dvasinę nuostatą neišvengiamos kančios atžvilgiu. O priėmęs savo turimas sąlygas, žmogus taip pat gali pamatyti ir savo turimas galimybes pasaulyje, gyvenime, savo unikalume bei gyvenimo prasmingume, ir patirti savo egzistencijos ėjimą į priekį (Längle, 2003). Šios įžvalgos galėtų būti panaudotos ir terapiniame darbe, bandant suprasti depresija sergančio žmogaus subjektyvų pasaulį, jo sąsajas su egzistencine motyvacija, padedant jam

priimti neišvengiamas sąlygas, atrasti turimas galimybes ir padedant jam užmegzti abipusį santykį su pasauliu, gyvenimu, santykiais, savimi bei gyvenimo prasme.

Išvados

1. Naudojamo Egzistencinės Motyvacijos Testo vidinis suderinamumas bei stabilumas pakartotiniams tyrimams yra aukštas.
2. Depresija sergančių žmonių egzistencinė motyvacija yra mažesnė nei žmonių, neturinčių šios diagnozės.

Literatūra

- Bootzin R. R., Acocella J. R. *Abnormal Psychology Current Perspectives, Fourth Edition*, New York: Random House, 1984, 628 p.
- Crumbaugh J. C., Maholick L. T. An Experimental Study in Existentialism: The Psychometric Approach to Frankl's Concept of Noogenic Neurosis // *Journal of Clinical Psychology*, 1964, vol. 20, p. 200 – 207.
- Frankl V. E. *Sielogyda : gydytojo rūpestis – siela* // Vilnius: Vaga, 2008, 357 p.
- Frankl V. E. *Žmogus ieško prasmės ...vis vien sakyti gyvenimui Taip. Logoterapijos santrauka* // Vilnius: Katalikų pasaulis, 1997, 136 p.
- Han D., Wang E. C. Y. Remission from Depression // *Pharmacoeconomics*, 2005, vol. 23 (6), p. 567 – 568.
- Joiner T. E. Jr., Rudd M. D., Pettit J. W. Is There a Window of Heightened Suicide Risk If Patients Gain Energy in the Context of Continued Depressive Symptoms? // *Professional Psychology: Research and Practice*, 2004, vol. 35 (1), p. 84–88.
- Längle A. The Search for Meaning in Life and the Fundamental Existential Motivations // *Psychotherapy in Australia*, November 2003, vol 10 (1), p. 14 – 19.
- Mascaro N., Rosen D. H. Assessment of Existential Meaning and Its Longitudinal Relations With Depressive Symptoms // *Journal of Social and Clinical Psychology*, 2008, vol. 27, p. 576 – 593.
- Meehl P. *Why I do not attend case conferences* // *Psychodiagnosis: Selected papers*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1973, vol. 13, p. 225 – 280.

EXISTENTIAL MOTIVATION OF THOSE WHO SUFFER FROM DEPRESSION

Vaida Mažonaitė
Vilnius University
mazonaite.vaida@gmail.com

The aim of this study was to examine depression from the existential perspective, investigate relationship between depression and existential motivation. Test of Existential Motivation (Längle & Eckhardt, 2000) was used in the study. In the study psychometric characteristics of the test were examined and it was found that they are good – test-retest reliability ($R = 0,943$) and internal consistency (Cronbach's $\alpha = 0,951$). The test consists of four subtests, by which four existential motivations are assessed – man's relationship with the world and its reality as well as possibilities, life and present relationships as well as feelings, being oneself as a unique, autonomous person and meaning – circumstances and activities, enabling man to seek perfection. It was found that depressed people's existential motivation is less than that of people without the diagnosis – statistically significant differences in assessment of the subtests and the entire test were found (p - value - 0,000).

SAVI-DIFERENCIACIJOS IR MOKYTOJŲ PSICHIKOS SVEIKATOS RODIKLIŲ (VIDINĖS DARNOS, SUBJEKTYVAUS LAIMINGUMO JAUSMO, PASITENKINIMO GYVENIMU) SAŠAJOS

Tija Kriščiūnaitė

Vilniaus Universitetas

tikrisciunaite@gmail.com

Pasak sisteminio požiūrio, kiekvienas asmuo yra didesnės sistemos dalis ir įtakoja bei veikia ją, kaip ir sistema asmenį, ciklinio priežastingumo ryšiais, todėl yra svarbu ieškoti asmenybinių veiksnių, lemiančių sėkmingą asmens funkcionavimą socialinėje aplinkoje, siekiant užtikrinti jo psichologinę sveikatą. Mokykla taip pat yra socialinė sistema. Mokytojai savo darbe patiria daug streso dėl neefektyvaus bendravimo su mokiniais ir kolegomis, o savi-diferenciacija galėtų padėti jiems efektyviai bendrauti ir tuo būdu palaikyti jų psichologinę sveikatą. Taigi šio darbo tikslas – analizuoti mokytojų savi-diferenciacijos, vidinės darnos, pasitenkinimo gyvenimu ir subjektyvaus laimingumo jausmo, kaip psichikos sveikatos rodiklių, sąsajas. Tyrimui buvo naudojamas E. Skowron (1998) sukurtas savidiferenciacijos klausimynas (Cronbach $\alpha=0,734$), A. Antonovsky gyvenimo orientacijos klausimyno trumpoji 13 teiginių versija (Cronbach $\alpha=0,833$), Sonja Lyubomirsky (1999) Subjektyvaus laimingumo patyrimo skalė (Subjective Happiness Scale SHS) (Cronbach $\alpha=0,728$), Ed Diener (1985) Pasitenkinimo gyvenimu skalė (The Satisfaction with Life Scale) (Cronbach $\alpha=0,779$). Tyrime dalyvavo 158 mokytojai nuo 23 iki 65 metų. Gauti rezultatai atskleidė, kad savi-diferenciacija siejasi su vidine darna, pasitenkinimu gyvenimu bei subjektyviu laimingumo jausmu. Taip pat nustatyta, kad aukštesnės savi-diferenciacijos asmenų psichikos sveikatos rodikliai (vidinė darna, pasitenkinimas gyvenimu, subjektyvus laimingumo jausmas) yra aukštesni palyginus su žemesnės savi-diferenciacijos asmenimis.

Žmonės yra socialios būtybės, kurios įtakoja ir veikia viena kitą bendraudamos tarpusavyje, todėl šiandien vis svarbesniu tampa sisteminio požiūrio taikymas psichologijoje, kuris skatina kreipti dėmesį į sąveikas tarp asmenų. Pasak sisteminio požiūrio, kiekvienas asmuo veikia kitus ciklinio priežastingumo ryšiais, todėl yra svarbu tyrinėti asmenybinius veiksnius, turinčius įtakos adaptyvių arba patologinių sąveikų atsiradimui tarp asmenų. Mokykla – tai tam tikra socialinė sistema, kurioje tiek moksleiviai, tiek mokytojai praleidžia didžiąją dalį laiko. Mokytojai savo darbe patiria daug streso dėl neefektyvaus bendravimo su mokiniais ir kolegomis (Yong, Yue 2007), todėl yra svarbu tyrinėti veiksnius palaikančius jų psichikos sveikatą.

Vienas iš tokių veiksnių galėtų būti M. Boweno (1978) sukurta savi-diferenciacijos sąvoka. Pasak M. Boweno (1978), aukštą savi-diferenciacijos

lygį turintys asmenys geba efektyviau bendrauti tarpusavyje, funkcionuoti aplinkoje ir todėl yra psichologiškai labiau atsparesni stresui, patiria mažiau psichologinių problemų bei mažiau nerimo. Savi-diferenciacija – tai asmens gebėjimas atskirti save, kaip unikalią asmenybę, nuo kitų žmonių (tarpasmeninė savi-diferenciacija) ir atskirti savo mintis ir jausmus tarpusavyje (intrapsichinė diferenciacija), besireiškiantis socialinių sąveikų kontekste. Pasak M. Boweno (1978), nerimas yra pagrindinė emocija valdanti elgesį. Nuolatinis nerimas yra neatsiejama gyvenimo dalis ir motyvuoja sistemą veikti, siekiant jį sumažinti. Tačiau kuomet nuolatinio nerimo lygis pakyla, tai, savo ruožtu, veda prie simptomologijos. Vienintelis priešnuodis tam yra savi-diferenciacija. Žemas savi-diferenciacijos lygis siejasi su dažniau patiriamu socialiniu nerimu ir psichofiziologine simptomatika, depresyvumu, didesniu psichologiniu distresu (Elieson ir kt. 2001, Peleg-Popko 2002), prastesniu psichologiniu prisitaikymu (Skowron, ir kt. 2004). Ir atvirkščiai, aukštesnį savi-diferenciacijos lygį M. Boweną siejo su didesne psichologine gerove (kai jaučiama minimaliai nerimo), geresniu gebėjimu funkcionuoti aplinkoje, geresne psichologine sveikata (Wright 2009, Skowron ir kt. 2003, Skowron 2004, Skowron ir kt. 2009). Tad galima teigti, jog savi-diferenciacija yra svarbus veiksnys asmenybės psichologinės sveikatos palaikymui (Licht, Chabot 2006).

Savo ruožtu, geresnis funkcionavimas aplinkoje, psichologinė gerovė siejama su didesniu pasitenkinimu gyvenimu, pozityviais jausmais (Gallaghe ir kt. 2009, Sarvimaki 2006). Pasitenkinimas gyvenimu taip pat yra glaudžiai susijęs su žmogaus sveikata, komforto, laimingumo jausmais, statusu, pasiekimais ir saugumu (Paim 1995, Kim-Prieto ir kt. 2005).

Pasak, A. Antonovskio (1987) salutogenezės teorijos, kiekvieno žmogaus sveikata priklauso nuo jo turimų vidinių resursų. Šiuos resursus atspindi asmens vidinės darnos lygis. Pasak Antonovskio (1987), asmuo su stipriu vidinės darnos jausmu, geba identifikuoti ir suprasti iš kur atsiranda įvairūs

stresoriai, tiki, kad gali juos įveikti, todėl yra motyvuotas įveikti sunkumus, priimdamas juos kaip gyvenimo iššūkius (Hansson ir kt. 2004), ir tai padeda jam išlikti sveikam.

Apibendrinus galima teigti, kad savi-diferenciacija yra svarbus veiksnys efektyvaus mokytojų bendravimo ir funkcionavimo aplinkoje užtikrinimui bei psichikos sveikatos palaikymui, kuris galėtų sietis su kitais psichikos sveikatos rodikliais tokiais kaip vidinė darna, pasitenkinimas gyvenimu ar subjektyvus laimingumo jausmas.

Taigi šio **darbo tikslas** – analizuoti mokytojų savi-diferenciacijos, vidinės darnos, pasitenkinimo gyvenimu bei subjektyvaus laimingumo jausmo sąsajas.

Uždaviniai:

1. Ieškoti savi-diferenciacijos ir vidinės darnos sąsajų;
2. Ieškoti savi-diferenciacijos ir pasitenkinimu gyvenimu sąsajų;
3. Tirti ryšius tarp savi-diferenciacijos ir subjektyvaus laimingumo jausmo;

Hipotezės:

1. Savi-diferenciacija teigiamai siejasi su vidine darna;
2. Savi-diferenciacija teigiamai siejasi su pasitenkinimu gyvenimu;
3. Savi-diferenciacija teigiamai siejasi su subjektyviu laimingumo jausmu;

Metodika

Tiriamieji ir tyrimo procedūra. Tyrime dalyvavo 158 mokytojai nuo 23 iki 65 metų amžiaus. Tiriamųjų amžiaus vidurkis 44, 35 metų, o standartinis nuokrypis – 11,035. Iš viso buvo apklausta 19 vyrai ir 139 moterys. Dalyvių buvo prašoma užpildyti parengtą anketą. Anketos pildymas truko apie 15 minučių.

1. Tyrimųjų savi-diferenciacijos lygiui nustatyti buvo naudojamas E. Skowron (1998) sukurtas savi-diferenciacijos klausimynas (Cronbach $\alpha=0,734$).

2. Subjektyvaus laimingumo patyrimo skalė (Subjective Happiness Scale SHS), Sonja Lyubomirsky (1999) (Cronbach $\alpha=0,728$).
3. Pasitenkinimo gyvenimu skalė (The Satisfaction with Life Scale) Ed Diener (1985) (Cronbach $\alpha=0,779$).
4. Vidinės darnos lygiui nustatyti buvo naudojamas A. Antonovsky (1987) gyvenimo orientacijos klausimynas, kurį sudaro 13 klausimų (Cronbach $\alpha=0,833$).

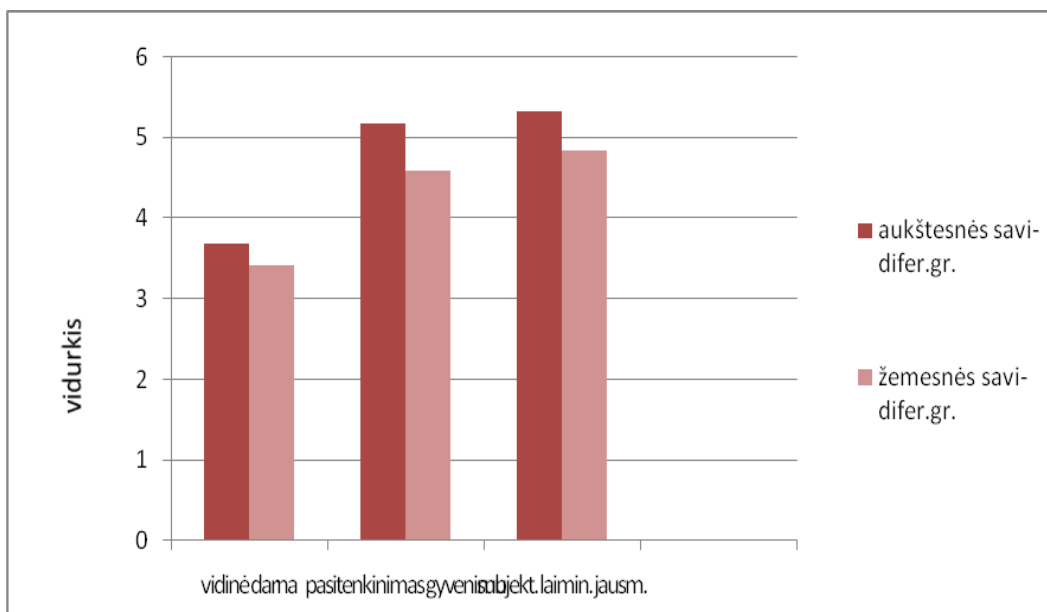
Rezultatai

Siekiant išsiaiškinti ryšį tarp savi-diferenciacijos, vidinės darnos, pasitenkinimo gyvenimu ir subjektyvaus laimingumo jausmo buvo atlikta koreliacinė analizė tarp šių kintamųjų. Gauti rezultatai atskleidė, jog savi-diferenciacija statistiškai patikimai koreliuoja su vidine darna, ($p < 0,05$), kas rodytų, jog kuo didesnė asmens savidiferenciacija, tuo didesnis vidinės darnos išreikštumo lygis. Tai patvirtina M. Boweno (1978) hipotezę apie tai, kad savi-diferenciacija siejasi su geresniu asmens funkcionavimu aplinkoje. Pasitenkinimas gyvenimu bei subjektyvus laimingumo jausmas taip pat statistiškai patikimai koreliuoja su savi-diferenciacija ($p < 0,05$), kas rodytų pasitenkinimo gyvenimu ir subjektyvaus laimingumo jausmo didesnį išreikštumą esant didesniam savi-diferenciacijos išreikštumui (žr. lentelę nr. 1).

1 lentelė. Pearsono tiesinės koreliacijos koeficientai tarp savi-diferenciacijos ir psichikos sveikatos rodiklių bei jų statistinis reikšmingumas

	Savi-diferenciacija (Pearsono koeficientas)	P
Vidinė darna	0,467	0,0001
Pasitenkinimas gyvenimu	0,329	0,0001
Subjektyvus laimingumo jausmas	0,310	0,0001

Norint patikrinti pagrindinę M. Boweno hipotezę apie tai, kad aukštesnė savi-diferenciacija siejasi su geresni psichologiniu prisitaikymu, streso įveikimu ir sveikata, buvo atlikta aukštesnės ir žemesnės savi-diferenciacijos tiriamųjų grupių palyginimas. Tiriamieji į grupes buvo padalinti pagal savi-diferenciacijos klausimyno balų vidurkį ($M=3,739$). Gauti rezultatai atskleidė, kad aukštesnės savi-diferenciacijos grupėje psichikos sveikatos rodikliai yra aukštesni, nei žemesnės savi-diferenciacijos grupėje, kai $p<0,05$. (žiūrėti 1 pav.)

Pav. 1. Aukštesnės ir žemesnės savi-diferenciacijos tiriamųjų grupių ir psichikos sveikatos rodiklių palyginimas

Rezultatų aptarimas

Siekiant patvirtinti M. Boweno sukurtą teorinį savi-diferenciacijos konstrukta buvo atlikta nemažai tyrimų. Tai, kad tarp savi-diferenciacijos ir asmens psichologinės gerovės yra ryšys, savo tyrimuose atskleidė daugelis mokslininkų (Wright 2009, Skowron ir kt. 2003, Skowron 2004, Skowron ir kt. 2009, Licht ir kt. 2006). Šio tyrimo rezultatai taip pat patvirtina sąsają tarp savi-diferenciacijos ir asmens psichologinės sveikatos rodiklių buvimą.

Šio tyrimo metu nustatyta, kad savi-diferenciacija siejasi su mokytojų vidinės darnos lygiu, pasitenkinimu gyvenimu bei subjektyviu laimingumo

jausmu. Visi šie rodikliai yra svarbūs asmens psichikos sveikatai palaikymui, jo efektyvaus bendravimo, funkcionavimo aplinkoje užtikrinimui (Gallaghe ir kt. 2009, Sarvimaki 2006, Paim 1995, Kim-Prieto ir kt. 2005, Hansson ir kt. 2004). Tai, kad savi-diferenciacija statistiškai reikšmingai koreliuoja su pasitenkinimo gyvenimu ir subjektyviu laimingumo jausmu, galėtų būti siejama su didesnę savi-diferenciaciją turinčių žmonių gebėjimu nusiraminti, valdyti savo emocijas (Wright 2009, Skowron ir kt. 2004), geriau suvokti savo asmenybės (savojo „Aš“) ribas ir taip, savo ruožtu, kurti labiau tenkinančius tarpasmeninius santykius (Skowron ir kt. 2003). Taigi savi-diferenciacijos didinimas mokytojų darbe yra svarbus siekiant jiems padėti įveikti įvairių socialinių sąveikų metu kylantį stresą.

Šio tyrimo metu taip pat nustatyta, kad savi-diferenciacija statistiškai reikšmingai siejasi su mokytojų vidinės darnos lygiu. Šie rezultatai galėtų būti siejami didesnę savi-diferenciaciją, turinčių asmenų gebėjimu geriau suvokti gyvenime, kylančius sunkumus bei suprasti ir atskirti tai, ką jis gali kontroliuoti ir ko ne, o tai savo ruožtu, siejasi geresniais socialinių problemų sprendimo įgūdžiais (Skowron 2004).

Aukštesnės ir žemesnės savi-diferenciacijos tiriamųjų grupių palyginimas atskleidė, kad psichikos sveikatos rodikliai (vidinė darna, subjektyvus laimingumo jausmas ir pasitenkinimas gyvenimu) yra didesni aukštesnės savi-diferenciacijos tiriamųjų grupėje. Tai būtų galima sieti su geresniais aukštesnę savi-diferenciaciją turinčių asmenų streso įveikimo įgūdžiais (Murdock ir kt. 2004), mažesniu nerimastingumo lygiu (Peleg-Popko 2002), gebėjimu kurti ir palaikyti tenkinančius tarpasmeninius santykius (Skowron ir kt. 2009).

Taigi apibendrinus galima teigti, kad šio tyrimo rezultatai patvirtina pagrindinę M. Bowen'o (1978) teorinę prielaidą apie tai, kad savi-diferenciacija siejasi su didesne psichologine gerove ir aukštesnės savi-diferenciacijos mokytojų psichikos sveikatos rodikliai (vidinė darna, pasitenkinimas gyvenimu, subjektyvaus laimingumo jausmas) yra aukštesni.

Tad norint padėti mokytojams įveikti dėl neefektyvaus bendravimo darbe kylantį stresą ir palaikyti jų psichikos sveikatą derėtų skirti dėmesį jų savi-diferenciacijos didinimui.

Išvados

1. Savi-diferenciacija siejasi su mokytojų vidinės darnos lygiu.
2. Savi-diferenciacija siejasi su pasitenkinimu gyvenimu.
3. Savi-diferenciacija siejasi su subjektyviu laimingumo jausmu.
4. Aukštesnės savi-diferenciacijos mokytojų grupėje psichikos sveikatos rodikliai (vidinė darna, pasitenkinimu gyvenimu, subjektyviu laimingumo jausmu) yra didesni nei žemesnės savi-diferenciacijos mokytojų grupėje.

Literatūra

- Bowen M. (1978), *Family Therapy in Clinical Practice*, Library of Congress Catalog, Copy Right by J. Aronson, New York;
- Elieson M., Rubin L. J. (2001), *Differentiation Of Self And Major Depressive Disorders: A Test Of Bowen Theory Among Clinical, Traditional, And Internet Groups*, *Family Therapy*, Vol.28, Nr. 3, psl.1 – 19;
- Gallagher M. W., Lopez Sh. J. (2009), *Positive expectancies and mental health: Identifying the unique contributions of hope and optimism*, *The Journal of Positive Psychology*, Vol. 4, Nr. 6, psl. 548–556;
- Hansson K., Cederblat M. (2004), *Sense of Coherence as a Meta-Theory for Salutogenic Family Therapy*, *Family Therapy Around the World: A Festschrift for Florence W. Kaslow*, [žiūrėta 2011 spalio 28 d.] Prieiga per internetą: <http://www.haworthpress.com/web/JFP>, Digital Object Identifier: 10.1300/J085v15n01_04;
- Kim-Prieto Ch., Diener E., Tamir M., Scollon Ch., Diener M. (2005), *Integrating The Diverse Definitions Of happiness: A Time-Sequential Framework of Subjective Well-Being*, *Journal of Happiness Studies*, Nr. 6, psl. 261–300;
- Licht C., Chabot D. (2006), *The Chabot Emotional Differentiation Scale: A Theoretically And Psychometrically Sound Instrument For Measuring Bowen's Intrapsychic Aspect Of Differentiation*, *Journal of Marital and Family Therapy*, Vol. 32, Nr. 2, psl. 167–180;
- Murdock N. L., Gore P. A. (2004), *Stress, Coping, And Differentiation Of Self: A Test Of Bowen Theory*, *Contemporary Family Therapy*, Vol. 26, Nr. 3, psl. 319-337;
- Paim L. (1995), *Definitions And Measurements Of Well-Being: A Review Of Literature*, *Journal of Economic and Social Measurement*, Nr. 21, psl. 297-309;
- Peleg-Popko O. (2002), *Bowen Theory: A Study Of Differentiation Of Self, Social Anxiety, And Physiological Symptoms*, *Contemporary Family Therapy*, Vol. 24, Nr. 2, psl. 335-349;
- Sarvimaki A. (2006), *Well-being as being well - /a Heideggerian look at well-being*; *International Journal of Qualitative Studies on Health and Well-being*. Nr. 1, psl. 4 – 10;
- Skowron E. A. (2004), *Differentiation of Self, Personal Adjustment, Problem Solving, and Ethnic Group Belonging Among Persons of Color*, *Journal Of Counseling and Development* , Vol. 82, psl. 447-456;

- Skowron E. A., Stanley K. L., Shapiro M. D. (2009), A Longitudinal Perspective on Differentiation of Self, Interpersonal and Psychological Well-Being in Young Adulthood, *Contemporary Family Therapy* Nr. 31, psl. 3–18;
- Skowron E. A., Wester S. R., Azen R. (2004), Differentiation of Self Mediates College Stress and Adjustment, *Journal of Counseling and Development*, Nr. 82, psl. 69-80;
- Skowron E. A., Holmes S. E., Sabatelli R. M. (2003), Deconstructing Differentiation: Self Regulation, Interdependent, Relating, And Well-Being In Adulthood, *Contemporary Family Therapy*, Vol. 25, Nr. 1, psl. 111-120;
- Wright J. (2009), Self-Soothing —A Recursive Intrapsychic and Relational Process: The Contribution of the Bowen Theory to the Process of Self-Soothing, *The Australian And New Zealand Journal Of Family Therapy*, Vol. 30, Nr. 1, psl. 29-41;
- Yong Z., Yue Y. (2007), Causes for Burnout Among Secondary and Elementary School Teachers and Preventive Strategies, *Chinese Education and Society*, Vol. 40, Nr. 5, psl. 78 – 87;

INTERCONNECTION BETWEEN DIFFERENTIATION OF SELF AND TEACHER'S MENTAL HEALTH INDICATORS (SENSE OF COHERENCE, SATISFACTION WITH LIFE, SUBJECTIVE HAPPINESS).

Tija Kriščiūnaitė
Vilnius University
tikrisciunaite@gmail.com

According to systematic view, every person is a part of bigger social system. They make influence to each other in relationship of circle causality. For this reason it is very important to find factors of adaptive person functioning in social systems. School is also a social system. Teachers experience a lot of stress in their work related to social situations. Differentiation of self could maintain their effective communication and mental health. The aim of this research is to analyze interconnection between teachers differentiation of self and person's mental health indicators (sense of coherence, satisfaction with life, subjective happiness). For this research was used Differentiation of Self Inventory (DSI) created by E. Skowron (1998) (Cronbach $\alpha=0,734$), Orientation to life questionnaire short version (13 item) by A. Antonovsky (Cronbach $\alpha=0,833$), Subjective Happiness Scale (SHS) by Dr. Sonja Lyubomirsky (1999) (Cronbach $\alpha=0,728$), The Satisfaction with Life Scale by Ed Diener (1985) (Cronbach $\alpha=0,779$). In this research participated 158 teachers from 23 to 65 years. Results of this research revealed that Differentiation of Self links to sense of coherence, subjective happiness and satisfaction with life. It was found that these indicators of mental health (sense of coherence, subjective happiness and satisfaction with life) was higher in group of higher level of DSI compared with lower level DSI group.

KARALIUS NUOGAS: PLIURALISTINIO NEMOKŠIŠKUMO ĮTAKA MOKSLEIVIŲ PATYČIOMS IR TARPUSAVIO SANTYKIŲ DARNOS SUVOKIMUI

Arūnas Žiedelis

Vilniaus universitetas

a.ziedelis@gmail.com

Plačiai žinomoje H. K. Anderseno pasakoje „Nauji karaliaus drabužiai“ sukčiai parduoda karaliui neegzistuojantį apsiaustą, teigdami, jog jo negali matyti tie, kurie yra arba netinkami savo pareigoms, arba nepataisomi kvailiai. Baimė būti demaskuotu verčia karalių, o drauge su juo ir visus kitus, girti neegzistuojančius drabužius. Socialinėje psichologijoje šis fenomenas vadinamas pliuralistiniu nemokšišku (pluralistic ignorance) - reiškiniu, kai individas suprasedamas, jog jo elgesys gali kartkartėmis skirtis nuo asmeninių įsitikinimų, laikosi nuomonės, jog kitų (analogiškas) elgesys atspindi jų tikrąją poziciją.

Tyrimo metu ieškojau ryšio tarp pliuralistinio nemokšišku ir įsitraukimo į patyčias – reiškinį, kurio paplitimas Lietuvoje yra vienas didžiausių Europoje. Moksleiviai laikydami prosocialaus požiūrio, tačiau klaidingai jausdami, jog bendraklasiai palaiko patyčias, nesutrukdo joms vyksti, bei patys jas inicijuoja ir palaiko.

Moksleivių patyčios yra pakankamai senas ir pastaruju metu vis daugiau dėmesio susilaukiantis fenomenas, kurio tyrimai dažnai kritikuojami dėl savo homogenišku ir žiūrėjimo į situaciją tik iš individo pozicijos (Hamarus ir Kaikkonen, 2008). Kaip pastebi Yoneyama ir Naito (2003), tradiciniai aiškinimai, kodėl vieni moksleiviai tyčiojasi iš kitų, dažnai apsiriboja išvardinant skriaudėjo ir aukos asmenines savybes, ignoruojant faktą, jog tai socialinis fenomenas, atsirandantis tam tikroje aplinkoje ir dėl tos aplinkos įtakos. Dėl šios kritikos bendrame agresijos tyrimų diskurse dėmesys vis dažniau krypta į kontekstą, kuriame patyčios pasireiškia, ir į tuos konteksto veiksnius, kurie gali turėti įtakos šio reiškinio pasireiškimui.

Vienas tokių veiksnių yra pliuralistinis nemokšišku (pluralistic ignorance) – reiškinys, kai individas suprasedamas, jog jo elgesys gali kartkartėmis skirtis nuo asmeninių įsitikinimų, laikosi nuomonės, jog kitų (analogiškas) elgesys atspindi jų tikruosius įsitikinimus (Sandstorm ir Bartini, 2010). Anot Miller ir McFarland (cit. pg. Sandstorm ir Bartini, 2010), nesuvokimas, jog kitų elgesys taip pat gali skirtis nuo jų nuostatų, sukelia klaidingą jausmą, jog asmeninis požiūris labai skiriasi nuo didesnės grupės

nariams priimtinių normų. Centola et al. (2005) iliustruoja šį fenomeną cituodami H. K. Anderseno pasaką „Nauji karaliaus drabužiai“, kurioje trys sukčiai parduoda karaliui neegzistuojantį apsiaustą, teigdami, jog jo negali matyti tie, kurie yra arba netinkami savo pareigoms, arba nepataisomi kvailiai. Baimė būti demaskuotu verčia karalių, o drauge su juo ir visus kitus, girti neegzistuojančius drabužius, o tai dar labiau sustiprina iliuziją, jog norma yra plačiai priimta.

Ilgainiui, neatitikimo tarp asmeninio požiūrio ir grupės normų iliuzija paskatina individą ir toliau veikti prieš savo įsitikinimus, ar net juos pakeisti. Pavyzdys čia galėtų būti Prentice ir Miller (1993) studija, kurioje buvo tiriamas studentų požiūris į alkoholio vartojimo normas universiteto miestelyje. Dauguma studentų nurodė, jog jiems tokios normos yra mažiau priimtinos, nei daugeliui kitų studentų, o semestro eigoje, asmeninis požiūris keitėsi, panašėdamas į suvokiamą grupės normą.

Kiek pavyko rasti, iki šiol sąsajos tarp pliuralistinio nemokšiško ir moksleivių patyčių buvo tiriamos tik vieną kartą (žr. Sandstorm ir Bartini, 2010). Autoriai pastebėjo, jog moksleiviai mano, kad bendraklasiai laikosi mažiau prosocialių įsitikinimų patyčių atžvilgiu: labiau palaiko skriaudėją, mažiau užjaučia auką, silpniau jaučia pareigą nutraukti patyčias. Tas pats tyrimas atskleidė, jog kuo didesnis skirtumas tarp asmeninių įsitikinimų ir grupės normų, tuo mažiau moksleiviai yra linkę pagelbėti aukai. Autoriai mąsto, jog pliuralistinis nemokšiškas gali lemti tai, jog daugeliu atveju moksleiviai nenutraukia patyčių, nors jos ir suvokiamos kaip nemalonūs ir nepageidautinas reiškinys.

Mano atlikto tyrimo tikslas yra patikrinti ankstesnių autorių gautą ryšį tarp moksleivių patyčių ir pliuralistinio nemokšiško tiriant Lietuvos moksleivius, bei pažūrėti, kaip šie veiksniai siejasi su tarpusavio santykių darnos klasėje suvokimu.

Metodika

Tiriamieji. 119 vienos vidurinės mokyklos moksleiviai: 69 berniukai (58 proc.) ir 50 mergaičių (42 proc.). Amžius – nuo 12 iki 17 metų (vidurkis – 14,32, standartinis nuokrypis – 1,18). Tiriamieji buvo iš 7 skirtingų klasių (dvi septintos, trys aštuntos, devinta ir dešimta klasės).

Tyrimo priemonės ir eiga. Tiriamieji pamokos metu pildė ne anoniminius klausimynus, susidedančius iš kelių dalių, skirtų matuoti skirtingus kintamuosius.

Moksleivių grupės buvo išskirtos paprašius nurodyti bendraklasius, su kuriais tiriamasis daugiausiai bendrauja. Remiantis jų atsakais buvo braižomos sociogramos. 6 vaikų nepavyko priskirti jokiai grupei, o 4 vaikai identifikuoti kaip nepriklausantys grupėms. Likę 109 moksleiviai buvo priskirti vienai iš 23 grupių, kurių didžiausią sudarė 16 narių, mažiausią – 2.

Asmeninis požiūris bei draugų grupės ir klasės normos buvo matuojamos pateikiant 12 teiginių apie patyčias ir prašant įvertinti, kiek su teiginiu sutinka pats moksleivis ir kiek, jo manymu, su teiginiu sutiktų jo draugų grupės nariai ir bendraklasiai. Taip pat tiriamiesiems buvo pateiktos 5 išgalvotos patyčių situacijos, prašant įvertinti, kaip į tokią situaciją sureaguotų draugų grupės nariai ir bendraklasiai. Pagal atsakymus į klausimus pavyko išskirti tris požiūrio dimensijas: požiūrį į patyčias kaip reiškinių, patyčių rolių išpildymo vertinimą, bei požiūrį į reagavimo moralumą. Visais atvejais vidinis suderinamumas buvo pakankamai aukštas (α nuo 0,583 iki 0,747).

Santykiai su bendraklasiais ir draugų grupės nariais buvo matuojami prašant įvertinti, kiek jie sutinka su teiginiais apie savo potyrius sąveikaujant su draugais ir bendraklasiais. Tarp teiginių įvertinimų gautas stiprus vidinis suderinamumas (vertinant santykius su draugų grupe $\alpha = 0,825$, su klase – 0,798).

Moksleivių rolė patyčiose buvo matuojama klausiant, kaip dažnai tiriamieji (a) patiria patyčias, (b) sukelia jas patys, (c) jų draugų grupė sukelia, bei (d)

kaip dažnai jas pastebi. Klausimuose buvo išskirti keturi dažniausi patyčių tipai (fizinis smurtas; daiktų sugadinimas; užgauliojimas/ grasinimas; tyčiojamas iš išvaizdos, aprangos ir kalbos), taigi iš viso buvo užduota 16 klausimų. Tiriamieji turėjo pasirinkti vieną iš keturių atsakymo variantų: „kasdien“, „kartą per savaitę“, „kartą per mėnesį“ ir „niekada“. Pagal tai buvo išskirtos patyčių rolės skirtingose patyčių formose.

Paskutinėje klausimyno dalyje tiriamieji turėjo atsakyti, ar įsikiša pastebėję patyčias, kai jos yra nukreiptos į draugų grupės narį ir kai jos nukreiptos į bendraklasį, kuris draugų grupei nepriklauso. Atsakymo variantai: „visada“, „kartais“ ir „niekada“. Kadangi šių klausimų vidinis suderinamumas buvo pakankamai aukštas (kai auka draugas $\alpha = 0,814$, kai bendraklasis – $\alpha = 0,787$), jų skaitinės reikšmės buvo sudėtos ir gauti du suminiai įverčiai, nurodantys kiek respondentas yra linkęs įsikišti, kai (a) tyčiojamas iš draugo ir (b) kai iš kito bendraklasio.

Rezultatai ir jų aptarimas

Skirtumas tarp moksleivio asmeninio požiūrio į patyčias kaip reiškinių ir į patyčių rolės išpildymą bei suvokiamų draugų grupės ir klasės normų buvo tiriamas taikant Stjudento testą porinėms imtims. Abejose požiūrio į patyčias dimensijose nurodytas asmeninis požiūris statistiškai reikšmingai skyrėsi nuo suvokiamų grupės ar klasės normų, pastarosios visais atvejais buvo mažiau prosocialios ir skirtumas buvo statistiškai reikšmingas (rezultatai pateikiami pirmame priede). Tai leidžia daryti išvadą, jog moksleivių tarpe yra plačiai paplitęs pliuralistinis nemokšiškas, kai mąstoma, jog aplinkiniams patyčios ir besityčiojantys asmenys yra labiau priimtini, nei yra iš tikrųjų.

Tiriant ar asmeninis požiūris ir grupės normos turi įtakos įsitraukimui į patyčias, buvo pasitelktas Stjudento testas nepriklausomoms imtims ir lyginami skirtingų patyčių formų skriaudėjai ir neįsitraukę moksleiviai. Rezultatai pateikiami antrame priede. Kalbant apie fizines patyčias, visose

normų dimensijose skriaudėjai laikėsi mažiau prosocialių įsitikinimų, bei suvokė grupės ir klasės normas kaip mažiau prosocialias, tačiau tik maža dalis skirtumų buvo statistiškai reikšmingi. Panašūs rezultatai gauti ir kalbant apie patyčias, kuriose gadinami daiktai, tačiau čia hipotezei prieštaravo reagavimo į stebimas patyčias normų vertinimo rezultatai. Kita vertus, analizuojant psichologinių patyčių roles, pastebimas hipotezę patvirtinantis statistiškai reikšmingas reagavimo į patyčias normų draugų grupėje vertinimo skirtumas, tačiau čia hipotezei prieštarauja (nors ir statistiškai nereikšmingai) kai kurie suvokiamo bendraklasių požiūrio į patyčias įverčiai. Taigi apibendrinami galime teigti, jog turime pagrindą kalbėti apie grupės normų ir asmeninio požiūrio įtaką įsitraukimui į patyčias, tačiau tai reikia daryti atsargiai, turint omeny, jog ši įtaka gali skirtis priklausomai nuo patyčių formos.

Pasitelkus Pearson koreliacija buvo tiriama ar grupės normos ir asmeninis požiūris turės įtakos reagavimui į patyčias. Gauti rezultatai pateikiami trečiajame priede. Ryšys tarp polinkio įsikišti pamačius patyčias tikrai priklauso nuo kai kurių normų dimensijų. Asmeninis patyčių rolės išpildymo vertinimas bei suvokiamos draugų grupės normos, nurodančios, kaip vertintinas rolės išpildymas, bei kaip reikia reaguoti į patyčias, turi įtakos moksleivio polinkiui padėti draugui iš kurio yra tyčiojamasi. Kuo prosocialiau asmuo ir jo draugų grupė vertina patyčių roles, bei kuo labiau draugų grupėje palaikomas tinkamas reagavimas į patyčias, tuo didesnės moksleivio pastangos užkirsti kelią agresijai. Visgi situacija keičiasi, kai patyčių auka yra bendraklasis. Tokiu atveju tik klasės patyčių rolės išpildymo vertinimo normos turi įtakos reagavimui. Apibendrinami turime pastebėti, jog hipoteze galime laikyti patvirtinta bet tik iš dalies, kadangi ne visose normų dimensijose pastebėtas ryšys. Taip pat pastebėtina, jog koreliacijos yra pakankamai silpnos, taigi tikėtina, jog įsitikinimai ir normos nebūtinai yra esminis veiksnys, kuris apsprendžia, kaip moksleivis reaguos pastebėjęs agresiją prieš bendraamžį.

Analizuojant kiek santykiai su grupe ir klase lemia normų įtaką elgesiui, buvo išskirtos poliarinės grupės, kurioms priklausė po 25 proc. geriausiai ir blogiausiai su draugų grupe ir bendraklasiais sutariantys respondentai ir matuojamos koreliacijos tarp asmeninio požiūrio ir normų bei reagavimo pastebėjus patyčias. Pradinės koreliacijos pateikiamos ketvirtame priede. Pastebėjus, jog jos skiriasi buvo taikytas Fisher skirstinys koreliacijų tarp grupių palyginimui, (šie rezultatai tarp pat pateikiami ketvirtame priede). Kaip parodė minėtasis skirstinys, tik nedaugelis skirtumų buvo statistiškai reikšmingi. Tikėtina, jog taip yra dėl nedidelio tiriamųjų skaičiaus. Iš turimų respondentų išskyrus poliarines grupes, į jas papuolė vos po 24-30 moksleivių, o tai galėjo lemti, jog tik patys didžiausi skirtumai buvo pastebėti. Apibendrinant galime pastebėti, jog turime pagrindo teigti, kad santykiai su grupe koreguoja normų įtaką elgesiui, bet tyrimai su didesne imtimi turėtų detaliau panagrinėti šią įtaką.

Pabaigai, norėtusi atkreipti dėmesį į tyrimo rezultatų pritaikymo patyčių prevencijoje galimybę. Žinant, jog draugų grupės ir klasės normos yra suvokiamos, kaip mažiau prosocialios nei grupę sudarančių pavienių individų požiūris, galima dėti pastangas siekiant tas normas pakeisti. Elementarus moksleivių informavimas, jog jų pozicija patyčių atžvilgiu yra visiškai adekvati ir plačiai paplitusi tarp bendraamžių, bei švietimas apie čia pasireiškiantį pliuralistinio nemokšiško fenomeno, turėtų sukurti palankesnę aplinką pavieniams moksleiviams įsikišti pastebėjus patyčias ir jas nutraukti.

Išvados

Apibendrinami visus tyrimo rezultatus, galime padaryti šias išvadas:

1. Moksleiviai yra linkę vertinti draugų grupės ir klasės narių požiūrį į patyčias kaip mažiau prosocialų nei jų pačių.
2. Net ir klaidingai suvokiamos grupės ir klasės normos turi įtakos įsitraukimui į patyčias ir reagavimui į jas.

3. Šią įtaką gali pakoreguoti moksleivių tarpusavio santykiai.

Literatūra:

- Hamarus, P. ir Kaikkonen, P. (2008). School bullying as a creator of pupil peer pressure. *Educational Research*, Vol. 50, No. 4, December 2008, 333–345.
- Yoneyama, S. ir Naito, A. (2003). Problems with the Paradigm: the school as a factor in understanding bullying (with special reference to Japan). *British Journal of Sociology of Education*, Vol. 24, No. 3, 2003.
- Prentice, D. A., ir Miller, D. T. (1993). Pluralistic ignorance and alcohol use on campus: Some consequences of misperceiving the social norm. *Journal of Personality & Social Psychology*, 64, 243–256.
- Sandstorm, M. J. ir Bartini, M. (2010). Do Perceptions of Discrepancy Between Self and Group Norms Contribute to Peer Harassment at School? *Basic and Applied Social Psychology*, 32:217–225.

THE EMPEROR IS NAKED: THE INFLUENCE OF PLURALISTIC IGNORANCE ON SCHOOL BULLYING AND PERCEIVED COHESIVENESS OF RELATIONS AMONG PUPILS.

Arūnas Žiedelis
Vilnius University
a.ziedelis@gmail.com

In a well-known H. K. Andersen's story "The Emperor's New Clothes" rogues sell a monarch a nonexistent robe that they claim cannot be seen by those who are "unfit for office" or "incorrigibly stupid." Fear of exposure leads the emperor, and in turn, each of the citizens, to express admiration for the new clothes. In social psychology this is called pluralistic ignorance - phenomenon in which people understand that their own behavior may at times be discrepant with privately held beliefs while assuming that others' (identical) behavior accurately reflects their inner sentiments.

In this research relations were search between pluralistic ignorance and school bullying, phenomenon that's prevalence rates in Lithuania is one of highest in Europe. Hypothetically, students are holding prosocial attitudes towards bullying but the belief that their classmates think contrary discourage them from stopping aggression.

I priedas.

Skirtumai tarp asmeninio požiūrio ir suvokiamų grupės ar klasės normų.

1 lentelė. Patyčių kaip reiškinio vertinimas

	Vidurkis	N	Vidurkių skirtumo reikšmingumo lygmuo p.
Asmenis požiūris	8,8857	105	<0,001
Draugų grupės norma	10,2476		
Asmenis požiūris	8,9135	104	<0,001
Bendraklasių požiūris	12,9135		

2 lentelė. Patyčių rolės išpildymo vertinimas.

	Vidurkis	N	Vidurkių skirtumo reikšmingumo lygmuo p.
Asmenis požiūris	24,8318	107	<0,001
Draugų grupės norma	23,2430		
Asmenis požiūris	24,7843	102	0,001
Bendraklasių požiūris	20,6569		

II priedas

Asmeninio požiūrio ir suvokiamų normų priklausomybė nuo įsitraukimo į patyčias.

3 lentelė. Skirtumai tarp fizinių patyčių rolių.

	Rolė	N	Vidurkis	Reikšmingumo l.
Asmeninis patyčių kaip reiškinio vertinimas	Skriaudėjas	28	10,5357	0,007
	Neįsitraukęs	71	8,338	
Asmeninis rolės patyčiose išpildymo vertinimas	Skriaudėjas	28	23,3214	0,077
	Neįsitraukęs	71	25,0563	
Suvokiamas draugų grupės patyčių kaip reiškinio vertinimas	Skriaudėjas	28	12,1154	<0,001
	Neįsitraukęs	62	9,2258	
Suvokiamas draugų grupės rolės patyčiose išpildymo vertinimas	Skriaudėjas	26	22,3077	0,102
	Neįsitraukęs	64	23,6406	
Suvokiamas bendraklasių patyčių kaip reiškinio vertinimas	Skriaudėjas	26	13,8462	0,085
	Neįsitraukęs	64	12,4375	
Suvokiamas bendraklasių rolės patyčiose išpildymo vertinimas	Skriaudėjas	25	20,44	0,683
	Neįsitraukęs	62	20,871	
Reagavimo į patyčias normos draugų grupėje	Skriaudėjas	28	17,1429	0,113
	Neįsitraukęs	71	15,3239	
Reagavimo į patyčias normos klasėje	Skriaudėjas	27	21,7407	0,761
	Neįsitraukęs	70	21,3286	

4 lentelė. Skirtumai tarp patyčių, kuriose gadinami daiktai, rolių.

	Rolė	N	Vidurkis	Reikšmingumo l.
Asmeninis patyčių kaip reiškinių vertinimas	Skriaudėjas	11	10,7273	0,031
	Nejsitraukęs	81	8,7160	
Asmeninis rolės patyčiose išpildymo vertinimas	Skriaudėjas	11	23,0000	0,147
	Nejsitraukęs	81	24,9383	
Suvokiamas draugų grupės patyčių kaip reiškinių vertinimas	Skriaudėjas	9	11,0000	0,311
	Nejsitraukęs	74	9,8649	
Suvokiamas draugų grupės rolės patyčiose išpildymo vertinimas	Skriaudėjas	9	21,7778	0,225
	Nejsitraukęs	76	23,5789	
Suvokiamas bendraklasių patyčių kaip reiškinių vertinimas	Skriaudėjas	9	11,8889	0,485
	Nejsitraukęs	75	12,7200	
Suvokiamas bendraklasių rolės patyčiose išpildymo vertinimas	Skriaudėjas	9	21,5556	0,669
	Nejsitraukęs	72	20,9028	
Reagavimo į patyčias normos draugų grupėje	Skriaudėjas	11	15,3636	0,679
	Nejsitraukęs	82	16,0488	
Reagavimo į patyčias normos klasėje	Skriaudėjas	11	17,3636	0,023
	Nejsitraukęs	81	21,6049	

5 lentelė. Skirtumai tarp psichologinių patyčių rolių.

	Rolė	N	Vidurkis	Reikšmingumo l.
Asmeninis patyčių kaip reiškinių vertinimas	Skriaudėjas	22	9,6364	0,423
	Nejsitraukęs	45	8,9778	
Asmeninis rolės patyčiose išpildymo vertinimas	Skriaudėjas	22	24,1364	0,971
	Nejsitraukęs	45	24,1778	
Suvokiamas draugų grupės patyčių kaip reiškinių vertinimas	Skriaudėjas	20	10,7500	0,221
	Nejsitraukęs	41	9,6829	
Suvokiamas draugų grupės rolės patyčiose išpildymo vertinimas	Skriaudėjas	20	22,7500	0,580
	Nejsitraukęs	43	23,2791	
Suvokiamas bendraklasių patyčių kaip reiškinių vertinimas	Skriaudėjas	20	11,7000	0,551
	Nejsitraukęs	43	12,2093	
Suvokiamas bendraklasių rolės patyčiose išpildymo vertinimas	Skriaudėjas	19	21,6316	0,392
	Nejsitraukęs	41	20,6829	
Reagavimo į patyčias normos draugų grupėje	Skriaudėjas	22	18,8636	0,011
	Nejsitraukęs	47	15,3191	
Reagavimo į patyčias normos klasėje	Skriaudėjas	22	22,5000	0,076
	Nejsitraukęs	46	19,6304	

6 lentelė. Ryšys tarp polinkio įsikišti bei asmeninių įsitikinimų ir grupės normų.

Patyčių auka:	Draugas		Bendraklasis	
	Reikšmingumo lygmuo	Koreliacijos k.	Reikšmingumo lygmuo	Koreliacijos k.
Asmeninis patyčių kaip reiškinio	0,103	0,154	0,927	0,009
Asmeninis rolės patyčiose	0,005	-0,259	0,315	-0,094
Suvokiamas draugų grupės patyčių kaip	0,110	0,158	0,239	-0,116
Suvokiamas draugų grupės rolės	0,003	-0,286	0,391	-0,084
Suvokiamas bendraklasių	0,961	-0,005	0,351	0,092
Suvokiamas bendraklasių rolės	0,432	-0,079	0,001	-0,320
Reagavimo į patyčias normos	0,008	0,244	0,778	0,026
Reagavimo į patyčias normos	0,058	-0,178	0,216	0,116

7 lentelė. Normų įtakos priklausomybė nuo santykių su draugų grupe

Santykiai su draugų grupe:	Patyčių aukta:		Asmeninis patyčių kaip reiškinio vertinimas	Asmeninis rolės patyčiose išpildymo vertinimas	Suvokiama draugų grupės patyčių kaip reiškinio vertinimas	Suvokiama draugų grupės rolės patyčiose išpildymo vertinimas	Suvokiama bendraklasių patyčių kaip reiškinio vertinimas	Suvokiama bendraklasių rolės patyčiose išpildymo vertinimas	Reagavimo į patyčias normos draugų grupėje	Reagavimo į patyčias normos klasėje
Santykiai prasti	Draugas	Koreliacijos k.	0,077	-0,459	0,183	-0,537	0,271	-0,407	0,536	0,299
		Reikšmingumo lygmuo	0,691	0,012	0,393	0,007	0,211	0,054	0,003	0,122
	Bendra-klasis	Koreliacijos k.	-0,326	-0,059	-0,389	-0,133	0,075	-0,455	0,012	0,415
		Reikšmingumo lygmuo	0,079	0,756	0,055	0,527	0,728	0,026	0,951	0,028
Santykiai geri	Draugas	Koreliacijos k.	0,434	-0,075	0,259	-0,133	-0,228	0,012	0,134	-0,285
		Reikšmingumo lygmuo	0,021	0,705	0,202	0,508	0,252	0,954	0,496	0,142
	Bendra-klasis	Koreliacijos k.	0,286	-0,207	-0,065	-0,018	0,095	-0,322	0,067	-0,089
		Reikšmingumo lygmuo	0,133	0,280	0,752	0,930	0,639	0,108	0,731	0,648

8 lentelė. Normų įtakos priklausomybė nuo santykių su bendraklasiais

Santykiai su bendra-klasiais	Patyčių auka:		Asmeninis patyčių kaip reiškinio vertinimas	Asmeninis rolės patyčiose išpildymo vertinimas	Suvokiama draugų grupės patyčių kaip reiškinio vertinimas	Suvokiama draugų grupės rolės patyčiose išpildymo vertinimas	Suvokiama bendraklasių patyčių kaip reiškinio vertinimas	Suvokiama bendraklasių rolės patyčiose išpildymo vertinimas	Reagavimo į patyčias normos draugų grupėje	Reagavimo į patyčias normos klasėje
Santykiai prasti	Draugas	Koreliacijos k.	0,044	-0,471	0,119	-0,426	0,142	0,056	0,282	-0,221
		Reikšmingumo lygmuo	0,820	0,010	0,553	0,027	0,490	0,787	0,138	0,249
	Bendra-klasis	Koreliacijos k.	0,071	-0,096	-0,148	-0,132	0,052	-0,382	-0,034	0,365
		Reikšmingumo lygmuo	0,711	0,614	0,452	0,502	0,798	0,049	0,860	0,051
Santykiai geri	Draugas	Koreliacijos k.	0,261	-0,087	0,207	-0,063	-0,185	0,018	0,121	-0,394
		Reikšmingumo lygmuo	0,197	0,665	0,320	0,756	0,356	0,934	0,547	0,042
	Bendra-klasis	Koreliacijos k.	0,227	-0,281	0,206	-0,150	0,179	-0,288	-0,027	-0,173
		Reikšmingumo lygmuo	0,255	0,148	0,323	0,456	0,372	0,163	0,893	0,377

9 lentelė. Priklausomybės skirtumai tarp poliariinių grupių pagal santykius su draugu grupe.

Patyčių auka:		Asmeninis patyčių kaip reiškinio vertinimas	Asmeninis rolės patyčiose išpildymo vertinimas	Suvokiamas draugų grupės patyčių kaip reiškinio vertinimas	Suvokiamas draugų grupės rolės patyčiose išpildymo vertinimas	Suvokiamas bendraklasių patyčių kaip reiškinio vertinimas	Suvokiamas bendraklasių rolės patyčiose išpildymo vertinimas	Reagavimo į patyčias normos draugų grupėje	Reagavimo į patyčias normos klasėje
Draugas	Z	-1,384	-1,503	-0,265	-1,56	1,897	-1,452	1,655	2,127
	P	0,166	0,133	0,791	0,119	0,058	0,146	0,098	0,033
Bendraklasis	Z	-2,302	0,549	-1,159	-0,392	-0,067	-0,521	-0,199	1,895
	p	0,021	0,583	0,247	0,695	0,946	0,603	0,843	0,058

10 lentelė. Priklausomybės skirtumai tarp poliariinių grupių pagal santykius su bendraklasiais.

Patyčių auka:		Asmeninis patyčių kaip reiškinio vertinimas	Asmeninis rolės patyčiose išpildymo vertinimas	Suvokiamas draugų grupės patyčių kaip reiškinio vertinimas	Suvokiamas draugų grupės rolės patyčiose išpildymo vertinimas	Suvokiamas bendraklasių patyčių kaip reiškinio vertinimas	Suvokiamas bendraklasių rolės patyčiose išpildymo vertinimas	Reagavimo į patyčias normos draugų grupėje	Reagavimo į patyčias normos klasėje
Draugas	Z	-0,78	-1,498	-0,307	-1,358	1,131	0,128	0,594	0,678
	P	0,436	0,134	0,759	0,175	0,258	0,898	0,552	0,498
Bendraklasis	Z	-0,57	0,682	-1,225	0,064	-0,447	-0,359	0,867	1,990
	p	0,569	0,495	0,221	0,949	0,655	0,719	0,386	0,047

VYRESNIŲJŲ PAAUGLIŲ RIZIKINGO PRIKLAUSOMYBĘ SUKELIANČIŲ MEDŽIAGŲ VARTOJIMO SĄSAJOS SU BENDRAAMŽIŲ, ŠEIMOS IR ASMENINIAIS VEIKSNIAIS, REMIANTIS SOCIALINIO VYSTYMOŠI MODELIU

Donata Gintalaitė

Vytauto Didžiojo universitetas

donatagint@gmail.com

Šio darbo tikslas buvo nustatyti rizikingo paauglių priklausomybę sukeliančių medžiagų vartojimo sąsajas su šeimos, asmeniniais apsauginiais bei bendraamžių rizikos veiksniais, remiantis Socialinio vystymosi modeliu. Tyrime dalyvavo 290 dviejų Vilniaus ir keturių Telšių vidurinių bei pagrindinių mokyklų (16 – 18 metų amžiaus) mokinių. Darbe patvirtinti sutrumpinti (be socializacijos veiksnio) šeimos, asmeninių apsauginių ir bendraamžių rizikos veiksnių bei rizikingo alkoholio ir kitų narkotikų vartojimo ryšių struktūriniai modeliai, atskirai analizuojant prierašumą prie mamos ir prierašumą prie tėvo. Pagal kuriuos, prierašumas prie mamos yra teigiamai susijęs su moraliniais įsitikinimais, kurie yra neigiamai susiję su rizikingu alkoholio ir kitų narkotikų vartojimu; moraliniai įsitikinimai ir prierašumas prie mamos yra neigiamai susiję su psichoaktyviais medžiagų vartojančių draugų veiksniais, kuris yra teigiamai susijęs su rizikingu alkoholio ir kitų narkotikų vartojimu, o esant šioms sąlygoms prierašumas prie mamos nėra tiesiogiai susijęs su rizikingu alkoholio ir kitų narkotikų vartojimu. Ta pati aptarta tendencija šiame tyrime buvo stebima ir kalbant apie prierašumą prie tėvo.

Vyresnieji paaugliai priklausomybę sukeliančias medžiagas vartoja intensyviau nei jaunesnieji (National Institute on Drug Abuse, 2001). Intensyvesnis paauglių piktnaudžiavimas priklausomybę sukeliančiomis medžiagomis gali įtakoti rizikingą šių medžiagų vartojimą, kuris apibrėžiamas kaip medžiagos vartojimo būdas, didinantis vartotojui žalingų pasekmių riziką (Anderson ir kt. 2006). Lietuvoje paauglių piktnaudžiavimas priklausomybę sukeliančiomis medžiagomis išlieka opi problema (Narkotikų kontrolės departamentas prie LR vyriausybės, 2011 ir kt.). Bendraamžių rizikos veiksniai tyrėjų darbuose (Brook ir kt., 1990; Hussong, 2002; Pena ir kt., 2009 ir kt.) dažniausiai išskiriami kaip svarbiausi vyresniųjų paauglių psichoaktyvių medžiagų vartojimui, tačiau šeimos ir asmeninių apsauginių veiksnių įtaka šio amžiaus grupės paauglių priklausomybę sukeliančių medžiagų vartojimui taip pat neatmetama (Beyers ir kt., 2004; Corigan ir kt., 2007 ir kt.). Socialinio vystymosi modelis (toliau - SVM) yra bendra žmogaus elgesio teorija, siekianti

paaškinti probleminį elgesį, kuriam priskiriamas ir priklausomybę sukeliančių medžiagų vartojimas, elgesio priežastimi išskirdama santykių vystymosi specifiką (Catalano ir kt., 1996). Ši teorija apima rizikos ir apsauginius veiksnius. Pagal SVM, paaugliai prisiriša prie grupių ir organizacijų, kai sudaromos galimybės įsitraukti į prosocialią veiklą, turi reikalingų įgūdžių dalyvauti to pobūdžio veikloje ir gauna teigiamus pastiprinimus už dalyvavimą toje veikloje (Catalano ir kt. 1996), kai paaugliai prisiriša prie grupių ar organizacijų, jie veikia pagal jų normas ir lūkesčius (Hawkins ir kt. 2002). Panašiu būdu paaugliai išmoksta ir antisocialaus elgesio. Kuo daugiau paaugliai sukuria prosocialių ryšių, tuo atsparesni tampa neigiamai įtakai (Cohen, 2008). SVM teorija yra viena labiausiai moksliskai pagrįstų teorijų, tačiau daugiau analizuojant apskritai probleminį elgesį. SVM teorija aiškinant būtent priklausomybę sukeliančių medžiagų vartojimą pagrindžiama Lonczak ir kt. (2001), Richardson ir kt. (2002) ir kt. darbuose, tačiau šių darbų dar nėra daug, todėl tokio pobūdžio analizė yra aktuali.

Taigi, remiantis SVM, paauglių prierašumas prie tėvų yra susijęs su socializacija (galimybėmis įsitraukti į prosocialią veiklą šeimoje ir tėvų atlygiu už prosocialų įsitraukimą), o moraliniai įsitikinimai tarpininkauja tarp prierašumo prie tėvų ir paauglių priklausomybę sukeliančių medžiagų vartojimo (Catalano ir kt., 1996). Moraliniai įsitikinimai priklausomybę sukeliančių medžiagų vartojimą įtakoja tiesiogiai (Abide ir kt., 2001; Guo ir kt., 2001), tačiau gali būti susiję ir su draugų pasirinkimais, nes kaip išskiria Kandel (1985), paaugliai yra linkę rinktis draugais tuos asmenis, kurie atitinka jų pačių įsitikinimus ir vertybes. Taip pat psichoaktyvias medžiagas vartojančių draugų pasirinkimas gali būti neigiamai susijęs su prierašumu prie tėvų, nes remiantis SVM, kai paaugliai nesukuria teigiamų ryšių su tėvais jie ieško ryšių už šeimos ribų, todėl padidėja rizika užmegzti ryšius su psichoaktyvias medžiagas vartojančiais bendraamžiais (Richardson ir kt., 2002; Resnick ir kt., 1997), kurie savo ruožtu tiesiogiai yra susiję su paauglių piktnaudžiavimu

priklausomybę sukeliančiomis medžiagomis (Curran ir kt., 1997; Wright ir kt., 2004; Ostaszewski ir kt., 2006). Nėra aišku, ar esant visoms šioms sąlygoms prierašumas prie tėvų yra tiesiogiai susijęs su rizikingu alkoholio ir kitų narkotikų vartojimu. Remiantis šiomis teorinėmis prielaidomis buvo suformuotas hipotetinis modelis, plačiau vaizduojamas 1 paveiksle, bei išsikeltas tyrimo tikslas - nustatyti rizikingo paauglių priklausomybę sukeliančių medžiagų vartojimo sąsajas su šeimos, asmeniniais apsauginiais bei bendraamžių rizikos veiksniais, remiantis SVM.

Metodika

Tiriamieji. Tyrime dalyvavo dviejų Vilniaus ir keturių Telšių vidurinių bei pagrindinių mokyklų (16 – 18 metų amžiaus) mokinių. 150 berniukų (51,7%) ir 140 mergaičių (48,3 %). Tiriamųjų amžiaus vidurkis 16,89. Tyrimas atliktas 2011 m. kovo ir spalio mėnesį.

Įvertinimo būdai. Rizikingam alkoholio ir kitų narkotikų vartojimui įvertinti naudojama Knight ir kt. (2002) parengta CRAFFT skalė (Cronbacho alfa: 0,656), sudaryta iš 6 klausimų, vertinamų atsakymais „taip“ (1 balas) arba „ne“ (0 balų). Susumavus skalės balus tiriamieji buvo suskirstyti į dvi grupes: 0 - 1 balas – nerizikingas vartojimas; 2 ir daugiau balų – rizikingas vartojimas.

Paauglių priklausomybę sukeliančių medžiagų vartojimo bendraamžių, asmeniniams ir šeimos veiksniais išmatuoti buvo sudarytas klausimynas, remiantis Hawkins ir kt. (1992) paauglių probleminio elgesio, kuris apima ir psichoaktyvių medžiagų vartojimą, rizikos ir apsauginių veiksnių matavimui sukurtos metodikos „Bendruomenės, kurios rūpinasi, jaunimo klausimynas“ (angl. Communities That Care Youth Survey) bendraamžių, asmeninė bei šeimos skalėmis, pagal Glaser ir kt. (2005) rekomendacijas. Šiame darbe naudojama bendraamžių ir asmeninės skalės psichoaktyvias medžiagas vartojančių draugų (rizikos veiksnys; pvz., „per praėjusius metus (12 mėn.) keli iš tavo geriausių draugų rūkė marihuaną“) ir moralinių įsitikinimų (apsauginis

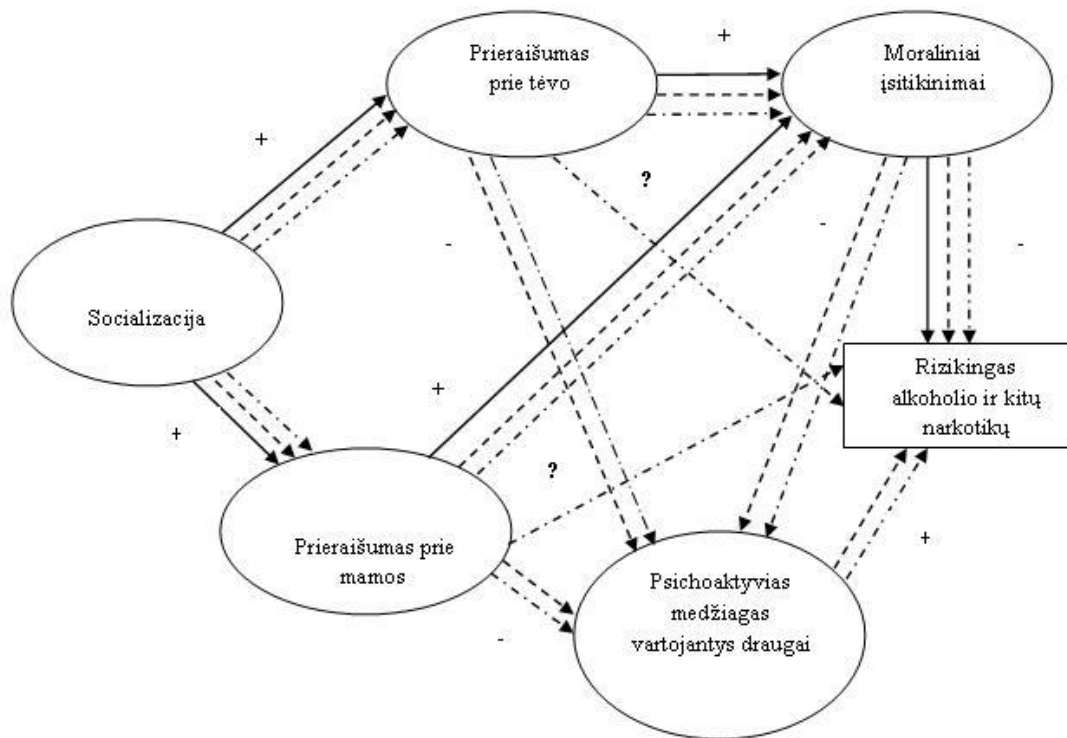
veiksny; pvz., „nieko blogo primušti kitą žmogų, jei tas žmogus muštynes pradeda pirmas“) poskalės, o iš šeimos skalės visos apsauginių veiksmų poskalės: galimybių įsitraukti į prosocialią veiklą šeimoje (pvz., „mano tėvai suteikia daug galimybių smagiai leisti laiką su jais“), tėvų atlygio už prosocialų įsitraukimą (pvz., „mano tėvai pastebi, kai ką nors gerai padarau ir apie tai man pasako“), prierašumo prie tėvo (pvz., „ar jautiesi artimas su savo tėvu“) ir prierašumo prie mamos (pvz., „ar jautiesi artimas su savo mama“). Darbe naudojamų poskalių patikimumo koeficientas Cronbacho alfa svyruoja nuo 0,665 iki 0,836.

Rezultatai ir jų aptarimas

Siekiant nustatyti rizikingo alkoholio ir kitų narkotikų vartojimo ir bendraamžių rizikos veiksmų bei asmeninių ir šeimos apsauginių veiksmų sąsajas buvo sudarytas ir patikrintas struktūrinis modelis. Prieš tai, pagal Choi ir kt. (2005) rekomendacijas, buvo sujungtos prosocialaus įsitraukimo galimybių šeimoje ir tėvų atlygio už prosocialų įsitraukimą skalės, nauja skalė pavadinta – socializacija. Taip pat, siekiant išlaikyti geresnį imties ir parametrų santykį, iš šios bei psichoaktyvias medžiagas vartojančių draugų skalių buvo pašalinta po vieną labiausiai su kitais klausimais nekoreliavusį klausimą. Po šios procedūros atlikta kiekvienos skalės patvirtinančioji faktorinė analizė (skalių tinkamumo rodikliai: moralinių įsitikinimų skalės: $\chi^2=0,11$; $ll=1$; $CFI=1$; $RMSEA=0$; psichoaktyvias medžiagas vartojančių draugų skalės: $\chi^2=0$; $ll=0$; $CFI=1$; $RMSEA=0,382$; prierašumo prie mamos skalės: $\chi^2=0$, $ll=0$; $CFI=1$; $RMSEA=0,542$; prierašumo prie tėvo skalės: $\chi^2=0$; $ll=0$; $CFI=1$; $RMSEA=0,585$ ir socializacijos skalės: $\chi^2=0$, $ll=1$; $CFI=1$; $RMSEA=0$). Modelio tikrinimas vyko trimis etapais (žr. 1 paveikslas).

Išnagrinėjus pirmo varianto modelio parametrus ($\chi^2=276,3$, $ll=84$ $p=0,0001$), paaiškėjo, kad jis nėra tinkamas duomenims, todėl buvo modifikuotas, kadangi visi matuojamų kintamųjų ryšiai buvo reikšmingi,

ieškota naujų ryšių, tačiau neišlaikius reikalaujamo minimalaus (5:1) imties ir parametų santykio modelio tobulinimas nebebuvo tęsiamas, nes nebūtų garantuotas ryšių patikimumas. Dėl šios priežasties kituose darbuose būtų dėsninga didinti tiriamųjų imtį ir žiūrėti, ar modelis pasitvirtina didesnėje imtyje.

Pav. 1. Paauglių asmeninių (moralinių įsitikinimų), bendraamžių (psichoaktyvūs medžiagas vartojančių draugų) ir šeimos (socializacijos, prierašumo prie tėvo, prierašumo prie mamos) veiksnių bei rizikingo alkoholio ir kitų narkotikų vartojimo ryšių hipotetinis tyrimo modelis.

- * „+“ - žymimi teigiami ryšiai, „-“ - žymimi neigiami ryšiai, „?“ - žymimi nežinomi ryšiai
- Pirmas tyrimo modelio variantas (SVM ryšiai)
- - - ► Antrasis tyrimo modelio variantas įtraukus bendraamžių grupės kintamąjį
- · - · ► Trečiasis tyrimo modelio variantas įtraukus prierašumo prie tėvų veiksnių tiesioginę įtaką rizikingam vartojimui

Šiame darbe modelis buvo sutrumpintas – atsisakyta socializacijos kintamojo, bei atskirai tirtas prierašumas prie mamos ir prierašumas prie tėvo. Modelių tikrinimas taip pat vyko trimis etapais. Visų pirma patikrintas modelis, kuriame atskirai analizuojamas prierašumas prie mamos. Pirmu atveju (tirta, ar prierašumas prie mamos yra susijęs su moraliniais įsitikinimais ir, ar pastarieji yra susiję su rizikingu alkoholio ir kitų narkotikų vartojimu),

išnagrinėjus modelio parametrus ($\chi^2= 38,386$, $df=18$ $p=0,003$) paaiškėjo, kad jis nėra tinkamas duomenims, todėl buvo modifikuotas: ieškota naujų ryšių, galutinio tinkamo duomenims modelio rezultatai: $\chi^2=19,449$, $df=16$, $p=0,246$; CFI=0,990; RMSEA=0,028. Antru atveju į modelį įvedus psichoaktyvias medžiagas vartojančių draugų kintamąjį bei išnagrinėjus šio modelio parametrus ($\chi^2= 68,094$, $df=37$, $p=0,001$) taip pat paaiškėjo, kad jis nėra tinkamas duomenims, todėl buvo modifikuotas: ieškota naujų ryšių, galutinio modelio rezultatai: $\chi^2=48,244$, $df=36$, $p=0,083$; CFI=0,988; RMSEA=0,031. Trečiu atveju, įvedus tiesioginę prierašumo prie mamos kintamojo įtaką rizikingam alkoholio ir kitų narkotikų vartojimui, modelis iš karto atitiko tyrimo duomenis ($\chi^2=42,946$, $df=34$, $p=0,140$; CFI=0,989; RMSEA=0,030), tačiau šiame modelyje nebuvo rasta reikšmingo prierašumo prie mamos ir rizikingo alkoholio ir kitų narkotikų vartojimo ryšio ($p > 0,05$). Taigi, galutiniame modelyje prierašumo prie mamos veiksnys nebuvo reikšmingai susijęs su rizikingu alkoholio ir kitų narkotikų vartojimu, tačiau prierašumo prie mamos veiksnys kaip ir kituose modeliuose buvo susijęs su moralinių įsitikinimų veiksmu ($p < 0,05$) (prierašumo prie mamos veiksnys paaiškino 11,4% moralinių įsitikinimų veiksmo duomenų sklaidos) bei su psichoaktyvias medžiagas vartojančių draugų veiksmu ($p < 0,05$) (kartu su moralinių įsitikinimų veiksmu paaiškina 40,1% psichoaktyvias medžiagas vartojančių draugų veiksmo duomenų sklaidos), o pastarieji abu veiksniai (moraliniai įsitikinimai ($p < 0,05$) ir psichoaktyvias medžiagas vartojantys draugai ($p < 0,001$)) buvo susiję su rizikingu alkoholio ir kitų narkotikų vartojimu bei paaiškino 59,0% rizikingo alkoholio ir kitų narkotikų vartojimo duomenų sklaidos.

Tie patys veiksmai atlikti ir su modeliu, kuriame nagrinėjamas prierašumas prie tėvo. Pirmu atveju modelis iš karto buvo tinkamas duomenims ($\chi^2=21,817$, $df=18$, $p=0,240$; CFI=0,990; RMSEA=0,028), tačiau matuojant antrą atvejį, kai į modelį įvedamas bendraamžių kintamasis,

modelis iš karto nebuvo tinkamas duomenims ($\chi^2=38,442$, $df=39$, $p=0,023$), todėl buvo tobulinamas, galutinio modelio rezultatai: $\chi^2=41,835$, $df=39$, $p=0,349$; CFI=1,000; RMSEA=0,0001. Trečiu atveju įvedus tiesioginę prierašumo prie tėvo kintamojo įtaką rizikingam alkoholio ir kitų narkotikų vartojimui, modelis iš karto atitiko tyrimo duomenis: $\chi^2=36,295$, $df=37$, $p=0,502$; CFI=1,000; RMSEA=0,004, tačiau šiame modelyje nebuvo reikšmingo prierašumo prie tėvo ir rizikingo alkoholio ir kitų narkotikų vartojimo ryšio. Taigi, galutiniame modelyje prierašumo prie tėvo veiksnys taip pat nebuvo reikšmingai susijęs su rizikingu alkoholio ir kitų narkotikų vartojimu, tačiau kaip ir senesniuose modeliuose buvo susijęs su moralinių įsitikinimų veiksmu ($p < 0,001$) (prieraišumas prie tėvo paaiškino 9,8% moralinių įsitikinimų duomenų sklaidos) bei su psichoaktyvias medžiagas vartojančių draugų veiksmu ($p < 0,05$) (kartu su moralinių įsitikinimų veiksmu paaiškino 36,6% psichoaktyvias medžiagas vartojančių draugų veiksmo duomenų sklaidos), o pastarieji (moralinių įsitikinimų ($p < 0,05$) ir psichoaktyvias medžiagas vartojančių draugų ($p < 0,001$)) veiksniai buvo susiję su rizikingu alkoholio ir kitų narkotikų vartojimu bei paaiškino 61,8% rizikingo alkoholio ir kitų narkotikų vartojimo duomenų sklaidos.

Apibendrinant galima išskirti, kad šiuose modeliuose, kaip ir buvo tikėtasi, moraliniai įsitikinimai tarpininkavo tarp prierašumo prie tėvų (tiriant atskirai prierašumą prie tėvo ir prierašumą prie mamos) ir rizikingo alkoholio ir kitų narkotikų vartojimo bei kartu su prierašumu prie tėvų buvo neigiamai susiję su psichoaktyvias medžiagas vartojančių draugų skaičiumi. Remiantis šiais rezultatais galime kelti prielaidą, kad moraliniai įsitikinimai, kurių susiformavimui reikšmės turi prierašumas prie tėvų, gali apsaugoti paauglius nuo rizikingo alkoholio ir kitų narkotikų vartojimo, o kartu prierašumas prie tėvų ir moraliniai įsitikinimai gali apsaugoti nuo bendravimo su psichoaktyvias medžiagas vartojančiais bendraamžiais, kurie daro vieną didžiausių įtakų vyresnių paauglių priklausomybę sukeliančių medžiagų vartojimui.

Išvados

1. Labiau išreikštas paauglių prierašumas prie mamos yra susijęs su labiau išreikštais jų moraliniais įsitikinimais, neigiamai susijusiais su rizikingu alkoholio ir kitų narkotikų vartojimu; kartu šie labiau išreikšti veiksniai (prieraišumas prie mamos ir moraliniai įsitikinimai) yra susiję su mažiau išreikštu psichoaktyvias medžiagas vartojančių draugų veiksmu, kuris yra teigiamai susijęs su rizikingu alkoholio ir kitų narkotikų vartojimu; esant šioms sąlygoms prierašumas prie mamos nėra tiesiogiai susijęs su rizikingu alkoholio ir kitų narkotikų vartojimu.
2. Labiau išreikštas paauglių prierašumas prie tėvo yra susijęs su labiau išreikštais jų moraliniais įsitikinimais, neigiamai susijusiais su rizikingu alkoholio ir kitų narkotikų vartojimu; kartu šie labiau išreikšti veiksniai (prieraišumas prie tėvo ir moraliniai įsitikinimai) yra susiję su mažiau išreikštu psichoaktyvias medžiagas vartojančių draugų veiksmu, kuris yra teigiamai susijęs su rizikingu alkoholio ir kitų narkotikų vartojimu; esant šioms sąlygoms prierašumas prie tėvo nėra tiesiogiai susijęs su rizikingu alkoholio ir kitų narkotikų vartojimu.

Literatūra

- Abide M. M., Richards H. C., Ramsay S. G. (2001). Moral reasoning and consistency of belief and behavior: Decisions about substance abuse. *Journal of Drug Education*, 31, 367–384.
- Anderson P., Baumberg B. (2006). Alcohol in Europe: a public health perspective. [žiūrėta: 2012-02-02]. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/health-eu/news_alcoholineurope_en.htm>.
- Beyers J. M., Toumbourou J. W., Catalano R. F., Arthur M. W., Hawkins J. D. (2004). A cross-national comparison of risk and protective factors for adolescent substance use: The United States and Australia. *Journal of Adolescent Health*, 35, 3–16.
- Brook J. S., Brook D. W., Gordon A. S., Whiteman M., Cohen P. (1990). The psychological etiology of adolescent drug use: A family interactional approach. *Genetic, Social, and General Psychology Monographs*, 116 (2), 111–267.
- Catalano R. F., Kosterman R., Hawkins J. D., Newcomb M. D., Abbott R. D. (1996). Modeling the etiology of adolescent substance use: A test of the social development model. *Journal of Drug Issues*, 26, 429–455.
- Choi Y., Harachi T. W., Catalano R. F. (2005). Applicability of the Social Development Model to Urban Ethnic Minority Youth: Examining the Relationship between External Constraints, Family Socialization, and Problem Behaviors. *Journal of Research on Adolescence*, 15 (4), 505–534.

- Cohen A. L. (2008). The Social Development Model. [žiūrėta: 2012-02-12]. Prieiga per internetą:
<<http://jpkc.ecnu.edu.cn/fzxlx/jiaoxue/The%20Social%20Development%20Model.pdf>>.
- Corigan M.J., Loneck B., Videka L., Brown M. C. (2007). Moving the Risk and Protective Factor Framework Toward Individualized Assessment in Adolescent Substance Abuse Prevention. *Journal of Child & Adolescent Substance Abuse*, 16 (3), 17–34.
- Curran P. J., Eric S., Laurie S. (1997). The relation between adolescent alcohol use and peer alcohol use: A longitudinal random coefficients model. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 65 (1), 130–140.
- Glaser R. R., Lee Van Horn M., Arthur M. W., Hawkins J. D., Catalano R. F. (2005). Measurement Properties of the Communities That Care Youth Survey Across Demographic Groups. *Journal of Quantitative Criminology*, 21 (1), 73–101.
- Guo J., Hawkins J. D., Hill K. G., Abbott R. D. (2001). Childhood and Adolescent Predictors of Alcohol Abuse and Dependence in Young Adulthood. *Journal of Studies on Alcohol and Drugs*, 62 (6), 754–762.
- Hawkins J. D., Catalano R. F., Arthur M. W. (2002). Promoting science-based prevention in communities. *Addictive Behaviors*, 27 (6), 951–976.
- Hawkins J. D., Catalano R. F., Miller J. Y. (1992). Risk and protective factors for alcohol and other drug problems in adolescence and early adulthood: Implications for substance abuse prevention. *Psychological Bulletin*, 112, 64–105.
- Hussong A. M. (2002). Differentiating peer contexts and risk for adolescent substance use. *Journal of Youth and Adolescence*, 31 (3), 207–220.
- Kandel D. B. (1985). On processes of peer influences in adolescent drug use: a developmental perspective. *Advances in Alcohol & Substance Abuse*, 4 (3-4), 139–163.
- Knight J. R., Sherritt L., Shrier L. A., Harris S. K., Chang G. (2002). Validity of the Crafft substance abuse screening test among adolescent clinic patients. *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine*, 156, 607–614.
- Lonczak H. S., Huang B., Catalano R. F., Hawkins J. D., Hill K. G., Abbott R. D. (2001). The social predictors of adolescent alcohol misuse: A test of the Social Development Model. *Journal of Studies on Alcohol*, 62, 179–189
- Narkotikų kontrolės departamento prie LR vyriausybės (2011). Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo paplitimas tarp 15 – 24 metų jaunimo. [žiūrėta: 2012-02-14]. Prieiga per internetą:
<http://www.ntakd.lt/files/informacine_medzega/Eurobarometras-galutinis.pdf>.
- National Institute on Drug Abuse (2001). Preventing Drug Use among Children and Adolescents. [žiūrėta: 2012-02-11]. Prieiga per internetą:
<<http://www.drugabuse.gov/pdf/prevention/InBrief.pdf>>.
- Ostaszewski K., Zimmerman M. A. (2006). The Effects of Cumulative Risks and Promotive Factors on Urban Adolescent Alcohol and Other Drug Use: A Longitudinal Study of Resiliency. *American Journal of Community Psychology*, 34 (3/4), 237–249.
- Pena M. E., Andreu J. M., Grana J. L. (2009). Multivariate Model of Antisocial Behavior and Substance Use in Spanish Adolescents. *Journal of Child & Adolescent Substance Abuse*, 18 (2), 207–222.
- Resnick M., Bearman P., Blum R., Bauman K., Harris J., Jones J., Tabor J., Beuhring T., Sieving R., Shew M., Ireland M., Bearinger L., Udry J. (1997). Protecting adolescents from harm: Findings from the National Longitudinal Study on Adolescent Health. *Journal of the American Medical Association*, 278 (10), 823–832.
- Richardson M. A., Newcomb M. D., Myers H. F., Coombs R. H. (2002). Psychosocial Predictors of Recent Drug Use Among Anglo and Hispanic Children and Adolescents. *Journal of Child & Adolescent Substance Abuse*, 12 (2), 47–76.

Wright D., Pemberton M. (2004). Risk and Protective Factors for Adolescent Drug Use: Findings from the 1999 National Household Survey on Drug Abuse. Rockville, MD: Substance Abuse and Mental Health Services.

THE RELATIONSHIP BETWEEN SENIOR ADOLESCENT RISKY SUBSTANCE USE AND PEER, FAMILY AND INDIVIDUAL FACTORS ON THE BASIS OF THE SOCIAL DEVELOPMENT MODEL

Donata Gintalaitė
Vytautas Magnus University
donatagint@gmail.com

The aim of the study was to assess senior adolescent risky substance use association with individual, family protective and peer risk factors on the basis of the Social Development Model. The subjects of the study were 290 adolescent (age 16-18) from two schools in Vilnius and four schools in Telšiai. This study confirms shortened (without socialization factor) individual, family protective and peer risk factors and risky alcohol and other substance use relations structural models, separately analyzing attachment to mom and attachment to dad. According to them, attachment to mom is positively related to moral beliefs which are negatively related to risky alcohol and other substance use; moral beliefs and attachment to mom is negatively related to friends' using drugs factor which is positively related to risky alcohol and other substance use, under these conditions attachment to mom is not directly related to risky alcohol and other substance use. The same above tendency in this study was observed and speaking about attachment to dad.

POLICIJOS PAREIGŪNŲ PATIRIAMO STRESO YPATUMAI: SAŠAJOS SU STRESO ĮVEIKOS STRATEGIJOMIS

Kristina Bražinskaitė
Klaipėdos universitetas
k.brazinskaite@hotmail.com

Prof. dr. Mindaugas Rugevičius
Klaipėdos universitetas

Darbe nagrinėjami policijos pareigūnų profesinio streso ypatumai, jų ryšys su streso įveikos strategijomis. Remiantis ekspertų apklausos rezultatais sukurta policijos pareigūnų patiriamo streso skalė, įvertinti patiriamo streso ypatumai ir taikomos streso įveikos strategijos, atsižvelgiant į lytį ir darbo pobūdį, įvertintas patiriamo streso ir streso įveikos strategijų tarpusavio ryšys. Tiriamieji – 70 policijos komisariato pareigūnų (32 moterys ir 38 vyrai), suskirstyti į 2 grupes: patrulių ir kriminalinio skyriaus pareigūnai. Taikytos šios įvertinimo metodikos: Policijos pareigūnų patiriamo streso skalė ir Keturių faktorių streso įveikos klausimynas. Nustatyta, kad policijos pareigūnams didžiausią stresą sukelia „darbo specifikos“ ir „santykių su visuomene“ stresorių grupės – mažiausią „atsakomybė už kolegas“. Dažniausiai taikoma streso įveikos strategija – „problemų sprendimo“, rečiausiai – „emocinės iškvos“. Pareigūnų patiriamo streso lygis ir streso įveikos strategijų pasirinkimas nuo lyties nepriklauso. Patruliai dažniau nei kriminalinio skyriaus pareigūnai renkasi „emocinės iškvos“ streso įveikos strategiją. Didesnį stresą patiriantys pareigūnai dažniau taiko neadaptivias streso įveikos strategijas.

Pastaraisiais dešimtmečiais profesinis stresas Europos Sąjungoje tapo didžiule su darbu susijusia sveikatos problema, todėl išaugo susidomėjimas profesiniu stresu ir jo poveikiu asmens gyvenimui bei sveikatai. Mokslininkai skiria pagrindines profesijas, kurių atstovai darbe dažnai susiduria su profesiniu stresu, nuolatinio nerimu, psichine bei fizine įtampa: gaisrininkai, medikai, lakūnai, policijos pareigūnai (Žukauskas, 1998). Nustatyta, kad policininkai dažniausiai patenka į stresines situacijas, dėl to policininko darbas priskiriamas prie vienu labiausiai stresą sukeliančių profesijų (LeBlanc, et al., 2008; Collins, Gibbs, 2003). Susikaupusi stresinė įtampa turi įtakos ir darbo motyvacijai, jo rezultatams, ir pareigūnų savijautai, sveikatai, elgesiui, asmeniniams santykiams (Bandzevičienė, et al., 2010). Svarbiausia policijos pareigūnų ligų ir savižudybių priežastis – stresas darbe (Žukauskas, 1998). Psichologai bando atsakyti į klausimą, kokie veiksniai nulemia policijos pareigūnų aukštesnio profesinio streso lygį. Teigiama, kad vienas svarbiausių

veiksnių yra asmens taikomi kognityviniai būdai stresui ir traumai įveikti. Adaptyvios streso įveikos strategijos susijusios su gera savijauta, neadaptyvios – su didesne įtampa (Resick, 2001). Atlikta tyrimų, kurie nagrinėja policijos pareigūnų psichosocialines problemas, sukeliančias didžiausią stresą (Žukauskas, 1998; Valickas, Vabolytė, 2002), tuo tarpu mažiau tyrinėjamos policijos pareigūnų patiriamo streso ir jo įveikos strategijų sąsajos. Patiriamo streso ir jo įveikos būdų praktiniai tyrimai padėtų suteikti veiksmingesnę pagalbą didesnę stresą patiriantiems policijos pareigūnams. Literatūroje diskutuojama ir dėl to, ar lytis turi įtakos patiriamam streso lygiui bei įveikos strategijų pasirinkimui (Anshel, 2000; Haarr, Morash, 1999; Greenglass, 1993). Empirinių tyrimų rezultatai vienareikšmiško atsakymo į šį klausimą nepateikia.

Tikslas. Nustatyti policijos pareigūnų patiriamo streso ypatumus ir jų sąsajas su taikomomis streso įveikos strategijomis.

Uždaviniai:

1. Įvertinti policijos pareigūnų patiriamo streso ir taikomų jo įveikos strategijų ypatumus, atsižvelgiant į lytį ir darbo pobūdį.
2. Nustatyti policijos pareigūnų patiriamo streso ypatumų ir streso įveikos strategijų tarpusavio ryšį.

Hipotezės:

1. Didesnę stresą patiriantys pareigūnai dažniau taiko neadaptyvias streso įveikos strategijas.
2. Policijos patruliai patiria didesnę stresą nei kriminalinio skyriaus pareigūnai.

Metodika

Tiriamieji. „N“ rajono Policijos komisariato 70 pareigūnų – 32 moterys ir 38 vyrai. Tiriamųjų amžiaus vidurkis – 35,8 metų (SD 7,3). Vyrų amžiaus vidurkis – 38,6 metų (SD 6,3), moterų amžiaus vidurkis – 32,4 metų (SD 7).

Pagal darbo pobūdį tiriamieji suskirstyti į 2 grupes: 1) patruliai (16 vyrų); 2) kriminalinio skyriaus pareigūnai (22 vyrai ir 32 moterys).

Įvertinimo būdai. *Policijos pareigūnų patiriamo streso skalė* (PPPSS) padeda įvertinti policijos pareigūnų kasdienių profesinių įvykių arba situacijų sukeliama stresą. Ši skalė parengta remiantis G. Valicko ir M. Autukaitės (2004) „Karių patiriamo streso skalės“ sudarymo principais. Skalėje yra 23 policijos pareigūnų profesinės situacijos ir įvykiai. Jie atrinkti atlikus iš dalies struktūruotą interviu su 6 ekspertais, turinčiais didelį darbo policijos komisariate stažą ir patirtį. Interviu tikslas – nustatyti, su kokiomis problemomis susiduria policijos pareigūnai, išsiaiškinti, kokios situacijos ir įvykiai sukelia įtampą bei dažniausiai pasikartoja darbe. Apibendrinus ekspertų interviu duomenis ir remiantis G. Valicko bei K. Vabolytės (2002) išskirtais didžiausią įtampą policijos pareigūnams keliančiais stresoriais, sukurta Policijos pareigūnų patiriamo streso skalė.

Skalę sudaro dvi dalys: pirmoje dalyje tiriamojo prašoma nurodyti išvardintų įvykių/situacijų pasireiškimo dažnį. Galimi atsakymų variantai: niekada, retai, kartais, dažnai, nuolatos, vertinami balais nuo 1 iki 5. Antroje dalyje prašoma identifikuoti išvardintų įvykių/situacijų sukeliama įtampą. Galimi atsakymų variantai: visiškai nesukelia įtampos, sukelia šiek tiek įtampos, sukelia vidutinę įtampą, sukelia didelę įtampą, sukelia labai didelę įtampą, vertinami balais nuo 1 iki 5. Vertinant įvykių ir situacijų sukeliama stresą skaičiuojamas išvestinis streso rodiklis, dauginant įvykio/situacijos pasireiškimo dažnio ir sukeltos įtampos rodiklius. Šis rodiklis gali svyruoti nuo 1 iki 25 balų.

Apskaičiavę išvestinius streso rodiklius, patikrinome, ar situacijas atskleidžiantys teiginiai sudaro skalę. Visų pirma gautos skalės patikimumas įvertintas nustačius jos vidinį suderinamumą: kronbacho α (Cronbach α) koeficientas lygus 0,911. Tada apskaičiuota kiekvieno teiginio išvestinio streso rodiklio koreliacija su bendru skalės balu. Nustatyta, kad visi teiginiai

statistiškai reikšmingai koreliuoja su bendru skalės balu (koreliacijos svyruoja nuo 0,261 iki 0,798).

Kitame metodikos kūrimo etape atlikome PPPSS rezultatų faktorinę analizę (taikytas ašių sukimas varimax). Kintamieji gerai tiko faktorinei analizei: KMO = 0,819, o Bartleto sferiškumo kriterijus = 805,748, df 253, (p < 0,001). Faktorių skaičius nustatytas remiantis Kaizerio kriterijumi. Nustatyti 5 faktoriai paaiškino 62,978 proc. duomenų dispersijos. Faktoriams apskaičiuotos policijos pareigūnų profesinių įvykių/situacijų apkrovos ir priskirtos jį apibūdinančios situacijos. Taip išskyrėme penkias su policijos pareigūnų profesiniais įvykiais bei situacijomis susijusias stresorių grupes. Jas pavadino: „santykiai su visuomene“, „darbo specifika“, „santykiai darbe“, „laisvo laiko trūkumas“ ir „atsakomybė už kolegas“.

Keturių faktorių streso įveikos klausimynu, kurį sukūrė Ž. Grakauskas ir G. Valickas (2006), matuojama streso įveika. Klausimyną sudaro faktorinės analizės būdu išskirti 24 streso įveiką atskleidžiantys teiginiai. Jie sugrupuoti į keturias skales po šešis teiginius. Pirmoji skalė „socialinė parama“ atskleidžia su socialine parama susijusias streso įveikos strategijas. Antroji skalė „problemų sprendimas“ susijusi su į problemos sprendimą nukreiptomis streso įveikos strategijomis. Trečiajai skalei „emocinė iškrova“ priskirti teiginiai, atskleidžiantys emocinės iškrovos streso įveikos strategijas. Ketvirtoji skalė „vengimas“ susijusi su psichologinio vengimo strategijomis.

Galimi atsakymų variantai: niekada, retai, vidutiniškai, dažnai, visada, vertinami balais nuo 1 iki 5. Vidutinis kiekvienos skalės įvertis gali svyruoti nuo 1 iki 5.

Rezultatai ir jų aptarimas

Policijos pareigūnų patiriamo streso ypatumai. Išskirtų stresorių grupių įverčiai parodė, kad didžiausią stresą tiriamiesiems sukelia „darbo specifika“ (M ± SD = 8,94 ± 3,4) ir „santykiai su visuomene“ (8,12 ± 2,82), mažiau streso

sukelia „laisvo laiko trūkumas“ ($7,63 \pm 3,07$) ir „santykiai darbe“ ($6,72 \pm 3,21$), „atsakomybė už kolegas“ ($4,98 \pm 3,51$) – mažiausią. Šie rezultatai rodo, kad policijos pareigūnai patiria stresą darbe dėl policininkų darbo specifikos ir turinio. Mažiausią įvertį gavo „atsakomybė už kolegas“, šį rezultatą galima paaiškinti tuo, kad dalis tiriamųjų darbo metu didelę laiko dalį praleidžia kabinetuose, todėl nėra atsakingi už savo kolegų saugumą.

Policijos pareigūnų streso įveikos ypatumai. Analizuodami policijos pareigūnų streso įveikos strategijų ypatumus, nustatėme, kad dažniausiai policijos pareigūnai taiko „problemų sprendimo“ streso įveikos strategiją ($M \pm SD = 3,44 \pm 0,64$), „socialinės paramos“ ($3,05 \pm 0,75$) ir „vengimo“ ($3,05 \pm 0,65$), rečiausiai – „emocinės iškrovos“ ($2,27 \pm 0,63$).

Policijos pareigūnų patiriamo streso ir taikomų streso įveikos strategijų ypatumai vyrų ir moterų grupėse. Palyginus patiriamo streso lygį vyrų ir moterų grupėse nustatyta, kad vyrų ir moterų patiriamo streso lygis nesiskiria ($M \pm SD$, atitinkamai lygūs $8,16 \pm 2,43$ ir $7,40 \pm 2,83$). Palyginę vyrų ir moterų taikomas streso įveikos strategijas skirtumų taip pat nenustatėme. Vyrų ir moterų įvairiose profesinėse situacijose renkasi panašias streso įveikos strategijas. Taigi mūsų rezultatai patvirtina duomenis tų autorių, kurie neigia lyties įtaką patiriamam stresui ir jo įveikos strategijų pasirinkimui (Haarr, Morash, 1999).

Policijos pareigūnų patiriamo streso ir taikomų streso įveikos strategijų ypatumai priklausomai nuo darbo pobūdžio. Kaip minėta, pagal darbo pobūdį tiriamieji suskirstyti į patrulių ir kriminalinio skyriaus pareigūnų grupes. Šių grupių palyginimo rezultatai pateikti lentelėje. Palyginimui taikytas Student t kriterijus. Nustatyta, kad patrulių streso įverčiai statistiškai reikšmingai skiriasi nuo kriminalinio skyriaus pareigūnų streso įverčių ($p < 0,01$). Matome, kad patrulių vidutinis patiriamo streso įvertis yra aukštesnis, taigi mūsų kelta antroji hipotezė pasitvirtino: policijos patruliai patiria didesnį stresą nei kriminalinio skyriaus pareigūnai.

Toliau siekėme nustatyti, ar patruliai ir kriminalinio skyriaus pareigūnai susiduria su tomis pačiomis stresorių grupėmis. Iš lentelės matome, kad „darbo specifikos“, „santykių darbe“ ir „laisvo laiko trūkumo“ stresorių grupių įverčiai statistiškai reikšmingai aukštesni patrulių grupėje. Taigi patruliams didesnę stresą sukelia darbo specifika ir turinys, santykiai darbe ir laisvalaikio trūkumas.

1 lentelė. Patrulių ir kriminalinio skyriaus policijos pareigūnų patiriamo streso įverčių palyginimas

Stresorių grupės	Patruliai (M ± SD)	Kriminalinio skyriaus pareigūnai	t	p reikšmė
Santykiai su visuomene	8,21 ± 2,22	8,09 ± 2,99	0,15	0,88
Darbo specifika	11,11 ± 2,33	8,30 ± 2,33	3,77	0,01
Santykiai darbe	8,80 ± 3,05	6,10 ± 3,01	3,13	0,01
Laisvo laiko trūkumas	9,41 ± 2,17	7,10 ± 3,11	2,77	0,01
Atsakomybė už kolegas	5,63 ± 3,92	4,79 ± 3,39	0,84	0,41
Vidutinis patiriamo streso įvertis	9,35 ± 1,93	7,35 ± 2,64	3,32	0,01

Palyginę streso įveikos strategijų pasirinkimą skirtingo darbo pobūdžio grupėse (naudota vienfaktorinė dispersinė analizė) nustatėme, kad yra statistiškai reikšmingas skirtumas ($F = 4,11$; $p < 0,01$) renkantis „emocinės iškrovos“ streso įveikos strategiją. Šią strategiją patruliai renkasi dažniau ($M = 2,7$; $SD \pm 0,68$) nei kriminalinio skyriaus pareigūnai ($M = 2,15$; $SD \pm 0,57$).

Policijos pareigūnų patiriamo streso ir taikomų streso įveikos strategijų sąsajos. Tyrimu patvirtinta hipotezė, kad didesnę stresą patiriantys pareigūnai dažniau taiko neadaptivias streso įveikos strategijas. Nustatyta, kad išvestinis streso rodiklis teigiamai koreliuoja su „emocinės iškrovos“ ($r = 0,277$; $p < 0,01$) ir „vengimo“ streso įveikos strategijomis ($r = 0,243$; $p < 0,05$). Mūsų tyrimo rezultatai iš dalies sutampa su R. Bandzevičienės ir kt. (2010) atlikto tyrimo rezultatais, kuriame nustatyta, kad pareigūnų patiriamas stresas teigiamai koreliuoja su „vengimo“, „emocinės iškrovos“ ir „socialinės paramos“ streso įveikos strategijomis.

Išvados

1. Didžiausią stresą policijos pareigūnams sukelia „darbo specifikos“ ir „santykių su visuomene“ stresorių grupės, mažiausią – „atsakomybė už kolegas“.
2. Policijos pareigūnai dažniausiai taiko problemų sprendimo streso įveikos strategiją, rečiausiai – emocinės iškvos streso įveikos strategiją.
3. Policijos pareigūnų patiriamo streso lygis bei taikomos streso įveikos strategijos vyrų ir moterų grupėse nesiskiria.
4. Palyginus patrulių ir kriminalinio skyriaus pareigūnų grupes nustatyta, kad patrulių grupėje aukštesnis vidutinis patiriamo streso įvertis ($p < 0,01$). Jiems didesnį stresą sukelia šios stresorių grupės: „darbo specifiką“, „santykiai darbe“ ir „laisvalaikio trūkumas“ ($p < 0,01$). Patruliai taip pat dažniau renkasi emocinės iškvos streso įveikos strategiją nei kriminalinio skyriaus pareigūnai ($p < 0,01$).
5. Išvestinis streso rodiklis statistiškai reikšmingai koreliuoja su neadaptiviomis streso įveikos strategijomis: emocinės iškvos ($p < 0,01$) ir vengimo ($p < 0,05$).

Literatūra

- Anshel M. H. (2000). A conceptual model and implications for coping with stressful events in police work. *Criminal justice and behavior*, 27(3), 375 – 400.
- Bandzevičienė R., Birbalaitė S., Diržytė A. (2010). Kriminalinės policijos pareigūnų stresas, įveika ir vidinė darna. *Socialinių mokslų studijos*, 4(8), 21–37.
- Collins P. A., Gibbs A. C. C. (2003). Stress in police officers: a study of the origins, prevalence and severity of stress – related symptoms within a county police force. *Occupational medicine*, 53(4), 256–264.
- Grakauskas Ž., Valickas G. (2006). Streso įveikos klausimynas: keturių faktorių modelio taikymas. *Psichologija/Mokslo darbai*, 33, 64–75.
- Greenglass E. R. (1993). The contributions of social support to coping strategies. *Applied psychology*, 42, 323 – 340.
- Haarr R. N., Morash M. (1999). Gendre, race and strategies of coping with occupational stress in policing. *Justice quarterly*, 16(2), 303 – 336.
- LeBlanc R. V., Regehr Ch., Blake R., Barath I. (2008). The relationship between coping styles, performance and responses to stressful scenarios in police recruits. *International Journal of stress management*, 15(1), 76–93.

-
- Resick P. A. (2001). Stress and trauma. USA: Psychology Press, Taylor & Francis Group.
- Valickas G., Vabolytė K. (2002). Policijos pareigūnų patiriamas stresas. *Psichologija/Mokslo darbai*, 26, 37–53.
- Valickas G., Autukaitė M. (2004). Karių patiriamo streso ir jo įveikos ypatumai. *Psichologija/Mokslo darbai*, 29, 31–46.
- Žukauskas G. (1998). Abilitacija, stresas, rehabilitacija. Vadovėlis teisininkams. Vilnius: Lietuvos teisės akademija.

RELATIONSHIPS BETWEEN OCCUPATIONAL STRESS AND STRESS COPING STRATEGIES AMONG POLICE OFFICERS

Kristina Bražinskaitė
Klaipėda University
k.brazinskaite@hotmail.com

Prof. dr. Mindaugas Rugevičius
Klaipėda University

Occupational stress and its relation to stress coping strategies of police officers are analyzed in this article. In this research the Police Officers' Occupational Stress Scale has been constructed, according to gender and the nature of the job occupational stress and stress coping strategies of police officers have been assessed, relationship between occupational stress and stress coping strategies have been analyzed. Sample: 70 police officers (32 women and 38 men) were divided into 2 groups: Patrol and Criminal department officers. Police Officers' Occupational Stress Scale and Four-factor Stress Coping Questionnaire (Grakauskas, Valickas, 2006) were used in this research.

The highest scores were gained in "type of work" and "relation with the society" stressor groups, the lowest – "responsibility for colleagues". The most often used stress coping strategy is "problem solving", and the least often used – "emotional coping". Stress level and stress coping strategies of police officers do not depend on gender. Patrol officers use "emotional coping" strategy more often than criminal department officers. Police officers who experience higher occupational stress use maladaptive stress coping strategies more often.

INKARO EFEKTO PASIREIŠKIMAS: KADA LAISVĖS ATĖMIMO BAUSMĖ GALI BŪTI PASKIRTA ŠALIŠKAI?

*Dovilė Petkevičiūtė-Barysienė
Vilniaus universitetas
dovile.petk@gmail.com*

Inkaro efektas – atskaitos taško (inkaro) poveikis vertinimui neapibrėžtoje situacijoje. Inkaro efekto pasireiškimas skiriant laisvės atėmimo bausmę atskleidžia šio sprendimo šališkumą. Viena vertus, tyrimai rodo galimą kelių inkarų tipų (atsitiktinių ir aplinkos pasiūlytų), teisėjų nuotaikos bei jų turimos patirties įtaką inkaro efektui skiriant bausmę. Kita vertus, išryškėja tyrimų ribotumai: keli inkarai, veikiantys tą patį sprendimą, buvo tirti atskirai; nepaisyta su inkaru pateikiamos informacijos (pvz., prokuroro baigiamosios kalbos); tyrimams naudota tik standartinė inkaro efekto tyrimo procedūra; netirta, kaip išsamiai analizuojamas pateiktas inkaras bei inkarą pateikiančio asmens įtaka efektui. Tiek individui, tiek visuomenei svarbu, kokios trukmės laisvės atėmimo bausmė bus paskirta, todėl nurodomos tolimesnių tyrimų perspektyvos: ištirti kelių inkarų tipų sąveiką, prokuroro ir advokato baigiamųjų kalbų ir jų sąveikos poveikį, palyginti standartinę ir bazinę procedūrą tiriamų atsitiktinių inkarų efektus, ištirti inkaro detalizavimo bei inkarą pateikiančio asmens socialinio statuso įtaką inkaro efekto pasireiškimui skiriant laisvės atėmimo bausmę.

Atlikdami vertinimus, kai trūksta informacijos ar reikia spręsti apie ateitį, žmonės pasinaudoja koku nors atskaitos tašku, prie kurio priderina savo galutinį atsakymą (Tversky, Kahneman, 1974). Atskaitos taškas, kuriuo pasinaudojama vertinant, vadinamas inkaru. Inkarai gali būti visiškai atsitiktiniai, aplinkos pasiūlyti ar intuityviai sugeneruoti (Epley, Gilovich, 2010). Inkaro efektu vadinamas inkaro poveikis vertinimui neapibrėžtoje situacijoje: skirtingi inkarai lemia skirtingus vertinimus (Tversky, Kahneman, 1974). Pasiremti koku nors atskaitos tašku situacijose, kai teisingo atsakymo nėra arba jis nežinomas, gali būti naudinga, tačiau kai kada sprendimai tampa šališki – nepagrįstai priklausomi nuo pateikto atskaitos taško.

Toliau nagrinėjamas inkaro efekto pasireiškimas skiriant laisvės atėmimo bausmę todėl, kad ji ypatinga poveikiu teisiamajam ir visuomenei (dėl požiūrio į teisėtumą, kalinimo įstaigų perpildymo, lėšų paskirstymo problemų). Nežinia, ar atlikęs bausmę asmuo nebusikals, tad bausmės skyrimas kartu yra ir vertinimas neapibrėžtoje situacijoje. Pastarasis ypatumas atveria

galimybes inkaro efektui pasireikšti. Nors tikima, kad teisėjai turi būti objektyvūs, tyrimų rezultatai rodo, kad teisėjų sprendimai gali būti nepagrįstai paveikti pateikto atskaitos taško (prokuroro ar net žurnalisto baudmės siūlymo) (pvz., English ir kt., 2005). Inkaro efekto pasireiškimas skiriant baudmę rodytų, kad visiškas objektyvumas, nešališkumas gali būti nepasiekiamas ne dėl korupcijos, nesąžiningumo ir pan., bet dėl žmogaus mąstymo ypatumų. Tad šio pranešimo tikslas – atskleisti inkaro efekto pasireiškimo skiriant laisvės atėmimo baudmę tyrimų ribotumus bei nurodyti tolimesnių tyrimų perspektyvas.

Inkaro efekto pasireiškimas skiriant laisvės atėmimo baudmę

Inkaro efekto pavyzdys teismo situacijoje yra English ir kt. (2006) eksperimentas (atliktas „popieriuje“: tyrimo dalyviai skaitė tekstą ir įsivaizdavo jame aprašomą situaciją, pateikė vertinimus). Teisėjams ir prokurorams, susipažinusiems su byla, pertraukos tarp posėdžių metu paskambino žurnalistas, kuris paklausė, ar kaltinamajai paskirta baudmė viršys 1 metus ar bus mažesnė. Kitai grupei tyrimo dalyvių pateiktas žurnalisto klausimas, kai inkaras buvo 3 metai. Tuomet tyrimo dalyviai nurodė, kokios trukmės laisvės atėmimo baudmę paskirtų. Nustatytas inkaro efekto pasireiškimas: tie, kuriems pateiktas 3 metų inkaras, paskyrė vidutiniškai 33,38 mėn. trukmės įkalinimo baudmę, o gavę 1 m. inkarą – 25,43 mėn. baudmę (skirtumas statistiškai reikšmingas) (English ir kt., 2006).

Šiuos rezultatus galima paaiškinti remiantis selektyvaus prieinamumo teorija (angl. selective accessibility) (Mussweiler, Strack, 1999). Tyrimo dalyvis, sulaukęs žurnalisto skambučio, galimai generuoja informaciją, suderinamą su hipoteze, kad sprendimas (laisvės atėmimo baudmės trukmė) yra tapatus inkarui – žurnalisto pasiūlytai baudmės trukmei (selektyvumo hipotezė) (Mussweiler, Strack, 1999). Informacija, kuri patvirtina išsikeltą hipotezę, padidina tikimybę, kad būtent ji ir bus panaudota galutiniam sprendimui

(prieinamumo hipotezė) (Mussweiler, Strack, 1999). Tad tikėtina, kad teisėjai ir prokurorai mintyse atgamino bylos aplinkybes ir kitą informaciją, suderinamą su žurnalisto baudmės siūlymu. Inkaro efektas pasireiškė dėl to, kad lengviausiai prieinama atgamintoji informacija ir buvo panaudota galutiniam sprendimui.

Englich ir kt. (2006) tyrime nagrinėtas atsitiktinio tipo inkaras – žurnalisto skambutis. Teisėjų sprendimus gali pakoreguoti ir kiti inkarai – advokato bei prokuroro baudmės siūlymai. Pastarieji priskirtini aplinkos pasiūlytų inkarų tipui (Epley, Gilovich, 2010). Rasta, kad advokatas galimai priderina savo baudmės siūlymą prie prokuroro (užuoat efektyviai atstovavęs gynybą) ir taip sustiprina pastarojo įtaką galutiniam teisėjo sprendimui (Englich ir kt., 2005). Taikant tokią pačią inkaro efekto tyrimo procedūrą sužinota, kad prastos nuotaikos teisėjai gali būti labiau paveikiami inkaro efekto nei geros nuotaikos teisėjai, (Englich, Soder, 2009), o labiau patyrusių teisininkų sprendimus inkaro efektas turėtų paveikti mažiau nei ne tokių patyrusių (Englich ir kt., 2006). Nepaisant to, kad sukaupta nemažai duomenų, dar netyrinėti baudmės skyrimo situacijos aspektai, taip pat papildomi duomenys, svarbūs inkaro efekui pasireikšti.

Atliktų tyrimų ribotumai

Pirmiausia, kelių tipų inkarai gali paveikti teisėjo sprendimą vienoje byloje. Teisėjas tos pačios bylos nagrinėjimo metu gali sulaukti ne tik advokato bei prokuroro baudmės siūlymų, bet ir žurnalisto skambučio. Manoma, kad atsitiktiniai inkarai pakoreguoja teisėjo sprendimą panašiu skaičiumi kaip ir aplinkos pasiūlytieji (Englich ir kt., 2006), tačiau palyginimas atliktas ištyrus atsitiktinio ir aplinkos pasiūlytų inkarų poveikius atskirai.

Inkarai veikia sprendimus priklausomai ir nuo sprendžiančiojo motyvacijos, gebėjimų, galimybių išsamiai svarstyti inkarą. Remiantis detalizavimo teorija, inkarai paveikia sprendimus skirtingai priklausomai nuo

inkaro detalizavimo: žmonės palygina išsakytą (išgirstą ar pan.) teiginį su jau turimomis žiniomis tam, kad rastų tinkamiausią teiginio interpretaciją (Wegener ir kt., 2010). Detalizuojama skirtingai – paprastai tariant, gali būti analizuojama daugiau arba mažiau (angl. high-, low-elaboration) (Wegener ir kt., 2010). Pvz., kai inkaras mažai detalizuojamas, sprendimus gali labiau paveikti tas inkaras, kurį pateikęs asmuo simpatiškesnis, galbūt kalbėjo trumpiau ir pan. (Wegener ir kt., 2010). Tačiau teismo situacijoje dar nebuvo tirtas inkaro detalizavimas.

Be to, prokuroras ir advokatas kartu su bausmės siūlymais pateikia baigiamąsias kalbas. Kai pateikiama informacija yra suderinama su inkaru (jį paaiškina, pagrindžia ir pan.), ji gali padidinti inkaro efekto pasireiškimą (Blankenship ir kt., 2008). Vis tik inkaro efekto pasireiškimą skiriant laisvės atėmimo bausmę tyrimuose nebuvo analizuotos prokuroro bei advokato baigiamosios kalbos. Galima būtų tikėtis, kad išsamiai nagrinėdamas advokato ir prokuroro baigiamąsias kalbas bei bausmės siūlymus, teisėjas turėtų būti labiau paveiktas geriau pagrįsto siūlymo.

Vis dėlto, inkaro efekto pasireiškimą gali veikti tarpiniai kintamieji (pvz., prasta nuotaika), tarp jų ir socialinis statusas (Epley, Gilovich, 2010). Intuityviai jaučiame, kad didesnę įtaką mūsų sprendimams padaro autoritetingo žmogaus nuomonė, ne atsitiktinė. Tad galima kelti prielaidą, kad prokuroras, turėdamas aukštesnį socialinį statusą teismo salėje, labiau paveiktų teisėjo sprendimą nei advokatas. Taip pat aukštesnis inkarą pateikęs kolegos teisėjo socialinis statusas turėtų lemti didesnį inkaro poveikį sprendimui nei žurnalisto klausimas. Tačiau socialinis statusas į eksperimentus dar nebuvo įtrauktas.

Pastebimi ir metodologiniai ribotumai: atsitiktinių inkarų skiriant laisvės atėmimo bausmę tyrimams naudota tik standartinė inkaro efekto tyrimo procedūra. Taikant standartinę procedūrą, po inkaro pateikimo seka palyginamasis vertinimas (pvz., žurnalisto pasiūlymas tinkamas, per didelis ar

per mažas?), tuomet – absoliutus vertinimas (pvz., kokios trukmės laisvės atėmimo bausmė turėtų būti paskirta?) (Wilson ir kt., 1996). Taikant bazinę inkaro efekto tyrimo procedūrą po inkaro pateikimo iškart prašoma absoliutaus vertinimo. Tai reiškia, kad iš teisėjų nebūtų reikalaujama svarstyti žurnalisto pasiūlymo tinkamumo, o tai, savo ruožtu, labiau atspindėtų realybę.

Duomenų apie inkaro efektą daugėja, tad vis labiau pabrėžiamas tyrimų pritaikomumo realiems sprendimams klausimas (Furnham, Boo, 2011), skatina svarstyti tolimesnių tyrimų perspektyvas.

Tolimesnių tyrimų perspektyvos

Dar negalime vienareikšmiškai teigti, kad laisvės atėmimo bausmė gali būti skiriama šališkai dėl žmonių kognityvinių ypatumų. Norint gauti aiškų atsakymą, ar inkaro efekto pasireiškimas gali lemti šališką laisvės atėmimo bausmės paskyrimą, pirma, nepakanka tirti vieno kurio nors tipo inkaro poveikio sprendimui atskirai nuo kitų inkarų – inkarų sąveika gali lemti kurio nors iš jų sumažėjusią ar padidėjusią įtaką. Todėl būtina ištirti kelių inkarų tipų sąveiką to paties sprendimo priėmimo metu.

Antra, svarbu suprasti, kad inkaras (atskaitos taškas) nėra nuo sprendimo priėmimo situacijos atskirtas skaičius, todėl būtina paisyti kartu su inkaru pateikiamos informacijos (pvz., advokato baigiamosios kalbos). Taigi reikalinga ištirti, kokį poveikį inkaro efektui skiriant bausmę daro prokuroro bei advokato baigiamosios kalbos bei jų sąveika.

Trečia, negalima manyti, kad kiekvienas pateiktas inkaras yra svarstomas kaip potencialus galutinis sprendimas, kaip kad teigiama remiantis semantinio prieinamumo teorija. Pasak detalizavimo teorijos, inkaro efekto pasireiškimas yra priklausomas ir nuo inkaro detalizavimo. Todėl būtina ištirti, kaip inkaro detalizavimas veikia inkaro efekto pasireiškimą teismo situacijoje.

Ketvirta, nederėtų tikėtis, kad teisėjai svarsto atsitiktinių inkarų tinkamumą, todėl atsitiktinio inkaro efektui teismo situacijoje tirti labiau nei

standartinė tinka bazinė inkaro efekto tyrimo procedūra. Tačiau, norint įsitikinti, kuri procedūra tinkamesnė, tolimesniuose tyrimuose vertėtų panaudoti abi inkaro efekto procedūras ir palyginti jas taikant gaunamus inkaro efektus.

Penkta, būtina tikrinti, kurie iš kitose sprendimo priėmimo srityse aptiktų tarpinių kintamųjų, veikiančių inkaro efekto pasireiškimą, yra svarbūs inkaro efektui pasireikšti skiriant laisvės atėmimo bausmę. Tikėtina, kad asmens socialinio statuso įtraukimas į eksperimentus leistų išsamiau paaiškinti aplinkos pasiūlytų bei atsitiktinių inkarų sąveikos poveikį teisėjo sprendimui. Tad verta tikrinti, kaip inkarą pateikiančio asmens socialinis statusas veikia inkaro efekto pasireiškimą. Apibendrinant, tolimesniuose tyrimuose reikalinga ne tik sisteminti jau turimas žinias apie inkaro efektą, bet ir atsižvelgti į laisvės atėmimo bausmės skyrimo situaciją.

Literatūra

- Blankenship K. L., Wegener D. T., Petty R. E., Detweiler-Bedell B., Macy C. L. (2008). Elaboration and consequences of anchored estimates: An attitudinal perspective on numerical anchoring. *Journal of Experimental Social Psychology*, 44, 1465–1476.
- Englich B., Mussweiler T., Strack F. (2005). The last word in court: a hidden disadvantage for the defense. *Law and Human Behavior*, 29, 705–722.
- Englich B., Mussweiler T., Strack F. (2006). Playing dice with criminal sentences: the influence of irrelevant anchors on expert's judicial decision making. *Personality and Social Psychology Bulletin* 32, 188–200.
- Englich B., Soder K. (2009). Moody experts— how mood and expertise influence judgmental anchoring. *Judgment and Decision Making*, 4, 41–50.
- Epley N., Gilovich T. (2010). Anchoring unbound. *Journal of Consumer Psychology*, 20, 20–24.
- Furnham A., Boo H. C. (2011). A literature review of the anchoring effect. *The Journal of Socio-Economics*, 40, 35–42.
- Mussweiler T., Strack F. (1999). Hypothesis-consistent testing and semantic priming in the anchoring paradigm: a selective accessibility model. *Journal of Experimental Social Psychology*, 35, 136–164.
- Tversky A., Kahneman D. (1974). Judgment under uncertainty: heuristics and biases. *Science*, 185, 1124–1131.
- Wegener D. T., Petty R. E., Blankenship K. L., Detweiler-Bedell B. (2010). Elaboration and numerical anchoring: implications of attitude theories for consumer judgment and decision making. *Journal of Consumer Psychology*, 20, 5–16.
- Wilson T. D., Houston C. E., Etling K. M., Brekke N. (1996). A new look at anchoring effects: basic anchoring and its antecedents. *Journal of Experimental Psychology: General*, 125, 387–402.

THE MANIFESTATION OF THE ANCHORING EFFECT: WHEN COULD THE IMPOSITION OF A PRISON SENTENCE BE BIASED?

Dovilė Petkevičiūtė-Barysienė

Vilnius University

dovile.petk@gmail.com

Anchoring effect is the impact of an initial value (anchor) on the judgment under uncertainty. Research shows the potential influence of several types of anchors (accidental, environmentally suggested), mood and experience of the judge. Nevertheless, research has limitations: different types of anchors acting in one judgment have been investigated separately, only standard anchoring procedure has been used, anchor consistent information (e.g. prosecutor's closing speech) has been ignored as well as the amount of thought given to anchor, and influence of a person providing the anchor. The severity of a prison sentence is important both to the individual and society; therefore we suggest future research perspectives: investigate the interaction of different types of anchors, explore the influence of both defence and prosecution attorneys' closing speeches and their interaction, compare accidental anchor's effects using standard and basic procedures, examine the elaboration of the anchor and social status of the person providing it.

SUICIDINIO ELGESIO LAISVĖS ATĖMIMO VIETOSE RIZIKOS VEIKSNIAI

Said Dadašev
Vilniaus universitetas
dasssar@yahoo.com

Sudėtingas su savižudybe susijęs elgesys nėra visiškai suprastas tiek mokslininkų, tiek įkalinimo įstaigų darbuotojų, pastebimas savęs žalojimo įkalinimo vietose nureikšminimas. Todėl šiuo tyrimu siekta išskirti savęs žalojimo, mėginimo nusižudyti atvejus, įvertinti ir palyginti abiejų grupių suicidinio elgesio rizikos veiksnius. Pagal suicidinių intencijų stiprumą 19 tyrimo dalyvių padalinti į save žalojusią (n = 13) ir bandžiusią nusižudyti (n = 6) grupes. Rezultatai parodė, jog save žalojusiems didesnę įtaką turėjo vidiniai, o ne tarpasmeniniai motyvai, o šių motyvų skirtumų tarp abiejų grupių nerasta. Noras mirti bei padaryti, kad kitiems būtų lengviau skyrė mėginusių nusižudyti nuo save žalojusią nuteistųjų. Mėginusiųjų nusižudyti suicidinė rizika didesnė nei save žalojusiąjų, tačiau pastarųjų grupėje pastebimas heterogeniškumas savižudybės rizikos atžvilgiu.

Lietuvoje aktuali savižudybių problema. 1996-2005 m. laikotarpyje šalies savižudybių rodiklis buvo aukščiausias pasaulyje (Gailienė, 2005), šiuo metu Lietuvoje kasmet nusižudo apie 1000 žmonių (Valstybinis psichikos sveikatos centras, 2011). Laisvės atėmimo vietose savižudybių paprastai būna bent kelis kartus daugiau nei bendrojoje populiacijoje (Liebling, 1992). Lietuvos laisvės atėmimo vietose 2002-2006 m. laikotarpyje įvyko vidutiniškai 102,7 savižudybės 100 tūkstančių žmonių per metus (Kalėjimų departamentas prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos (KD), 2007) arba 2,6 karto daugiau savižudybių nei vidutiniškai tuo laikotarpiu bendrojoje populiacijoje.

Manoma, jog savižudybė beveik visada yra procesas, vykstantis keliais etapais, kuomet nuo minčių, kad gyventi neverta, pereinama prie ketinimų, nuo ketinimų prie veiksmo. Suicidinė rizika, arba tikimybė, kad individas įvykdys savižudybę, palaipsniui didėja šio proceso eigoje, kur bandymas nusižudyti yra stipriausias suicidinės rizikos rodiklis (Gailienė, 2001). Tačiau sudėtingas su savižudybe susijęs elgesys nėra iki galo suprastas, mėginimo nusižudyti sąvoka ligi šiol tikslinama (De Leo ir kt., 2006; Silverman ir kt., 2007). Paprastai pagal suicidinių ketinimų arba intencijų (intensyvaus žmogaus noro pabaigti savo gyvenimą (Beck, Schuyler, Herman, 1974))

stiprumą skiriamas savęs žalojimas bei mėginimas nusižudyti. Abu šie veiksmai apima mirtimi nepasibaigusį, paties sau atliekamą, potencialiai žalingą elgesį, kur save žalojantys neturi, o mėginantys nusižudyti turi ketinimų numirti (Silverman ir kt., 2007).

Vyrauja keli skirtingi požiūriai į sąsajas tarp šių suicidinio elgesio apraiškų. Vieni autoriai mano, jog savęs žalojimas ir mėginimai nusižudyti – suicidinio elgesio kontinuumo dalys, kurioms būdingi panašūs rizikos veiksniai (Sakinofsky, 2000). Kiti tyrėjai teigia, kad savęs žalojimas ir mėginimai nusižudyti yra atskiri reiškiniai, turintys skirtingus motyvus ir kitus ypatumus (Nock, 2010). Laisvės atėmimo vietose tradiciškai laikomasi šio požiūrio, tačiau pastebimas stiprus savęs žalojimo reikšmingumo nuvertinimas: toks elgesys laikomas „nerimtu“, kurio pagrindinis motyvas yra „manipuliacine taktika ką nors pasiekti“. Tačiau ši nuostata gali būti klaidinga, taip pat rizikinga, nes atitinkama įkalinimo įstaigos darbuotojų reakcija - bausmė už „manipuliaciją“ izoliuojant, ignoravimas nenorint pastiprinti „netinkamo elgesio“ - gali paskatinti tolesnę savižudybę (Liebling, 2001).

Todėl svarbu tirti įkalinčius asmenis, padidėjusios suicidinės rizikos grupę, siekiant geriau suprasti suicidinio elgesio laisvės atėmimo vietose rizikos veiksnius. Naudinga empiriškai patikrinti, kokie aspektai skiria, kokie sieja save žalojančius ir mėginančius nusižudyti kalinius. Tai padėtų tikslinti įkalinimo įstaigose vyraujančias nuostatas šių grupių atžvilgiu, kurti labiau individualizuotas pagalbos strategijas.

Tyrimo tikslas - remiantis suicidinių intencijų stiprumu išskirti savęs žalojimo, mėginimų nusižudyti atvejus, įvertinti ir palyginti abiejų grupių suicidinio elgesio rizikos veiksnius.

Metodika

Tiriamieji. Tyrime dalyvauja Vilniaus 2-ųjų pataisos namų nuteistieji (vyrai), kurie save žalojo ar mėgino nusižudyti laikotarpyje nuo 2011 m.

vasario 15d. iki 2012 m. balandžio 14d. Iš 17-os nuteistųjų dalyvauti sutiko 15 (88,2% imties dydžio, užtikrinamas pakankamas imties reprezentatyvumas). Tyrime taip pat panaudoti dar keturių nuteistųjų duomenys (surinkti dokt. Agnės Grušauskaitės). Tiriamųjų amžius nuo 21 iki 45 metų (M = 32m., SD = 6,96).

Įvertinimo priemonės. Suicidinių intencijų skalė (Suicide Intent Scale, SIS). Šią skalę, matuojančią suicidinių intencijų stiprumą, 1974 metais sukūrė Beck, Shuyler ir Herman, o į lietuvių kalbą 2002 m. išvertė A. Jurgaitytė-Avižinienė. Skalę sudaro dvi dalys: 8 teiginių objektyvi (vertinamos aplinkybės ir komunikacija; Cronbach α = 0,81) ir 7 teiginių subjektyvi (vertinamos retrospektyvios mintys ir jausmai suicidinio bandymo metu; Cronbach α = 0,91). Kiekvienas klausimas turi tris atsakymų variantus (0, 1 arba 2), susumuojant klausimų balus gaunamas bendras visos skalės įvertinimas, skaičiuojami subjektyvios bei objektyvios dalių įverčiai (Beck ir kt., 1974).

Mėginimo nusižudyti motyvų klausimynas (Motives for Parasuicide Questionnaire, MPQ). Sukurtas Bancroft ir kt. (1979) tyrimo pagrindu. Į lietuvių kalbą šį klausimyną 2002 m. išvertė A. Jurgaitytė-Avižinienė. Klausimynas sudarytas iš 14 teiginių, apibūdinančių suicidinio elgesio motyvus. 6 teiginiai atitinka intrapsichinius (Cronbach α = 0,48), 8 – interpersonalinius motyvus (Cronbach α = 0,71). Kiekvienas teiginys turi tris atsakymų variantus, vertinamus 1, 2 arba 3. Skaičiuojamas vidinių ir tarpasmeninių motyvų vidurkis, motyvai lyginami tarpusavyje (Bancroft et al., 1979, cit. pg. Jurgaitytė-Avižinienė, 2002).

Lietuviškoji Mini Tarptautinio Neuropsichiatrinio Interviu (M.I.N.I.) C dalies, skirtos įvertinti suicidinę riziką, versija, 1990 m. sukurta D. V. Sheehan ir Y. Lecrubier. Į lietuvių kalbą šį instrumentą 2006 m. išvertė I. Stravinskaitė. Šiame tyrime naudota subskalė (6 klausimai) skirta suicidinei rizikai įvertinti. Tyrimo dalyvis atsako į kiekvieną klausimą „Taip“ arba „Ne“, pagal atsakymų pobūdį nustatoma nulinė, žema, vidutinė arba aukšta suicidinė rizika.

Tyrimo eiga. Tyrimo dalyviai apklausti praėjus vidutiniškai 11,9 dienų nuo įvykusio suicidinio elgesio. Potencialiam tyrimo dalyviui paaiškinamas tyrimo tikslas, dalyvio pasirinkimo priežastys, galima tyrimo trukmė, užduotys, suteikiama konfidencialumo garantija, galimybė bet kada nutraukti pokalbį, atsakoma į iškilusius klausimus.

Duomenų tvarkymas. Naudojamas SPSS 17.0 statistinis duomenų analizės paketas. Remiamasi neparametriniais Chi kvadrato (suicidinės rizikos palyginimas), Mano-Vitnio (motyvų palyginimas tarp grupių), Vilkoksono kriterijais (vidinių ir tarpasmeninių motyvų palyginimas grupėje).

Rezultatai ir jų aptarimas

Į mėginusių nusižudyti grupę atrinkti aukščiausius SIS įverčius (18-26) surinkę nuteistieji, atsakydami į SIS klausimą: „ko tikėjotės pasiekti žalodamas save?“ paminėję mirtį (n = 6). Į save žalojusių grupę atrinkti visi žemesnius SIS įverčius (0-12) surinkusieji, nepaminėję noro mirti (n = 13). Kadangi 2 nuteistieji susižalojo, o 1 bandė nusižudyti daugiau nei vieną kartą, tolesnei duomenų analizei atsitiktinai atrinkta po vieną tiriamojo atvejį.

Nustatyta, kad savęs žalojimui didesnę įtaką turėjo intrapsichiniai (M = 2,05, SD = 0,36), o ne interpersonaliniai (M = 1,74, SD = 0,41) motyvai (p = 0,005). Mėginusiems nusižudyti taip pat svarbesni buvo vidiniai (M = 2,28, SD = 0,38), o ne tarpasmeniniai (M=1,85, SD = 0,62) motyvai, tačiau šis skirtumas statistiškai nereikšmingas (p = 0,248). Gali būti, jog nedidelis imties skaičius (n = 6) prisidėjo prie statistiškai nereikšmingo rezultato, nes motyvų vidurkių skirtumas panašus į save žalojusiųjų. Taip pat rasta, jog nors mėginusiųjų nusižudyti motyvai stipriau išreikšti nei save žalojusių, tačiau skirtumų tarp šių grupių nebuvo rasta (p = 0,216; p = 0,86).

Tiek save žaloję, tiek mėginę nusižudyti nuteistieji dažniausiai minėjo šiuos motyvus: „Mano mintys buvo tokios nepakeliamos, kad aš negalėjau jų ilgiau ištvirti“, „Situacija buvo tokia nepakeliamą, kad aš negalėjau įsivaizduoti kitos

išeities“, „Norėjau nors akimirkai ištrūkti iš nepakeliamos padėties“. Be jų daugiausiai įtakos save žalojusiems turėjo motyvai: „Norėjau sulaukti iš ko nors pagalbos“, „Panašu, kad nebeįstengiau savęs suvaldyti ir nežinau, kodėl taip padariau“, o mėginusiems nusižudyti – „Norėjau numirti“, „Norėjau padaryti, kad kitiems būtų lengviau“. Lyginant atskirų motyvų svarbą, rasti keli statistiškai reikšmingi skirtumai: noras mirti ($M = 2,67$, $SD = 0,52$ ir $M = 1,54$, $SD = 0,66$; $p = 0,005$), taip pat noras padaryti, kad kitiems būtų lengviau ($M = 2,33$, $SD = 1,03$ ir $M = 1,15$, $SD = 0,38$; $p = 0,001$) turėjo daugiau įtakos bandymui nusižudyti nei savęs žalojimui; kitų statistiškai reikšmingų skirtumų tarp abiejų grupių nenustatyta.

Šie rezultatai rodo, jog abi suicidinio elgesio išraiškos gali būti suprantamos kaip esančios labiau panašios, nei atskiros problemos. Abi tiriamųjų grupės labiau kenčia nuo savo vidinių sunkumų (nepakeliamų minčių, situacijos, kitos išeities nematymo), o tarpasmeninės problemos turi mažesnę reikšmę. Tiriamieji save žalojo ar mėgino nusižudyti išgyvendami stiprų psichologinį skausmą, kurį norėjo sustabdyti (Shneidman, 2002). Panašu, jog bandžiusieji nusižudyti yra labiau apsisprendę pasitraukti iš gyvenimo, o save žalojusieji dažniau jaučiasi praradę kontrolės jausmą, tikisi kitų pagalbos. Tai paaiškintų suicidinio veiksmo metu buvusį skirtingą suicidinių intencijų stiprumą. Suicidologai taip pat pastebi, jog suvokimas, kad esi našta kitiems, yra būdingas siekiantiems nusižudyti (Joiner, 2005).

Tyrimo rezultatai parodė, kad save žalojusių ir mėginusių nusižudyti nuteistųjų suicidinės rizikos lygis skiriasi ($p = 0,019$). Visgi šiuos rezultatus reikėtų vertinti atsargiai, nes nebuvo patenkinta viena iš Chi kvadrato kriterijaus taikymo rekomendacijų (5 gardelių (83,3%) tikėtini dažniai mažesni už 5). Rasta, jog visi mėginusieji nusižudyti yra aukštos savižudybės rizikos, tuo tarpu save žaloję asmenys nesudaro homogeniškos grupės: iš jų 23,1% yra žemos, 46,2% vidutinės, o 30,8% aukštos suicidinės rizikos. Taip pat nustatyta, jog net 76,9% ($n = 10$) save žalojusiųjų anksčiau yra bandę nusižudyti. Žinoma,

jog mėginusiems nusižudyti suicidinė rizika net iki 100 kartų didesnė nei nemėginusiems (Gailienė, 2001). Todėl šie duomenys prieštarauja savęs žalojimo pavojingumą nureikšminančiai nuostatai. Išties, kiti tyrėjai nurodo, kad maždaug trečdalis veiksmo metu suicidinių ketinimų neturėjusiųjų vėliau visgi įvykdo mėginimus nusižudyti (Sakinofsky, 2000).

Iš save žalojusiųjų kaip pagrindinį veiksmo tikslą „paveikti kitus“ nurodė 61,5%, o „trumpalaikį atokvėpį, nusiramimą“ – 38,5%. Nors savęs žalojimas, kuriuo siekiama paveikti savo aplinką, dažnai laikomas manipuliacija, toks situacijos suvokimas nėra tikslus: nustatėme, kad dauguma jų motyvų nesiskiria nuo bandžiusiųjų nusižudyti. Silpnesnių suicidinių intencijų elgesys galėtų būti suprantamas kaip disfunkcinis būdas išreikšti savo sunkumus (WHO, 2007). Siekiant efektyviau į tai sureaguoti, pravartu orientotis į tinkamesnių problemų sprendimo įgūdžių vystymą (susižalojimu siekiantiems paveikti kitus), kitų būdų išreikšti intensyvius jausmus ugdymą (siekiantiems nusiraminti), stebėjimą dėl galimo savižudybės pavojaus (Bonner, 2001, cit. pg. Cummings, Thompson, 2009).

Išvados

Tyrimo rezultatai parodė, kad savęs žalojimas ir mėginimas nusižudyti yra labiau suicidinio elgesio kontinuumo dalys, nei atskiri reiškiniai. Mėginusiųjų nusižudyti suicidinė rizika didesnė nei save žalojusiųjų, tačiau pastarųjų heterogeniškumas savižudybės rizikos atžvilgiu bei daugumos motyvų panašumas skatina suvokti savęs žalojimą kaip gyvybei potencialiai grėsmingą reiškinį bei ieškoti labiau individualizuotų pagalbos būdų. Taip pat svarbu atlikti daugiau tyrimų su didesnėmis imtimis, siekiant užtikrinti gautų rezultatų tikslumą.

Literatūra

- Beck, A. T., Schuyler, D., Herman, I. (1974). Development of suicidal intent scales. *The Prediction of Suicide* / Ed. by A. T. Beck, H. L. P. Resnik, D. J. Lettieri, P: 45-56.
- Cummings, D. L., Thompson, M. N. (2009). Suicidal or manipulative? The role of mental health counselors in overcoming a false dichotomy in identifying and treating self-harming inmates. *Journal of Mental Health Counseling*, 31 (3), 201-212.
- De Leo, D., Burgis, S., Bertolote, J. M., Kerkhof, A. J. F. M., Bille-Brahe, U. (2006). Definitions of suicidal behavior: lessons learned from the WHO/EURO multicentre study. *Crisis*, 27 (1), 4-15.
- Gailienė, D. (2001). Savižudybių prevencijos Lietuvoje gairės. Savižudybių prevencijos idėjos / Ed. by D. Gailienė, P: 9-30.
- Joiner, T. (2005). *Why people die by suicide*. Massachusetts: Harvard University Press.
- Gailienė, D. (2005). Užburtame rate: savižudybių paplitimas Lietuvoje po nepriklausomybės atkūrimo. *Psichologija*, 31, 7-15.
- Jurgaitytė-Avižinienė, A. (2002). Jaunuoliai po mėginimo nusinuodyti: ketinimo numirti reikšmė. Magistro darbas. Vilniaus universitetas.
- Kalėjų departamentas prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos. (2007). Įsakymas dėl savižudybių ir savęs žalojimo laisvės atėmimo vietose prevencijos programos patvirtinimo. [žiūrėta 2011 m. lapkričio 26 d.]. Prieiga per internetą: <http://tar.tic.lt/Default.aspx?id=2&item=results&aktoid=29128482-F8B2-49DC-A1F1-7DF6BC4EF878>
- Liebling, A. (1992). *Suicides in prison*. London: Routledge.
- Liebling, A. (2001). Suicides in prison: Ten Years On. *Prison Service Journal*, 138, 35-41.
- Nock, M.K. (2010). Self-Injury. *Annual Review of Clinical Psychology*, 6, 339-363.
- Shneidman, E. S. (2002). *Savižudžio sąmonė*. Vilnius: VIA RECTA.
- Sakinofsky, I. (2000). Repetition of suicidal behaviour. *The International Handbook of Suicide and Attempted Suicide* / Ed. by K. Hawton, K. van Heeringen, P: 385-405.
- Silverman, M. M., Berman, A. L., Sanddal, N. D., O'Carroll, P. W., & Joiner, T. E. (2007). Rebuilding the tower of Babel: a revised nomenclature for the study of suicide and suicidal behaviors part 2: suicide-related ideations, communication, and behaviors. *Suicide and Life-Threatening Behavior*, 37 (3), 264-277.
- Valstybinis psichikos sveikatos centras. (2011). Savižudybių dažnis Lietuvoje 1930-40 ir 1986-2010 metais 100 000 gyventojų. [žiūrėta 2011 m. lapkričio 26 d.]. Prieiga per internetą: http://www.vpsc.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=49:saviudybi-danis-lietuvoje-1930-40-ir-1986-2008-metais&catid=14:saviudybi-statistika&Itemid=24
- World Health Organization. (2007). *Preventing suicide in jails and prisons*. Geneva: WHO Document Production Services.

SUICIDAL BEHAVIOUR IN PRISONS: RISK FACTORS

Said Dadašev
Vilnius University
dasssar@yahoo.com

There is still much to learn about suicide related behaviour. Researchers, prison staff experience difficulties assessing suicide risk, the inclination to diminish significance of self harm in prisons is seen. The purpose of this study was to differentiate inmates who self harm (n = 13) from those who attempt suicide (n = 6) and to further explore suicide risk factors for these groups. These groups were distinguished by intensity of suicide intent. Results showed that intrapersonal motives were more important than interpersonal motives for individuals who self harm; there were no significant differences between both groups based on strength of intrapersonal or interpersonal motives. The wish to die and wish to make things easier for others differentiated individuals who attempt suicide from self-harmers. Suicide risk was higher for suicide attempters than non-attempters. Nevertheless, suicide risk varied greatly for the latter group.

PSICHOLOGINĖS GEROVĖS IR EMOCINIO INTELEKTO RYŠYS

Milda Nair

Mykolo Romerio universitetas

milda.nair@gmail.com

Iki šiol Lietuvoje atlikti tyrimai nagrinėja psichologinės gerovės ir emocinio intelekto (EI) konstruktus, tačiau literatūros apžvalga parodė, jog kol kas nėra mokslinių tyrimų apie psichologinės gerovės ir EI tarpusavio sąsajas. Kadangi EI gali būti lavinamas, jo įtakos individo psichologinei gerovei nustatymas labai svarbus. Remiantis darbo rezultatais galima atlikti tolesnius tyrimus ir vėliau pateikti rekomendacijas švietimo institucijoms. Tai lemia nagrinėjamos temos svarbą ir aktualumą. Šiame darbe atlikta Lietuvos ir užsienio autorių literatūros analizė nagrinėja psichologinės gerovės bei EI konstruktus ir tiria jų tarpusavio ryšius. Straipsnyje pateikiama C. Ryff psichologinės gerovės modelio bei trijų pagrindinių emocinio intelekto teorijų (Bar-on, Salovey ir Mayer bei Goleman) apžvalga. Remiantis užsienio autorių tyrimų analize, pateikiami duomenys apie egzistuojančią tiesioginę priklausomybę tarp individo emocinio intelekto ir jo psichologinės gerovės.

Šiuolaikinė psichologija daug dėmesio skiria pirminei intervencijai, tai yra prevencijai, todėl populiarėja teorijos, nagrinėjančios kaip išugdyti psichologiškai sveiką ir sėkmingą individą, kurios neapsieina be psichologinės gerovės ir emocinio intelekto (EI) sąvokų. Abu šie konstruktai apibūdina individo – aplinkos santykį, informacijos apie save, kitus ir aplinką turėjimą, suvokimą bei tinkamą panaudojimą. Kuo aukštesni emocinio intelekto bei psichologinės gerovės įverčiai dažnai nurodomi kaip siekiamybė, tačiau duomenų apie tiesioginius EI bei psichologinės gerovės ryšius nėra daug.

Kadangi individo EI yra vystomas (Bar-on, 2006; Nelis, 2011), labai svarbu nustatyti, ar jis yra tiesiogiai susijęs su psichologine gerove, nes, nustačius jog egzistuoja tarpusavio ryšys, būtų galima tęsti tyrimus apie žmogaus psichologinės gerovės didinimą per emocinio intelekto vystymą. Tai lemia nagrinėjamos temos svarbą ir aktualumą. Šio darbo tikslas atlikti Lietuvos ir užsienio autorių literatūros analizę, tiriant psichologinės gerovės bei EI konstruktus, ir nustatyti jų tarpusavio ryšius. Remiantis šios analizės rezultatais, pateikiamos rekomendacijos tolesniems tyrimams.

Psichologinės gerovės samprata

Kalbant apie psichikos sveikatą ir gerovę, literatūroje dažniausiai sutinkami du požiūriai – eudemoninis (eudaimonic) bei hedonistinis (hedonic). Hedonistinei gerovės sampratai, kurios svarbiausi aspektai yra laimė ir pasitenkinimas, priskiriamas subjektyvios gerovės modelis (Diener, 2002). Tačiau šis darbas analizuoja eudemoninę gerovės sampratą, kurioje pagrindiniai sveikatos komponentai yra asmeninio potencialo įsisąmoninimas ir kuriai priskiriamas psichologinės gerovės modelis (Ryff ir kt., 2004).

Dažniausiai psichologinė gerovė suprantama kaip iš daugelio komponentų sudarytas konstruktas, kuris apima sudėtingą kelių veiksnių sąveiką. C. D. Ryff (1989; 1995) siekdama operacionalizuoti eudemoninę psichologinės gerovės sampratą ir ieškodama bendrų sąlyčio taškų tarp esamų teorijų, sukūrė apibendrintą psichologinės gerovės modelį. Šis modelis apima šešis psichologinės gerovės kriterijus (Ryff, 1989; Ryff, 1995; Ryff, Keyes, 1995; Ryff, Singer, 1998):

1. Savęs priėmimas (angl. self – acceptance);
2. Teigiami santykiai su kitais (angl. positive relations with others);
3. Autonomija (angl. autonomy);
4. Gebėjimas valdyti aplinką (angl. environmental mastery);
5. Gyvenimo tikslo turėjimas (angl. purpose in life);
6. Asmeninis augimas (angl. personal growth).

Kartu šie šeši kriterijai, plačiai apibūdina gerovę, apimdami pozityvų savęs ir savo gyvenimo vertinimą, nuolatinio augimo ir asmens tobulėjimo pojūtį, tikėjimą, gyvenimo prasmingumą, teigiamų ryšių su kitais kūrimą, gebėjimą kontroliuoti savo gyvenimą bei aplinką ir ryžto jausmą (Ryff, 1995). Pagal šį modelį individo psichologinė gerovė matuojama pagal jo paties savęs ir savo gyvenimo vertinimą, o kuo aukštesni įverčiai yra siekiamybė.

Emocinis intelektas

Plačiausia prasme emocinis intelektas - tai gebėjimas atpažinti ir kontroliuoti savo bei kitų emocijas. Literatūroje aptinkami šios sąvokos atitikmenys: emocinis koeficientas, emocinis išprusimas, emocinė kompetencija (Kuckailienė, 2006). Viena grupė autorių ((Mayer, Salovey, Caruso ir kt.) apibūdina EI kaip gebėjimų visumą, t.y. kaip gryną protinių gebėjimų formą. Kita autorių grupė (Bar-on, Goleman ir kt.) remiasi mišriu požiūriu. Anot jų, EI apima ir protinius gebėjimus, ir asmenines charakteristikas, tokias kaip optimizmas, motyvacija, sąmoningumas ir pan. (Kuckailienė, 2006). Emocinio intelekto (EI) terminas pirmą kartą buvo pavartotas Bar-On, Salovey ir Mayer straipsniuose (2007a; 1990), o vėliau išpopuliarintas Goleman (1995). Anot Taikomosios psichologijos enciklopedijos (1998 - 2002) šie trys teoriniai emocinio intelekto modeliai yra pagrindiniai, tad jie ir bus trumpai analizuojami šiame darbe.

R. Bar-on emocinio intelekto modelis

R. Bar-on modelis, padėjęs EI teorinius pagrindus, kalba apie emocinį – socialinį intelektą ir teigia, jog tai yra tarpusavyje susijusių emocinių ir socialinių kompetencijų visuma, nulemianti tai, kaip efektyviai individai supranta bei išreiškia save bei kaip jie supranta kitus žmones ir kaip susidoroja su kasdieniais rūpesčiais (Bar-on, 2006). Pagal šį modelį aukšto emocinio – socialinio intelekto turėjimas reiškia efektyvų savęs supratimą ir saviraišką, gerus tarpusavio santykius su kitais, gebėjimą susidoroti su iššūkiiais, savo stipriųjų ir silpnųjų pusių suvokimą bei gebėjimą konstruktyviai išreikšti savo mintis ir jausmus (Bar-on, 2006). Bar-on teigia, kad EI vystosi su amžiumi bei gali būti pagerintas mokymų, terapijos ir pan. pagalba. Bar-on konceptualizavo ankstesnes EI teorijų užuomazgas, sukurdamas savo penkių meta – faktorių emocinio – socialinio intelekto modelį, matuojantį šias sritis (Bar – on, 2007b):

- Vidinė sfera (angl. interpersonal) – savęs suvokimas ir saviraiška;
- Tarpasmeninė sfera (angl. interpersonal) – socialinis sąmoningumas bei sąveika;
- Streso valdymas (angl. stress management) – emocijų valdymas ir kontrolė;
- Pritaikymas (angl. adaptability) – pokyčių valdymas;
- Bendra nuotaika (angl. general mood) – savęs motyvavimas.

J. Mayer ir P. Salovey emocinio intelekto modelis

J. Mayer ir P. Salovey 1990 m. išleido du straipsnius pristatydami „emocinio intelekto“ sąvoką Amerikos psichologų bendruomenei. Apibendrindami savo emocinio intelekto modelį, jie teigia, kad plačiąja prasme EI suprantamas kaip gebėjimas pastebėti, išreikšti, suprasti ir panaudoti emocijas bei taip valdyti emocijas, kad jos skatintų asmeninį augimą (Salovey ir kt., 2008). Formaliau apibrėždami EI, šie autoriai išskiria specifines kompetencijas, kurios yra EI sudedamosios dalys (Mayer ir kt., 1999; Salovey ir kt., 2008, p. 535):

1. Savo bei kitų žmonių emocijų suvokimas, įvertinimas bei raiška;
2. Emocinės informacijos supratimas ir analizavimas;
3. Emocijų reguliavimas.

D. Goleman EI modelis

Emocinio intelekto terminą plačiai išpopuliarino D. Goleman, 1995 m. išleidęs savo bestselerį tuo pačiu pavadinimu. Įkvėptas Salovey ir Mayer darbų jis ėmėsi konceptualizuoti daugelį tuo metu egzistavusių EI apibrėžimų ir teigia, kad jo mišrus modelis formuluoja emocinio intelekto sampratą pasiekimų teorijos (angl. theory of performance) kontekste (Goleman, 2001). Savo EI koncepciją Goleman grindžia keturiais pagrindiniais konstruktais (Goleman, 1998):

-
1. Sąmoningums (angl. self – awareness) - tai gebėjimas pastebėti ir suprasti kitų žmonių emocijas bei atpažinti jų įtaką ir pagal tai daryti sprendimus;
 2. Savęs valdymas (angl. self – management) - tai savo emocijų bei impulsų kontroliavimas ir prisitaikymas prie kintančių aplinkybių;
 3. Socialinis sąmoningumas (angl. social awareness) apima gebėjimą pajauti, suprasti ir reaguoti į kito žmogaus emocijas;
 4. Santykių valdymas (angl. relationship management) – tai gebėjimas valdant konfliktą įkvėpti, įtakoti ir ugdyti kitus.

Nepaisant to, kad egzistuoja mažiausiai trys atskiri EI modeliai, tarp jų randama teorinių ir statistinių panašumų. Visi aukščiau aprašyti modeliai stengiasi suprasti ir išmatuoti savo ir kitų žmonių emocijų atpažinimą bei reguliavimą (Goleman, 2001). Jie sutinka, kad tam tikri emocinio intelekto komponentai yra pagrindiniai, pavyzdžiui emocijų suvokimas ir valdymas visuose šiuose modeliuose pripažįstamas vienu svarbiausių individo, turinčio aukštą EI, požymių (Brown, Stys, 2004).

Vis dėlto, atliekant tolesnius tyrimus rekomenduojama remtis Meyer ir Salovey EI teorija, kadangi pagal ją sukurtas EI matavimo instrumentas MSCEIT (Mayer – Solovey – Caruso Emotional Intelligence Test) vienintelis remiasi teoriniais intelekto principais (Macik – Frey, 2007).

Psichologinės gerovės ir emocinio intelekto ryšys

Kaip minėta aukščiau, tyrimų apie psichologinės gerovės ir emocinio intelekto tarpusavio ryšį nėra daug, tačiau, remiantis konstrukto apibrėžimais bei užsienio autorių atliktais tyrimais, buvo išskirti jų tarpusavio priklausomybės aspektai. Kadangi psichologinės gerovės konstruktas platesnis nei emocinio intelekto, tikslinga kalbėti apie emocinio intelekto įtaką psichologinei gerovei, t.y. nagrinėti, ar aukštesnis emocinis intelektas reiškia didesnę individo psichologinę gerovę.

Landa ir kt. (2010) tyrimo, atlikto su pirmosios pakopos studijų studentais, rezultatai parodė, kad egzistuoja tiesioginis ryšys tarp emocinio intelekto ir psichologinės gerovės, o emocijų supratimas ir reguliavimas teigiamai koreliuoja su visomis psichologinės gerovės dimensijomis. Šio tyrimo duomenimis individai, gebantys gerai diferencijuoti ir suprasti savo emocijas, padidinti arba sureikšminti teigiamų emocijų intensyvumą ir sumažinti arba eliminuoti neigiamas emocijas, demonstruoja aukštus savęs priėmimo, gyvenimo tikslo turėjimo ir asmeninio augimo įverčius. Tyrimo autoriai teigia, kad gebantys suvokti, ką jaučia, individai demonstruoja emocinių problemų valdymo gebėjimus bei patiria emocinę gerovę. Tai didina individo nepriklausomybę ir galėjimą atsispirti socialiniam spaudimui (Landa, 2010).

Côté ir kt. tyrimas (2010) parodė, kad individai, gebantys suvaldyti savo emocines reakcijas, kai jiems pateikiamas intensyvus garsinis stimulus, yra labiau patenkinti savo gyvenimu, nei tie, kurie toje pačioje situacijoje savo emocijų suvaldyti nesugeba arba jas valdo ne taip gerai. O kito tų pačių autorių eksperimento išvados parodė, kad tyrimo dalyviai, kurie išreiškia emocines reakcijas į pasibjaurėjimą keliantį filmą, yra labiau patenkinti savo gyvenimu, gauna didesnes pajamas ir turi aukštesnį socialinį-ekonominį statusą, nei tie, kurie neišreiškia savo emocijų apie filmą. Taigi, šio tyrimo duomenys rodo, kad gebėjimas pritaikyti emocijų reguliavimo strategijas laboratorijoje yra glaudžiai susijęs su individo gerove bei finansine sėkme (Côté, 2010).

Bar-on (2007a) taip pat kelia prielaidą, kad efektyvus emocinis ir socialinis funkcionavimas galiausiai veda prie bendro psichologinės gerovės jausmo. Keletas atliktų tyrimų patvirtina šią hipotezę. Nelis ir kt. tyrimai (2011) rėmėsi prielaida, jog suaugusiųjų emocines kompetencijas galima gerinti ir tokių mokymo programų poveikis yra ilgalaikis. Po aštuoniolikos valandų trukmės mokymų su elektroninio laiško tęsiniu suaugusiųjų emocijų kontrolė, supratimas bei bendros emocinės kompetencijos ženkliai pagerėjo. O antrasis

tų pačių autorių tyrimas (2011) atskleidė, kad emocinių kompetencijų vystymas teigiamai įtakojo individo psichologinę gerovę, subjektyvią sveikatą, socialinių santykių kokybę bei galimybę įsidarbinti. Tai, jog emocinį intelektą galima lavinti – labai svarbus atradimas, kadangi net jei vaikystėje individas neįgijo pakankamų emocinių kompetencijų, jis gali tai padaryti ir vėlesniu savo gyvenimo laikotarpiu ir taip padidinti savo psichologinę gerovę.

Tyrimų perspektyvos

- Psichologinės gerovės ir emocinio intelekto tarpusavio ryšio empirinis tyrimas teorinės literatūros analizės rezultatams patikrinti.
- Kadangi emocinis intelektas yra lavinamas, tikslinga atlikti longitudinalinį tyrimą, išmatuojant individo psichologinės gerovės ir emocinio intelekto įverčius, pritaikant emocinio intelekto lavinimo programą ir atliekant pakartotinius matavimus.
- Tikslinga atlikti atskirų EI ir psichologinės gerovės komponentų tarpusavio ryšių tyrimą (pvz. teigiamų santykių su kitais ir emocijų reguliavimo ryšys). Taip rekomendacijos, teikiamos ugdymo įstaigoms, būtų tikslesnės, t.y. įvertinus šešis individo psichologinės gerovės aspektus, būtų galima lavinti konkrečias EI sritis, sutaupant laiko ir lėšų.

Ši literatūros analizė rodo, jog egzistuoja tiesioginis ryšys tarp individo psichologinės gerovės ir jo emocinio intelekto, t.y. aukšti EI įverčiai turi teigiamą ryšį su individo psichologine gerove. Labai svarbu, kad emocinis intelektas yra lavinamas, kas reiškia, jog ugdant individo socialinius–emocinius įgūdžius, galima užtikrinti aukštesnę psichologinę gerovę, t.y. visapusišką pasitenkinimą gyvenimu. Šie rezultatai, gali būti naudojami individo ugdymo procese įvairiais jo gyvenimo tarpsniais.

LITERATŪRA

- Bar-on, R. (2007a). Theoretical foundations, background and development of the Bar-On model of emotional intelligence. [žiūrėta 2011 gruodžio 29 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.reuvenbaron.org/bar-on-model/essay.php?i=1>.
- Bar-on, R. (2007b). The 5 meta-factors and 15 sub-factors of the Bar-On model. [žiūrėta 2012 sausio 11 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.reuvenbaron.org/bar-on-model/essay.php?i=3>.
- Brown S. L, Stys Y. A. (2004). Review of the emotional intelligence literature and Implications for corrections. [žiūrėta 2012 sausio 11 d.]. Prieiga per internetą: http://www.csc-scc.gc.ca/text/rsrch/reports/r150/r150_e.pdf.
- Côté S., Gyurak, A., Levenson, R. W. (2010). The Ability to regulate emotion is associated with greater well – being, income, and socioeconomic status. *Emotion.*, 6, 923 – 933.
- Diener, E. (2002) Findings on subjective well – being and their implications for empowerment. University of Illinois and the Gallup Organization.
- Goleman, D. (1995). *Emotional intelligence*. New York, Bantam Books.
- Goleman, D. (2001). Emotional intelligence: Issues in paradigm building. The emotionally intelligent workplace / Ed. By C. Cherniss and D. Goleman. P: 13-26.
- Goleman, D (1998). *Working with emotional intelligence*. New York, Bantam Books.
- Kuckailienė, J. (2006). Emocinis intelektas: ar jis svarbus organizacijai? *Psichologijos mokslo taikymas Lietuvoje: iššūkiai ir galimybės*. Konferencijos medžiaga. P: 45 – 50.
- Landa A. J. M., Martos, P. M., Lopez-Zafra, E. (2010). Emotional intelligence and personality traits as predictors of psychological well-being in Spanish undergraduates. [žiūrėta 2012 vasario 10 d.]. Prieiga per internetą: http://findarticles.com/p/articles/mi_7398/is_6_38/ai_n55089794/pg_3/?tag=content;col 1.
- Macik – Frey, M. (2007). Communication – centered approach to leadership: the relationship of interpersonal communication competence to transformational leadership and emotional intelligence. [žiūrėta 2012 sausio 17]. Prieiga per internetą: <http://dspace.uta.edu/bitstream/handle/10106/557/umi-uta-1743.pdf>
- Mayer, J.D., Caruso, D., Salovey, P. (1999). Emotional intelligence meets traditional standards for an intelligence. *Intelligence.*, 27, 267-298.
- Nelis, D., Kotsou, I., Quoidbach, J., Hansenne, M., Weytens, F., Dupuis, P., Mikolajczak, M. (2011). Increasing Emotional competence improves psychological and physical well – being, social relationships, and employability. *Emotion.* 2, 354 – 366.
- Ryff, C. D., Keyes, C. L. M. (1995). The structure of psychological well – being revisited. *Journal of Personality and Social Psychology.* 69, 719 – 727.
- Ryff, C. D. (1989). Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well – being. *Journal of Personality and Social Psychology.* 57, 1069 – 1081.
- Ryff, C.D. (1995). Psychological well-being in adult life. *Current Directions in Psychological Science.* 4, 99-104.
- Ryff, C. D, Singer, B. (1998). The Contours of positive human health. *Psychological Inquiry.* 1, 1 – 28.
- Ryff, C. D., Singer, B. H, Love, G. D. (2004). Positive health: connecting well – being with biology. [žiūrėta 2012 sausio 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1693417/pdf/15347530.pdf>.
- Salovey, P., Detweiler-Bedell, B.T., Detweiler-Bedell, J.B., Mayer, J.D. (2008). Emotional intelligence. *Handbook of emotions (3rd edition)* / Ed. By M. Lewis, J.M. Haviland-Jones, F. Barrett, L. P: 533-547.
- Spielberg, S. (1998 – 2002). *Encyclopedia of Applied Psychology*.

RELATIONSHIP BETWEEN PSYCHOLOGICAL WELL – BEING AND EMOTIONAL INTELLIGENCE

Milda Nair

Mykolas Romeris University

milda.nair@gmail.com

Literature analysis shows that research on psychological well-being (PWB) and emotional intelligence (EI) concepts is available in Lithuania, however there has been no study into the relationship between PWB and EI thus far. This indicates the importance and relevance of this topic. The main goal of this article is to conduct literature analysis and explore the concepts of PWB and EI as well as their inter-relationships.

This study reviews C. Ryff's concept of PWB and explores three main theories of EI (Bar-on; Salovey and Mayer; Goleman). It also provides evidence about the existence of a direct positive relationship between an individual's EI and his/her PWB through the review of foreign authors' research data. Study highlights the finding that one's EI can be trained and improved and based on the overall literature analysis provides recommendations for future research.

KLASIKINĖ GRINDŽIAMOJI TEORIJA: SUNKUMAI IR TYRĖJO LAISVĖ

Agnė Jurgaitytė-Avižinienė
Vilniaus universitetas
agne@pkc.lt

Grindžiamoji teorija sėkmingai plinta tarp įvairių mokslų ir tyrimo sričių ir tampa vis dažniau vartojamas tyrimo metodas, pateikdamas tyrėjui savitus iššūkius ir sunkumus. Šiuo metu stebima GT versijų gausa, todėl šio darbo fokusas yra klasikinė GT versija (autorius Barney Glaser), kurioje akcentuojama, kad GT tai nėra metodas skirtas aprašyti, o konceptualizuoti tyrinėjamą reiškinį ir save vadina bendrąja ir visiškai atskira tyrimo metodologija. Darbe pateikiama tie klasikinės GT pagrindiniai principais, kurie autorės nuomone geriausiai atspindi šio metodo kitiškumą: tai ir pilno paketo, netiesiškumo, ne forsavimo, teorijos kūrimo, išankstinio literatūros neanalizavimo, įvairių duomenų naudojimo principai. Aptariami su tuo susijusieji galimi sunkumai bei laisvė tyrėjui.

Grindžiamosios teorijos (toliau tekste GT) tyrimo metodas itin populiarus ir labai plačiai naudojamas (Babchuk 2009), vienas įtakingiausių dvidešimto amžiaus tyrimo būdų (Somekh, Lewin, 2005) ir panašu, kad jo populiarumas vis dar auga. Vargiai dabar pavyksta, patekus į tarptautinę konferenciją, išvengti pranešimų apie tyrimus, padarytus šiuo būdu. Lietuvos tyrėjas, o ypač psichologams, tai dar mažai pažįstamas metodas. Gilinantis į šio metodo savybes, ribotumus ir trūkumus, pastebima didžiulė įvairių jo versijų įvairovė. Šiuo metu vyrauja nuomonė (Babchuk, 2009; Bryant, 2009; Weed 2009, 2010), kad, nežiūrint daugelio panašumų, kurie egzistuoja tarp įvairių GT versijų, yra ir pakankami skirtumų. Tyrėjas turėtų nuspręsti, kurią GT versiją jis naudosis, norėdamas atlikti tyrimą, ir naudoti GT procedūras. Šio darbo tikslas - apžvelgti ir pristatyti klasikinę grindžiamąją teoriją bei atkleisti jos poziciją kaip bendrosios tyrimų metodologijos, užimančios savo atskirą vietą tyrimų srityje, bei parodyti laivę bei sunkumus, išskylančius naudojant klasikinę GT savo tyrimuose.

Psichologinių tyrimų vadovėliuose GT dažniausiai įrašomas tarp kokybinių tyrimų metodų, kartu su etnografiniais, fenomenologiniais, atvejo analize, naratyvais ar kontento analizės metodais (Barker ir kt., 2002; Cropley, 2002; Henwood, Pidgeon, 2003; Charmaz, 2003). Nuo kokybinių tyrimų GT išsiskiria

tuo, kad jo esmė ne aprašymas, o teorijos vystymas ir konceptualiacija (Glaser, 2001; 2003, 2009; Glaser, Holton, 2004; Holton, 2008). Pagrindinis metodo tikslas – teorijos sukūrimas. Paprastai GT metodo gimimas yra siejamas su Barney Glaser ir Anselm Strauss 1967 metais išleista knyga „The Discovery of Grounded Theory“, kurioje autoriai pasiūlė metodą, kuris leidžia tyrinėti duomenis ir remiantis jais sukurti savarankišką teoriją. Tikslas - leisti tyrėjams pajudėti nuo aprašomojo ar hipotezių tikrinimo lygmens link aiškinamojo teorinio tiriamojo reiškinių konstravimo. Ši metodologinė knyga išleista, kaip paaškinimas didelio susidomėjimo sulaukusiai jų knygai „Awareness of Dying“. Tokiu būdu buvo keičiama socialinių mokslų tyrimų kryptis, suteikiamas visai naujas tyrimo požiūris, laužomos jau nusistovėjusios tyrimo tradicijos ir praktikos (Charmaz, 2001; Bryant, 2009). Patys metodo autoriai pabrėžė, kad GT „gimimas“ buvo bandymas užlopyti susidarančią spragą tarp empirinių tyrimų ir mokslinės teorijos (Glaser, Strauss; 1967). Šiuo metodu sukurta teorija ir yra vertinga tuo, kad ji remiasi empiriniais duomenimis, o nėra grindžiama vien pasvarstymais, abstrakčia logika ir autoritetu (Glaser, Strauss; 1967; Glaser 1978). GT metodas vystėsi toliau nuo pradinės Glaser ir Strauss (1967) pozicijos į Glaser (1978,1998,2001,2003,2009) versiją, Strauss ir Corbin (1998) versiją bei kitų mokslininkų versijas (pvz. Charmaz (2001, 2003)). Paprastai GT apibrėžiama kaip induktyvus metodas, kai siekiant sukurti teoriją, naudojamas sistemingas duomenų rinkimas. Tyrėjas pradeda nuo individualaus atvejo, įvykio ar patirties ir nuolatinio lyginimo būdu kuria vis abstraktesnes konceptualias kategorijas, kurios paaškina susidariusius ryšius tarp jų, bei tai, ką parodo gauti duomenys. Tyrėjas paprastai pradeda nuo jį dominančios temos ar klausimo ir pabaigia teorija, kuri atskleidžia tai, kas vyksta dominančioje temoje. Galbūt šie skilimai GT koncepcijose ir prasidėjo dėl pakankami abstraktaus ir ne visai tikslaus tiek procesų, tiek sąvokų vartojimo. Skaitant pradinį Glaser ir Strauss (1967) veikalą, iš tikro lieka daug neaiškumų ir neapibrėžtumų. Taip tyrėjas susidariusias spragas priverstas

užpildyti savo interpretacijomis ar supratimais, sureikšminat ar nureikšminat dalį procedūrų, instrumentų ar principų.

Glaser kaip šios teorijos kūrėjas prašo jo grindžiamąją teoriją vadinti klasikine. Čia akcentuojama nuorodą į GT metodo ištakas, bei jo atstovaujamą poziciją, o ne nuoroda į asmeniškai. Jis kategoriškai atsisako priskirti save kokybiniam tyrimo metodams, motyvuodamas tai, kad „GT tik dažniausiai naudoja kokybinius duomenis - tarp kitų įmanomų duomenų“ (Glaser, 2008, p.1), kad GT tai nėra metodas skirtas aprašyti, o konceptualizuoti tyrinėjimą reiškinių ir save vadina bendrąja ir visiškai atskira tyrimo metodologija, kuri gali savyje akomoduoti bet kokią epistemologinę ar ontologinę perspektyvą. Tačiau klasikinė GT griežtai laikosi savo kitoniškos pozicijos, pabrėždamas savo kertinius įsitikinimus, o GT lyginimą su kitais įprastais kokybinių tyrimų metodais laiko GT metodo nesupratimu ir supaprastinimu (Glaser 1998, Glaser, Holton, 2004; Holton 2007, Holton, 2008). Kitos GT versijos, anot Glaser, dėl kokybinių tyrimų plataus žodyno stokos tik naudoja GT terminologiją, bet iš tikrųjų atlieka ne GT, o kokybinę indukcinę duomenų analizę ir pavadina tai tiesiog „žargonizmais“ (Glaser 2009, Holton, 2008). Toliau įvardijami tuos svarbiausius dalykus, kurių turi laikytis GT tyrėjas. Reikia pastebėti, kad vieningo sutarimo, kas tie pagrindiniai principai yra, tikrai dar nėra griežtai apibrėžta. Šiame darbe, remiantis tyrėjo patirtimi, išskiriami tokie esminiai šio metodo principai:

- „Pilno paketo“ metodas (Glaser, 1998), kurio yra privaloma laikytis, norint atlikti GT tyrimą. Negalima jo iškirpti, atsirinkti, paimti tik dalį procedūrų, panaudoti tik tam tikrus momentus ar tiesiog eklektiškai su kažkuo sujungti. Tyrime turi būti naudojami visi įrankiai ir procedūros: pvz, negalima neatlikti atmintinių rūšiavimo, neiškirti esminės kategorijos ir t.t. Tai reikalauja giliai, o ne paviršutiniškai žinoti šį metodą ir vadovautis jo principams net dar nepradėjus daryti tyrimų, rinkti duomenų. Tai iš karto apibrėžia, su kokia pozicija tyrėjas dirbs tyrimo lauke, kokias nuostatas į ją atsineš.

-
- Nėra linijinis procesas. Šnekėti apie šį tyrimo būdą (tiek apie jo vykdymą, tiek apie jo supratimą) yra gana sudėtinga, nes tai nėra tiesinis procesas, kur vienos procedūros, tiesiog keičia kitas, vyksta vienu metu, dubliuoja viena kita ir t.t. Duomenų rinkimas, kodavimas, teorinis prisotinimas, nuolatinis lyginimas, atranka, atmintinių vedimas neturi aiškios chronologiškos tvarkos. Tai sukelia daug neaiškumo ir tik įvaldžius gerai tyrimo instrumentus, galima jais laisvai naudotis, nes nėra aiškaus perėjimo nuo vieno etapo prie kito ir nėra laiko kada jam pasiruošti ar teoriškai gilintis.
 - Darbas prasideda ne nuo literatūros analizės. Jau nuo pirmosios GT knygos buvo aiškiai akcentuojama, kad GT tyrimo metu teorija neturi būti paremta literatūros analize, o tik iš tyrimo empiriniais duomenimis, dėl to ji ir vadinama duomenimis grindžiama teorija. Glaser (1998, p.67) labai kategoriškai pasisako „nedaryti literatūros apžvalgos, kol tyrimas nebus iki galo pabaigtas“. Todėl šis metodas ypač tinkamas ten, kur nėra daug tyrinėjimų, suteikia laisvę tyrėjui atskleisti naujas sritis. Vis dėlto tai iškelia labai daug rūpesčių ir baimių: ką daryti su literatūros apžvalga, kuo autorius pagrindžia savo domėjimąsi, o ar tikrai nagrinėjama reikalinga tema, ką atsakyti moksliniam vadovams ir t.t.
 - Neforsuoti. Klasikinėje GT tyrėjas savo darbą grindžia atrastais duomenimis, vengia išankstinių interpretacijų ir pritempimo prie tam tikrų kategorijų, kliaujasi lyginamaisiais metodais ir juda konceptualios teorijos atsiradimo link. Klasikinė GT griežtai pasisako prieš bet kokį duomenų dirbtinį įsprendimą į konkrečius rėmus (Glaser, 1992). Tai vienas sudėtingiausių momentų, nes mūsų „mokslinės smegenys“ linkusios nuolat ieškoti, kur kokius duomenis ar žinias pritaikyti, kur kokį modelį ar dėsningumą pastebėti. Tai reikalauja nuolatinės savirefleksijos ir jos fiksavimo atmintinėse, kad dirbtinai tyrimo duomenų nepadarytumėm savo žinių „skulptūra“. Akivaizdu, kas aiškiai neapibrėžta – tas laisva ir sudėtinga.

- Naudojami įvairūs duomenys. Klasikinė GT gali būti kildinama iš įvairių duomenų (Glaser, 2008): gali būti naudojamas tiek su kokybiniais, tiek ir su kiekybiniais duomenimis, jam priklauso garsusis teiginys „viskas yra duomenys“. Akivaizdu, tai gerokai išplečia tyrimo lauką: tai ir įvairūs interviu, rašytiniai tekstai, dienoraščiai, fokus grupės, internetiniai susirašinėjimai. Tai leidžia surasti tyrėjui įvairius būdus, ir atveria daug kelių kaip prieiti prie tiriamųjų ir tyrinėti neįprastus reiškinius atkleisti sritis, kurios kartais būna sunkiai pasiekiamos kitais moksliniais tyrimais.
- Kuriama teorija. Klaukinė GT pabrėžia, kad jos tikslas yra konceptualizuoti. To rezultatu tampa nauja reiškinį aiškinti teorija. Glaser ir Strauss (1967) mini, kad jų metodas leidžia sukurti dviejų tipų teorijas: substantyvias (konkrečiasias) ir formalias (bendrasias). Konkrečioji – tai apibrėžta, empiriškai matuojamai temai tinkama teorija. Bendroji – tai platesnei, aukštesnės konceptualizacijos reiškiniams nagrinėti tinkama teorija, kuri apima bendresnius reiškinius. Čia dažnai reikia įveikti nusistovėjusias tiek savo, tiek dažnai aplinkinių žmonių ar mokslininkų nuostatas, kad reikia būti ypatingu, iškilium mokslininku, norint sukurti kažką naują ir leisti tiesiog atsiduoti GT, tikintis nepasiklysti duomenų labirintuose.

Taigi GT, o ypač klasikinė grindžiamoji teorija, iškelia nemažai sunkumų ir tikrai neleidžia tyrėjui ramiai užsidarius savo kambaryje „kuistis“ po kažkokius duomenis ir daryti tyliai savo tyrimą. Šis metodas kelia daug iššūkių, kuriuos svarbu priimti, ir tai tampa labai įdomiu, pilnu pavojų ir netikėtumų keliu. Šiam keliui gana sudėtinga pasiruošti įprastose psichologijos studijose, bet jis paprastai traukia drąsius tyrėjus. Reikia tikėtis, kad GT neišsigąsdina savo sunkumais, kai reikia atsakyti į sudėtingus tiek metodologinius, tiek epistemologinius klausimus, o svarbiausia, kad metodas ragina įveikti savo nuostatas. Kad kaip sako Glaser, Strauss (1967), nereikia būti genijumi, kad duotum mokslui naują teoriją, užtenka laikytis GT procedūrų.

Literatūra:

- Babchuk, W.A. (2009) Grounded Theory 101: Strategies for Research and Practice. // Proceedings of the 28th Annual Midwest Research Research-to-Practice Conference in Adult, Continuing, and Community Education. / Ed. Trudy J., Gonzalez F. Chicago: Northeastern Illinois University.
- Barker C., Pistrang N., Elliot R. (2002) Research Methods in Clinical Psychology: An Introduction for Students and Practitioners. 2nd edition. Chichester: John Wiley and Sons.p.79-80
- Bryant A. (2009) Grounded Theory and Pragmatism: The Curious Case of Anselm Strauss // Forum: Qualitative Social Research 10(3). Prieiga per internetą: <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/1358> [žiūrėta 2011 gegužės 4d.].
- Charmaz K. (2001) Grounded Theory: Methodology and Theory Construction // International Encyclopaedia of the Social and Behavioural Sciences. p. 6396 -6399.
- Charmaz K. (2003) Grounded theory // Qualitative psychology: A Practical Guide to Research Methods / Ed . J.A. Smith. London: Sage Publications. p. 71-110.
- Cropley A.(2002) Qualitative research methods: An Introduction for Students of Psychology and Education. Riga: Zinatne, p.109-111.
- Glaser B. G. (1978) Theoretical Sensitivity. Advances in the Methodology of Grounded Theory. Mill Valley: Sociology Press.
- Glaser B.G. (1992) Basics of Grounded Theory Analysis: Emergence vs. Forcing. Mill Valley: Sociology Press.
- Glaser B.G. (1998) Doing Grounded Theory. Issues and Discussions. Mill Valley: Sociology Press.
- Glaser B.G. (2001)The Grounded Theory Perspectives: Conceptualization Contrasted with Description. Mill Valley: Sociology Press.
- Glaser B.G.(2003) The Grounded Theory Perspectives II: Description's Remodeling of Grounded Theory Methodology. Mill Valley: Sociology Press..
- Glaser B.G. (2008) Qualitative and Quantitative Research // The Grounded Theory Review: an International Journal. Vol.7, No2 p. 1-17
- Glaser B.G (2009) Jargonizing: Using the Grounded Theory Vocabulary. Mill Valley: Sociology Press.
- Glaser B.G., Holton J. (2004) Remodeling Grounded Theory // Forum: Qualitative Social Research. 5(2) Prieiga per internetą: <http://www.qualitative-research.net/fqs-texte/2-04/2-04glaser-e.htm> [žiūrėta 2012 vasario 1d.].
- Glaser B. G., Strauss A.L.(1966) Awareness of Dying. London: Weidenfeld and Nicolson.
- Glaser B.G., Strauss A.L.(1967) The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research. New York: Aldine Publishing Company,
- Henwood K., Pidgeon N.(2003) Grounded Theory in Psychological Research //Qualitative Research in Psychology: Expanding Perspectives in Methodology and Design / Ed. P.M.Camic, J.E.Rhodes, L.Yardley. Washington DC: American Psychological Association. p. 131-155.
- Holton J.(2007) Coding Process and its Challenges // The Sage Handbook of Grounded Theory. Ed A.Bryant, K.Charmaz. Thousand Oaks: Sage Publication. P. 265-289.
- Holton J.(2008) Grounded Theory as General Research Methodology // The Grounded Theory Review: an International Journal. Vol.7, No2 p. 67-94.
- Somekh B., Lewin C. (2005) Research Methods in Social Sciences. Thousand Oaks: Sage. p.15
- Weed M. (2009) Research Quality Considerations for Grounded Theory Research in Sport & Exercise Psychology // Psychology of Sport and Exercise. Vol. 10. p.502-510.
- Weed M. (2010) A Quality Debate on Grounded Theory in Sport and Exercise Psychology? A Commentary on Potential Areas for Future Debate // Psychology of Sport and Exercise. Vol.11. p. 414-418.

CLASSICAL GROUNDED THEORY: CHALLENGES AND FREEDOM FOR RESEARCHER

Agnė Jurgaitytė-Avižinienė
Vilnius University
agne@pkc.lt

Grounded theory becomes more and more popular in different sciences and research fields. Researchers using this method encounter different challenges. There are lots of discussion different versions of GT. That is why this article focuses on classic GT version by Barney Glaser. This version emphasizes conceptualization of phenomenon not descriptive research and calls itself separate general research methodology. In this paper there are presented principles of classic GT which represent the best difference of the method.. These are: full package, non-linear, not forcing, generating theory, no literature review before research, different types of data. Here are discussed possible challenges and freedom for researcher.

AR MŪSŲ NAUDOJAMI INSTRUMENTAI YRA NEŠALIŠKI?

Katažyna Eismontaitė

Vilniaus universitetas

katažyna.eismontaite@fsf.stud.vu.lt

Diferencinis užduoties funkcionavimas (DIF) reiškia, kad skirtingose tiriamųjų grupėse, atsižvelgus į jų gebėjimų skirtumus, skiriasi svarbios užduoties charakteristikos. Surinkti DIF įrodymai yra interpretuojami ir, atsižvelgus į testo paskirtį bei skirtingų tiriamųjų grupių ypatumus, sprendžiama, ar nevienodai funkcionuojanti užduotis yra šališka kurios nors grupės atžvilgiu. Šio darbo tikslas – patikrinti, ar lietuviškos Intelektu struktūros testo I-S-T 2000 R versijos verbaliniuose subtestuose yra diferentiškai funkcionuojančių užduočių skirtingų lyčių tiriamiesiems, bei pasvarstyti, ar šios užduotys gali būti šališkos. Naudota lietuviška I-S-T 2000 R versija, pirmos trys užduočių grupės (subtestai): Sakinio papildymas, Analogijos ir Bendrumas. Šešios užduotys parodė reikšmingą DIF pagal lytį. Tolesnė šių užduočių analizė leido daryti išvadą, kad greičiausiai užduotys yra šališkos.

Vienas iš testų kūrimo bei adaptavimo etapų yra užduočių išbandymas ir analizė. Šiame etape užduočių analizė atlieka svarbų vaidmenį, kadangi padeda nustatyti, ar visos testo užduotys funkcionuoja taip, kaip turėtų. Užduočių analizė padeda atsakyti į tokius klausimus kaip: Ar laiko ribos yra pakankamos? Ar užduotys yra aiškiai suprantamos? Ar testas yra nešališkas? (Aiken, Groth-Marnat, 2006). Užduočių analizės metu renkama svarbi informacija apie užduotis: jų sunkumą, skiriamąją galią ir diferencinį funkcionavimą (Livingston, 2006; Wainer, 1989). Diferencinis užduoties funkcionavimas (angl. Differential Item Functioning, toliau DIF) reiškia, kad skirtingose tiriamųjų grupėse, atsižvelgus į jų gebėjimų skirtumus, skiriasi svarbios užduoties charakteristikos (Angoff, 1993). Paprastai grupės DIF analizei sudaromos pagal tiriamųjų lytį, tautybę arba socioekonominę padėtį (Wilson, 2005). DIF gali reikšti, kad užduotis yra šališka (angl. biased) kurios nors grupės atžvilgiu, pavyzdžiui, užduotis reikalauja žinių ar įgūdžių, būdingų vienos grupės kultūrai, bet svetimų kitai grupei. Tiek testų kūrėjai, tiek adaptuotojai turėtų stengtis išvengti užduočių šališkumo (Angoff, 1993; Oakland, 2000).

Tikslai: patikrinti, ar Intelektro struktūros testo I-S-T 2000 R (Amthauer ir kt., 2007) verbaliniuose subtestuose yra diferentiškai funkcionuojančių užduočių skirtingų lyčių tiriamiesiems, ir, jei tokių užduočių yra, pasvarstyti, ar šios užduotys gali būti šališkos vienos ar kitos lyties atžvilgiu.

Metodika

Tyrimo dalyviai. Buvo naudojama I-S-T 2000 R lietuviškos versijos bendro adaptavimo ir standartizavimo tyrimo duomenų bazė. Tyrime dalyvavo 1479 asmenys: 992 moterys (67%, amžius – 16–73 m., amžiaus vidurkis – 26,9 m.) ir 487 vyrai (33%, amžius – 16–70 m., amžiaus vidurkis – 20,8 m.).

Tyrimo instrumentas. *Lietuviškos I-S-T 2000 R versijos verbaliniai subtestai:*

1. Sakinio papildymas (SP): 1–20 užduotys;
2. Analogijos (An): 21–40 užduotys;
3. Bendrumas (Be): 41–60 užduotys.

Duomenys apie lietuviškos I-S-T 2000 R testo versijos patikimumą ir validumą pateikti vadove (Amthauer ir kt., 2007). Lietuviško I-S-T 2000 R pagrindinio modulio trumposios versijos užduočių grupių (subtestų) patikimumas, įvertintas dalijimo pusiau būdu, išsidėsto intervale nuo 0,78 iki 0,97, Cronbacho alfa – nuo 0,78 iki 0,95.

Duomenų analizė. DIF nustatymui naudoti trys metodai: klasikinės testų teorijos (toliau KTT) delta metodas, Užduoties atsakymo teorijos (angl. Item Response Theory, toliau IRT) 1-PL b parametų kontrasto metodas bei empirinių kreivių skirtingoms lyties grupėms palyginimas.

Programa „BILOG-MG“ kiekvienam subtestui atskirai buvo vertinama, ar duomenims labiau tinka DIF modelis, kas rodytų, jog subteste egzistuoja tam tikri DIF efektai. Sprendimas darytas remiantis IRT 1-PL modelio ir 1-PL DIF modelio užduočių parametų ribinės didžiausios tikimybės (angl. marginal

maximum log likelihood, žym. „-2 LOG LIKELIHOOD“) skirtumu, kuris didelėse imtyse turi χ^2 skirstinį su $(n - 1) * (m - 1)$ laisvės laipsnių, kai n – užduočių skaičius, m – grupių skaičius. DIF modelis priimamas tuomet, jei -2 LOG LIKELIHOOD skirtumas yra reikšmingas (Du Toit, 2003). Mūsų atveju laisvės laipsnių skaičius lygus $(20 - 1) * (2 - 1) = 19$.

Programa „BILOG-MG“ suskaičiuotos KTT užduočių sunkumo charakteristikos p bei įvertinti IRT užduočių sunkumo parametrai b skirtingų lyčių grupėms. IRT b parametrai pakoreguoti taip, kad jų vidurkiai abiejose grupėse būtų vienodi. Remiantis šiais duomenimis programa „Microsoft Excel“ atlikta DIF analizė KTT delta metodu bei 1-PL IRT b parametru kontrasto metodu, t. y. suskaičiuoti sunkumo rodiklių vyrams ir moterims skirtumai. IRT DIF reikšmingumas vertintas Stjudento kriterijumi nepriklausomoms imtims. Sprendimas, kad užduoties sunkumas b vyrams ir moterims skiriasi statistiškai reikšmingai, buvo priimamas tuomet, jei $|t| > t_{\alpha/2}(n-2) \approx t_{0,025}(\infty) = 1,96$.

Programa „Raven“ buvo suskaičiuotos koordinatės empirinių kreivių atskiroms lyties grupėms. Empirinės kreivės parodo teisingo atsakymo į užduotį i santykinį dažnį kiekvienoje pradinių balų grupėje, kai užduotis i įtraukta į pradinius balus. Šie duomenys vėliau buvo perkelti į „Microsoft Excel“ programą, kuria kiekvienai užduočiai atskirai buvo nubraižytos vyrų ir moterų empirinės kreivės viename grafike. Šiuose grafikuose horizontali ašis žymi surinktų balų sumą, vertikali – teisingo atsakymo dažnį.

Rezultatai ir jų aptarimas

Visiems trimis verbaliniams subtestams (SP; An; Be) geriau tiko 1-PL DIF modelis (-2 LOG LIKELIHOOD atitinkamai = 32.304,55; 30.564,88; 31.480,03) nei 1-PL modelis (33.479,30; 31.800,84; 32.726,51), t. y. visais trimis atvejais 1-PL modelio ir 1-PL DIF modelio -2 LOG LIKELIHOOD skirtumas yra reikšmingas: 1.174,75; 1.235,96; 1.246,47 > $\chi_{0,05}^2(19) = 30,144$. Tai reiškia, kad

visuose trijuose subtestuose egzistuoja tam tikri DIF efektai priklausomai nuo lyties.

Šešiose užduotyse (1, 8, 11, 39, 44 ir 47) pagal pasirinktas kritines reikšmes DIF identifikavo tiek KTT, tiek IRT metodas (1 lentelė): 1 ir 44 užduotys sunkesnės vyrams, 8, 11, 39 ir 47 – moterims. Empirinių kreivių atskirai vyrams ir moterims palyginimas atskleidė, kad šiose užduotyse teisingo atsakymo dažnių skirtumai priklausomai nuo lyties yra didžiausi iš visų analizuotų užduočių (1 pav.).

Remiantis stimuline I-S-T 2000 R medžiaga, atlikta tolesnė probleminių užduočių analizė. DIF moterų atžvilgiu rodančios 8, 11, 39 ir 47 užduotys reikalauja cheminių, geografinių bei fizikinių žinių. Keista, tačiau DIF vyrų atžvilgiu rodanti 1 užduotis susijusi su sportu. Kita vertus, joje yra ir emocinis komponentas. 44 užduotis susijusi su drabužiais, avalyne.

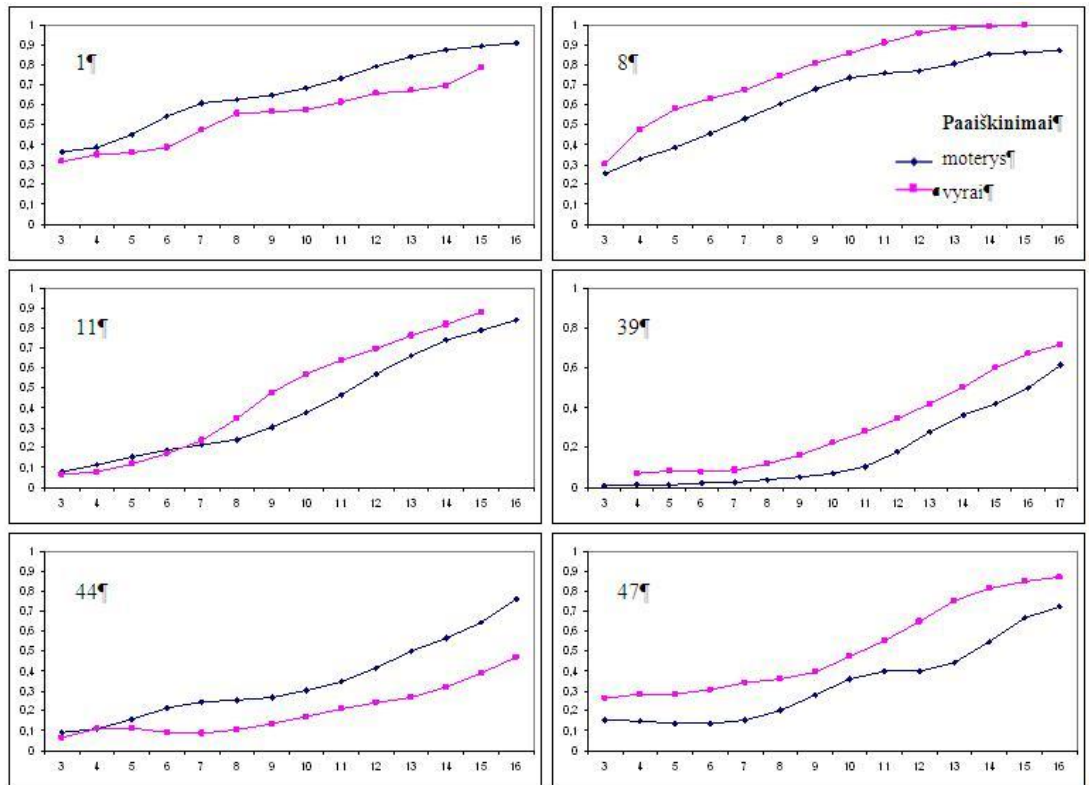
1 lentelė. Reikšmingi DIF analizės rezultatai

Užduotis	KTT			IRT			
	p vyr	p mot	DIF*	b vyr	b mot	DIF**	t
1	0,52	0,62	-0,10	-0,15	-0,88	0,73	4,35
4	0,32	0,39	-0,07	1,20	0,65	0,55	3,11
8	0,75	0,59	0,16	-1,74	-0,68	-1,06	-5,54
11	0,42	0,32	0,10	0,54	1,13	-0,59	-3,27
13	0,28	0,21	0,07	1,49	1,95	-0,46	-2,31
21	0,92	0,96	-0,04	-2,71	-3,49	0,78	3,40
24	0,51	0,59	-0,08	-0,07	-0,39	0,32	2,55
29	0,60	0,53	0,08	-0,50	-0,06	-0,43	-3,34
30	0,56	0,63	-0,07	-0,28	-0,58	0,31	2,48
32	0,22	0,29	-0,08	1,51	1,13	0,39	3,10
34	0,64	0,73	-0,09	-0,70	-1,16	0,46	3,44
35	0,14	0,10	0,03	2,11	2,55	-0,44	-2,51
39	0,28	0,18	0,11	1,10	1,87	-0,77	-5,45
40	0,14	0,07	0,07	2,11	3,01	-0,90	-4,82
41	0,65	0,67	-0,02	-0,68	-0,47	-0,20	-1,97
43	0,72	0,82	-0,10	-1,05	-1,42	0,37	2,55
44	0,17	0,34	-0,17	1,78	1,04	0,75	5,56
45	0,70	0,69	0,01	-0,92	-0,57	-0,35	-2,78
46	0,66	0,77	-0,11	-0,74	-1,05	0,31	2,22
47	0,46	0,33	0,12	0,25	1,07	-0,82	-7,41
49	0,23	0,34	-0,11	1,35	1,03	0,32	2,44
50	0,33	0,45	-0,12	0,83	0,51	0,32	2,53
51	0,43	0,56	-0,13	0,36	0,04	0,32	2,66
54	0,16	0,12	0,04	1,83	2,38	-0,55	-3,59
58	0,28	0,37	-0,10	1,10	0,86	0,24	1,98

* teigiamas skirtumas rodo, kad užduotis sunkesnė moterims, neigiamas – vyrams;

** neigiamas skirtumas rodo, kad užduotis sunkesnė moterims, teigiamas – vyrams.

Lentelėje paryškinti rezultatai, rodantys reikšmingą DIF: KTT $|DIF| \geq 0,1$; IRT $|DIF| \geq 0,5$; $|t| > 1,96$.

Pav. 1. 1, 8, 11, 39, 44 ir 47 užduočių empirinės kreivės moterims ir vyrams

Remiantis stimuline I-S-T 2000 R medžiaga, atlikta tolesnė probleminių užduočių analizė. DIF moterų atžvilgiu rodančios 8, 11, 39 ir 47 užduotys reikalauja cheminių, geografinių bei fizikinių žinių. Keista, tačiau DIF vyrų atžvilgiu rodanti 1 užduotis susijusi su sportu. Kita vertus, joje yra ir emocinis komponentas. 44 užduotis susijusi su drabužiais, avalyne.

Taigi aptartos DIF rodančios užduotys reikalauja iš tiriamųjų chemijos, fizikos, geografijos ir kitų sričių žinių. Jeigu priimame prielaidą, kad chemijos, fizikos ir geografijos žinios yra būdingesnės vyrams, o emocijos, drabužiai ir avalynė – moterims, turėtume daryti išvadą, kad aptartos DIF rodančios užduotys yra šališkos (Angoff, 1993; Oakland, 2000), kadangi analizuoti subtestai skirti matuoti „verbalinio samprotavimo gebėjimui, kai svarbus ne tik kalbos sklandumas (žodynas), bet ir gebėjimas nustatyti sąvokų ryšį“ (Amthauer ir kt., 2007, p. 111), o ne specifinėms žinioms vertinti. Šališkos užduotys turėtų būti peržiūrimos dėl jų netinkamumo vienai iš lyties grupių ir keičiamos neutralesnėmis.

Išvados

1. Mažiausiai šešios I-S-T 2000 R verbalinių subtestų užduotys rodo reikšmingą diferencinį funkcionavimą (DIF) skirtingose lyties grupėse.
2. Tikėtina, jog šios užduotys yra šališkos, kadangi reikalauja vienai iš lyčių būdingesnių žinių, nors joms vertinti nėra skirtos.

Literatūra

- Aiken L. R., Groth-Marnat G. (2006). *Psychological Testing and Assessment / 12th ed.*, Boston [Mass.]: Pearson Education, 535 P.
- Amthauer R., Brocke B., Liepmann D., Beauducel A. (2007). I-S-T 2000 R Testo vadovas / Parengė Gintilienė G., Bagdžiūnienė D., Dragūnevičius K., Žukauskaitė I., Vilnius: Mintis, 173 P.
- Angoff W. H. (1993). Perspectives on Differential Item Functioning Methodology. *Differential Item Functioning / Ed. by Holland P. W., Wainer H.*, Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, P: 3–23.
- Du Toit M. (Ed.) (2003). IRT from SSI: BILOG-MG, MULTILOG, PARSCALE, TESTFACT / Scientific Software International, Inc., 906 P.
- Livingston S. A. (2006). Item Analysis. *Handbook of Test Development / Ed. by Downing S. M., Haladyna T. M.*, Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., P: 421–441.
- Oakland T. (2000). Tarptautinės testų adaptavimo gairės. *Psichologija*, 2002, 26, 88–95.
- Wainer H. (1989). The Future of Item Analysis. *Journal of Educational Measurement*, 26, 2, 191–208.
- Wilson M. (2005). *Constructing Measures: An Item Response Modeling Approach / Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates*, 228 P.

ARE OUR INSTRUMENTS UNBIASED?

Katazyna Eismontaite

Vilnius University

katazyna.eismontaite@fsf.stud.vu.lt

Differential item functioning (DIF) refers to the observation that an item displays different statistical properties in different group settings, after controlling for differences in the abilities of the groups. These statistical findings are subject to later interpretation and judgment about an item (whether it is biased or not) that takes into account the purpose of the test and the relevant experiences of certain subgroups of examinees taking it. The goal of this study is to evaluate gender DIF of the Lithuanian Intelligence Structure Test I-S-T 2000 R verbal subtests, and discuss whether the items showing gender DIF may be biased. Three subtests of the Lithuanian I-S-T 2000 R version were used: Sentence Completion, Verbal Analogies and Similarities. Six items showed significant gender DIF. Further analysis of these items led to the conclusion that likely they are biased.

PSICHOLOGINIŲ LYČIŲ SKIRTUMŲ KILMĖS TEORIJŲ ANALIZĖ IR LYTIES VEIKSNIŲ PSICHOTERAPIJOJE TYRIMO GALIMYBĖS

Ieva Bieliauskienė

Vilniaus universitetas

ieva.bieliauskiene@gmail.com

Tiriant psichoterapijos procesą ir rezultatus, svarbu nustatyti, kokios terapinės strategijos ar metodai labiausiai tinka vienai ar kitai klientų grupei. Kliento lyties reikšmė psichoterapijos procesui ir rezultatams yra gana plačiai tyrinėjamas reiškinys. Tačiau, nors psichoterapeutų praktikų patirtis liudija, jog egzistuoja tam tikra su lytimi susijusi terapinio proceso ir santykio specifika, empiriniai tyrimai, kuriuose lyginamos vyrų ir moterų grupės, reikšmingesnių skirtumų tarp lyčių neaptinka. Šiame pranešime analizuojami keturi požiūriai į psichologinių lyčių skirtumų kilmę: biologinis, archetipinis, ankstyvųjų tarpasmeninių santykių bei socialinis – konstrukcinis. Remiantis šios analizės išvadomis, siūloma skirtumus tarp lyčių laikyti ne tiek kokybiniais, kiek kiekybiniais, o tiriant lyties reikšmę psichoterapijos procesui ar rezultatams atsižvelgti į individualius skirtumus vyrų ir moterų grupėse bei skirtingų vienai ar kitai lyčiai būdingų savybių išreikštumo laipsnį.

Pastaruoju metu pabrėžiamas poreikis taikyti empiriškai patvirtintas psichoterapijos strategijas ir metodus skatina tyrinėti įvairių su klientu ir terapeutu susijusių veiksnių poveikį psichoterapijos procesui ir rezultatams. Kliento lytis yra vienas plačiai tyrinėjamų individualiųjų veiksnių. Galima išskirti keletą tokio didelio susidomėjimo šia sritimi priežasčių. Pirmiausia - tai žymiai didesnis į psichoterapeutus besikreipiančių moterų skaičius, skatinantis ieškoti šio reiškinio priežasčių bei būdų didinti psichoterapijos patrauklumą vyrams. Lyties reikšmės tyrimus skatina ir psichoterapeutų praktikų patirtis, liudijanti, jog egzistuoja tam tikri su kliento lytimi susiję terapinio proceso ypatumai. Dauguma autorių nurodo vyrams būdingus sunkumus, tarp kurių dažniausiai galima laikyti santykio su psichoterapeutu problemas: vyrams sunku perleisti padėties kontrolę psichoterapeutui bei atskleisti savo jausmus, parodyti savo pažeidžiamumą, silpnąsias asmenybės puses (Scher, 1990; Jacoby, 2001). Aprašomi visuomenėje paplitę „vyriškumo scenarijai“, pavyzdžiui, „stiprus ir tylus“, „kietas vyrukas“, „laimėtojas“, veikiantys vyrų dalyvavimą psichoterapijos procese, bei siūlomi terapinio reagavimo į tokias

klientų nuostatas būdai (Mahalik ir kt., 2003). Vis dėlto analizuojant pastaruoju metu atliktus tyrimus, nagrinėjančius psichoterapijos rezultatus ar pokyčių siekti padedančius veiksnius, galima pastebėti tendenciją, jog tyrimai, lyginantys vyrų ir moterų grupes, reikšmingesnių skirtumų tarp jų neaptinka (Bedi ir Richards, 2011; Clarkin ir Levy, 2004). Tačiau yra duomenų, jog tai, kokie psichoterapiniai veiksniai suvokiami kaip labiausiai padedantys, labiau priklauso ne nuo biologinės kliento lyties, o nuo jo lyties tapatumo turinio, pavyzdžiui, nuo tapatinimosi su vyriškomis normomis laispio (Owen ir kt., 2010). Šiuolaikinės lyčių skirtumų kilmę aiškinančios teorijos taip pat siūlo vyrų ir moterų nelaikyti psichologiniu požiūriu homogeniškoms grupėms. Todėl šio pranešimo tikslas – apžvelgti bei palyginti keturis lyčių skirtumų kilmę aiškinančius teorinius požiūrius bei, remiantis šios analizės rezultatais, numatyti lyties veiksnio psichoterapijoje tyrimo galimybes.

Požiūris, jog egzistuoja esminiai biologiniai skirtumai tarp lyčių, nulemiantys ir psichologines jų savybes, moksle vyravo iki XX a. antrosios pusės. Evoliucinė teorija, aiškinanti, jog psichologiniai skirtumai tarp lyčių atsirado dėl to, jog išliko ir savo genetines savybes palikuonims perdavė tie individai, kurie buvo geriau prisitaikę prie vyrams ir moterims tradiciškai tekusių užduočių (atitinkamai vaikų bei namų priežiūros ir šeimos aprūpinimo maisto bei kitomis gėrybėmis), šiuo metu yra stipriai kritikuojama (pavyzdžiui, Dupré, 2001). Tačiau pastaraisiais metais atliekami tyrimai skatina manyti, jog tam tikri dažniau vienai lyčiai būdingi asmenybės bruožai ir gebėjimai gali turėti biologines priežastis. Randama, jog didesnis testosterono kiekis embriono vystymosi periodu susijęs su geresniais sisteminimo įgūdžiais (Baron-Cohen, 2011), polinkiu rinktis tipiškai vyriškus žaidimus (Auyeung ir kt., 2009), o mažesnis - su stipresniu gebėjimu įsijausti į kito žmogaus būseną (Baron-Cohen, 2011; Wakabayashi ir kt., 2012). Taip pat nustatyta, kad mergaitės, kurioms prieš gimimą nustatytas didesnis testosterono kiekis, dažniau rinkosi tipiškai vyriškus žaidimus (Auyeung ir kt., 2009). Šie duomenys

rodo, kad tai pačiai lyčiai priklausantys individai tarpusavyje gali reikšmingai skirtis tiek biologinėmis, tiek psichologinėmis savybėmis. Kadangi randama, jog lytis skiriasi tik tam tikro komponento kiekiu, skirtumai tarp lyčių tampa ne tiek kokybiniai, kiek kiekybiniai. Be to, kalbama tik apie atskirus biologinių individo savybių nulemtus bruožus, todėl šią teoriją galima derinti su kitais požiūriais į lyties skirtumų kilmę.

Aukščiau minėtos lyties biologijos tyrėjų išvados panašios į analitinės psichologijos pateikiamą lyties sampratą: kiekvienas individas turi įgimtus abiejų lyčių psichinius komponentus, iš kurių dažniausiai labiau tapatinamasi su atitinkančiu biologinę asmens lytį, tačiau abu šie komponentai yra potencialiai prieinami sąmonei ir jų realizavimui (Jung, 1977). Šių komponentų prigimtis yra archetipinė: tai yra įgimti kolektyviniai vaizdiniai, susiformavę visos žmonijos psichinės patirties pagrindu ir parengiantys žmogų vyriškumo bei moteriškumo patirčiai. Archetipas apjungia ir biologinius, ir psichinius veiksnius, veikusius žmogišką psichiką nuo pat jos gyvavimo pradžios. Konkretaus asmens patirtį archetipai veikia per jų pagrindu susiformavusius kompleksus - asmeninės sąmonės darinius, aplink archetipinę temą sutelkusius asmeninės patirties elementus, suteikiančius kompleksui tam tikrą jausminį atspalvį (Jacoby, 1999). Todėl lytims būdingi bruožai gali būti laikomi archetipinių ir asmeninės patirties veiksnių, tarp jų ir kultūrinių, sąveikos rezultatu, o vyriškumui ir moteriškumui būdingų bruožų santykis asmenybei vystantis gali kisti. Vyriškumui priskiriamas gebėjimas atskirti, vertinti, įžvelgti, abstrahuoti, analitinė perspektyva, moteriškumui – gebėjimas kurti artimus ryšius, atjausti, visuminė perspektyva. Kiekvienas vyras ir moteris turi visų šių gebėjimų ir savybių potencialą, skiriasi tik jų išreikštumo laipsnis konkrečioje asmenybėje. Šie apibūdinimai atitinka šiuolaikinių smegenų tyrimų išvadas, kuriose teigiama, jog vyrams labiau būdingas gebėjimas sisteminti, o moterims – geri bendravimo ir atjautos gebėjimai. Analitinė lyties samprata

taip pat aprėpia ir tarpasmeninių santykių perspektyvą, kurią išsamiau aptarsime toliau.

Ankstyvoji tarpasmeninė patirtis taip pat laikoma svarbiu psichologinių lyčių skirtumų formavimosi veiksniu. Manoma, jog skiriasi ankstyvoji berniukų ir mergaičių santykio su motina patirtis, ir tai lemia skirtingą vėlesnių santykių kūrimo pobūdį. Mergaitė auga tapatindamasi su motina bei taip perimdama jos savybes, o vyriškas tapatumas susidaro labiau sąmoningai, tapatinantis su vyrišku lyties vaidmeniu ir atmetant tai, kas laikoma moteriška, t.y. siekiant objektyvumo, konfrontacijos ir bendraujant tik iš sąmoningos pozicijos (Neumann, 1994; Chodorow, 1978). Pasak autorių, dėl to skiriasi ir tarp vyrų ir moterų dominuojantys psichologiniai sunkumai: vyrams tai didesnė izoliacija, ryšio baimė, moterims – sunkumai brėžiant aiškias ribas bei atskirumo nuo pasaulio jausmo trūkumas. Kast (1997) šią teoriją papildė siūlydama atsižvelgti ir į individualias kiekvienos asmenybės raidos aplinkybes: ji pastebi, kad, priklausomai nuo tėvų asmeninių savybių bei santykio su jais pobūdžio, ir vyrų, ir moterų psichikoje gali būti stipriau išreikštos arba su vyriškumu, arba moteriškumu siejamos savybės. Taigi lemiamu veiksniu čia tampa ne biologinė vaiko lytis, o psichologinės juo besirūpinančių asmenų savybės, galinčios nulemti didelę abiems lytims būdingų psichologinių bruožų įvairovę.

Socialinis-konstruktinis požiūris lyčių skirtumus sieja su socializacijos metu įgytais lyčių vaidmenimis bei normomis. Šis požiūris dominuoja šiuolaikiniuose lyčių tyrinėjimuose, taip pat ir psichologinės pagalbos tyrimų srityje. Nustatyta, kad tarp vyrų egzistuoja reikšmingi psichologiniai skirtumai, susiję su skirtingu tapatinimosi su vyrišku lyties vaidmeniu laipsniu: stipriau su vyrišku lyties vaidmeniu besitapatinantiems vyrams būdinga didesnė aleksitimija bei intymumo baimė (Fischer ir Good, 1997), jie turi neigiamesnę nuostatą pagalbos atžvilgiu ir šią pagalbą suvokia kaip labiau stigmatizuojančią (Hammer ir kt., 2012). Taigi socialine-konstruktine teorija grindžiami tyrimai taip pat patvirtina, jog tos pačios lyties individai pasižymi didele psichologine

įvairove, kuriai būdingi tam tikri dėsningumai. Ši teorija taip pat gali būti derinama su kitais požiūriais į psichologinę lyčių skirtumų kilmę, kadangi nėra įmanoma tiksliai nustatyti, kiek formuojantis tam tikriems lyčių vaidmenims ar normoms įtakos gali turėti biologiniai, archetipiniai ar ankstyvųjų tarpasmeninių santykių veiksniai.

Apibendrinant čia aptartus požiūrius į psichologinių lyčių skirtumų kilmę, galima išskirti tris viena su kita persidengiančias veiksmų grupes: a) įgimti (biologiniai ir archetipiniai) veiksniai; b) ankstyvųjų tarpasmeninių santykių patirtis; c) socialiniai-kultūriniai veiksniai. Taip pat išsiskiria visoms šioms kryptims būdinga tendencija vyrus ir moteris suvokti kaip turinčius tam tikrus dažniau dominuojančius bruožus, tačiau galinčius pasižymėti įvairiu šių bruožų išraiškos laipsniu, t.y. skirtumus tarp lyčių galima laikyti labiau kiekybiniais, nei kokybiniais.

Šios **išvados** leidžia numatyti tolesnes lyties veiksmo psichoterapijoje tyrimo kryptis:

1. Atliekant kiekybinius tyrimus, tiriamieji į grupes gali būti skirstomi ne tik pagal biologinę lytį, tačiau ir pagal tam tikrai lyčiai teoriškai ar empiriškai priskiriamų savybių išreikštumo laipsnį. Taip galima tirti ir psichoterapijos procesą, ir rezultatus, ieškant tam tikram lyčių savybių išreikštumo tipui tinkamiausių psichoterapinio poveikio priemonių.
2. Lyties veiksmą tiriant kokybiniais metodais, svarbu atsižvelgti į įvairius lyčių ypatumų formavimosi lygmenis: archetipinį (atsiskleidžiantį per dominuojančius kompleksus), tarpasmeninių santykių bei socialinį – kultūrinį, bei susieti juos su terapinio proceso ar rezultatų ypatumais. Šių tyrimų rezultatai gali būti naudingi formuluojant hipotezes tolesniems kiekybiniam tyrinėjimams.

Remiantis šiomis išvadomis, atliekamas kokybinis tyrimas, kurio metu bus aprašyta ir išanalizuota abiejų lyčių klientų subjektyvi psichoterapijos patirtis, atsiskleidžianti dviejuose interviu, kurių pirmasis vyksta pačioje

psichoterapijos pradžioje, antrasis – 4 mėnesiais vėliau. Tyrimu siekiama atskleisti, kurie subjektyvios psichoterapijos patirties elementai gali būti siejami su kliento lytimi.

Apibendrinimas

Siekiant atskleisti lyties reikšmę psichoterapijos procesui ir rezultatams, dažniausiai lyginamos vyrų ir moterų grupės, tačiau neaptinkama reikšmingesnių skirtumų tarp lyčių. Analizuojant teorijas, aiškinančias psichologinių lyčių skirtumų kilmę, galima išskirti tris lygmenis: įgimtą (biologinį ir archetipinį), tarpasmeninių santykių bei socialinį – kultūrinį, taigi formuojantis kiekvieno individo lyties tapatumui, dalyvauja ir individualūs, ir visiems tai lyčiai priklausantiems visuomenės nariams bendri veiksniai. Todėl vyrų ir moterų negalime laikyti psichologiniu požiūriu homogeniškomis grupėmis. Tiriant lyties reikšmę psichoterapijos procesui ir rezultatams, svarbu atsižvelgti į individualius tiriamųjų lyties tapatumo aspektus, skirstant juos pagal tam tikrai lyčiai teoriškai priskiriamų savybių išreikštumo laipsnį arba taikant kokybinius tyrimo metodus, padedančius atskleisti įvairius lyties tapatumo formavimosi lygmenis.

Literatūra

- Auyeung B., Baron-Cohen S., Ashwin E., Knickmeyer R., Taylor K., Hackett G., Hines M. (2009) Fetal testosterone predicts sexually differentiated childhood behavior in girls and in boys. *Psychological Science*, 20, 144-148.
- Baron-Cohen S. (2011) Esminis skirtumas. *Baltos lankos*, Vilnius. P: 9-132.
- Bedi R.P., Richards M. (2011) What a man wants: The male perspective on therapeutic alliance formation. *Psychotherapy*, 48, 381-390.
- Chodorow N. (1978) *The Reproduction of Mothering*. Psychoanalysis and the Sociology of Gender. University of California Press, London. P:11-56.
- Clarkin J.F., Levy K.N. (2004) *The Influence of Client Variables on Psychotherapy*. Bergin and Lambert's Handbook of Psychotherapy and Behavior Change (Fifth edition)/Ed. by M.J.Lambert, Wiley, New York. P:194-226.
- Dupré J. (2001) Evolution and Gender. *Women*, 12, 9-18.
- Fischer A.R., Good G. E. (1997) Men and psychotherapy: An investigation of alexithymia, intimacy, and masculine gender roles. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*, 34, 160-170.
- Hammer J.H., Vogel D. L., Heimerdinger-Edwards S. R. (2012) Men's help seeking:

Examination of differences across community size, education, and income. *Psychology of Men & Masculinity*, 23.

Jacoby M. (1999) *Jungian Psychotherapy and Contemporary Infant Research. Basic Patterns of Emotional Exchange*. Routledge, London and New York. P: 87-89.

Jacoby M. (2001) *Stid i istoki samouvaženijsa*. Moskva: Institut analiticeskoj psihologii. P: 146-160.

Jung C.G. (1977) *Anima and Animus. Two Essays on Analytical Psychology*. Princeton University Press, New York. P: 188-211.

Kast V. (1997) *Father - Daughter, Mother – Son*. Element Books, Shaftsbury, Dorset. P: 21-29.

Mahalik J. R., Good G.E., Englar-Carlson M. (2003) Masculinity scripts, presenting concerns, and help seeking: Implications for practice and training. *Professional Psychology: Research and Practice*, 34, 123-131.

Neumann E. (1994) *The Fear of the Feminine and Other Essays on Feminine Psychology*. Princeton University Press, New Jersey. P: 30-63.

Owen J., Wong J.Y., Rodolfa E. (2010) The relationship between clients' conformity to masculine norms and their perceptions of helpful therapist actions. *Journal of Counseling Psychology*, 57, 68-78.

Scher M. (1990) Effect of gender role incongruities on men's experience as clients in psychotherapy. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*, 27, 322-326.

Wakabayashi A., Sasaki J., Ogawa Y. (2012) Sex differences in two fundamental cognitive domains: Empathizing and systemizing in children and adults. *Journal of Individual Differences*, 33, 24-34.

THEORIES OF ORIGIN OF PSYCHOLOGICAL GENDER-RELATED QUALITIES AND POSSIBILITIES FOR STUDYING A GENDER VARIABLE IN PSYCHOTHERAPY

Ieva Bieliauskienė

Vilnius University

ieva.bieliauskiene@gmail.com

One of the main goals of psychotherapy research is to identify the strategies and methods most suitable for some particular group of clients. Client's gender as one of the factors influencing the psychotherapy process and outcome is an area receiving significant scientific attention. However, even though practising psychotherapists feel there are some gender-related issues in psychotherapy process and relationship, empirical research that compares male and female clients finds no significant differences between the two groups. This presentation analyzes four theories of the origin of psychological gender-related qualities: biological, archetypal, early interpersonal relations and social – constructionist. It is suggested that gender differences were considered not so much qualitative as quantitative, and that individual differences within the groups of males and females as well as the degree of presence of certain gender – typical qualities should be considered in studies of the psychotherapy process and outcome.

MUZIKINIŲ INTERVENCIJŲ EFEKTYVUMAS SERGANTIEMS DEMENCIJA. METAANALIZĖ

Ieva Vasionytė

Vilniaus universitetas / Umeå universitetas

laiskas.ievai@gmail.com

Naujausi duomenys rodo, jog demencija sergančių pacientų skaičius nuolat auga. Farmakologinės intervencijos ne visada būna efektyvios, todėl atsiranda tyrimų, analizuojančių nefarmakologines intervencijas poreikis. Muzika yra viena iš jų. Ankstesnės metaanalizės neanalizavo muzikinių intervencijų poveikio elgesio, kognityvinėms, emocinėms problemoms bei fiziologiniams parametrams atskirai. Šios tyrimų apžvalgos tikslas yra atnaujinti ankstesnius rezultatus ir ištirti, kiek muzika yra efektyvi gydant demenciją. Į metaanalizę buvo įtraukta devyniolika tyrimų, iš viso atspindinčių 478 demencija sergančių tiriamųjų grupės rezultatus. Rezultatai parodė, jog muzikinės intervencijos turi didelį ($ES=1.04$) poveikį sergantiems demencija. Kognityvinėms problemoms muzikinės intervencijos turėjo aukštą ($ES=1.56$), o fiziologiniams parametrams taip pat aukštą ($ES=0.72$) poveikį. Tačiau, svarbu paminėti, jog nemažai tyrimų nebuvo įtraukta į metaanalizę dėl prastos metodologinės kokybės ar nepakankamos informacijos reikalingos metaanalizei atlikti.

Muzikos terapija

Terapinis muzikos poveikis buvo aprašomas dar gerokai iki 1950 metų, kuomet muzikos terapija įsitvirtino kaip disciplina. Dar Pitagoras kai kuriuos psichikos sutrikimus siūlė gydyti muzika, Asclepiadas kurtumą gydė trimito garsais. Šiandien muzikos terapija apibrėžiama kaip terapinė priemonė skirta psichosocialinei, kognityvinei ir sensorimotorinei individų, turinčių negalią, elgsenai keisti, naudojant tokius muzikos elementus kaip garsas, ritmas, melodija ir harmonija (Hallam, Cross, & Thaut, 2009). Tačiau šių dienų mokslininkai pabrėžia, jog muzikos terapija vis dar neturi suformuoto teorinio pagrindo ir savo metodus grindžia teorijomis, pasiskolintomis iš kitų disciplinų, tokių kaip biologija ar medicina. Tam įtakos turi tai, kad ilgą laiką muzikos terapijos tyrimai buvo gerokai atitolę nuo klinikinės praktikos. Pastaraisiais porą dešimtmečių suaktyvėjus muzikos terapeutų ir klinikos praktikų bei psichologų bendradarbiavimui, tyrimais buvo nustatyta, jog muzikos terapija yra veiksminga siekiant pozityvių pokyčių emocijų reguliacijoje ir raiškoje, elgsenoje, realybės suvokime, muzikinės intervencijos gerina klausos bei

suvokimo funkcijas, skatina motyvaciją, savivertę ir pacientų socializaciją (Hallam, Cross, & Thaut, 2009). Muzikos efektyvumas iš esmės yra paremtas jos savybe paveikti afektinius ir motyvacinius smegenų centrus (Thaut, 2002, cit. pgl. Hallam ir kt. 2009). Muzikos terapija ir kitokios muzikos intervencijos kaip kad muzikos klausymas yra pripažintos medikų ir plačiai naudojamos kaip alternatyvūs ar pakaitiniai gydymo būdai farmakologiniam.

Demencija

Remiantis tarptautine ligų klasifikacija “Demencija – tai sindromas, sukeltas smegenų ligos, dažniausiai lėtinės ir progresuojančios, kuria sergant pažeidžiama daugelis aukštesniųjų smegenų žievės funkcijų: atmintis, mąstymas, orientacija, suvokimas, skaičiavimo jėgūdžiai, sugebėjimas mokytis, kalba, protavimas. (...) Paprastai pažinimo proceso sutrikimus lydi, o kartais būna iki jų atsiradimo, emocijų kontrolės, socialinio elgesio ar motyvacijos pablogėjimas” (TLK-10, 2008). Šios ligos paplitimas, po 65 gyvenimo metų auga su amžiumi (Nowotny, Kwon, & Goate, 2001). Planuojama, kad žmonių, kuriems yra virš 60 metų skaičius 2050 metais pasieks du milijardus, o šiuo metu šis skaičius siekia 528.8 milijono (World Assembly on Aging, 2002).

Demencijoms gydyti yra sukurta daug būdų, tačiau didžioji jų dalis yra farmakologiniai. Dėja, šiuo metu dar nesurasta vaistų, kurie ją išgydytų visiškai (Caselli ir kt., 2005). Pagrindinis nefarmakologinių gydymo būdų privalumas yra tas, kad jie beveik neturi šalutinio poveikio. Jie palengvina fizinius simptomus, tokius kaip vidurių užkietėjimas ar infekcijos (Douglas, James, & Ballard, 2004). Didžioji dalis įprastų gydymo priemonių skirtų šiai ligai priklauso nuo pacientų verbalinių gebėjimų, kurie prastėja ligai progresuojant. Tuo tarpu gebėjimai atsakyti į muzikinius stimulus, tokie kaip niūniavimas ar grojimas instrumentais išlieka ir vėliausiose demencijos stadijose (Vink et al., 2004).

Ankstesnės metaanalizės ir tyrimo aktualumas

Domėjimasis muzikos poveikiu sergantiems demencija prasidėjo XX amžiaus pabaigoje. Pirmoji metaanalizė buvo atlikta 1997 metais. Brotons su savo kolegomis apibendrinė 69 tyrimų, analizavusių muzikos poveikį socialiniams, emociniams ir kognityviniams įgūdžiams bei elgesio problemoms, atliktų nuo 1985 metų rezultatus. Vėlesnė metaanalizė, kurią atliko Koger ir kt. (1999) papildė minėtą analizę 21 tyrimu. Paskutinė metaanalizė buvo atlikta 2004 metais. Vink ir jo kolegų atliktos dešimties tyrimų metaanalizės tikslas buvo įvertinti muzikos terapijos efektyvumą gydant demencijomis sergančių kognityvines, elgesio, socialines ir emocines problemas. Į dabartinę analizę be Vink (2004) surinktų tyrimų buvo įtraukti dar devyni, tarp kurių keturi analizuojantys muzikos poveikį fiziologiniams parametrams, ko nebuvo ankstesnėse metaanalizėse. Taigi, ši analizė ne tik apims naujausius tyrimus dar nenagrinėtus anksčiau, bet ir leis apibendrinti muzikos poveikį pacientų, sergančių demencijomis, fiziologiniams parametrams.

Tikslas:

Išsiaiškinti, kiek pozityvus yra muzikinių intervencijų poveikis sergančiųjų demencijomis elgesio, emocinėms kognityvinėms problemoms bei fiziologiniams parametrams.

Metodika

Tyrimų, tinkamų metaanalizei paieška buvo atlikta per 2011m. balandį ir pakartota 2011m. rugpjūtį. Paieškai buvo naudojamos šios duomenų bazės: JSTOR, EBSCO, ERIC, SCIRUS, MEDLINE, PsyINFO, Cochrane Library, and ProQuest. Naudoti tokie raktiniai žodžiai: “music AND dementia” ir “music AND Alzheimer*”.

Tyrimų atrankos kriterijai

Minimali imtis buvo pasirinkta 10 tiriamųjų. Mažesnis imties skaičius lemtų prastą rezultatų pritaikomumą populiacijai, o didesnis skaičius neleistų įtraukti gana didelės tyrimų dalies. Siekiant užtikrinti, jog į metaanalizę būtų įtraukti tik demencija sergantys pacientai, buvo įtraukti tik tie tyrimai, kurių tiriamiesiems buvo nustatyta klinikinė demencijos diagnozė remiantis DSM-IV, MMSE (Mažasis psichikos būsenos įvertinimo klausimynas) ar kitais visuotinai žinomais diagnostiniais įrankiais. Pagrindinės priežastys dėl kurių tyrimai nebuvo įtraukiami, buvo statistinės informacijos, reikalingos susikaičiuoti efekto dydį trūkumas, metaanalizės tikslų neatitikimas ir kiekybinių rezultatų nebuvimas (kokybiniai tyrimai; tyrimų apžvalgos).

Nepriklausomi ir priklausomi kintamieji

Į metaanalizę buvo įtraukti tyrimai, kuriuose, kaip poveikio priemonė, buvo naudojama muzikos terapija arba muzikos klausymasis (nepriklausomi kintamieji). Priklausomų kintamųjų grupės buvo sudarytos kategorizuojant jiems matuoti pasirinktų testų paskirtį. Išskirtos šios grupės:

1. elgesio problemos: tyrimuose naudoti testai, matuojantys ažitacijų lygį (MOSES, CMAI ir NPI inventoriai¹);
2. kognityvinės problemos: buvo vertinti kalbiniai gebėjimai (WAB1 inventorius), autobiografinė atmintis (AMI1), kategorizavimo gebėjimai (category fluency task) ir regimojo bei erdvinio suvokimo gebėjimai (visual-spatial task);
3. emocinės problemos: vertintas nerimo (RAID1 ir STAI1 testai), depresijos (GDS1 testas) lygiai bei bendra pacientų savijauta (angl. wellbeing);

¹ MOSES – *Multidimensional Observation Scale For Elderly Subjects*; CMAI – *Cohen-Mansfield Agitation Inventory*; NPI – *Neuropsychiatric Inventory*; WAB – *Western Aphasia Battery*; AMI – *Autobiographical Memory Inventory*; RAID – *Rating Anxiety in Dementia*; STAI – *State-Trait Anxiety Inventory*; GDS – *Geriatric Depression Scale*.

4. fiziologiniai parametrai: matuotas adrenalino kiekis kraujo plazmoje, širdies ritmo nepastovumas (angl. Heart rate variability) ir Seilių liaukų Chromograninas A (angl. Salivary CgA), klinikoje plačiai naudojamas kaip psichologinio streso rodiklis.

Metodologija

Visus įtrauktus tyrimus, pagal jų metodologinį dizainą buvo galima suskirstyti į priklausomų grupių (angl. within-participants) ir nepriklausomų grupių (angl. between-participants) schemas. Toks skirstymas turi vieną didelį trūkumą, jis neleidžia skaičiuoti efekto dydžių apjungiant šias grupes (Lipsey & Wilson, 2001). Siekiant to išvengti, tyrimų, naudojančių nepriklausomas grupes duomenys buvo pakeisti į priklausomų grupių schemą. T.y., buvo paimti tik eksperimentinės grupės rezultatai prieš ir po intervencijos.

Efekto dydžiui skaičiuoti buvo naudojamas standartizuotas vidurkių skirtumas. Kadangi imtys tarp tyrimų labai skiriasi, jas palyginti tiesiogiai yra labai sunku. Tuo tikslu kiekvienas efekto dydis buvo padauginamas iš atvirkštinės dispersijos svorio (angl. inverse variance weight) (w), taip kontroliuojant imties įtaką efekto dydžiui.

Vidutinio efekto dydžio statistinio reikšmingumo įvertinimui buvo skaičiuojami 95 procentų pasikliautiniai intervalai ($\alpha=.05$). efekto dydžių pasiskirstymo homogeniškumui skaičiuoti buvo naudojama Q statistika, parodanti, ar apskaičiuotas imties efekto dydis priklauso atitinkamam populiacijos efekto dydžiui.

Efekto dydžiai mažesni nei 0.2 buvo vertinami kaip maži, nuo 0.2 iki 0.6 vidutiniai ir virš 0.6 – dideli, pagal Lipsey ir kt. (2001).

Rezultatai ir jų aptarimas

Pagrindinis šios metaanalizės tikslas buvo įvertinti muzikos intervencijų efektyvumą elgesio, kognityvinėms, emocinėms problemoms ir fiziologiniams

parametrams. 1 lentelėje pateikti muzikinių intervencijų elgesio, kognityvinėms, emocinėms problemoms ir fiziologiniams parametrams rezultatai: Imtis, Vidutinis efekto dydis (ES), jo pasikliautinis intervalas (CI (95%)) bei Q homogeniškumo kriterijaus rodikliai.

1 lentelė. Muzikinių intervencijų poveikis skirtingoms problemoms

Imtis (skliaustuose tyrimų skaičius)	ES	CI (95%)	Q**
Elgesio problemos			
217(8)	1.16	(-0.65; 2.98)	13.88 (14.07)
Emocinės problemos			
109(6)	0.38	(-0.56; 1.32)	0.93 (11.07)
Kognityvinės problemos			
63(4)	1.56*	(1.11; 2.01)	8.84 (7.82)
Fiziologiniai parametrai			
88(4)	0.72*	(0.36; 1.08)	0.03 (7.82)
Bendri rezultatai			
478(19)	1.04*	(0.81; 1.27)	25.65 (28.87)

*Rezultatai statistiškai reikšmingi

** Gauta Chi-square reikšmė (P=0.05). Skliaustuose nurodyta maksimali reikšmė, prie kurios rezultatus dar galima laikyti homogeniškais.

Rezultatai parodė aukštą, bet statistiškai nereikšmingą efekto dydį elgesio problemoms ir patvirtino ankstesnių metaanalizių rezultatus (Vink ir kt., 2011). Demencija sergantiems pacientams muzikos terapija dažniausiai yra naudojama tam, kad sumažintų ažitacijas ar kitokius išoriškai matomus elgsenos pažeidimus (Ragneskog, 2001). Muzikos poveikis kognityvinėms problemoms pasirodė esantis netik aukštas, bet ir statistiškai reikšmingas. Į metaanalizę įtraukti tyrimai, analizuojantys kognityvinių gebėjimų kokybės pokyčius esant muzikos poveikiui, analizavo trumpalaikį poveikį erdviniam regėjimui (angl. Visual-spatial task), mąstymo sklandumui (angl. Category fluency) ir autobiografinėi atminčiai.

Muzika neturėjo statistiškai reikšmingo poveikio emocinėms problemoms. Tačiau tokie rezultatai yra priešingi ankstesniems tyrimams aprašytiems

įvairioje literatūroje, nagrinėjančioje muzikos terapijos poveikį. Tokius rezultatus galėjo lemti mažos tyrimų imtys.

Dar vienas statistiškai reikšmingas, rezultatas buvo gautas analizuojant muzikos poveikį fiziologiniams parametrams. Literatūros šaltiniai, tokie kaip Watkins (1997) atlikta literatūros apžvalga, mini teigiamą muzikos poveikį tokiems fiziologiniams parametrams kaip širdies plakimo dažnis, kvėpavimo dažnis ir kraujo spaudimas. Vienoje iš įtrauktų studijų Suzuki ir kt. (2004) tyrė muzikos poveikį endokrinologiniams parametrams ir rezultatai parodė, jog šis poveikis yra aukštas.

Tyrimo ribotumai ir reikšmė tolimesniems tyrimams

Skirtingi koduotojai gali pasirinkti skirtingas kodavimo sistemas ir skirtingai interpretuoti rezultatus, todėl svarbu sisteminės tyrimų apžvalgas ir metaanalizes po tam tikro laiko pakartoti. Taip pat svarbu, kad metaanalizės procesą vykdytų du koduotojai, siekiant užtikrinti tyrimo patikimumą. Šios metaanalizės duomenis, dėl mokslinio tiriamojo darbo specifiškumo (darbas rašytas Švedijos Umea universitete) galėjo koduoti tik vienas žmogus. Svarbu atsižvelgti ir į įtrauktų tyrimų metodologinę kokybę. Kadangi ne visos studijos, kurio pateko į atliekamos metaanalizės rėmus pagal tyrimo sritį pateikė pakankamai statistinių duomenų, reikalingų apskaičiuoti efekto dydžius, jos negalėjo būti įtrauktos ir nukentėjo metaanalizės kokybė. Kita kliūtis, jau minėta anksčiau, yra mažos tyrimų imtys, kurios sąlygoja imties paklaidas ir riboja rezultatų generalizaciją.

Labai svarbu, kad tyrėjai pasirūpintų, jog straipsniuose būtų pateikta visa būtina informacija metaanalizėms atlikti, taip prisidedami prie jų kokybės. Remiantis gautais rezultatais, galima teigti, jog daugiau tyrimų turėtų būti atliekama siekiant išsiaiškinti muzikos poveikį kognityvinėms problemoms ir fiziologiniams parametrams, kadangi pavyko rasti tik po keturis tyrimus, atitinkančius kriterijus. Daugiau tyrimų suteiktų galimybę atrasti naujų

galimybių, kaip muziką panaudoti gydant kognityvines (ypač ilgalaikes) ir kitas problemas.

Išvados

1. Muzikos efektyvumas pacientams sergantiems demencija yra aukštas.
2. Muzikinės intervencijos turi teigiamą, aukštą efektyvumą pacientų, sergančių demencija, kognityvinėms problemoms ir fiziologiniams parametrams.
3. Muzikos poveikis emocinėms ir elgesio problemoms nebuvo statistiškai reikšmingas, tačiau tokius rezultatus galėjo lemti mažos įtrauktų tyrimų imtys.

Literatūra

- Brotons, M. & Marti, P. (2003). Music therapy with Alzheimer's patients and their family caregivers: a pilot project. *Journal Of Music Therapy*, 40, 138-150.
- Casby, J. A. & Holm, M. B. (1994). The effect of music on repetitive disruptive vocalizations of persons with dementia. *American Journal of Occupational Therapy*, 48, 883-889.
- Caselli, R.J. (2005). Dementia medication overview (cont.). eMedicineHealth Site. Available: http://www.emedicinehealth.com/dementia_medication_overview/article_em.htm
- Central Intelligence Agency. (2011). *World Fact Book*. Washington, DC. Available: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>
- Chang, F.Y., Huang, H.C., Lin, K.C., & Lin, L.C. (2010). The effect of a music programme during lunchtime on the problem behaviour of the older residents with dementia at an institution in Taiwan. *Journal of Clinical Nursing*, 19, 939-948.
- Choi, A. N., Lee, M. S., Cheong, K. J., & Lee, J. S. (2009). Effects of group music intervention on behavioral and psychological symptoms in patients with dementia: A pilot-controlled trial. *International Journal of Neuroscience*, 119, 471-481.
- Clark, M. E., Lipe, A. W., & Bilbrey, M. (1998). Use of music to decrease aggressive behaviors in people with dementia. *Journal of Gerontological Nursing*, 24, 10-17.
- Cooke, M., Moyle, W., Shum, D., Harrison, S., & Murfield, J. (2010). A randomized controlled trial exploring the effect of music on quality of life and depression in older people with dementia. *Journal of Health Psychology*, 15, 765-776.
- Douglas, S., James, I., & Ballard, C. (2004). Non-pharmacological interventions in dementia. *Advances in Psychiatric Treatment*, 10.
- Guetin, S., Portet, F., Picot, M. C., Pommie, C., Messaoudi, M., Djabelkir, L., Olsen, A.L., Cano, M.M., Lecourt, E., and Touchon, J. (2009). Effect of music therapy on anxiety and depression in patients with Alzheimer's type dementia: randomised, controlled study. *Dementia and Geriatric Cognitive Disorders*, 28, 36-46.
- Hallam, S., Cross, I., & Thaut, M. (2009). *The Oxford handbook of music psychology*. New York: Oxford university press.
- Hicks-Moore, S. L. & Robinson, B. A. (2008). Favorite music and hand massage: two interventions to decrease agitation in residents with dementia. *Dementia*, 7, 95-108.

-
- Irish, M., Cunningham, C.J., Walsh, J.B., Coakley, D., Lawor, B.A., Robertson, I.H., and Coen, R.F. (2006). Investigating the enhancing effect of music on autobiographical memory in mild Alzheimer's disease. *Dementia and Geriatric Cognitive Disorders*, 22, 108-120.
- Johnson, J.K., Shaw, G.L., Vuong, M., Vuong, S., Cotman, C.W. (2002). Short-term improvement on visuoal-spatial task after music listening in Alzheimer's disease. *Activities, Adaptation & Aging*, 26, 3, 37-50.
- Koger, S. M. & Brotons, M. (2000). Music therapy for dementia symptoms. *Cochrane Database Of Systematic Reviews (Online)*, (2), CD001121.
- Kydd, P. (2001). Using music therapy to help a client with Alzheimer's disease adapt to long-term care. *American Journal of Alzheimer's Disease and other Dementias*, 16, 103-108.
- Ledger, A.J., Baker, F.A. (2007). An investigation of long-term effects of group music therapy on agitation levelsof people with Alzheimer's disease. *Aging & Mental Health*, 11, 330-338.
- Lipsey, M. W. & Wilson, D. B. (2001). *Practical Meta-analysis*, 49 London, New Delhi: Sage publications.
- Nair, B., Heim, C., Krishnan, C., D'Este, C., Marley, J., & Attia, J. (2010). The effect of baroque music on behavioural disturbances in patients with dementia. *Australasian Journal on Ageing*, 30, 11-15.
- Nowotny, P., Kwon, J.M., Goate, A.M. (2001). Alzheimer's disease. *Encyclopedia of life sciences*, 20. Nature publishing group.
- Okada, K., Kurita, A., Takase, B., Otsuka, T., Kadani, E., Kusama, Y., Atarashi, H., and Mizuno, K. (2009). Effects of music therapy on autonomic nervous system activity, incidence of heart failure events, and plasma cytokine and catecholamine levels in elderly patients with cerebrovascular disease and dementia. *International Heart Journal*, 50 (1), 95-110
- Raglio, A., Oasi, O., Gianotti, M., Manzoni, V., Bolis, S., Ubezio, M.C., Gentile, S., Villani, D., Stramba-Badiale, M. (2010). Effects of music therapy on psychological symptoms and heart rate variability in patients with dementia. A pilot study. Unpublished work.
- Ragneskog, H., Asplund, K., Kihlgren, M., & Norberg, A. (2001). Individualized music played for agitated patients with dementia: Analysis of video-recorded sessions. *International Journal of Nursing Practice*, 7, 146-155.
- Sherratt, K., Thornton, A., & Hatton, C. (2004b). Music interventions for people with dementia: a review of the literature. *Aging & Mental Health*, 8, 3-12.
- Sung, H. C., Chang, A. M., & Abbey, J. (2006). The effects of preferred music on agitation of older people with dementia in Taiwan. *International journal of geriatric psychiatry*, 21, 999-1000.
- Suzuki, M., Kanamori, M., Watanabe, M., Nagasawa, S., Kojima, E., Ooshiro, H., & Nakahara, D. (2004). Behavioral and endocrinological evaluation of music therapy for elderly patients with dementia. *Nursing & Health Sciences*, 6, 11-18.
- Vink, A.C., Bruinsma, M.S., & Scholten, R.J.P.M. (2004). Music therapy for people with dementia. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, Issue 3. Art. No.: CD003477. DOI: 10.1002/14651858.CD003477.pub2.
- Watkins, G., (1997). Music Therapy: proposed physiological mechanisms and clinical implications. *Clinical nurse specialist*, 11(2), 43-50. Chicago, Illinois: Williams & Wilkins.
- World Assembly on Aging. (2002). *World population aging: 1950-2050*. United Nations. Available: <http://www.un.org/esa/population/publications/worldageing19502050/>
-

MUSICAL INTERVENTION FOR PATIENTS WITH DEMENTIA: A META-ANALYSIS

Ieva Vasionytė

Vilnius University / Umea University

laiskas.ievai@gmail.com

As the number of demented patients is growing rapidly and pharmacological intervention is not always effective, more research is needed on non-pharmacological interventions, including music. Previous meta-analyses have not been able to determine whether music interventions have a positive effect on behavioral, cognitive, and emotional problems of demented patients separately. The purpose of this review was to update earlier findings and investigate the extent to which music intervention is effective in the treatment of demented patients. Nineteen studies were included in this meta-analysis, with a total of 478 dementia patients. According to the results, overall music interventions are highly effective for demented patients ($ES=1.04$) and have high effects for cognitive problems ($ES=1.56$) and physiological parameters ($ES=0.72$). However, the reach of meta-analysis was found to be limited, because a large proportion of music intervention studies have poor methodological quality, and reasonable inclusion criteria leave small samples of studies.

JAUNESNIŲ IR VYRESNIŲ 13-17 METŲ PAAUGLIŲ VIDINĖS DARNOS POKYČIŲ PALYGINIMAS, TAIKANT INTERVENCIJĄ, GRĮSTA KOGNITYVINE-ELGESIO TERAPIJA

*Aidas Perminas, Dovilė Normantaitė
Vytauto Didžiojo universitetas
dovile.normantaite@gmail.com*

Tyrimo tikslas – palyginti jaunesnių ir vyresnių paauglių vidinės darnos pokyčius, taikant intervenciją, grįsta kognityvine-elgesio terapija. Tyrime dalyvavo 283 13-17 metų Kauno miesto mokiniai (vaikiniai ir merginos). Tiriamajai grupei buvo taikomi pykčio kontroliavimo mokymo užsiėmimai, pirmasis matavimas atliktas prieš intervenciją, antrasis matavimas - po intervencijos. Lyginamajai grupei atlikti tik du matavimai. Abiejuose matavimuose tiriamieji turėjo užpildyti A. Antonovsky Gyvenimo orientacijos klausimyną vidinei darnai nustatyti (1987). Tiriamosios grupės dalyviai dalyvavo penkiuose užsiėmimuose po 45 min. kartą per savaitę. Tyrimo rezultatai parodė, kad vyresnių vaikinių vidinė darna pagal prasmingumo poskalę po intervencijos, grįstos kognityvine-elgesio terapija, padidėjo, o jaunesnio amžiaus paauglių – sumažėjo. Atitinkamoje lyginamojoje grupėje bei tiriamojoje merginų grupėje tokių pokyčių nenustatyta.

Anot J. Vastamaki (2009) vidinė darna atspindi asmens požiūrį į gyvenimą. Ch. A. Griffiths (2009) remdamasis A. Antonovsky (1987) teigė, jog vidinė darna – tai gyvenimo orientacija, atspindinti tai, kaip asmuo paaikšina stimulus: ar jie vidiniai ar išoriniai (aiškumas); ar užtenka asmens resursų šiuos stimulus kompensuoti bei sukontroliuoti (kontrolė); ar šie stimulai verti dėmesio ir pastangų (prasmingumas). J. Kokkonen ir kt. (2010) teigė, jog aiškumas, kontrolė bei prasmingumas yra tarpusavyje susiję reiškiniai, tačiau prasmingumas yra svarbiausias, nes ši sritis parodo, kuris gyvenimo momentas yra emociškai svarbus bei kuri gyvenimo sritis reikalaujanti daugiausiai dėmesio.

A. Antonovsky (1987) teigė, jog vidinė darna formuojasi vaikystėje bei paauglystėje ir tampa daugiau ar mažiau stabilia ankstyvajam suaugusio amžiuje (Myrin, Lagerstrom, 2008 cit. pagal Antonovsky 1987). J. Kokkonen ir kt. (2010) peržvelgęs įvairius tyrimus, taip pat pastebėjo, jog viduriniojoje ir vėlyvojoje paauglystėje vidinė darna yra stabilesnė nei ankstyvojoje paauglystėje. P. L. Honkinen ir kt. (2008) iš savo tyrimų nustatė, jog šis

reiškinys nesikeičia tarp 15 – 18 m. mokinių, o vidinės darnos stabilumas nepriklauso nuo pirminio jos lygio vaikystėje ar ankstyvojoje paauglystėje. Taigi jei vaikystėje ar ankstyvojoje paauglystėje vidinė darna buvo labai maža, tai nereiškia, jog vėliau toks asmuo pasieks vidinės darnos stabilumą, nei tas mokinys, kuris vaikystėje bei ankstyvoje paauglystėje pasižymėjo aukšta vidine darna. Anot A. Antonovsky (1987), vidinė darna gali būti stabili, jei nesikeičia asmens gyvenimo aplinka (Vastamaki, 2009 cit. pagal Antonovsky, 1987). P. Utriainen (2003) teigė, jog vidinės darnos jausmas auga su metais (Grayson, 2008 cit. pagal Utriainen, 2003), o B. Nilsson ir kt. (2003) priešingai pastebėjo, jog su amžiumi vidinės darnos jausmas mažėja. Taigi nėra vienareikšmiškų tyrimų, kurie nusakytų vidinės darnos stabilumą, tačiau bet koku atveju galima sakyti, jog vidinė darna, tai vienaip ir kitaip kintantis aspektas, tad jo kaitą galima kontroliuoti.

Ch. A. Griffiths (2009) remdamasis A. Antonovsky (1979) teigė, jog asmens vidinės darnos lygis priklauso nuo tam tikrų šaltinių: fizinių (stipri imuninė sistema); pragyvenimo (pinigai); kognityvinių aspektų (intelektas, kontroliavimo strategijos), emocijų (emocinio intelekto), socialinio (draugų parama), makrosocialinio (kultūra). Taigi siekiant žmogui pakelti vidinės darnos lygį yra sunku, o kartais ir neįmanoma sukontroliuoti visų anksčiau išvardintų reiškinių, tačiau tam tikrus elementus, pvz., kontrolės strategijas, galima žmogų išmokyti. Vadinasi žmogų išmokius tam tikrų kontrolės strategijų, turėtų padidėti ir vidinės darnos lygis. Pykčio kontrolė pagal įvairių tyrimų rezultatus siejasi su vidine darna (Efrati-Virtzer ir Margalit, 2009; Julkunen ir Ahlstrom, 2006). Be to pyktis yra viena iš sudėtingiausiai kontroliuojamų emocijų (Lochman ir kt., 2005). Todėl iškyla klausimas, kaip tokios sudėtingai kontroliuojamos emocijos, kaip pykčio, kontrolės ugdymas, paveiks vidinę darną.

Tyrimai atskleidžia, jo intervencijų efektyvumas, siekiant padidinti vidinę darną buvo pasiekimas taikant kognityvinių-elgesio technikų mokymą,

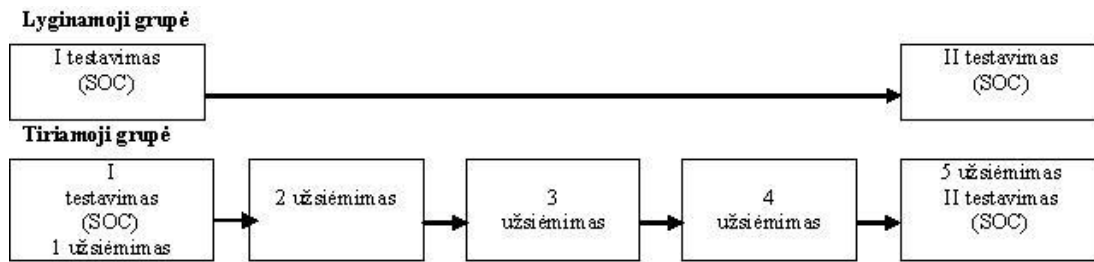
emocijų kontrolę, relaksacijas (Sarid ir kt., 2010; Londal, 2010; Oztekin; 2009). Tačiau trūksta tyrimų, nagrinėjančių grupinės kognityvinės-elgesio intervencijos poveikį asmens vidinei darnai (Sarid ir kt., 2010). Todėl yra svarbūs šios srities tyrinėjimai.

Anot P. Lecky (1961) paauglys susiduria su įvairiais sunkumais ir nuolat sprendžia vidinės darnos formavimosi problemas (Tilindienė, 2006 cit. pagal Lecky, 1961). Vidinė darna yra asmens konstruktas, kurio galima išmokyti, todėl ji turi būti ugdoma mokyklose, nes šis laikotarpis yra labai svarbus vystymuisi (Oztekin ir Tezer, 2009, cit. pagal Antonovsky ir Sagy, 1986), tačiau neaišku, kuriame paauglystės laikotarpyje bus pasiekiamas didesnis efektyvumas, taikant vidinės darnos ugdymo programas. Todėl buvo iškeltas tikslas – palyginti jaunesnių ir vyresnių paauglių vidinės darnos pokyčius, taikant intervenciją, grįsta kognityvine-elgesio terapija.

Metodika.

Tiriamieji. Tyrime dalyvavo 283 dviejų Kauno gimnazijų ir dviejų Kauno vidurinių mokyklų 13-17 metų mokiniai (145 – vaikinai; 138 - merginos). Tiriamojoje grupėje buvo – 141 respondentai; lyginamojoje – 142. Tiek tiriamosios, tiek lyginamosios grupių paaugliai buvo suskirstyti į amžiaus grupes pagal L. R. Reyes ir kt. (2003) aprašytus paauglystės amžiaus tarpsnius: 13-14 ankstyvoji paauglystė, 15-17 vidurinioji paauglystė.

Procedūra. Buvo išskirtos dvi grupės: tiriamoji ir lyginamoji. Abiejų grupių dalyviai buvo parinkti pagal patogumą, tačiau dalyvavo savo noru bei tėvų leidimais. Tiriamoji ir lyginamoji grupės buvo tirtos po du kartus (žr. pav. Nr. 1).

Pav. 1. Tyrimo schema

Tiriamoji grupė pirmąjį matavimą atliko pirmojo užsiėmimo metu, prieš pristatant intervenciją, antras matavimas atliktas iškart po paskutinio užsiėmimo. Tiek pirmas, tiek antras lyginamosios grupės matavimai vyko pamokų metu, susitarus su mokytojais ir mokyklos administracija, antras matavimas buvo pateiktas po pirmojo praėjus penkioms savaitėms.

Tiriamajai grupei buvo taikomi užsiėmimai, pasiremiant E. L. Feindler sukurta kognityvinės-elgesio terapijos pagrysta pykčio kontroliavimo metodika (The art of self control). Originali programa skirta 13 – 17 m. paaugliams ir trunka 12 sesijų. Šiame darbe buvo pasirinkta sumažinti sesijų trukmę iki 5 užsiėmimų, nes, anot Humphrey ir Brooks (2006), Bennett, Gibbons (2000) tyrimų, trumpalaikiai užsiėmimai yra tokie pat efektyvūs kaip ir ilgalaikiai. Užsiėmimų trumpinimas nesumažino mokomų technikų, skirtų kontroliuoti pyktį, skaičiaus, tik buvo pakeistas šių technikų mokymo būdas. Prieš pradėdant vykdyti tyrimą, užsiėmimai buvo pateikti šešių asmenų pilotažinei grupei, siekiant išsiaiškinti ar užduotys įdomios, naudingos bei suprantamos.

Užsiėmimai vykdavo grupėse, vienas užsiėmimas truko 45 min., kartą per savaitę, taigi mokiniai turėjo dalyvauti užsiėmimuose viena kartą per savaitę penkias savaites iš eilės. Užsiėmimai vykdavo pamokų metu, vienoje grupėje dalyvavo 10-15 mokinių, užsiėmimo metu mokiniai sėdėjo ratu. Užsiėmimus koregavo ir visus juos vedė šio darbo autorė.

Įvertinimo priemonės. Darbe buvo naudotas A. Antonovsky (1987) *Gyvenimo orientacijos klausimynas (SOC)* skirtas nustatyti vidinės darnos lygį. Klausimyną sudaro 3 poskalės: aiškumo, prasmingumo ir kontrolės. Iš viso

klausimyne yra 13 klausimų. Tiriamasis turi atsakyti į kiekvieną klausimą pasirinkdamas vieną iš galimų penkių atsakymų variantų (labai dažnai, dažnai, kartais, retai, niekada). Kuo aukštesnį rezultatą surenka tiriamasis, tuo jam yra labiau būdingas matuojamas požymis. Aiškumo poskalės patikimumas pirmo matavimo metu – 0,661, antro – 0,551; kontrolės poskalės patikimumas pirmo matavimo metu – 0,541, antro – 0,575; prasmingumo poskalės patikimumas pirmo matavimo metu – 0,511, antro – 0,610 (patikimumą rodo cronbach alpha).

Rezultatai

Prieš atliekant jaunesnių ir vyresnių paauglių vidinės darnos pokyčių palyginimą, buvo palyginti vyresnių ir jaunesnių paauglių pirmo matavimo vidinės darnos įverčių vidurkiai atskirai lyginamajai ir tiriamajai grupėms bei merginoms ir vaikinams. Taigi rezultatai atskleidė, jog jaunesnių paauglių vidinės darnos balai statistiškai reikšmingai nesiskyrė nuo vyresnio amžiaus paauglių vidinės darnos balų pirmo matavimo metu ($\alpha=0,05<p$). Taigi visos grupės pirmo matavimo metu buvo vienodos pagal vidinės darnos rezultatus.

Siekiant atskleisti kaip skiriasi vidinės darnos pokytis po kognityvinės- elgesio intervencijos tarp jaunesnio ir vyresnio amžiaus paauglių, buvo lyginami vidinės darnos įverčių pokyčio vidurkiai, gauti iš pirmo vidinės darnos matavimo atėmus antrą. Taigi jei antro matavimo metu vidinės darnos poskalių balai padidėjo, tai parodys neigiamas skaičius. Lyginant jaunesnių ir vyresnių paauglių vidinę darną naudotas nepriklausomų kintamųjų t testas. Rezultatai pateikiami 1 lentelėje.

Rezultatai atskleidžia, jog tiriamojoje grupėje jaunesnių ir vyresnių vaikinių aiškumo ir kontrolės įverčių pokytis po intervencijos statistiškai patikimai nesiskyrė ($\alpha=0,05<p$). Vyresnių vaikinių prasmingumo balai po intervencijos padidėjo, o jaunesnio amžiaus paauglių - sumažėjo ($\alpha=0,05>p$). Statistiškai

patikimų skirtumų tarp tiriamosios grupės vyresnių ir jaunesnių merginų vidinės darnos pokyčių po intervencijos nebuvo rasta.

1 lentelė. Tiriamosios ir lyginamosios grupių vidinės darnos pokyčių palyginimas tarp jaunesnio ir vyresnio amžiaus paauglių

TIRIAMOJI GRUPĖ						
	Vaikiniai			Merginos		
	Jaunesni (N=50)	Vyresni (N=33)	p	Jaunesnės (N=18)	Vyresnės (N=40)	p
	Vidurkis (St. nuokrypis)	Vidurkis (St. nuokrypis)		Vidurkis (St. nuokrypis)	Vidurkis (St. nuokrypis)	
Aiškumas	-0,1 (3,2)	-0,8 (4,5)	0,419	-0,5 (2,1)	-1,7 (4,1)	0,291
Kontrolė	-0,2 (1,5)	-0,2 (2,3)	0,910	-0,1 (1,5)	-0,4 (1,8)	0,109
Prasmingumas	0,4 (2,8)	-1,6 (4)	0,010	-0,7 (2)	-1,6 (3,4)	0,208
LYGINAMOJI GRUPĖ						
	Vaikiniai			Merginos		
	Jaunesni (N=19)	Vyresni (N=24)	p	Jaunesnės (N=24)	Vyresnės (N=56)	p
	Vidurkis (St. nuokrypis)	Vidurkis (St. nuokrypis)		Vidurkis (St. nuokrypis)	Vidurkis (St. nuokrypis)	
Aiškumas	-0,9 (3,2)	-0,8 (4,5)	0,419	-0,5 (2,1)	-1,7 (4,1)	0,291
Kontrolė	0,2 (1,5)	-0,4 (1,1)	0,438	0,2 (1,8)	-0,4 (1,5)	0,144
Prasmingumas	0,2 (2,3)	0 (1,9)	0,815	1,1 (2,2)	0,3 (2,3)	0,155

Lyginamojoje grupėje jaunesnių ir vyresnių paauglių visų vidinės darnos poskalių įverčių pokytis statistiškai patikimai nesiskyrė ($\alpha=0,05 < p$).

Rezultatų aptarimas

Rezultatai parodė, kad kognityvine-elgesio terapija, grįsta intervencija, daro didesnę poveikį vyresnio amžiaus paauglių prasmingumo suvokimui, nei jaunesnio. Tai gali būti paaiškinta kognityvinių procesų vystymusi: viduriniojoje paauglystėje labiau susiformavęs abstraktus mąstymas nei ankstyvojoje paauglystėje, kai pastarasis tik pradeda formuotis (Wigfield, 2005). Tai vyresniems paaugliams padeda grupinių užsiėmimų metu geriau įsisavinti tam tikrus įgūdžius, kurie padeda suprasti aplinką kaip labiau prasmingą. Šis rezultatas gautas tik vaikinų grupėje. Tai galima paaiškinti pradiniais prasmingumo balais, nes merginų šie balai buvo šiek tiek aukštesni nei vaikinų, o po intervencijos vaikinai pasiekė merginų pradinio matavimo

lygi. Šis rezultatas patvirtina K. Howels ir kt. (2008) pastebėjimus, jog asmenims su mažesniais tam tikro požymio įverčiais intervencijos yra efektyvesnės šiuos požymius įgyjant.

Tai jog pokyčių skirtumas nebuvo aptiktas aiškumo ir kontrolės poskalėse tarp jaunesnių ir vyresnių vaikinių bei aiškumo, kontrolės ir prasmingumo poskalėse tarp jaunesnių ir vyresnių merginų galima paaiškinti tuo, kad ši intervencija truko penkias savaites, tai yra mažesnis laiko periodas nei anksčiau tirtuose darbuose Sarid ir kt. (2010); Vastamaki ir kt. (2009) ir kt. Todėl tiriamieji turėjo mažai laiko išmoktas technikas pritaikyti kasdieninėse ar sudėtingose situacijose, suvokiant jų naudą bei kaip tai veikia juos bei aplinką, o tai yra svarbu, siekiant kelti vidinę darną.

Išvados

Vyresnių vaikinių vidinė darna pagal prasmingumo poskalę po intervencijos, grįstos kognityvine-elgesio terapija, statistiškai reikšmingai buvo didesnė nei jaunesnių vaikinių. Atitinkamoje lyginamojoje grupėje bei tiriamojoje merginų grupėje tokių pokyčių nenustatyta.

Literatūra

- Allison B. A. (2000). Parent-adolescent conflict in early adolescence: research and implications for middle school programs. *Journal of family and consumer sciences education*, 18(2), 1-6.
- Baleišienė R., Barkauskienė R. (2007). Asocialaus elgesio ir saitų su mokykla sąsajos paauglystėje. *Socialinis darbas*, 6(2), 124-133.
- Efrati-Virtzer M., Margalit M. (2009). Student's behavior difficulties, sense of coherence and adjustment at school: risk and protective factors. *European Journal of special needs Education*, 24(1), 59-73.
- Grayson J. P. (2008). Sense of coherence and academic achievement of domestic and international students: a comparative analysis. *Higher education*, 56(4), 473-492
- Griffiths Ch. A. (2009). Sense of coherence and mental health rehabilitation. *Clinical rehabilitation*, 23, 72-78.
- Honkinen P. L., Suominen S., Helenius H., Aroma M., Rautuva P., Saurander A., Silapaa M. (2008). Stability of the sense of coherence in adolescence. *International journal of adolescence medicine health*, 20(1), 85-91.
- Howels K., Day A., Bubner S., Jauncey S., Williamson P., Parker A., Heseltine K. (2008). Anger management and violence prevention: state of the art and improving effectiveness. *Forensic and applied psychology research group*, 11, 1-16.

- Julkunen J., Ahlstrom R. (2006). Hostility, anger, and sense of coherence as predictors of health-related quality of life. Results of an ASCOT substudy. *Journal of psychosomatic research*, 61(1), 33-39.
- Kokkonen J., Kokkonen M., Liukkonen J., Watt A. (2010). An Examination of goal orientation, sense of coherence, and motivational climate as predictors of perceived physical competence. *Scandinavian sport studies forum*, 1, 133-152.
- Lochman J. E., Powel N. R., Clanton N., McElroy H. K. (2005). Nacionalinė mokyklos psichologų asociacija. Anger and aggression. [žiūrėta: 2010-03-31]. Prieiga per internetą: <<http://www.nasponline.org/publications/booksproducts/NAS-CBIII-05-1001-009-R02.pdf>>.
- Londal K. (2010). Children's experience and their sense of coherence: Bodily play in a Norwegian after-school program. *Child care in practice*, 16(4), 391-407.
- Myrin B., Lagerstrom M. (2008). Sense of coherence and psychosocial factors among adolescents. *Acta paediatrica*, 97(6), 805-811.
- Nilsson B., Holmgren L., Stegmayr B., Westman G. (2003). Sense of coherence—stability over time and relation to health, disease, and psychological changes in a general population: A longitudinal study. *Scandinavian Journal of Public Health*, 31, 297–304.
- Oztekin C., Tezer E. (2009). The role of the sense of coherence and physical activity in positive and negative affects of Turkish adolescents. *Adolescence*, 44(174), 421-432.
- Reyes L. R., Meininger J. R., Liehr P., Chan W., Mueller W. H. (2003). Anger in adolescents. Sex, ethnicity, age differences, and psychometric properties. *Nursing research*, 52(1), 2-11.
- Sarid O., Berger R., Segal-Engelchin D. (2010). The impact of cognitive behavioral interventions on SOC, perceived stress and mood states of nurses. *Procedia social and behavioral sciences*, 2, 928-932.
- Tilindienė I. (2006). Paauglių iš pilnų ir nepilnų šeimų savęs vertinimas ir santykis su aplinka. *Pedagogika*, 83, 148-153.
- Vastamaki J., Moser K., Paul K. I. (2009). How stable is sense of coherence? Changes following an intervention for unemployed individuals. *Personality and social sciences*, 50, 161-171.
- Wigfield A., Lutz S. L., Wagner A. L. (2005). Early adolescent development across the middle school years: implication for school counselors. *Professional school counseling*, 9(2), 112-119.

THE CHANGES IN SENSE OF COHERENCE OF YOUNGER AND OLDER 13-17 YEAR-OLD ADOLESCENTS AFTER COGNITIVE-BEHAVIORAL INTERVENTION

Aidas Perminas, Dovilė Normantaitė
Vytautas Magnus University
dovile.normantaite@gmail.com

The aim of the research study was to compare the changes in sense of coherence of younger and older adolescents after cognitive-behavioral intervention.

There were 283 students of age 13 to 17 from Kaunas. The experimental group had intervention. The first testing was carried out before intervention; the second testing was carried out after intervention. The control group had only two testings. In the both testings, participants had to fill out the same questionnaire: for sense of coherence - A. Antonovsky Life orientation questionnaire (1987).

Participants of the experimental group had 5 sessions of 45 minutes each once a week. Intervention based on cognitive-behavioral therapy was used.

Results of the research showed that by using cognitive-behavioral intervention, Meaningfulness of older boys changed more in comparison to younger boys.

ADENBRUKO KOGNITYVINO TESTO PATAISYTOS VERSIJOS (ACE-R) ADAPTACIJA LIETUVIŠKAI KALBANČIAI POPULIACIJAI. Pilotinis tyrimas

Ramunė Margevičiūtė*, Prof. Albinas Bagdonas**, Dr. Thomas Bak*, Doc. Gintaras F. Kaubrys***
* School of Philosophy, Psychology and Language Sciences, The University of Edinburgh (UK)
 ** Vilniaus Universiteto Filosofijos fakultetas, Specialiosios Psichologijos laboratorija
 *** Vilniaus Universiteto Medicinos fakulteto Neurologijos ir Neurochirurgijos klinika, Vilniaus Universiteto Ilgoninės Santariškių Klinikų Neurologijos centras

Įvadas

- 5-10% asmenų > 65 metų serga demencijom.
- 50-66% atvejų nediagnozuojami arba diagnozuojami per vėlai pirminėje sveikatos apsaugos grandyje (Boustani et al., 2003).
- Skryningas ir ankstyvas gydymas lengvina ligos eigą bei ligonio priežiūrą.
- Diferencinei diagnostikai svarbu įvertinti atskiras kognityvines funkcijas.

Tarptautiniam bendradarbiavimui neuromokslų tyrimuose svarbu naudoti šaliai specifiskus lyginamuosius kognityvinių sutrikimų skryningo testus (Najūtė et al., 2009; Viesulaitė et al., 2010)

- ACE-R paprastas administruoti kognityvinis testas.
- Labai jautrus ir specifiškas.
- Atliekamas per 12-20min.
- Maksimalus įvertis – 100.
- 26 užduotys, 5 sritys: dėmesys/orientacija, žodinis sklandumas, kalba, atmintis ir vizuo-erdviniai gebėjimai.

Validizuotos ACE-R adaptacijos

	Slenkstis	Jautrumas	Specifiškumas
Didžioji Britanija	82, 88	94%, 84%	89%, 100%
Vokietija	82-83	92%	96%
Australija	82	85%	100%
Graikija	80-85	86-97%	81,7-92%
Italija	60, 79	82%, 90%	80%, 100%
Japonija	74-80	88,9%, 98,4%	86,7%, 98,7%
P. Korėja	78	93%	95%
Čekijos Resp.	82-88	88%	90%
Brazilija	78	100%	82,26%

Popularūs demencijų skryningo testai

	Trumpas	Keletos sričių
ACE-R	+	+
MMSE	+	-
Dementia Rating Scale (DRS)	-	+
The Montreal Cognitive Assessment (MoCA)	+	-

Metodika

Lietuviška ACE-R adaptacija

35% Lietuvos gyventojų vyresni nei 50 metų. >15,000 demencijos atvejų.

Tikslas: Išversti ir pritaikyti ACE-R lietuviškai kalbančiai populiacijai.
Hipotezės:

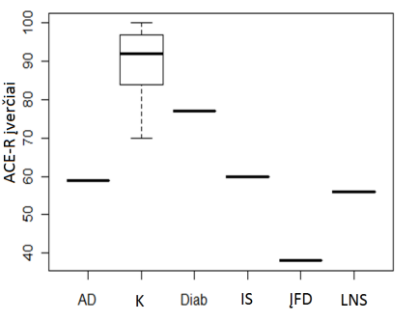
- ACE-R adaptacija yra įmanoma ir lietuviška ACE-R gebės identifikuoti asmenis turinčius kognityvinių sutrikimų.
- Lietuviško ACE-R slenksčiai gali skirtis nuo kitų ACE-R adaptacijų slenksčių.

Veiksmų planas:

Išversti ACE-R testą ir Administracinį Gidą.
 Apmokyti Bioetikos komiteto leidimui.
Pilotinis tyrimas, iš 15 žodžių atrenkant 5.
 Atgalinis vertimas.
 Adaptacijos tyrimas.
 Lyginamoji analizė su kitų šalių ACE-R adaptacijomis.

Pilotinio tyrimo rezultatai

Lietuviško ACE-R pilotinio tyrimo rezultatai

ACE-R įverčiai

AD K Diab IS JFD LNS

ĮŠVADOS. ACE-R testas gali pasitarnauti diferencijuojant demencijos ir lengvo pažintinio sutrikimo grupes. Pilotinio tyrimo rezultatai patvirtina pirmąją hipotezę ir yra tinkami pradėti adaptacijos tyrimą, tikrinant antrąją hipotezę.

Planuojamas adaptacijos tyrimas

50 asmenų klinikinė grupė (Amžius>50):
 Demencija (Alzheimerio, Fronto-temporalinė, Kraujagyslinė ir kt.), Lengvas pažintinis sutrikimas

60 kontrolinių asmenų:
 Pritaikytų amžiumi, lytimi ir išsilavinimu; Neturintys sveikatos ar psichologinių problemų, nepriklausomi nuo alkoholio ar narkotikų.

10 Kontrolinių (C)

5 Klinikiniai atvejai: 1 Alzheimerio Demencija (AD); 1 Diabetas (Diab); 1 Išsėtinė sklerozė (IS); 1 Įtariama Fronto-temporalinė Demencija (JFD); 1 Lengvas Neurodegeneracinis Sutrikimas (LNS).

PILOTINIO TYRIMO REZULTATAI. Senatvinėmis neurodegeneracinėmis ligomis sergančių asmenų ACE-R testo atlikimo įverčiai statistiškai reikšmingai žemesni, nei kontrolinės grupės. Lietuviška ACE-R testo adaptacija turi potencialo diferencijuoti klinikinę ir kontrolinę grupes.

Literatūros sąrašas

Bak, T. H. (2006). Cognitive Profiles of Parkinsonian Syndromes, *ACNR*, 6(5), 12-14.

Boustani, M., Peterson, B., Hanson, L., Harris, R., Lohr, K. N. (2003). Screening for Dementia in Primary Care: A Summary of the Evidence for the U.S. Preventive Services Task Force, *Annals of Internal Medicine*, 138(11), 927-937.

Mioshi, E., Dawson, K., Mitchell, J., Arnold, R., Hodges, J. R. (2006). The Addenbrooke's Cognitive Examination Revised (ACE-R): a brief cognitive test battery for dementia screening, *International Journal of Geriatric Psychiatry*, 21, 1078-1085.

Najūtė, G., Petrikonis, K., Rastenytė, D. (2009). Brief screening tests for cognitive impairment, *Neurologijos seminarai*, 13(42), 183-190.

Viesulaitė, B., Kaubrys, G., Audronytė, E., Žalienė, S. (2010). The diagnosis of mild cognitive impairment in Vilnius university hospital Santariškių Klinikos in 2003-2009, *Neurologijos seminarai*, 14(46), 250-256.

IŠSĖTINĖ SKLEROZĖ IR EPILEPSIJA SERGANČIŲ ASMENŲ KOGNITYVINIŲ FUNKCIJŲ YPATUMAI

R. Margevičiūtė*, A. Bagdonas**, G. Kaubrys***, J. Liutkienė****, R. Mameniškienė****

* Vilniaus Universiteto Filosofijos fakultetas, Bendrosios Psichologijos katedra; R.Margeviciute@sms.ed.ac.uk

** Vilniaus Universiteto Filosofijos fakultetas; Specialiosios Psichologijos laboratorija

*** Vilniaus Universiteto Medicinos fakulteto Neurologijos ir Neurochirurgijos klinika; Vilniaus Universiteto ligoninės Santariškių klinikų Neurologijos centras

**** Vilniaus Universiteto ligoninės Santariškių klinikų Neurologijos centras

ĮVADAS

Dažniausiai kognityviniai sutrikimai pasireiškia sergant neurodegeneracinėmis ligomis, kurios prasideda vyresniame amžiuje. Epilepsija ir išsėtinė sklerozė – ligos, galinčios sukelti kognityvinius sutrikimus jauniems žmonėms. Šie sutrikimai nebūdingi sveikiems žmonėms ir yra nesusiję nei su dėl amžiaus atsirandančiais fiziologiniais pakitimais, nei su neuronų žūtimi.

Darbo tikslas: iširti epilepsija ir išsėtinė sklerozė sergančių asmenų kognityvinių funkcijų ypatumus, atrasti sutrikimus ir nustatyti jų ryšius su ligos pobūdžiu, sveikatos ir demografiniais kintamaisiais, bei palyginti sergančiųjų gebėjimus su kontrolinės grupės asmenų gebėjimais.

METODIKA

TIRIAMIEJI

Tyrimė dalyvavo 90 žmonių:
30 sergančių epilepsija,
30 sergančių išsėtine skleroze,
30 sveikų asmenų.

Tiriamieji, sergantys išsėtine skleroze ar epilepsija, tyrimo metu gydėsi VUL SK Nervų ligų skyriuje arba lankėsi konsultacijoms VUL SK Konsultacijų poliklinikoje.

TESTAI

Kognityvinės funkcijos buvo vertinamos naudojant CANTABeclipse 3.0.0 neuropsichologinių testų bateriją [1]. Parinkti 4 testai, vertinantys:

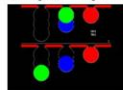
Atsako parinkimo greitį

Darbinės atminties talpą

Erdvinį planavimą ir erdvinę darbinę atmintį

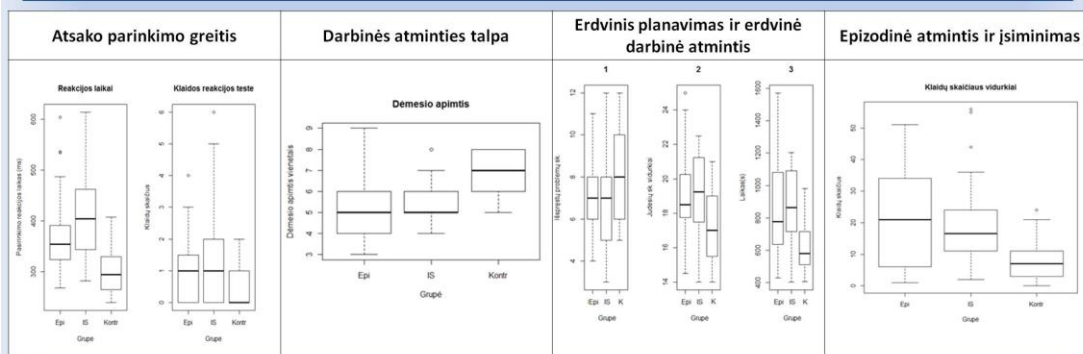

Epizodinę atmintį ir įsiminimą

Piešiniai iš CANTAB administracinio gido [2].

REZULTATAI

Charakteristikos	Tiriamųjų grupės		
	Kontrolinė	Išsėtinė sklerozė	Epilepsija
Amžiaus vidurkis	37,1m. (11,833)	37,3m. (8,498)	37,3m. (11,305)
Išsilavinimo metais vidurkis	16,06m. (1,741)	15,05m. (2,958)	13,25m. (3,145)
Ligos trukmės vidurkis	0m. (0)	7,85m. (7,316)	12,17m. (11,829)
EDSS	-	4,55 (1,502)	-

REZULTATŲ APTARIMAS

- Išsėtinė sklerozė ir epilepsija sergančių asmenų kognityvinės funkcijos buvo prastesnės nei sveikų asmenų. Ypatingai prasčiau išsėtinės sklerozės grupė atliko pasirinkimo reakcijos greičio, dėmesio apimties ir erdvinio planavimo testus, o epilepsijos grupė – dėmesio apimties, erdvinio planavimo bei epizodinės atminties testus.
- Rasti specifiniai ryšiai tik sergančiųjų epilepsija grupėje - pažintinių gebėjimų sutrikimai buvo susiję su ligos trukme ir priepuolių dažnumu. IS grupėje kognityvinės funkcijos su fiziais sutrikimais nebuvo susijusios, ryšiai su fizine negalia neaiškūs.
- Rasti ryšiai su amžiumi – vyresnių asmenų gebėjimas įsiminti buvo prastesnis nei jaunesnių.
- Kognityviniai gebėjimai nebuvo susiję su išsilavinimo trukme nei sergančiųjų, nei sveikų asmenų grupėse.
- Kiekvienoje tirtoje grupėje buvo rasti pažintinių gebėjimų skirtumai tarp lyčių. Sveikų vyrų reakcijos laikai trumpesni nei moterų; epilepsija sergančių vyrų erdvinė darbinė atmintis geresnė nei moterų, o išsėtinė sklerozė sergančiųjų grupėje moterys darė mažiau klaidų reakcijos teste.

LITERATŪRA

- Sahakian BJ, Owen AM. Computerized assessment in neuropsychiatry using CANTAB: discussion paper. *Journal of the Royal Society of Medicine* 1992; **85**: 399-402.
- CANTABeclipse Test Administration Guide, Copyright 2006 Cambridge Cognition Limited. All rights reserved. Manual version 3.0.0.

Konferencijos rėmėjai:

LIETUVOS
RAŠYTOJŲ
SĄJUNGOS
LEIDYKLA

TIKRAI TAVO

Jaunųjų mokslininkų psichologų darbai / [Sudarė Andrius Lošakevičius]. – Vilnius:
Vilniaus universitetas, 2012. 296 psl.

ISSN 2029-9958

Leidinyje publikuojami pranešimai, pristatyti IX Jaunųjų mokslininkų psichologų konferencijoje „Minties laisvė ir tyrimų ribotumai psichologijoje“, vykusioje 2012 04 27 Vilniaus universitete, Filosofijos fakultete.

Jaunųjų mokslininkų psichologų darbai
IX Jaunųjų mokslininkų psichologų konferencijos medžiaga

Sudarė ir redagavo
Andrius Lošakevičius, Vaiva Klimaitė, Olga Zamalijeva, Ieva Dulinskaitė, Ieva
Salialionė, Lauryna Rakickienė, Justina Kaliaitkaitė

Viršelyje panaudota Antano Kairio kompozicija

Tiražas 75 egz., 7,2 sp. l.
Išleido Vilniaus universitetas
Universiteto g. 3 LT-01513 Vilnius